

उपोदुघातः ।

कारणेन विना कार्यं नोदेति । भक्त्या विना ब्रह्मज्ञानं कदापि न जायते । सर्वेषामधिकारिणामनधिकारिणं भक्तियोग एव प्रशस्यते । भक्तियोगो निरुपद्रवः । चतुर्भुवादीनां सर्वेषामपि विना विष्णुभक्त्या कल्पकोटिभिर्मोक्षो न विद्यते ॥ १ ॥—त्रिगद्भिभूतिमहानारायणोपनिषत् ।

विमूढाः कर्तुमुद्युक्ता ये हठाच्चेतमो जयम् ।

ते नियद्वन्ति नागेन्द्रमुग्धं विसतन्तुभिः ॥२॥—मुक्तिकोपनिषत् ।

यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।

तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥३॥—योगशिसोपनिषत् ।

स्वप्नं सच्चिदानन्दं भक्त्या जानाति चान्दयम् ॥४॥—वासुदेयोपनिषत् ।

इत्यादिभिर्वचनैर्भगवद्भक्तिरेवैकं मोक्षसाधनं निरूपितम् । कलौ केशवकीर्तनादिति वचनात् साधनान्यत् निरस्कृत्य कलौ तु सुविशेषतः सैव

साधनम् । सकलोपनिषत्पुराणेतिहासादिशास्त्रमहासागरोन्मथनात् स्वरो-
चिषा कलिघनान्धकारनिरसनाय संजातमिदं श्रीभक्तिकौस्तुभं कलायुतद्भु-
तमः पिहितदृष्टीनामपारशास्त्रपारापारानितरणासम्भवात् ॥

आमूलान्नं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्वदते यथा ।
पृथग्भूतोऽमृतप्रदयः फले विश्वमनोहरे ॥
यथा कुग्धे स्थितं सर्पिर्न स्वादायोपकल्पते ।
पृथग्भूतं हि तद्विष्यं देवानां रसवर्धनम् ॥
इक्षूणामपि मध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति ।
पृथग्भूता च सा मिष्टा तथा श्रीकौस्तुभी कथा ॥
विपायतेऽमृतं कुत्र चिपं चाप्यमृतायते ।
विपत्वं अमृतत्वं च जायते हीश्वरेच्छया ॥
ईश्वरस्य वशे सर्वं चराचरमिदं जगत् ।
कटाक्षेण विमोस्तस्य स्वरूपेणाधि तिष्ठति ॥

गणेशं गिरीशं विरञ्चं रमेशम् ।
 शिवां भास्करं चैव ज्योतिः स्वरूपम् ॥
 सदा भक्तियुक्तं जगद्रूपरूपम् ।
 नमामः स्मरामो गृणीमो भजामः ॥

नमः परस्मै पुरुषाय भूयसे सदुद्रवस्थाननिरोधलीलया । गृहीत-
 शक्तित्रितयाय देहिनामन्तर्भवायानुपलब्धवर्त्मने ॥ १ ॥ भूयो नमः सद्वृजि-
 नच्छिदेऽसतामसंभवायाऽखिलसत्त्वमूर्तये । पुंसां पुनः पारमहंस्य आश्रये
 व्यवस्थानामनुमृग्यदाशुपे ॥ २ ॥ नमो नमस्तेऽस्तवृषभाय सात्त्वतां विदूर-
 काष्ठाय मुहुः कुयोगिनाम् । निरस्तसाम्यातिशयेन राधसा स्वधामनि
 ब्रह्मणि रंस्यते नमः ॥ ३ ॥ यत्कीर्तनं यत्स्मरणं यदीक्षणं यद्वन्दनं यच्छृवणं
 यदर्पणम् । लोकस्य सद्यो विद्युनोति कल्मषं तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो
 नमः ॥ ४ ॥ विचक्षणाय यद्वरणेष्वपसादनात्संगं द्युदस्योभयतोऽन्तरात्मनः ।

चिन्दन्ति हि ब्रह्मगतिं गतकृमास्तस्मै सुभद्रअवसे नमो नमः ॥ ५ ॥ तय-
स्त्विनो दानपरा यशस्विनो मनस्विनो मन्त्रचिदः सुमंगलाः । क्षेमं न चिन्दन्ति
विना यदर्पणं । तस्मै सुभद्रअवसे नमो नमः ॥ ६ ॥ किं सतद्गुणान्धपुलिन्दपुल्कसा
आभीरकङ्का घवनाः शकादयः । येऽन्ये च पापा घटुपाअघाश्रयाः शुध्यन्ति
तस्मै प्रभविष्णवे नमः ॥ ७ ॥ स एष आत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयो
धर्ममयस्तपोमयः । गतव्यलीकैरजशंकरादिभिर्वितवर्धलिंगो भगवान्प्रसीद
ताम् ॥ ८ ॥ अग्र्यः पतिर्यज्ञपतिः प्रजापतिर्धियां पतिलोकपतिर्धरापतिः ।
पतिर्गतिश्चान्धकघृष्टिणसात्वतां प्रसीदतां मे भगवान्सतां पतिः ॥ ९ ॥
यदंघ्र्यनुष्ठानसमाधिधौतया धियाऽनुपश्यन्ति हि तत्त्वमात्मनः । वदन्ति
चैतत्कवयो यथारुचं स मे मुकुन्दो भगवान्प्रसीदताम् ॥ १० ॥ प्रचोदिता येन
पुरा सरस्वती चित्तन्वताऽजस्य सती स्मृतिं हृदि । स्वलज्जणा प्रादुरभूत्किला-
ऽऽस्पतः स मे ऋषीणामृषभः प्रसीदताम् ॥ ११ ॥ भूतैर्महद्भिर्घ इमाः पुरो
विमुनिर्माय शोते यदमृषु पूरुषः । सुहृत्ते गुणान्पोडश पोडशात्मकः

सोऽलंकृपीष्ट भगवान्वचांसि मे ॥ १२ ॥ नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय
वेधसे । पपुर्ज्ञानमयं सौम्या यन्मुखाम्बुरुहांसवम् ॥ १३ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे प्रथमाह्निके श्रीभगवद्भक्त्या नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

नारद उवाच ॥ भवतानुदितप्रायं यशो भगवतोऽमलम् । येनैवाप्तौ
न तुष्येत मन्ये तद्दर्शनं खिलम् ॥ १ ॥ यथा धर्मादयश्चार्था मुनिचर्यानुकी-
र्तिताः । न तथा वासुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णिताः ॥ २ ॥ न यद्वचश्चित्रपदं-
हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् । तद्वायसं तीर्थमुशन्ति मानसा
न यत्र हंसा निरमन्त्युशिकूल्याः ॥ ३ ॥ तद्वाग्विसर्गोजनताऽघविष्ववो
यस्मिन्प्रतिश्लोकमवद्ववत्यपि । नामान्यनन्तस्य यशोऽर्कितानि यच्छृण्वन्ति
गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥ ४ ॥ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते
ज्ञानमलं निरञ्जनम् । कुतः पुनः शशवदभद्रमीश्वरे न चार्पितं कर्म यद-
प्यकारणम् ॥ ५ ॥ अथो महाभाग भवानमोघदृक्छुचिश्चित्राः सत्वरतो धृत-
व्रतः । उरुक्रमस्याखिलबन्धमुक्तये समाधिनाऽनुस्मर तद्विचेष्टितम् ॥ ६ ॥

ततोऽन्यथा किंचन यद्विचक्षतः पृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः । न कुत्र-
चित्कापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वाताहतनौरिवास्पदम् ॥ ७ ॥ जुगुप्सितं
धर्मकृतेऽनुशासतः स्वभावरक्तस्य महान्वयतिक्रमः । यद्वाक्यतो धर्म इती-
तरः स्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः ॥ ८ ॥ विचक्षणोऽस्याहति
वेदितुं विभोरनन्तपारस्य निवृत्तिः सुखम् । प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनस्त-
तो भवान्दर्शय चेष्टितं विभोः ॥ ९ ॥ त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणाम्बुजं हरेर्भज-
न्नपक्वोऽथ पतेत्ततो यदि । यत्र क्व वा भद्रमभूदमुष्य किं को वाऽर्थ-
आप्तोऽभजतां स्वधर्मतः ॥ १० ॥ तस्यैव हेतोः प्रयतेत कोविदो न लभ्यते
यद्गुणश्रमतामुपर्यधः । तल्लभ्यते दुःखदन्त्यतः सुखं कालेन सर्वत्र गभीर-
रंहसा ॥ ११ ॥ न वै जनो जातु कथंचनाव्रजेन्मुकुन्दसेव्यन्यवदंग संसृ-
तिम् । स्मरन्मुकुन्दांघ्रियुगह्ननं पुनर्विहातुमिच्छेन्न रसग्रहो यतः ॥ १२ ॥
इदं हि विश्वं भगवानिर्वतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसंभवाः । तद्वि-
स्वयं वेद भवांस्तथाऽपि वै प्रादेशमात्रं भवतः प्रदर्शितम् ॥ १३ ॥

त्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघदृक्परस्य पुंसः परमात्मनः कलाम् । अजं प्रजातं
जगतः शिवाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यताम् ॥ १४ ॥ इदं हि पुंस-
स्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः । अविच्युतोऽर्थः
कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनम् ॥ १५ ॥ एतत्संसृचितं ब्रह्म-
स्तापत्रयचिकित्सितम् । यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितम् ॥ १६ ॥
आमयो यश्च भूतानां जायते येन सुव्रत । तदेव ह्यामयं ब्रह्मं न पुनानि चिकि-
त्सितम् ॥ १७ ॥ एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः । त एवात्म-
विनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे ॥ १८ ॥ यदत्र क्रियते कर्म भगवत्परि-
तोषणम् । ज्ञानं यत्तदधीनं हि भक्तियोगसमन्वितम् ॥ १९ ॥ कुर्वाणा
यत्र कर्माणि भगवच्छ्रद्धयाऽसकृत् । गृणन्ति गुणनामानि कृष्णस्यानुस्मरन्ति
च ॥ २० ॥ त्वमप्यदभ्रश्रुतविश्रुतं विभोः समाप्यते येन विदां बुभुत्सि-
तम् आख्याहि दुःखैर्मुहुरर्दितात्मनां संक्लेशनिर्वाणमुशन्ति नान्यथा ॥ २१ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे प्रथमाह्निके उत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

यम उवाच । परो मदन्यो जगतस्तस्थुषश्च ओतं प्रोतं पटवद्यत्र
 विश्वम् । यदंशतोऽस्य स्थितिजन्मनाशा नस्योतवद्यस्य वशे च लोकः ॥ १ ॥
 यो नामभिर्बोचि जनास्त्रिजायां बध्नाति तन्त्यामिव दामभिर्गोः । यस्मै
 बलिं न इमे नामकर्मनिचन्धवद्वाश्चकिता वहन्ति ॥ २ ॥ अहं महेन्द्रो
 निर्ऋतिः प्रचेताः सोमोऽग्निरोशः पवनोऽर्को विरिञ्चः । आदित्यविश्वे
 वसवोऽथ साध्या मरुद्गणा रुद्रगणाः ससिद्धाः ॥ ३ ॥ अन्ये च ये विश्व-
 सृजोऽम्भरेशा भृगवाद्योऽस्पृष्टरजस्तमस्काः । यस्मेहितं न विदुः स्पृष्टमायाः
 सत्यप्रधाना अपि किं ततोऽन्ये ॥ ४ ॥ यं वै न गोर्भिमनसाऽसुभिर्वा हृदा
 गिरा वाऽसुभृतो विचक्षते । आत्मानमन्तर्हृदि सन्तमात्मनां चक्षुर्यथैवाकृत-
 यस्ततः परम् ॥ ५ ॥ तस्यात्मतन्त्रस्य हरेरधीशितुः परस्य मायाधिपतेर्म-
 हात्मनः । प्रायेण दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तद्रूपगुणस्वभावाः ॥ ६ ॥
 भूतानि विष्णोः सुरपूजितानि दुर्दर्शल्लिङ्गानि महाद्भुतानि । रक्षन्ति तद्भक्ति
 मतः परेभ्यो सत्तश्च मर्त्यानथ सर्वतश्च ॥ ७ ॥ धर्मस्तु साक्षाद्गवत्प्रणीतं

न वै विदुर्ऋषयो नापि देवाः । न सिद्धमुख्या असुरा मनुष्याः कुतश्च विद्या-
 धरचारणादयः ॥ ८ ॥ स्वयम्भूर्नारदः शम्भुः कुमारः कपिलो मनुः । प्रह्लादो
 जनको भीष्मो बलिवैयासकिर्वयम् ॥ ९ ॥ द्वादशैते विजानीमो धर्मं भागवतं
 भद्राः । गुह्यं विशुद्धं दुर्बोधं यं ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥ १० ॥ एतावानेव लोके-
 ऽस्मिन्पुंसां धर्मः परः स्मृतः ॥ भक्तियोगो भगवति तन्नामग्रहणादिभिः
 ॥ ११ ॥ नामोच्चारणमाहात्म्यं हरेः पश्यत पुत्रकाः ॥ अजामिलोऽपि येनैव
 मृत्युपाशादमुच्यत ॥ १२ ॥ एतावताऽलमघनिर्हरणाय पुंसां संकीर्तनं भग-
 वतो गुणकर्मनाम्नाम् ॥ चिक्रुश्च पुत्रमघवान्यदजामिलोऽपि नारायणेति
 म्रियमाण इयाय मुक्तिम् ॥ १३ ॥ प्रायेण वेद तदिदं न महाजनोऽयं देव्या
 विमोहितमतिर्वत माययाऽलम् ॥ त्रय्यां जडीकृतमतिर्मधुषुष्पितायां वैता-
 निके महति कर्मणि युज्यमानः ॥ १४ ॥ एवं विमृश्य सुधियो भगवत्यनन्ते
 सर्वात्मना विदधते खलु भावयोगम् ॥ ते मे न दण्डमर्हन्त्यथ यद्यमीपां
 स्यात्पातकं तदपि हन्त्युरुगायवादः ॥ १५ ॥ ते देवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथा

ये साधवः समदृशो भगवत्प्रपन्नाः । तान्नोपसीदत हरेर्गदयाऽभिगुसान्नैपां वयं
 न च वयः प्रभवाम दण्डे ॥ १६ ॥ तानानयध्वमसतो विमुखान्मुकुन्दपादार-
 विन्दमकरन्दरसादजस्रम् । निष्क्रिञ्चनैः परमहंसकुलै रसज्ञैर्जुष्टाद् गृहे निर-
 यवत्सर्माणि बद्धतृष्णान् ॥ १७ ॥ जिह्वा न वक्ति भगवद्गुणनामधेयं चेतश्च न
 स्मरति तच्चरणारविन्दम् । कृष्णाय नो नमति यच्छिर एकदापि तानानय-
 ध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥ १८ ॥ तत्त्वम्यतां स भगवान् पुरुषः पुराणो
 नारायणः स्वपुरुषैर्यदसत्कृतं नः । स्वानामहो न विदुषां रचिताब्जलीनां ज्ञा-
 न्तिर्गरीयसि नमः पुरुषाय भूम्ने ॥ १९ ॥ तस्मात्संकीर्तनं विष्णोर्जगन्मंगलमहं-
 साम् । महतामपि कौरव्य विद्वयैकान्तिकनिष्कृतिम् ॥ २० ॥ श्रृण्वतां गृणतां
 वीर्याण्युदामानि हरेर्मुहुः । यथा सुजातया भक्त्या शुध्येन्नात्मा व्रतादिभिः
 ॥ २१ ॥ कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिङ् न पुनर्विष्टमयागुणेषु रमते वृजिनावहेषु ।
 अन्यस्तु कामदत आत्मरजः प्रमार्ष्टुमीहेत कर्म यत एवरजः पुनः स्यात् ॥ २२ ॥

इति श्रीभक्तिहौस्तुभे प्रथमा आह्निके श्रीमद्भगवन्नाम साहास्यं नाम तृतीयः परिच्छेदः ॥

उद्धव उवाच । वदन्ति कृष्ण श्रेयांसि बहूनि ब्रह्मवादिनः । तेषां
 विकल्पप्राधान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ याभिर्भूतानि
 भिद्यन्ते भूतानां मतयस्तथा । यथाप्रकृति सर्वेषां चित्रा वाचः स्रवन्ति हि ॥ २ ॥
 एवं प्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यन्ते मतयो नृणाम् । पारम्पर्येण केषांचित्पाख्यण्डम-
 तयोऽपरे ॥ ३ ॥ मन्मायामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ । श्रेयो वदन्त्यने-
 कान्तं यथाकर्म यथारुचि ॥ ४ ॥ धर्ममेके यशश्चान्ये कामं सत्यं दमं शमम् ।
 अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥ ५ ॥ केचिद्यज्ञं तपोदानं व्रतानि
 निधमान्यमान् । आद्यन्तवन्त एवैषां लोकाः कर्मविनिर्मिताः । दुःखोदकास्त-
 मोनिष्ठाः क्षुद्रानन्दाः शुचार्पिताः ॥ ६ ॥ मय्यर्पितात्मनः सम्य निरपेक्षस्य
 सर्वतः । मयात्मना सुखं यत्तत् कुतः स्याद्विषयात्मनाम् ॥ ७ ॥ अकिंचनस्य
 दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । मया संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमयादिशः ॥ ८ ॥
 न पारमेष्ठ्यं न महेन्द्रविष्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् । न योगसिद्धीर-
 पुनर्भवं वा मेय्यर्पितात्मेच्छति मद्विनान्यत् ॥ ९ ॥ न तथा मे प्रियतम

आत्मयोनिर्न शंकरः । न च संकर्षणो न श्रीर्नैवात्मा च यथा भवान् ॥ १० ॥
 निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समदर्शनम् । अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूयेत्यङ्घ्रिरे-
 णुभिः ॥ ११ ॥ निष्किंचना मय्यनुरक्तचेतसः शान्ता महान्तोऽखिलजीव-
 वत्सलाः । कामैरनालब्धधियो जुपन्ति यत् तन्नैरपेक्ष्यं न विदुः सुखं
 मम ॥ १२ ॥ बाध्यमानोऽपि मद्भक्तो विषयैरजितेन्द्रियः । प्रायः प्रगल्भया
 भक्त्या विषयैर्नाभिमूयते ॥ १३ ॥ यथाग्निः सुसमिद्धार्चिः करोत्येघांसि
 भस्मसात् । तथा मद्भिषया भक्तिरुद्धवैर्नांसि कृत्स्नशः ॥ १४ ॥ न साधयति
 मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्ममो-
 जिता ॥ १५ ॥ भक्त्याऽऽहमेकया ग्राह्यः श्रद्धयात्मा प्रियः सताम् । भक्तिः
 पुनति मन्निष्ठा श्वपाकानपि संभवात् ॥ १६ ॥ धर्मः सत्यदयोपेतो विद्या
 या तपसान्विता । मद्भक्त्यापेतमात्मानं न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥ १७ ॥
 कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना । विनानन्दाश्रुकलया शुष्येद्भक्त्या
 विनाऽऽशयः ॥ १८ ॥ बाग् गद्गदा द्रवते यस्य चित्तं रुदत्यभीक्ष्णं हसति

कचिच्छ्व । विलज्ज उदूगायति नृत्यते च मद्भक्तियुक्तो भुवनं पुनाति ॥१६॥
 यथाऽग्निना हेम मलं जहाति ध्मातं पुनः स्वं भजते स्वरूपम् । आत्मा च
 कर्मनुशयं विदूष्य मद्भक्तियोगेन भजत्येथा माम् ॥ २० ॥ यथा यथात्मा
 परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः । तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं
 चतुर्थैवाज्जनसंप्रयुक्तम् ॥२१॥ विषयान्ध्यायतश्चित्तं विषयेषु विपज्जते ।
 मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते ॥ २२ ॥ तस्मादसदभिध्यानं यथा
 स्वप्नमनोरथम् । हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितम् ॥ २३ ॥ न
 रोधयति मां योगो न सांख्यं धर्म एव न । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्त्त
 न दक्षिणा ॥ २४ ॥ व्रतानि यत्नरच्छन्दसि तीर्थानि नियमा यमाः । यथाव-
 रुन्धे सत्संगः सर्वसंगापहो हि माम् ॥ २५ ॥ सत्संगेन हि दैतेया यातुधाना
 मृगाः खगाः । गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धारचारणगुह्यकाः ॥ २६ ॥ विद्या
 धरा भनुष्येषु वैश्याः शूद्राः स्त्रियोऽन्त्यजाः । रजस्तमः प्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मि-
 न्युगेऽनघ ॥ २७ ॥ बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्टकायाधवादयः । वृषपर्वा

यत्तिर्चाणो मयश्चाथ विभीषणः ॥ २८ ॥ सुग्रीवो हनुमान्चो गजो गृध्रो
 वणिक्पथः । व्याधः कुब्जा व्रजे गोप्यो यज्ञपत्न्यस्तथा परे ॥ २९ ॥ ते
 नार्धतश्रुतिगणा नोपासितमहत्तमाः । अव्रतातप्तपसः सत्संगान्मामु-
 पागताः ॥ ३० ॥ केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगाः । येऽन्ये
 मूढधियो नागाः सिद्धा मामीयुरञ्जसा ॥ ३१ ॥ यं न योगेन सांख्येन दान-
 व्रततपोऽध्वरैः । व्याख्यास्वाध्यायसंन्यासैः प्राप्नुयाद्यत्नवानपि ॥ ३२ ॥ रामेण
 सार्द्धं मथुरां प्रणीत श्वाफल्किना मथ्यनुरक्तचित्ताः । चिगाढभावेन न मे
 वियोगतीव्राधयोऽन्यं ददृशुः सुखाय ॥ ३३ ॥ तास्ताः क्षपाः प्रेष्ठतमेन नीता मयैव
 धृन्दावनगोचरेण । क्षणार्धवृत्ताः पुनरंग तासां हीना मया कल्पसमा यन्मृदुः
 ॥ ३४ ॥ ता नाविदन्मथ्यनुपंगबद्धधियः स्वमात्मानमदस्तथेदम् । यथा समाधौ
 मुनयोऽब्धितोये नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥ ३५ ॥ मत्कामा रमणं जार-
 मस्वरूपविदोऽवलाः । ब्रह्म मां परमं प्रापुः संगच्छतसहस्रशः ॥ ३६ ॥
 तस्मात्त्यमुद्धवोत्सृज्य चोदनां प्रतिचोदनाम् । प्रवृत्तं च निवृत्तं च

ओतव्यं श्रुतमेव च ॥ ३७ ॥ मामेकमेव शरणमात्मानं सर्वदेहिनाम् ।
 घाहि सर्वात्मभावेन मया स्या ह्यकुतोभयः ॥ ३८ ॥ कैवल्यं सात्त्विकं
 ज्ञानं रजो वैकल्पिकं च यत् । प्राकृतं तामसं ज्ञानं मन्त्रिष्ठं निर्गुणं स्मृतम्
 ॥ ३९ ॥ वनं तु सात्त्विको वासो ग्रामो राजस उच्यते । तामसं द्यूतसदनं
 मन्त्रिकेतं तु निगुणम् ॥ ४० ॥ सात्त्विकः कारकोऽसंगी रागान्धो राजसः
 स्मृतः । तामसः स्मृतिविभ्रष्टो निर्गुणो मदपाश्रयः ॥ ४१ ॥ सात्त्विक्याध्या-
 त्मिकी अद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी । तामस्यधर्मे या अद्धा मत्सेवायां तु
 निर्गुणा ॥ ४२ ॥ पथ्यं पूतमनायस्समाहार्यं सात्त्विकं स्मृतम् । राजसं चे-
 न्द्रियप्रेष्ठं तामसं चार्तिदाशुचि ॥ ४३ ॥ सात्त्विकं सुखमात्मोत्थं विप-
 येत्थं तु राजसम् । तामसं मोहदैव्योत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥ ४४ ॥ द्रव्यं
 देशः फलं कालो ज्ञानं कर्म च कारकः । अद्धावस्था कृतिर्निष्ठा त्रैगुण्यः
 सर्व एव हि ॥ ४५ ॥ तस्माद्देहमिमं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानसंभवम् । गुणसंगं
 विनिर्धूय मां भजन्तु विचक्षणाः ॥ ४६ ॥ संगं न कुर्यादसतां शिशोदरतृपां

कचिव । तस्यानुगस्तमस्यन्धे पतत्यन्धानुगाऽन्धवत् ॥ ४७ ॥ ततो दुःसंग-
 मुत्सृज्य सत्सु सज्जेत बुद्धिमान् । सन्त एतस्य छिन्दन्ति मनोव्यासंगमु-
 क्तिभिः ॥ ४८ ॥ सन्तोऽनपेक्षा मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः । निर्ममा
 निरहंकारा निर्द्वन्धा निष्परिग्रहाः ॥ ४९ ॥ तेषु नित्यं महाभाग महाभागेषु
 मत्कथाः । संभवन्ति हि तानृणां जुपतां प्रपुनन्त्यघम् ॥ ५० ॥ ता ये
 शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चादृताः । मत्पराः अद्वयानाश्च भक्तिं
 विन्दन्ति ते मयि ॥ ५१ ॥ भक्तिं लब्धवतः साधोः किमन्यदवशिष्यते ।
 मय्यनन्तगुणे ब्रह्मस्यानन्दानुभवात्मनि ॥ ५२ ॥ यथोपश्रयमाणस्य भगवन्तं
 विभावसुम् । शीतं भयं तमोऽप्येति साधून् संसेवतस्तथा ॥ ५३ ॥ निम-
 ज्ज्योन्मज्जतां घोरे भवाब्धौ परमायनम् । सन्तो ब्रह्मविदः शान्ता नौर्दृढे-
 वाप्सु मज्जताम् ॥ ५४ ॥ अन्नं हि प्राणिनां प्राणा आर्तानां शरणं त्वहम् ।
 धर्मो वित्तं नृणां प्रेत्य सन्तोऽर्वाङ् विभ्यतोऽरणम् ॥ ५५ ॥ सन्तो दिशन्ति
 चक्षुःपि बहिरर्कः समुत्थितः । देवता बान्धवाः सन्तः सन्त आत्माऽहमेव

च ॥ ५६ ॥ न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मुच्छिखलामयाः । ते पुनन्त्युत्कालेन दर्शनादेव साधवः ॥ ५७ ॥ नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः । उपासिता भेदकृतो हरन्त्यघं विपश्चितो व्रन्ति मुहूर्तसेवया ॥ ५८ ॥ यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः । यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोस्वरः ॥ ५९ ॥ प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजतो माऽऽसकृन्मुनेः । कामा हृदय्या नश्यन्ति सर्वे मयि हृदिस्थिते ॥ ६० ॥ भिद्यते हृदयग्रन्थिरिच्छयन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चाऽस्य कर्माणि मयि दृष्टेऽखिलात्मनि ॥ ६१ ॥ तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः । न ज्ञानं न च चैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥ ६२ ॥ यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् । योगेन दानधर्मेण श्रेयोभिरितरैरपि ॥ ६३ ॥ सर्वमद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽञ्जसा । स्वर्गापवर्गं मद्भाम कथंचियदि वाञ्छति ॥ ६४ ॥ न किञ्चित्साधवो धीरा भक्ता ह्येकान्तिनो मम । वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥ ६५ ॥

नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकम् । तस्मान्निराशिषो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे
भवेत् ॥ ६६ ॥ न मय्येकान्तभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणाः । साधूनां सम-
चित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषाम् ॥ ६७ ॥ एवमेतान्मयादिष्टाननुतिष्ठन्ति मे
पयः । ज्ञेयं विन्दतिमत्स्थानं यद्ब्रह्म परमं विदुः ॥ ६८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सत्सङ्गमाहात्म्यं नाम द्वितीयः आह्निकः ॥

एतां महामायां तरन्त्येव ये विष्णुमेव भजन्ति नान्ये तरन्ति कदा-
चन ॥ १ ॥ तत्तत्कर्मफलवासनाजालवासितान्तःकरणानां पुनः पुनस्तत्तत्क-
र्मफलविषयप्रवृत्तिरेव जायते । संसारनिवृत्तिमार्गप्रवृत्तिः कदापि न जाय-
ते । तस्मादनिष्टमेव इष्टमिव भाति । इष्टमेव अनिष्टमिव भाति अनादिसंसार-
विपरीतभ्रमात् ॥ २ ॥ तस्मात् सर्वेषां जीवानामिष्टविषये बुद्धिः सुखबुद्धिर्दुःख-
बुद्धिश्च भवति । परमार्थतत्त्वयाधितत्रात्मसुखविषये प्रवृत्तिरेव न जायते ।
तत् स्वरूपज्ञानाभावात् ॥ ३ ॥ तत्किमिति न विद्यते । कथं वन्द्यः कथं मोक्ष-
इति विचाराभावाच्च । तत्कथमिति । अज्ञानप्रायल्यात् । कस्मादज्ञानप्रा-

वक्ष्यमिति । भक्तिज्ञानवैराग्यवासनाभावाच्च । तदभावः कथमिति । अत्य-
न्तान्तःकरणमलिनविशेषात् ॥ ४ ॥ अतः संसारतरणोपायः कथमिति ।
देशिकस्तमेव कथयति । सकलवेदशास्त्रसिद्धान्तरहस्यजन्माभ्यस्तात्यन्तो-
त्कृष्टसुकृतपरिपाकवशात् सद्भिः संगो जायते । तस्माद्विधिनिषेधविवेको
भवति । ततः सदाचारप्रवृत्तिजायते । सदाचारादखिलदुरितक्षयो भवति ।
तस्मादन्तःकरणमतिविमलं भवति । ततः सद्गुरुकृदाक्षमन्तःकरणमाकां-
क्षति ॥ ५ ॥ तस्मात् सद्गुरुकृदाक्षलेशविशेषेण सर्वसिद्धयः सिध्यन्ति ।
सर्वबन्धाः प्रविनश्यन्ति । श्रेयोविघ्नाः सर्वे प्रलयं यान्ति । सर्वाणि श्रेयांसि
स्वयमेवायान्ति ॥ ६ ॥ यथा जात्यन्धस्य रूपज्ञानं न विद्यते तथा गुरूपदेशेन
विना कल्पकोटिभिस्तत्त्वज्ञानं न विद्यते । तस्मात् सद्गुरुकृदाक्षलेशविशेषेण
अचिरादेव तत्त्वज्ञानं भवति ॥ ७ ॥ यदा सद्गुरुकृदाक्षो भवति तदा
भगवत्कथाश्रवणध्यानादौ श्रद्धा जायते । तस्माद्व्यवस्थितानादिदुर्वासना-
ग्रन्थविनाशो भवति । ततो हृदयस्थिताः कामाः सर्वे विनश्यन्ति । तस्मा-

बुद्धयपूराङ्गरीकर्णिकायां परमात्माविर्भावो भवति ॥ ८ ॥ ततो दृढतरा
 वैष्णवी भक्तिर्जायते । ततो वैराग्यमुदेति । वैराग्याद्बुद्धिविज्ञानाविर्भावो
 भवति । अभ्यासात्तज्ज्ञानं क्रमेण परिपक्वं भवति । एकविज्ञानाज्जीवनमुक्तो
 भवति । ततः शुभाशुभकर्मणि सर्वाणि सवासनानि नश्यन्ति ॥ ९ ॥ ततो
 दृढतरशुद्धसात्त्विकवासनया भक्त्यतिशयो भवति । भक्त्यतिशयेन नारा-
 यणः सर्वमयः सर्वावस्थामु विभाति । सर्वाणि जगन्ति नारायणमयानि
 प्रविभान्ति । नारायणव्यतिरिक्तं न किञ्चिदस्ति ॥ १० ॥ तस्मात्सर्वेषाम-
 धिकारिणामनधिकारिणां भक्तियोग एव प्रशस्यते । भक्तियोगो निरुपद्रवः ।
 भक्तियोगान्मुक्तिः । बुद्धिमतामनायासेन अचिरादेव तत्त्वज्ञानं भवति ॥ ११ ॥
 तत्कथमिति । भक्तवत्सलः स्वयमेव सर्वेभ्यो मोक्षविधेभ्यो भक्तिनिष्ठान्
 सर्वान् परिपालयति । सर्वाभीष्टान् प्रयच्छति । मोक्षं दापयति ॥ १२ ॥
 चतुर्मुखादीनां सर्वेषामपि विना विष्णुभक्त्या कल्पकोटिभिर्मोक्षो न विद्यते
 ॥ १३ ॥ कारणेन विना कार्यं नोदेति । भक्त्या विना ब्रह्मज्ञानं कदापि न

जायते ॥ १४ ॥ तस्मात्त्वमपि सर्वोपायान् परित्यज्य भक्तिमाश्रय ।
 भक्तिनिष्ठो भव । भक्तिनिष्ठो भव । भक्त्या सर्वसिद्धयः सिध्यन्ति ।
 भक्त्याऽसाध्यं न किञ्चिदस्ति ॥ १५ ॥ मधुपासकः सर्वोत्कृष्टः स भवति ।
 मधुपासनया सर्वमंगलानि भवन्ति । मधुपासनया सर्वं जयति ।
 मधुपासकः सर्वबन्धो भवति । मदीयोपासकस्यासाध्यं न किञ्चिदस्ति
 ॥ १६ ॥ सर्वे बन्धाः प्रविनश्यन्ति । सदृत्तमिव सर्वे देवास्तं सेवन्ते । महा-
 श्रेयांसि च सेवन्ते । मधुपासकस्तस्मान्निरतिशयाद्धेतपरमानन्दलक्षणपरब्रह्म-
 भवति ॥ १७ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तृतीये श्राद्धिके परममोक्षमार्गनिरूपणं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

शुको मुक्तो वामदेवोऽपि मुक्तस्ताभ्यां विना मुक्तिभाजो न सन्ति ।
 शुक्रमार्गं येऽनुसरन्ति धीराः सद्यो मुक्तास्ते भवन्तीहलोके ॥ १ ॥ वामदेवं
 येऽनुसरन्ति नित्यं मृत्वा जनिन्वा च पुनः पुनस्तत् । ते वै लोके कममुक्ता
 भवन्ति योगैः सांख्यैः कर्मभिः सत्त्वयुक्तैः ॥ २ ॥ शुकरश्च वामदेवश्च द्वे

सृती देवनिर्मिते । शुक्ती चिह्नगमः प्रोक्तो वामदेवः पिपीलिका ॥ ३ ॥
 अतद्व्यावृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिमुखेन वा । महावाक्यविचारेण सांख्ययोग-
 समाधिना ॥४॥ चिदित्वा स्वात्मनो रूपं संप्रज्ञातसमाधितः । शुक्ममार्गेण
 विरजाः प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ५ ॥ यमाद्यासनजायासहठाभ्यासात्पुनःपुनः ।
 विघ्नबाहुल्यसंजात अणिमादिवशादिह ॥ ६ ॥ अलब्ध्वापि फलं सम्पक्-
 पुनर्भूत्वा महाकुले । पुनर्वासनयैवायं योगाभ्यासं पुनश्चरन् ॥७॥ अनेक-
 जन्माभ्यासेन वामदेवेन वै पथा । सोऽपि मुक्तिं समाप्नोति तद्विष्णोः परमं
 पदम् ॥ ८ ॥ द्वाविमावपिपन्थानौ ब्रह्मप्राप्तिकरौ शिवौ । सद्योमुक्तिप्रदश्चैकः
 क्रममुक्तिप्रदः परः । अत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥ ९ ॥
 यस्यानुभवपर्यन्ता बुद्धिस्तत्त्वे प्रवर्तते । तद्दृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यन्ते
 सर्वपातकैः ॥ १० ॥ खेचरा भूचराः सर्वे ब्रह्मविद्वद्विष्टिगोचराः । सद्य एव
 विमुच्यन्ते कोटिजन्मार्जितैरधैः ॥११॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तृतीये आह्निके मुरारेस्तुतीयः पन्था नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

एको यशी सर्वगः कृष्ण ईड्य एकोऽपि सन्वद्बुधा ये विभ्रमति । तं
 पीठं येऽनुभजन्ति धीरास्तेषां सिद्धिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥१॥ नित्यो
 नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् । तं पीठगं
 येऽनुभजन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥२॥ एतद्विष्णोः परमं
 पदं ये नित्योद्भूयुक्तास्तं यजन्ति न कामात् । तेषामसौ गोपरूपः प्रयत्ना-
 दप्रकाशयेदात्मपदं तदेव ॥३॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो विद्यां तस्मै
 गोपायति स्म कृष्णः । तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुः शरणं व्रजेत्
 ॥४॥ ॐ नमो विश्वस्वरूपाय विश्वस्थित्यन्तर्देतवे । विश्वेश्वराय विश्वाय
 गोविन्दाय नमो नमः ॥५॥ नमो विज्ञानरूपाय परमानन्दरूपिणे । कृष्णाय
 गोपीनाथाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ६ ॥ नमः कमलनेत्राय नमः कमल-
 मालिने । नमः कमलनाभाय कमलापतये नमः ॥ ७ ॥ वर्हापीडाभिरामाय
 रामायाकुण्डमेधसे । रमामानसहंसाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ ८ ॥ कंसवंश-
 चिनाशाय केशिचाणूरघातिने । धूपमध्वजचन्द्याय पार्थसारथये नमः ॥ ९ ॥

धेणुनादचिनोदाय गोपालायाहिमर्दिने । कालिन्दीकूललोलाय लोलकुरण्डल-
 धारिणे ॥१०॥ बल्लवीचदनाम्भोजमालिने नृत्यशालिने । नमः प्रणतपालाय
 श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥११॥ नमः पापप्रणाशाय गोवर्द्धनधराय च । पूतना-
 जीवितान्ताय तृणावर्तासुहारिणे ॥१२॥ निष्कलाय विमोहाय शुद्धायाशुद्ध-
 वैरिणे । अद्वितीयाय महते श्रीकृष्णाय नमोनमः ॥१३॥ प्रसीद परमामन्द
 प्रसीद परमेश्वर । आधिव्याधिसुजंगेन दष्टं मामुद्धर प्रभो ॥ १४ ॥ श्रीकृष्ण
 रुक्मिणीकान्त गोपीजनमनोहर । संसारसागरे मग्नं मामुद्धर जगद्गुरो
 ॥१५॥ केशव क्लेशहरण नारायण जनार्दन । गोविन्द परमानन्द मां समुद्धर
 माधव ॥१६॥ तस्मात्कृष्ण एव परमो देवस्तं ध्यायेत् । तं रमयेत् ।
 तं यजेत् । तं भजेत् ॥ ॐ ॥ तत्सत् ॥ १७ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तृतीये आह्निके मुमुक्षोः शरणागतिर्नाम तृतीय परिच्छेदः ॥

राम केचिन्मुनिश्रेष्ठा मुक्तिरेकेति चक्षिरे । केचित्त्वन्नामभजनात्काश्यां
 तारोपदेशतः ॥ १ ॥ अन्येतु सांख्ययोगेन भक्तियोगेन चापरे । अन्ये
 वेदान्तवाक्यार्थविचारात् परमर्पयः ॥ २ ॥ सालोक्यादिविभागेन चतुर्धा
 मुक्तिरीरिता । सहोवाच श्रीरामः । कैवल्यमुक्तिरेकैव पारमार्थिकरूपिणी
 ॥ ३ ॥ दुराचाररतो वापि मन्नामभजनात् कपे । सालोक्यमुक्तिमाप्नोति
 न तु लोकान्तरादिकम् ॥ ४ ॥ काश्यांतु ब्रह्मनालेऽस्मिन् मृतो मत्तारमा-
 प्नुयात् । पुनरावृत्तिरहितां मुक्तिं प्राप्नोति मानवः ॥ ५ ॥ यत्र कुत्रापि वा
 काश्यां मरणे स महेश्वरः । जन्तोर्दक्षिणकर्णे तु मत्तारं समुपादिशेत् ॥ ६ ॥
 निर्धत्ताशेषपापौघो मत्सारूप्यं भजत्ययम् । सैव सालोक्यसारूप्यमु-
 क्तिरिष्टिप्रभिधीयते ॥ ७ ॥ सदाचाररतो भूत्वा द्विजो नित्यमनन्यधीः ।
 मयि सर्वात्मके भावो मत्सामीप्यं भजत्ययम् । सैव सालोक्यसारूप्यसा-
 नीप्या मुक्तिरिष्यते ॥ ८ ॥ गुरुपदिष्टमार्गेण ध्यायन्मद्गुणमव्ययम् । मत्सा-
 युज्यं द्विजः सम्पद्यभजेद्ब्रह्मरकीटवत् ॥ ९ ॥ सैव सायुज्यमुक्तिः स्याद्ब्रह्मा-

नन्दकरी शिवा । चतुर्विधा तु या मुक्तिर्महुपासनया भवेत् ॥१०॥ एवमष्टो-
त्तरशतं भावनान्ननाशनम् । ज्ञानवैराग्यदं पुसां वासनान्नयनाशनम् ॥११॥
पूर्वोत्तरेषु विहिततत्तच्छान्तिपुरःसरम् । वेदविद्याव्रतस्नातदेशिकस्य मुखात्
स्वयम् ॥ १२ ॥ गृहीत्वाष्टोत्तरशतं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः । प्रारब्धक्षयपर्यन्तं
जीवन्मुक्ता भवन्ति ते ॥ १३ ॥ ततः कालवशादेव प्रारब्धे तु क्षयं गते ।
वैदेहीं मामकीं मुक्तिं यान्ति नास्त्यत्र संशयः ॥ १४ ॥ सर्वोपनिषदां मध्ये
सारमष्टोत्तरं शतम् । सकृच्छ्रवणमात्रेण सर्वोद्योगनिकृन्तनम् ॥१५॥ मयोप-
दिष्टं शिष्याय तुभ्यं पवननन्दन । इदं शास्त्रं मयादिष्टं गुह्यमष्टोत्तरं शतम् ।
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि पठतां बन्धमोचकम् ॥१६॥ राज्यं देयं धनं देयं
याचतः कामपूरणम् । इदमष्टोत्तरशतं न देयं यस्य कस्यचित् ॥१७॥ नास्ति-
काय कृतघ्नाय दुराचाररताय वै । मङ्गक्तिविमुखायापि शास्त्रगर्तेषु मुह्यते ।
गुरुभक्तिविहीनाय दातव्यं न कदाचन ॥ १८ ॥ सेवापराय शिष्याय हित-
पुत्राय मारुते । मङ्गक्ताय सुशीलाय कुलीनाय सुमेधसे ॥१९॥ सम्यक्-

परीक्ष्य दातव्यमेवमष्टोत्तरं शतम् । यः पठेच्छृणुयाद्वापि स मामेति न
 संशयः ॥ २० ॥ उच्छ्वासत्रं शास्त्रितं चेति पौरुषं द्विचिधं मतम् । तत्रोच्छ्वा-
 सत्रमनर्थीय परमार्थीय शास्त्रितम् ॥ २१ ॥ शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती
 वासनासरित् । पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि ॥ २२ ॥ अशुभेषु समा-
 विष्टं शुभेष्वेवावतारयेत् । पौरुषेण प्रयत्नेन लालयेच्चित्तबालकम् ॥ २३ ॥
 वासनान्त्रियविज्ञानमनोनाशा महामते । समकालं चिराभ्यस्ता भवन्ति
 फलदा मताः ॥ २४ ॥ त्रय एवं समं यावन्नाभ्यस्ताश्च पुनः पुनः । तावन्न
 पदसंप्राप्तिर्भवत्यपि समाश्रितैः ॥ २५ ॥ एकैकशो निषेव्यन्ते यद्येते चिरम-
 प्यलम् । तत्र सिद्धिं प्रयच्छन्ति मन्त्राः संकीर्तिता इव ॥ २६ ॥ त्रिभिरेतै-
 श्चिराभ्यस्तैर्हृदयग्रन्थो दृढाः । निःशंकमेव ब्रुव्यन्ति विसच्छेदाद्गुणा
 इव ॥ २७ ॥ जन्मान्तरशताभ्यस्ता मिथ्यासंसारवासना । सा चिराभ्या-
 सयोगेन विना न जीयते क्वचित् ॥ २८ ॥ तस्मात् सौम्य प्रयत्नेन पौरुषेण
 विवेकिना । भोगेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा त्रयमेव समाश्रय ॥ २९ ॥ वासनां

सम्परित्यज्य मयि चिन्मात्रविग्रहे । यस्तिष्ठति गतव्यग्रः सोऽहं सच्चित्सु-
 खोत्सुकः ॥ ३० ॥ समाधिमथ कार्योणि मा करोतु करोतु वा । हृदययेनात्ता-
 सर्वेहो मुक्त एवोत्तमाशयः ॥ ३१ ॥ नैष्कर्म्येण न तस्यार्थस्तस्यार्थोऽस्ति न
 कर्मभिः । न समाधानजाप्याभ्यां यस्य निर्वासनं मनः ॥ ३२ ॥ सन्त्य-
 क्तवासनान्मौनादृते नास्त्युत्तमं पदम् । वासनाहीनमप्येतच्चक्षुरादीन्द्रियं
 स्वतः । प्रवर्तते बहिः स्वाऽर्थं वासनामात्रकारणम् ॥ ३३ ॥ तावद्विशेष-
 वेताला बलगन्ति हृदि वासनाः । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्न विजितं मनः
 ॥ ३४ ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्य निगृहीतेन्द्रियद्विषः । पद्मिन्य इव हेमन्ते
 क्षीयन्ते भोगवासनाः ॥ ३५ ॥ हस्तं हस्तेन संपीड्य दन्तैर्दन्तान् विचूर्ण्य
 च । अंगान्यंगैः समाक्रम्य जयेदादौ स्वकं मनः ॥ ३६ ॥ उपविश्योपविश्येकां
 चिन्तकेन सुहृमुहुः । न शक्यते मनो जेतुं चिना युक्तिमनिन्दिताम् । अंकु-
 शेन विना मत्सो यथा दुष्टो मतंगजः ॥ ३७ ॥ अध्यात्मविद्याधिगमः साधु-
 संगतिरेव च । वासनासम्परित्यागः प्राणस्पन्द निरोधनम् । एतास्ता युक्तयः

पुष्टाः सन्ति चित्तजये किल ॥ ३८ ॥ सतीषु युक्तिष्वेतासु हठाभियमयन्ति
 ये । चेतसो दीपमुत्सृज्य विचिन्वन्ति तमोऽब्जनैः ॥ ३९ ॥ विमृढाः कर्त्तु-
 मुद्युक्ता ये हठान्चेतसो जयम् । ते निबध्नन्ति नागेन्द्रम् उन्मत्तं विसतन्तुभिः
 ॥ ४० ॥ दृढभावनया त्यक्तपूर्वापरविचारणम् । यदादानं पदार्थस्य वासना सा
 प्रकीर्तिता ॥ ४१ ॥ भावितं तीव्रसंवेगादात्मना यत्तदेव सः । भवत्याशु
 कपिश्रेष्ठ विगतेतरवासनः ॥ ४२ ॥ तादृग्रूपो हि पुरुषो वासनाविवशीकृतः ।
 संपश्यति यदैवैतत्सद्वस्त्विति विमुह्यति ॥ ४३ ॥ वासनावेगवैचित्र्यात्
 स्वरूपं न जहति तत् । भ्रान्तं पश्यति दुष्टं सर्वं मदवशादिव ॥ ४४ ॥
 वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा । मलिना जन्महेतुः स्यात्
 शुद्धा जन्मविनाशिनी ॥ ४५ ॥ अज्ञानसुधनाकारा घनाहंकारशालिनी ।
 पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता मलिना वासना बुधैः । पुनर्जन्माङ्कुरं त्यक्त्वा स्थितिः
 संमृष्टबीजवत् ॥ ४६ ॥ बहुशास्त्रकथाकन्थारोमन्थेन वृथैव किम् । अन्येष्वप्यं
 प्रयत्नेन मारुते ज्योतिरान्तरम् ॥ ४७ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान् दर्शयन्

चेतनः । ब्रह्मतत्त्वं न जानाति दूर्वापाकरसं यथा ॥ ४८ ॥ स्वदेहाशुचिगन्धेन
 न विरज्येत यः पुमान् । विरागकारणं तस्य किमप्यदुपदिश्यते ॥ ४९ ॥
 अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः । उभयोरन्तरं ज्ञात्वा कस्य शौचं
 विधीयते ॥ ५० ॥ बद्धो हि वासनावद्धो मोक्षः स्याद्वासनाक्षयः । वासनां
 संपरित्यज्य मोक्षार्थित्वमपि त्यज ॥ ५१ ॥ मानसीर्वासनाः पूर्वं त्यक्त्वा
 विषयवासनाः । मैत्र्यादिवासनानाम्नीर्गुहाणामलवासनाः ॥ ५२ ॥ ता
 अप्यतः परित्यज्य ताभिव्यवहरन्नपि । अन्तःशान्तः समस्नेहो भव चिन्मात्र-
 वासनः ॥ ५३ ॥ तामप्यथ परित्यज्य मनोबुद्धिसमन्विताम् । शेषस्थिरसमा-
 धानो मयि त्वं भव मारुते ॥ ५४ ॥ अनामगोत्रं मम रूपमोदशं भजस्वनित्यं
 पवनात्मजार्तिहृन् । हृशिस्वरूपं गगनोपमं परं सकृद्विभातं त्वजमेकम-
 क्षरम् ॥ ५५ ॥ ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णतत्त्वं पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय
 पूर्णमेवावशिष्यते । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । हरिः ॐ तत्सत् ॥ ५६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे मोक्षप्रकारनिर्णयो नाम चतुर्थः आह्निकः ।

कृपितद्रुभक्तिवचनो नश्च तद्वास्थकारकः । भक्तिदास्यप्रदाता यः स
 कृष्णः परिकीर्तितः ॥ १ ॥ कृपिश्च परमानन्दे णाश्च तद्वास्थकर्मणि । तयो-
 दीता च यो देवस्तेन कृष्णः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥ ककाराद्गीतिमापद्वा यमदूता
 भवन्ति हि । ऋकारात् पातकानि स्युः पलायन पराणि च ॥ ३ ॥ पकारो-
 च्चारणात् सर्वे भूतराजमपत्तगाः । चिद्रचन्ति भगार्त्ता वैणकाराद्रोगराशयः ।
 अकारात् सर्वतः शान्तरेप कल्पद्रुमः प्रसुः ॥ ४ ॥ कृष्णेति मंगलं नाम
 यस्यवाचि प्रवर्तते । भस्मीभवति तस्याशु मद्वापातकोदयः ॥ ५ ॥ परिणा-
 माशुभं कर्म भ्रांतानां मधुरान् मधु । करोति सूदनं यो हि स एव मधु-
 सूदनः ॥ ६ ॥ मुक्तिश्च द्विविधा साध्वि श्रुत्युक्ता सर्वसम्मता । निर्वाण-
 पददात्री च हरिभक्तिप्रदा नृणाम् ॥ ७ ॥ मुक्तिश्च सेवारहिता भक्तिः
 सेवाविवर्द्धिनी । हरिभक्तिस्वरूपां च मुक्तिं वाञ्छति वैष्णवाः ॥ ८ ॥ वैष्णा-
 वाश्चरणांभोजे परमानन्दसंयुताः । सारात्सारतरा भक्तिरसपीयूषपायिनः
 ॥ ९ ॥ पुराणेषु च वेदेषु चेतिहासेषु सर्वतः । निरूपितं सारभूतं कृष्णपा-

दांतुजाचर्चनम् ॥ १० ॥ दानानां च व्रतानां च सिद्धीनां तपसां परम् ।
 योगानां चैव वेदानां कीर्तनं सेवनं हरेः ॥ ११ ॥ मुक्तत्वममरत्वं वा सर्व-
 सिद्धित्वमेव वा । श्रीकृष्णसेवनस्यैव कलां नाहति पोडशीम् ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणाद्रैषणवादन्यै सकामाः सर्वजन्मसु । न तेषां निर्मला बुद्धिर्विष्णुभ-
 क्तिविवर्जिता ॥ १३ ॥ अथैषणवाद्बुद्धिजाद्विप्र चण्डालो वैष्णवो वरः ।
 सगणः श्वपचो मुक्तो ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ॥ १४ ॥ हरिभक्तिविहीनारच्य
 महाहंकारसंयुताः । स्वप्रशंसारता धूर्त्ताः शठा वै साधुनिन्दकाः ॥ १५ ॥
 वरं हुतवहज्ज्वालं भक्तो वाञ्छति पिश्रुम् । वरं च कन्दके वासं वरं च
 विपभक्षणम् ॥ १६ ॥ हरिभक्तिविहीनानां न संगं नाशकारणम् । स्वयं
 नष्टो भक्तिहीनो बुद्धिभेदं करोति च ॥ १७ ॥ श्वपाकमिव नेज्जल लोके
 विप्रमवैष्णवम् । वैष्णवो वर्णवाह्योऽपि पुनाति सुवनत्रयम् ॥ १८ ॥ स कथं
 ब्राह्मणो यस्तु हरिभक्तिविवर्जितः । स कथं श्वपचो यस्तु भगवद्भक्ति-
 मानसः ॥ १९ ॥ स्मृतः संभाषितो वापि पूजितो वा द्विजोत्तम । पुनाति

भगवद्भक्तश्चांडालोऽपि यदृच्छया ॥ २० ॥ यथामधेय अवणानुकीर्त्तनात्
 घत् प्रहृणाद्यत् स्मरणादपि क्वचित् । श्वादोऽपि स्रुयः सचनाय कल्पते कृतः
 पुनस्ते भगवन्तुदर्शनात् ॥ २१ ॥ अहो वत श्वपचोऽतो गरीयान् । यज्जिह्वाऽग्रे
 वर्त्तते नाम तुभ्यम् । तेषुस्तपस्ते जुहुवुः सस्तुरार्या ब्रह्मानुचूर्नाम् गृणन्ति
 ते ये ॥ २२ ॥ केषां चित्तो वसेद्वक्तिः सर्वदा प्रेमरूपिणी । न ते पश्यन्ति
 कीनाशं स्वप्नेऽप्यमलमूर्तयः ॥ २३ ॥ न प्रेतो न पिशाचो वा राक्षसो वासु-
 रोऽपि वा । भक्तियुक्तमनस्कानां स्पर्शने न प्रभुर्भवेत् ॥ २४ ॥ न तपोभिर्न
 वेदैश्च न ज्ञानेन न कर्मणा । हरिर्हि साध्यते भक्त्या प्रमाणं तत्र गोपिकाः
 ॥ २५ ॥ अलं ब्रतैरलं तीर्थैरलं योगैरलं मलैः । अलं ज्ञानकथालापैर्भक्ति-
 रैकैव मुक्तिदा ॥ २६ ॥ नैकान्ततः प्रतीकारः कर्मणां कर्म केवलम् । द्वयं
 ह्यविद्योपमृतं स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥ २७ ॥ यथाहि पुरुषो भारं शिरसा
 गुग्मुद्रहन् । स्कन्धेन च समाधत्ते तथा सर्वाः प्रतिक्रियाः ॥ २८ ॥ वासुदेवे
 भगवति भक्तियोगः समाहितः । सद्भीचीनेन वैराग्यं ज्ञानं च जनयि-

एति ॥ २६ ॥ सोऽचिरादेव राजर्ये स्यादच्युत कथाश्रयः । शृश्वतः
 अह्वानस्य नित्यदा स्यादधीयतः ॥ ३० ॥ यत्र भागवता राजन् साधवो
 विशदाशयाः । भगवद्गुणानुक्तयन श्रवणव्यग्रचेतसः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्
 महन्मुखरिता मधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितः स्रवन्ति । ता ये पिव-
 न्त्यवितृपो नृप गाढकर्णैस्ताम्र स्पृश्यन्त्यशनतृड्भयशोकमोहाः ॥ ३२ ॥
 एतैरुपद्रुतो नित्यं जीवलोकः स्वभावजैः । न करोति हरेर्नूनं कयामृतनिधौ-
 रतिम् ॥ ३३ ॥ प्रजापतिपतिः साक्षाद्भगवान् गिरिशो मनुः । दत्तादयः
 प्रजाध्यक्षा नैष्ठिकाः सनकादयः । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्तं परमे-
 श्वरम् ॥ ३४ ॥ शब्दब्रह्मणि दुष्पारे चरन्त उरुविस्तरे । मन्त्रलिङ्गैर्व्यवच्चित्रं
 भजन्तो न विदुः परम् ॥ ३५ ॥ यदा यमनुगृह्णाति भगवानात्मभावितः ।
 स जहान्ति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥ ३६ ॥ तस्मात् कर्मसु
 बहिष्मन् अज्ञानादर्थकाशिपु । मार्थदृष्टिं कृथाः ओत्रस्पृशेष्वस्पृष्टवस्तुषु
 ॥ ३७ ॥ आहुर्धून्नाधियो वेदं सकर्मकमतद्रिदः । फलश्रुतिं कुसुमितां न

वेदज्ञा वदन्ति हि ॥ ३८ ॥ कामिनः कृपणा लुब्धाः पुष्पेषु फूलबुद्धयः ।
 अग्निमुग्धा धूमतान्ताः स्वं लोकं न विदन्ति ते । उक्थशस्त्रा ह्यसुतृपो यथा
 नीहारचक्षुषः ॥ ३९ ॥ तत्कर्म हरितोषं यत् सा विद्या तन्मतिर्यया ।
 तद्वर्णं तत्कुलं श्रेष्ठं तदाश्रमं शुभं भवेत् ॥ ४० ॥ हरिदेहभृतामात्मा स्वयं-
 प्रकृतिरीश्वरः । तत्पादमूलं शरणं यतः क्षेमो नृणामिह ॥ ४१ ॥ स वै
 प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्यपि । इति वेद स वै विद्वान् यो विद्वान् स
 गुरुर्हरिः ॥ ४२ ॥ नृणां जन्मसहस्रेन भक्तौ प्रीतिर्हि जायते । कलौ भक्तिः
 कलौ भक्तिर्भक्त्या कृष्णः पुरःस्थितः ॥ ४३ ॥ ये मे भक्तजनाः पार्थ न
 मे भक्ताश्च ते जनाः । मद्भक्तानाञ्च ये भक्ताः ते मे भक्ततमा मताः ॥ ४४ ॥
 अत्युग्रो वैष्णवद्रोहो वेदादिषु सुविश्रुतः । न शक्यते वारयितुं कल्पकोटि-
 शतैरपि ॥ ४५ ॥ भक्तिद्रोहकरा ये च ते सीदन्ति जगत्रये । दुर्वासा दुःख-
 मापन्नः पुरा भक्तिविनिन्दकः ॥ ४६ ॥ यत्फलं नास्ति तपसा न योगेन
 समाधिना । तत् फलं लभते सम्यक्कलौ केशवकीर्तनात् ॥ ४७ ॥ सत्पादि-

त्रियुगे बोधवैराग्यौ मक्तिसाधकौ । कलौ तु केवलं भक्तिब्रह्मसायुज्य-
 कारिणी ॥ ४८ ॥ ऋषिभिर्बहवो लोके पंथानः प्रकटीकृताः । अमसाध्याश्च
 ते सर्वे प्रायः स्वर्गफलप्रदाः ॥ ४९ ॥ वैकुण्ठसाधकः पन्थाः स तु गोप्यो
 हि वर्तते । तस्योपदेष्टा पुरुषः प्रायो भाग्येन लभ्यते ॥ ५० ॥ द्रव्ययज्ञास्त-
 पोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचकाः ।
 सत्कर्मसूचको नूनं ज्ञानयज्ञः स्मृतो बुधैः ॥ ५१ ॥ भाग्योदयेन बहुजन्म-
 समार्जितेन सत्संगं च लभते पुरुषो यदा वै । अज्ञानहेतुकृतमोहमदान्ध-
 कारनाशं विधाय तदोदयते विवेकः ॥ ५२ ॥ भक्तेषु गोविन्दस्वरूपधर्त्री
 प्रेम्ककर्त्री भवरोगहन्त्री । सा त्वं च तिष्ठस्व सुधैर्यसंश्रया निरन्तरं वैष्णव-
 मानसानि ॥ ५३ ॥ सकलभुवनमध्ये निर्धनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि
 येषां श्रीहरेर्भक्तिरेका । हरिरपि निजलोकं सर्वथाऽतो विहाय प्रविशति
 हृदि तेषां भक्तिसूत्रोपनद्धः ॥ ५४ ॥ इदं तत्त्वमिदं तत्त्वं मोहितेनैव
 मायया । भक्तितत्त्वं यदा प्राप्तं तदा विष्णुमयं जगत् ॥ ५५ ॥ वारि

तपयत्वा यथा हंसः पद्मः पिवति नित्यशः । एवं धर्मान् परित्यज्य विष्णु-
 भक्तिं समाश्रयेत् ॥ ५६ ॥ तोयं वद्ध्वा तु वस्त्रेण कृतं कार्यं कथं भवेत् ।
 प्राप्य देहं विना भक्तिं क्रियते स बृथाश्रमः ॥ ५७ ॥ बाह्यभ्यां सागरं तनु
 यथा मूढोऽभिवाञ्छति । संसारसागरं तद्विष्णुभक्तिं विना नरः ॥ ५८ ॥
 योगैरष्टविधैर्विष्णुर्न प्राप्यश्चेहजन्मनि । भक्त्या वै प्राप्यते विष्णुः सर्वथा
 सुलभो भवेत् ॥ ५९ ॥ सन्तप्तानां मुनिश्रेष्ठ विष्णुभक्तिसुधारणम् । विना-
 न्यच्छरणं किंवा भवारण्ये भयानके ॥ ६० ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म सत्सङ्गस्त्यति-
 दुर्लभः । त्वत्कथाश्रवणं सद्भिस्तत्र चाप्यति दुर्लभम् ॥ ६१ ॥ वक्तारो
 बहवः सन्नि परेषां बुद्धिदा भुवि । दामोदरवशो भक्तो दुर्लभः खलु
 भूतले ॥ ६२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भक्तमाहात्म्यं नाम पञ्चम आह्निकः ।

सत्कथाश्रवणे बुद्धिर्यस्य यस्य प्रवर्तते । स स एव स्वयंविष्णुस्तस्मै तस्मै
 नमो नमः ॥ १ ॥ सर्वधर्मोऽभिकृता विष्णोर्नाममात्रैकजल्पिनः । सुखेन
 यां गतिं यांति न तां सर्वेऽपि धार्मिकाः ॥ २ ॥ हरे राम हरे राम कृष्ण कृष्ण
 हरे हरे । एवं वदन्ति ये नित्यं न हि तान् वाधते कलिः ॥ ३ ॥ हरेर्नाम
 हरेर्नाम हरेर्नामैव केवलम् । दिवानिशि च सन्धायां सर्वकालेषु संस्मरेत् ॥ ४ ॥
 अशुचिर्वा शुचिर्वापि सर्वावस्थासु सर्वदा । अहर्निशं स्मरन्नाम कृष्णं
 पश्यति चक्षुषा ॥ ५ ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।
 यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरं शुचिः ॥ ६ ॥ कुरुक्षेत्रं तथा काशी
 गया वै द्वारका तथा । सर्वं तीर्थं कृतं तेन नामोच्चारणमात्रतः ॥ ७ ॥ ये
 नमन्ति जगद्योनिं वासुदेवं सनातनम् । न तेभ्यो विद्यते तीर्थम् अधिकं पाप-
 नाशनम् ॥ ८ ॥ गंगागयानौमपपुष्कराणि प्रयागकाशीकुरुजांगलानि । तिष्ठन्ति
 देहे कृतभक्तिपूर्वं गोविन्दभक्तिं वहतां नराणाम् ॥ ९ ॥ शुभग्रहा भूतपिशाच-
 कारच ब्रह्मादयो देवगणाः प्रसन्नाः । लक्ष्मीः स्थिरा तिष्ठति मन्दिरे च

गोविन्दभक्तिं वहतां नराणाम् ॥१०॥ नाहं वसामि वैकुण्ठे योगिनां हृदये
 न च । मङ्गलं यत्र गायन्ति तत्र तिष्ठामि नारद ॥१॥ धन्यं गृहं गृह-
 स्थानां यत्र गच्छन्ति साधवः । प्रसन्नास्तद्गृहं यान्ति पितरः सर्व-
 देवताः ॥१२॥ येषां पादोदकं तीर्थं तीर्थानामपि पावनम् । न पुनाति गृहं
 यत्तु श्मशानमिव तद्गृहम् ॥ १३ ॥ न विष्णुकीर्त्तनं यत्र न वै भागवता
 जनाः । जम्बूक सदनं तद्वि तद्गृहस्थजनि वृथा ॥१४॥ अधना अपि ते
 धन्याः साधवो गृहमेधिनः । यद्गृहा ह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वराचराः ॥१५॥
 व्यालालघट्टुमा वै ते अरिक्ताखिल सम्पदः । यद्गृहास्तीर्थपादीय पादतीर्थं
 विचर्जिताः ॥१६॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । हरेः सुदर्शनश्चक्रं
 शशवद्रक्षति वैष्णवान् ॥१७॥ धन्यवास्ते वैष्णवाः शशवद्गोविन्दपदपंकजम् ।
 ध्यायन्ते तांश्च गोविन्दः शशवत्तेषां च सन्निधौ ॥१८॥ शशवद् ये नाम गायन्ति
 गुणं मन्त्रं जपन्ति च । कुर्वन्ति श्रवणं गाथा वदन्ति तेऽतिवैष्णवाः ॥१९॥
 मदगुणश्रवणाद् ये च पुलकांकितविग्रहाः । गद्गदाः साश्रुनेत्राश्च नरास्ते

दैष्णयोत्तमाः॥२०॥पुत्रादपि परः स्नेहो मयि येषां निरन्तरम् । गृहाद्याश्च मयि
 न्यस्तास्ते नरा वैष्णवोत्तमाः ॥२१॥ सतामयं सारश्रुतां निसर्गो यदर्थवाणी
 श्रुतिचेतसामपि । प्रतिक्षणं नव्यवदच्युतस्य यत्स्त्रिया विटानामिव साधु-
 वार्ता ॥२२॥ ब्राह्मणाः साधवः शान्ता निःसङ्गा भूतवत्सलाः । एकान्तभक्ता
 अस्मासु निर्वैराः समदर्शिनः ॥२३॥ सलोका लोकपालास्तान् वन्दन्त्यर्चन्त्यु-
 पासते । अहं च भगवान् ब्रह्मा स्वयं च हरिरीश्वरः ॥२४॥ यावन्नृकाय-
 रथमात्मवशोपकल्पं धत्ते गरिष्ठचरणार्चनया निशातम् । ज्ञानासिमच्युत-
 वलो दधदस्तशत्रुः स्वाराज्यतुष्ट उपशान्त इदं विजह्यात् ॥२५॥ नो चेत्
 प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु निक्षिपन्ति । ते दस्यवः
 सहयसूतममुं तमोऽन्धे संसाररूप उरुमृत्युभये क्षिपन्ति ॥२६॥ शरीरंच
 नवच्छिद्रं व्याधिग्रस्तं निरन्तरं । औषधं जान्हवीतोयं वैद्यो नारायणः
 स्वयं ॥२७॥ अश्रुत्वा भगवद्वाक्तां योऽन्नं मुंक्ते गृहेषु हि । पीयेत च तथा
 पानं पापमुक्त्वा सोऽधमेमतः ॥२८॥ अन्नं विष्टा जलं मूत्रं यद्विष्णोरनिवे-

दितम् । वैष्णवाश्च न खादन्ति नैवेद्यभोजिनः सदा ॥२६॥ विष्णोः पादोदकं
 पुण्यं नित्यं ये भुंजते नराः । तत्पापानि पलायन्ते वैनतेयादिवोरगाः ॥३०॥
 कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति यो मां स्मरति नित्यशः । जलं भित्त्वा यथा पद्मं
 नरकाद्दुद्धराम्यहम् ॥ ३१ ॥ जितं तेन जितं तेन जितं तेन यमात् भयं ।
 जिह्वाग्रे वर्तते यस्य हरित्यक्षर द्वयं ॥३२॥ यदि कृष्णपदे चिन्ता भक्ति-
 स्तत् पादपंकजे । दुर्गमे गहने वापि का चिन्ता मरणे रणे ॥ ३३॥ रतिः
 कृष्णकथायां च यस्याश्रुपुलकोद्गमः । मनो निमग्नं तत्रैव स भक्तः कथितो
 बुधैः ॥३४॥ न च विप्रो भवेत्तस्य परमायुर्न नश्यति न याति तत्पुरः कालो
 वैनतेयमिवोरगः ॥३५॥ न जहाति समीपं च क्षणं तस्य हरिः स्वयम् । उप-
 तिष्ठति तूर्णं तमणिमादिकसिद्धयः ॥३६॥ सुदर्शनं भ्रमत्येव तस्य पार्श्वे
 दिवानिशम् । कृष्णज्ञया च रत्नार्थं को वा किं कर्तुमीश्वरः ॥३७॥ व्या-
 धयो विपदः शोका विघ्नाश्च न प्रयाति तम् । न याति तत्समीपं च मृत्यु-
 र्मृत्युभयान्मुने । स च सर्वत्र निःशंकः सुखी कृष्णप्रसादतः ॥ ३८ ॥

हतो देशो हतं आद्रुमपात्रकम् । हतमश्रोत्रिये दानमनाचारहतं कुलम् ॥ ५७ ॥
 विश्वासो गुरुवाक्येषु स्वस्मिन्दीनत्वभावना । मनोदोषजयश्चैव कथायां
 निश्चला मतिः ॥ ५८ ॥ एवमादि कृतं चेत् स्यात्तदा वै श्रवणे फलम् ।
 पुनः श्रवांते सर्वेषां वैकुण्ठे वसतिर्ध्रुवम् ॥ ५९ ॥ नारायणो नाम नरो
 नराणां प्रसिद्धचौरः कथितः पृथिव्याम् । अनेकजन्मार्जितपापसञ्चयं हरत्य-
 शेषं स्मरतां सदैव ॥ ६० ॥ ब्रह्मशशेषादि सुरैर्नगम्यं ध्यानैश्च योगैः सनका-
 दिभिश्च । वेदैः पुराणैश्च निरूपितं न भजस्व भक्त्या नवनीतचौरम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भक्तमाहात्म्यं नाम पष्ठ आह्निकः ।

आराधितो यदि हरिस्तपसा ततः किम् । नाराधितो यदि हरिस्तपसा
 ततः किम् ॥ १ ॥ अन्तर्वर्हिर्यदि हरिस्तपसा ततः किम् । नान्तर्वर्हिर्यदि
 हरिस्तपसा ततः किम् ॥ २ ॥ नहि धर्मो नहि तपः श्रीकृष्णसेवनात्परम् ।
 परिश्रमं च विफलं तपसा वैष्णवस्य च ॥ ३ ॥ ध्यायन्ते योगिनः सर्वे
 तत्तेजो भक्तिपूर्वकम् । सुपक्वभक्त्या कालेन योगी च वैष्णवो भवेत् ॥ ४ ॥

वैष्णवानां मतं शस्तं सर्वेभ्योऽपि च नारद । न वैष्णवात्परो ज्ञानी
 ब्रह्माण्डेषु च विद्यते ॥ ५ ॥ अन्तर्वहिः सदा हरिर्येषां चैव महात्मनाम् ।
 स्वप्ने जागरणे शश्वत् तपस्तेषां च निष्फलम् ॥ ६ ॥ यश्च मूढतमो लोके यश्च
 भक्तिं परांगतः । तावुभौ सुखमेधेते तपः कुर्वन्ति मध्यमाः ॥ ७ ॥ श्रीहरे-
 भक्तिर्दास्यं च सर्वमुक्तेः परं मुने । वैष्णवानामभिमतं सारात्सारं परा-
 त्परम् ॥ ८ ॥ श्रीकृष्णभक्तसंगेन भक्तिर्भवति नैष्ठिकी । अनिमित्ता च सुखदा
 हरिदास्यप्रदा शुभा ॥ ९ ॥ यथा वृक्षलतानां च नवीनः कोमलांकुरः ।
 वर्धते मेघवर्षेण शुष्कः सूर्यकरेण च ॥ १० ॥ तथैव भक्तालापेन भक्तिवृत्त-
 नांकुरः । वर्धते शुष्कतां याति चाभक्तालापमात्रतः ॥ ११ ॥ तस्माद्भक्तैः
 सहालापं कुरुने पण्डितः सदा । यात्येवाभक्तसंसर्गाद्दुष्टात्सर्पाद् यथा
 नरः ॥ १२ ॥ आलापाद्गात्रसंस्पर्शात् शयनात् सहभोजनात् । संचरन्ति
 हि पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसा ॥ १३ ॥ संसर्गजा गुणा दोषा भवन्त्येव
 हि जीविनाम् तस्मात्सतां हि संसर्गं सन्तो वाञ्छन्ति सन्ततम् ॥ १४ ॥

साधुसङ्गाद्धि विमला भक्तिर्भवति नैष्ठिकी । भक्तिरेव परो लाभस्ततो-
न्यद्वास्ति किंचन ॥ १५ ॥ चञ्चलं हि मनोदुष्टं सङ्गान्च परिवर्त्तते । सत्-
सङ्गात् साधुतामेति दुस्सङ्गाद्याति दुष्टताम् ॥ १६ ॥ दुष्टसङ्गो न कर्त्तव्य
आत्मनः श्रेय इच्छता । कुसङ्गदूषिता बुद्धिर्न हि गच्छति शुद्धताम् ॥ १७ ॥
स्मर्तव्यः सततं विष्णुर्विस्मर्तव्यो न कर्हिचित् । सर्वे विधिनिषेधाः स्युरे-
तस्येव हि किंकराः ॥ १८ ॥ मूर्खो वदति विष्णाय बुधो वदति विष्णवे ।
नम इति द्वयोरर्थः फलं चैव समं भवेत् ॥ १९ ॥ यस्मै दत्तं च यज्ज्ञानं
ज्ञानदाता हरिः स्वयम् । ज्ञानेन तेन स स्तौति भावग्राही जनार्दनः ॥ २० ॥
नास्ति विष्णोः परं सत्यं नास्ति विष्णोः परं पदम् । नास्ति विष्णोः परं
ज्ञानं नास्ति मोक्षो ह्यवैष्णवः ॥ २१ ॥ नास्ति विष्णोः परो मन्त्रो नास्ति
चिद्विष्णोः परं तपः । नास्ति विष्णोः परं ध्यानं नास्ति मन्त्रो ह्यवैष्णवः ॥ २२ ॥
किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं जपैर्यद्विस्तरैः । वाजपेयसहस्रैः किं भक्तिर्यस्य
जनार्दने ॥ २३ ॥ प्राणकान्तार पार्थेयं संसाररोगभेषजम् । दुःखशोकपरि-

ब्राह्मणं हरिरित्यक्षरद्वयम् ॥ २४ ॥ स पिता ज्ञानदाता यो ज्ञानं तत् कृष्ण-
 भक्तिदम् । सा भक्तिः परमा शुद्धा कृष्णदास्यप्रदा च या ॥ २५ ॥ सा
 तिथिस्तद्दहोरात्रं स योगः स च चन्द्रमाः । लगनं तदेव चिख्यातं यत्र
 संस्मर्यते हरिः ॥ २६ ॥ तद्दिनं सफलं धन्यं यशस्यं सर्वमंगलम् । श्रीकृष्ण-
 कीर्तनं यत्र तत्रैव नायुषो व्ययः ॥ २७ ॥ पंचवक्त्रेण सततं तन्नामगुण-
 कीर्तनम् । करोमि भार्यया सार्द्धं पुत्राभ्यां चापि नारद ॥ २८ ॥ तद्दिनं
 दुर्दिनं मन्ये मेघाच्छन्नं न दुर्दिनम् । यद्दिनं कृष्णसंलापकथापीयूषवर्जि-
 तम् ॥ २९ ॥ मन्दस्य मन्दप्रज्ञस्य मन्दायुषस्तथा वयः । हियते निद्रया नक्तं
 दिवा च व्यर्थकर्मभिः ॥ ३० ॥ आयुर्हरति वै पुंसामुद्यनस्तं च यन्नसौ ।
 तस्यैतं यत्क्षणे नीत उत्तमश्लोकवार्तया ॥ ३१ ॥ तरवः किं न जीवन्ति
 भस्त्राः किं न श्वसन्त्युत । न खादन्ति न मेहन्ति किं ग्रामपशवोऽपरे ॥ ३२ ॥
 श्वविड्वराहोप्लवः संस्तुतः पुरुषः पशुः । न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम
 गदाग्रजः ॥ ३३ ॥ विले वतीरुक्रमचिक्रमान्ये न शृण्वतः कर्णपुटे नरस्य ।

जिहाऽसती दादुरिकेव मृत न चोपगायत्युक्तायगाथाः ॥ ३४ ॥ भारः परं
 पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगं न नमेन्मुकुन्दम् । शाबौ करौ नो कुरुतः सपर्या
 हरेत्सत्काञ्चनकं कणौ चा ॥ ३५ ॥ वर्होयिते ते नयने नराणां लिंगानि
 विष्णोर्न निरीक्षतो ये । पादौ नृणां तौ द्रुमजन्मभाजौ क्षेत्राणि नानुव्रजतो
 हरेर्यौ ॥ ३६ ॥ जीवञ्छ्वो भागवतांघ्रिरेणुं न जातु मर्त्याऽभिलभेत यस्तु ।
 श्रीविष्णुपद्या मनुजस्तुलस्थाः श्वसञ्छ्वो यस्तु न वेद गन्धम् ॥ ३७ ॥
 तदश्मसारं हृदयं बतेदं यद् गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः । न चिक्रियेताथ यदा
 विकारो नेत्रे जलं गात्ररूहेषु हर्षः ॥ ३८ ॥ सा वाग्यया तस्य गुणान्गृणीति
 करौ च तत्कर्मकरौ मनश्च । स्मरेद्भसन्तं स्थिरजंगमेषु शृणोति तत्पुण्यकथाः
 स कर्णः ॥ ३९ ॥ शिरस्तु तस्योभयलिंगमानमेतदेव यत्पश्यति तद्धि चक्षुः ।
 अंगानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजन्ति नित्यम् ॥ ४० ॥
 वाणी गुणानुकथने अथणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः ।
 स्मृत्यां शिरस्तव निवास जगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥ ४१ ॥

हरिभक्तेः परा नास्ति प्राणेभ्योऽपि प्रियामम । वैष्णवेषु च संगो मे सदा भवतु
 सुन्दरि ॥४२॥ मम प्राणा वैष्णवाश्च तेषां रक्षार्थमेव हि । सन्धार्यते मया
 शूलं नान्यत्ततोऽस्ति कारणम् ॥४३॥ लोकेस्मिन् स्वामिनः सर्वे सेवकैः
 परिरक्षिताः । न तथायं हरिः स्वामी पाति भृत्यान् स्वयं यतः ॥४४॥ भक्त-
 प्राणो हि कृष्णश्च कृष्णप्राणा हि वैष्णवाः । ध्यायन्ते वैष्णवाः कृष्णं कृष्ण-
 श्च वैष्णवांस्तथा ॥४५॥ दत्त्वा चक्रं च रक्षार्थं न निश्चिन्तो जनार्दनः ।
 स्वयं तत्रिकटं याति तं द्रष्टुं रक्ष्णाय च ॥४६॥ एवंभूतो दयासिन्धुर्भक्तानु-
 ग्रहकातरः । वैष्णवाञ्च प्रियो नास्ति कृष्णस्य परमात्मनः ॥४७॥ रक्षिता
 यस्य भगवान् कल्याणं तस्य सन्ततम् । स यस्य विघ्नकर्त्ता स्यात् को वा
 तं रक्षितुं क्षमः ॥४८॥ स्मृतिमात्रेण निर्विघ्ना ये हि कृष्णपरायणाः । विघ्नं
 कर्तुं के समर्थोस्तेषां च मुनयः सुराः ॥४९॥ कोपाग्नीनां स्थलं कुत्र स्तम्भनस्य
 च वा कुतः । देवानां वा मुनीनां वा रक्षणेनेश्वरेच्छया ॥५०॥ घोरार-
 रण्ये सुखं शेते योहि कृष्णेण रक्षितः । निर्वन्धो हि स्थितो यस्य मरणं

तस्य मन्दिरे ॥५१॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते क्वचित् । तस्य भक्तो-
त्तमानां च सततं स्मरणेन तु ॥ ५२ ॥ जन्ममृत्युजराव्याधि भयं नाप्युप-
जायते । आयुर्व्ययः कथं हि स्यात् कथं मृत्युर्भविष्यति ॥५३॥ गृहेऽरण्ये
जलेचाग्नौ पर्वते रिगुसंकटे । स एव रक्षिता शश्वद्गर्भे रक्षति यो
विभुः ॥५४॥ भोजनाच्छादने चिन्तां वृथा कुर्वन्ति वैष्णवाः । योसौ
विश्वम्भरो देवः स किं भक्तानुपेक्षते ॥५५॥ येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च
हरितीकृताः । मयूराश्चित्रिता येन स ते रक्षां विधास्यति ॥५६॥ य एत-
स्मिन् महाभागाः प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः । नारयोऽभिभवन्त्येतान् विष्णु-
पत्नानिवासुराः ॥५७॥ किं दुरापादनं तेषां पुंसामुदामचेतसाम् । यराश्रित-
स्तीर्थपदचरणो व्यसनात्पयः ॥ ५८ ॥ अशेषसंक्लेशशमं विधत्ते गुणानु-
वादश्रवणं सुरारेः । कुतः पुनः तच्चरणारविन्दपरागसेवारतिरात्मलब्धा
॥ ५९ ॥ शारीरा मानसा दिव्या वैयासे ये च मानुषाः । भौतिकाश्च कथं
क्लेशा बाधन्ते हरिसंश्रयम् ॥ ६० ॥ हरिः स्मृतिः सर्वविपद्धिमोक्षणम् न

रिप्यते जातु समुद्यमः क्वचित् । यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसार-
 परिभ्रमापहम् ॥६१॥ न कश्चिन्मत्परं लोके तेजसा यशसा श्रिया । विभू-
 तिभिर्वाऽभिभवेद् देवोऽपि किमु पार्थिवः ॥ ६२॥ कः पंडितस्त्वदपरं शरणं
 समीधाद् भक्तप्रियादृतगिरः सुहृदः कृतज्ञात् । सर्वान् ददाति सुहृदो भजतो-
 ऽभिकामान् आत्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥६३॥ त्वत्पादुके अविरतं
 परि धे चरन्ति ध्यायन्त्यभद्रनशने शुचयो गृणन्ति । विदन्ति ते कमल-
 नाम भवापवर्गमाशासते यदि त आशिष ईश नान्ये ॥६४॥ तद्देवदेव
 भवतश्चरणारविन्द-सेवाऽनुभावभिह पश्यतु लोक एषः । ये त्वां भजन्ति
 न भजन्त्युत वोभयेपां निष्ठां प्रदर्शय विभो कुरु सृजयानाम् ॥६५॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भक्तरत्ना-नाम सप्तम आह्निकः ॥

न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्तपुरुकालेन वैष्णवो
दर्शनेन च ॥१॥ भक्तस्य पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा । तद्दर्शनं स्पर्शनं
च बाधन्ति मुनयः सुराः ॥२॥ नहि पूतस्त्रिभुवने श्रीकृष्णसेवकात् परः ।
पुणति सर्वतीर्थानि दूरतो दर्शनादपि ॥३॥ पुरुषाणां सहस्रं च पूतं तज्ज-
न्ममात्रतः । पूजितो वैष्णवो ग्रेन त्वश्वं तेन सुपूजितम् ॥४॥ कन्यादानं
वैष्णवाय परं निर्वाणकारणम् । परं निर्वाणबीजं च वैष्णवोच्छिष्टभो-
जनम् ॥५॥ श्रीकृष्णविमुखो भूत्वा विषये यस्य मानसम् । विषमत्तामृतं
त्यक्ता स च मूढो नराधमः ॥६॥ चण्डालादधमः पापी श्रीकृष्णविमुखो
नरः । निष्फलस्तस्य वै धर्मो नाधिकारी स कर्मणाम् ॥७॥ सुपक्वा हरिभ-
क्तिस्तु तरणी भवतारणे । गुरुरेव परं ब्रह्म कर्णधारस्वरूपकः ॥८॥ स गुरुः
स पिता वन्द्यः सा माता स पतिः सुतः । यो ददाति हरौ भक्तिं कर्म-
मूलनिकृन्तनीम् ॥९॥ गुरुरूपी स्वयं कृष्णः शिष्याणां हितकाम्यया । गुरु-
र्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुर्देवः परं ब्रह्म गुरुः पूज्यः परा-

स्वरः ॥१०॥ हरौ रुष्टे गुरौ तुष्टे गुरु रक्षितुमीश्वरः । हरौ तुष्टे गुरौ रुष्टे न
 क्रोऽपि रक्षितुं क्षमः ॥११॥ स गुरुः परमो वैरी यो ददाति ह्यसन्मतिम् ।
 तं नमस्कृत्य सत्शिष्यः प्रयाति ज्ञानदं गुरुम् ॥१२॥ बोधरूपं गुरुं प्राप्य न
 गुर्वन्तरमादिशेत् । गुरुक्तं परुषं वाक्यमाशिषं परिचिन्तयेत् ॥१३॥ यः
 प्रसन्नः क्षणाद्वैष्णो मोक्षलक्ष्मीं प्रयच्छति । दुर्लभं तं विजानीयात् गुरुं संसार-
 तारकम् ॥१४॥ श्रीगुरुं परतत्त्वाख्यं भास्वन्तं चक्षुरग्रतः । भाग्यहीना न
 पश्यन्ति अन्यथाः सूर्यमिवोदितम् ॥१५॥ नास्ति गुर्वधिकं तत्त्वं नास्ति ज्ञाना-
 धिकं फलं । नास्ति भक्त्यधिकं पूजा नहि मोक्षाधिकं फलम् ॥१६॥ नाथ
 योनिसहस्रेषु येषु येषु ब्रजाम्यहम् । तेषु तेष्वच्युता भक्तिरच्युतास्तु सदा
 त्वयि ॥१७॥ या प्रीतिर्गुग्धचित्तानां विषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः
 सा मे हृदयान् मापसर्पतु ॥१८॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव
 बन्धुरश्च सखा त्वमेव । त्वमेव यिया द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देव-
 देव ॥१९॥ त्वमेकः किल लोकानां क्लिष्टानां क्लेशनाशनः । त्वमेकः क्लेश-

दस्तेषामनासन्नपदां तव ॥२०॥ शृण्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीक्ष्णशः
स्मरन्ति नन्दन्ति तवेहितं जनाः । त एव पश्यन्त्यचिरेण तावकं भवप्रवाहो-
परमं पदाम्बुजम् ॥२१॥ जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदः पुमान् । नैवार्हत्य-
भिधातुं वै त्वामक्लिञ्चनगोचरम् ॥२२॥ यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिवृ-
कोदरः । कृष्णोऽस्त्री गाण्डीवं चापं सुहृत्कृष्णस्ततो विपत् ॥२३॥ विपदः
सन्तु नः शश्वत्तत्र तत्र जगद्गुरो । भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदश-
नम् ॥२४॥ नमामि नारायणपादपंकजं करोमि नारायणपूजनं सदा ।
वदामि नारायणनाम निर्मलं स्मरामि नारायणतत्त्वमव्ययम् ॥२५॥ नान्यं वदामि
न शृणोमि न चिन्तयामि नान्यं स्मरामि न भजामि न चाश्रयामि । भक्त्या
तदीयचरणाम्बुजमन्तरेण श्रीश्रीनिवास पुरुषोत्तम देहि दास्यम् ॥२६॥ तद्वै
धनुस्त इपवः स रथो ह्यास्ते सोऽहं रथी नृपतयो यत आनमन्ति । सर्वे क्षणेन
तदभूदसदीशरिक्तं भस्मन्हुतं कुहकराद्धमिवोसमूष्याम् ॥२७॥ अहं तु नारा-
यणदासदासस्य दासस्य च दासदासः । अन्यो न ईशो जगतो नराणां

तस्मादहं धन्यतरोऽस्मि लोके ॥२८॥ सर्वत्र सर्वकल्याणं स्मृते यस्मिन् प्रजायते ।
 मंगलैरुपरं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् ॥२९॥ ध्यायन् कृते यजद्यज्ञस्त्रेतायां
 द्वापरेऽर्चयन् । यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् ॥३०॥ धर्मो-
 र्थकामैः किं तस्य मुक्तिस्तस्य करे स्थिता । समस्तजगतां मूले यस्य भक्ति
 स्थिरा त्वयि ॥३१॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपःकर्मात्मकानि वै । यानि
 तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परम् ॥३२॥ कृते पापेऽनुतापो वै यस्य पुंसः
 प्रजायते । प्रायश्चित्तस्तनु तस्यैकं हरिर्मंस्मरणं परम् ॥३३॥ जन्मान्तरस-
 हस्रेण तपोध्यानसमाधिभिः । नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजा-
 यते ॥३४॥ नित्योत्सवस्तदा तेषां नित्यश्रीर्नित्यमंगलम् । येषां हृदिस्थो
 भगवान् मंगलायतनो हरिः ॥३५॥ गोकोटीदानं ग्रहणेषु काशी प्रयागगंगा-
 ऽयुतकल्पवासः । यज्ञायुतं मेरुसुवर्णदानं गोविन्दनाम्नानकदापि तुल्यम् ॥३६॥
 हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम् । कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्तेव गतिर-
 न्यथा ॥३७॥ हरिर्हरति पापानि द्रुष्टचित्तरपि स्मृतः । अनिच्छयाऽपि संस्पृष्टो

दहत्येव हि पावकः ॥३८॥ हे जिह्वे रंससारज्ञे सर्वदा मधुरप्रिये । नारायणा-
 ऋषीयूपं पिव जिह्वे निरन्तरम् ॥३९॥ अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारण-
 श्लेषजात् । नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥४०॥ मनसा कर्म-
 णा वाचा ये स्मरन्ति जनार्दनम् । तत्र तत्र कुरुक्षेत्रं प्रयागो नैमिषं वनम् ॥४१॥
 तत्रैव गंगा यमुना च वेणीगोदावरीसिन्धुसरस्वती च । सर्वाणि तीर्थानि
 वसन्ति तत्र यत्राच्युतोदारकथाप्रसंगः ॥४२॥ कृष्णे रताः कृष्णमनुस्मरन्ति
 रात्रौ शयानाः पुनरुत्थिता ये । ते भिन्नदेहाः प्रविशन्ति कृष्णे हविर्यथा
 मन्त्रहुतं हुताशे ॥४३॥ एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन
 तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥४४॥
 आर्त्ता विषणाः शिथिलाश्च भीता धोरेषु व्याघ्रादिषु वर्तमानाः । संकीर्त्य
 नारायणशब्दमात्रं विमुक्तदुःखाः सुखिनो भवन्ति ॥४५॥ नामसंकीर्तनं
 यद्यप्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥४६॥
 संकीर्त्यमानो भगवाननन्तः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् । प्रविश्य चित्तं

विधुनोत्पशेपं यथा तमोऽर्कोऽश्रमिवाऽतिवातः ॥४७॥ सृपागिरस्ता ह्यसती
 रसत्कथा न कथ्यते यद्भगवानधोत्तजः । तदेव सत्यं तदुद्द्वैद्य मंगलं तदेव
 पुण्यं भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥ तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शश्वन्मनसो
 महोत्सवम् । तदेव शोकार्णवशोपणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद्भूचरिचित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् । तद्ध्र्वाञ्जतीर्थं
 न तु हंससेवितं यत्राच्युनस्तत्र हि साधवोऽमलाः ॥५०॥ स वाग्विसर्गोजन-
 ताऽघसंख्यो यस्मिन्प्रतिश्लोकमवद्ववत्यपि । नामान्यनन्तस्य यशोऽर्कि-
 तानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥५१॥ नैककर्म्यमग्न्युतभाव-
 वर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् । कुतः पुनः शश्वद्भद्रमीश्वरे न
 ह्यर्पितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥ यशः श्रियामेव परिश्रमः परो वर्णोऽश्मा-
 चारतपःश्रुतादिषु । अविस्मृतिः श्रोधरपादपद्मयोगुणानुवादश्रवणादिभि-
 हरेः ॥५३॥ अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्दयोः क्षिणोत्थभद्राणि शमं तनोति ।
 सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे गुरुतत्त्वं नाम अष्टम अध्यायः ॥

कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव विलीयते । सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्म-
णैवाभिपद्यते ॥ १ ॥ अस्ति चेदीश्वरः कश्चित् फलरूप्यन्यकर्मणाम् । कर्तारं-
भजते सोऽपि न ह्यकर्तुः प्रभुर्हि सः ॥ २ ॥ किमिन्द्रेणेह भूतानां स्वस्वकर्मा-
नुवर्तिनाम् । अनीशेनान्यथा कर्तुं स्वभावविहितं नृणाम् ॥ ३ ॥ स्वभाव-
तन्त्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते । स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमा-
नुयम् ॥ ४ ॥ देहानुच्चाचयाज्जन्तुः प्राप्योत्प्लुजति कर्मणा । शत्रुर्मित्र-
मुदासीनः कर्मैव गुरुरीश्वरः । तस्मात् संपूजयेत् कर्म स्वभावस्थः स्व-
कर्मकृत् ॥ ५ ॥ हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थः कर्मविच्छिन्नचेतसाम् । आत्मशक्ति-
भिरग्राह्योऽप्यन्त्युपेतगुणात्मनाम् ॥ ६ ॥ अर्चतां शृण्वतां अश्वद्गदतां
त्वाऽभिवन्दताम् । नृणां संवदतामन्तर्हृदि भास्यमलात्मनाम् ॥ ७ ॥
नृणां निःश्रेयसार्थाय व्यक्तिर्भगवतो नृप । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य
गुणात्मनः ॥ ८ ॥ न कर्मणा न तपसा न जपैर्नासनादिभिः ॥ न ज्ञानेन
न चान्येन वश्योऽहं शब्दया विना ॥ ९ ॥ अद्वा मय्यस्ति चेत् पुंसां येन

केनापि हेतुना । वश्यः स्पृश्यश्च दृश्यश्च पूज्यः संभाष्य एव च ॥ १० ॥
 साध्या तस्मान्मयि अद्धा मां चशीकर्तुमिच्छता । अद्धा हेतुः स्वधर्मस्य
 रक्षणं वर्णिनामिह ॥ ११ ॥ प्रसादाद्देवताभक्तिः प्रसादो भक्तिसम्भवः ।
 यथेहांकुरतो वीजं बीजतो वा यथांकुरः ॥ १२ ॥ संजिप्य तत्र वः सारं
 साधनं प्रब्रवीम्यहम् । ओत्रेण अवणं तस्य वचसा कीर्तनं तथा । मनसा
 मननं तस्य महासाधनमुच्यते ॥ १३ ॥ सांकेत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं
 हेलनमेव वा । वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः ॥ १४ ॥ पतितः स्व-
 लितो भग्नः संदष्टस्तप्त आहतः । हरिरित्यवशेनाह पुमान् नार्हति यात-
 नाम् ॥ १५ ॥ मक्षामनिरता वाणी वाङ्मता खलु नेतरा । ममोपचार-
 निरतः कायः कायो न चेतः ॥ १६ ॥ फलानपेक्षया येषां मनो मत्प्रेरणं
 भवेत् । प्रार्थयेयुः फलं पश्चात् भक्तास्तेऽपि मम प्रियाः ॥ १७ ॥ अनु-
 कूलस्य संकल्पः प्रतिकूलस्य चर्जनम् । रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्वे
 वरणं तथा । आत्मनिक्षेपकार्पण्ये पट्विधा शरणागतिः ॥ १८ ॥ अंगी-

कृत्यात्मनिक्षेपं पंचांगानि समर्पयेत् । न ह्यस्य सदृशं किञ्चित् भुक्ति-
 मुक्त्योस्तु साधनम् ॥ १६ ॥ महात्मनामनन्यानां मयि संन्यस्तचेतसाम् ।
 अष्टधा लक्षणं प्राहुर्मम धर्माधिकारिणाम् । मद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायां
 चानुमोदनम् ॥ २० ॥ स्वयमभ्यर्चनं चैव मदर्थं चांगचेष्टितम् ॥ २१ ॥
 मत्कथाश्रवणे भक्तिः स्वरनेत्रांगविक्रियाः ममानुस्मरणं नित्यं यश्च मामु-
 पजीवति ॥ २२ ॥ एवमष्टविधं चिह्नं यस्मिन् म्लेच्छेऽपि वर्तते । स
 चिमेन्द्रो मुनिः श्रीमान् स यतिः स च पण्डितः ॥ २३ ॥ न मे प्रियश्चतुर्वेदी
 मद्भक्तः श्वपचोऽपियः । तस्मै देयं ततो ग्राह्यं स च पूज्यो यथाह्यहम् ॥ २४ ॥
 तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं न पुनर्भवम् । भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां
 किमुताशिपः ॥ २५ ॥ अथ ये मानवा लोके स्वेच्छया धृतविग्रहाः । भावा-
 तिशयसम्पन्नाः पूर्वसंस्कारसंयुताः ॥ २६ ॥ विरक्ता वानुरक्ता वा स्रग्धा-
 दीनां विषयेष्वपि । पार्पैर्न ते विलिप्यन्ते पद्मपत्रमिचाम्भसा ॥ २७ ॥ न
 मग्नाचेशितधियां कामः कामाय कल्पते । - भर्जिताः कथिता धानाः प्रायो

वीजाय नेष्यते ॥ २८ ॥ नास्ति कृत्यमकृत्यं वा समाधिर्यो परायणम् । न
 विधिर्न निषेधश्च तेषां मम यथा तथा ॥ २९ ॥ यथेह परिपूर्णस्य साध्यं
 मम न विद्यते । तथैव कृतकृत्यानां तेषामपि न संशयः ॥ ३० ॥ यत्
 किञ्चित् कुरुते कर्म पुरुषः साध्वसाधु वा । सर्वं नारायणे न्यस्य कुर्वन्नपि
 न लिप्यते ॥ ३१ ॥ हरेः कथामृतं यत्र तत्र तीर्थोदिकं वसेत् । गुणवाद
 रतानां हि हरिर्देहं समाश्रयेत् ॥ ३२ ॥ तस्य जिह्वा भवेत् साध्वी सत्कथा-
 मृतनिर्वृता । विषयास्वादसंक्लिष्टा केवला रसना परा ॥ ३३ ॥ जन्म तच्छो-
 भनं जन्तोर्जीवितञ्च सुजीवितम् । यत्कायचित्तवाक्यैश्च सेव्यते हरिरी-
 श्वरः ॥ ३४ ॥ सा वाणी या गुणान् ब्रूते करौ कर्मकरौ हरेः । तन्मनस्तं
 स्मरेन्नित्यं चक्षुस्तद्दर्शनोत्सुकम् ॥ ३५ ॥ कर्णौ तौ तत्कथासक्तौ घ्राणं
 निर्माल्यगन्धहृत् । देहं तत् पावितं विष्णोः पादोदकनिषेवया ॥ ३६ ॥
 वासुदेवार्चनं हित्वा दुष्कर्मणि करोति यः । कामधेनुमतिक्रम्य अर्कक्षीरं स
 इच्छति ॥ ३७ ॥ संप्राप्य भारते जन्म सत्कर्मसु पराङ्मुखः । पीयूष-

कलशं हित्वा विपभाण्डं स इच्छति ॥३८॥ कृष्णानुग्रहतो लब्ध्वा मानवं
जन्म भारते । न भजेत् कृष्णपादाब्जं तदत्पन्तविडम्बनम् ॥ ३९ ॥
अन्यस्थाने वृथा जन्म निष्फलं च गतागतम् । भारते च क्षणे जन्म सार्थकं
शुभकर्मदम् ॥ ४० ॥ अहो अमीपां किमकारि शोभनं प्रसन्न एपां स्विदुत
स्वयं हरिः । यैर्जन्म लब्धं नृपु भारताजिरे मुकुन्दसेवौपयिकं स्पृहा हिनः ॥४१॥
न यत्र वैकुण्ठकथासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः । न यत्र यज्ञे-
शमखा महोत्सवाः सुरेशलोकोऽपि न वै स सेव्यताम् ॥४२॥ प्राप्ता नृजाति-
तिवह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसंभृताम् । न वै यतेरक्षपुनर्भवाय
ते भुयो वनौका इव यान्ति बन्धनम् ॥४३॥ लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहु सम्भ-
वान्ते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः । तूर्णं यतेत न पतेदनुमृत्यु यावन्निः-
श्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात् ॥४४॥ त्रिवर्गं नातिकृच्छ्रं भजेत
गृहमेध्यपि । यथादेशं यथाकालं यावद्वैवोपपादितम् ॥४५॥ नाशुक्तं क्षीयते
कर्म जन्मान्तरशतैरपि । मद्भक्त्या तद्वहु स्वल्पं विपरीतमभक्तितः ॥४६॥

त्रितापं नाशयत्येव हरिलीलामृतं वचः । संसारज्वरसन्ताप कलिव्याधि
विनाशनम् ॥४७॥ यत्राहं तत्र कमला कैवल्यपदमास्थिता । तां विना क
भवेत् प्रेम क दानं क महोत्सवः ॥४८॥ सुखस्य कारणं विण्णोर्भजनं नापरं
खलु । तदेव हि परो धर्मस्तद्वै सर्वोत्तमो विधिः ॥४९॥ एकान्तभक्तिः
श्रीनाथे ब्रह्मविद्या प्रकीर्तिता । विवेकी विचरेदेको ज्ञाता ब्रह्मशरीर-
घृक् ॥ ५० ॥ कोटि विप्राशनैव कोटि तीर्थेन किं फलम् । ब्रह्मज्ञानसमो
धर्मो नान्यधर्मैः कदाचन ॥५१॥ मनो निवेश्य श्रीकृष्णे वैष्णवो भवति
ध्रुवम् । भक्तानां निकटे सर्वे सन्तिष्ठन्ते महर्षयः ॥५२॥ यः कुर्यात् परया
भक्त्या महालक्ष्म्यास्तु पूजनम् । स नरो लभते सत्यं पूजाफलमनुत्तमम् ॥५३॥
आहुः शरीरं रयमिन्द्रियाणि हयानभोपून मन इन्द्रियेशम् । चर्तमानि
मात्राधिपणां च सूतं सत्त्वं दृढद्वन्द्वुरमीशखट्वम् ॥ ५४ ॥ अज्ञं
दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रेऽभिमानं रथिनं च जीवम् । धनुर्हि तस्य प्रणवं
पठन्ति शरं तु जीवं परमेवलक्ष्यम् ॥५५॥ जनस्य कृष्णाद् विमुखस्य दैवाद्-

तंसुखाराध्यमुज्जुभिरनन्यशरत्नैर्दृभिः । कृतज्ञः को न सेवेत दुराराध्यमसा-
 धुभिः ॥१॥ यस्मिन्मनो लब्धपदं यदेतत् शनैः शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् । सत्त्वेन
 दृष्टेन रजस्तमश्च विधूय निर्वाणमुपैत्यनिन्धनम् ॥२॥ निवृत्ततर्पैरुपगीय-
 मानाद्भवौषधाच्छोत्रमनोऽभिरामात् । क उत्तमश्लोकगुणानुवादात् पुमा-
 न्विरज्येत विना पशुगन्नात् ॥३॥ ब्रह्मन् कृष्णकथाः पुर्या माध्वीलोकमला
 पद्माः । को नु तृप्येत शृण्वानः श्रुतज्ञो नित्यनूतनाः ॥४॥ क उत्सहेत
 संत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदम् । अनिच्छतोऽपि यस्य श्रीः अङ्गान्न च्यवते
 क्वचित् ॥५॥ यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः संगीयतेऽभीक्ष्णममंगलाद्वा । तमेव
 नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृष्णेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥६॥ संसारसिन्धु-
 मतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य । लीलाकथारसनि-
 पेवणमन्तरेण पुंसो भवेद्विचिधदुःखदवार्दितस्य ॥७॥ ते वै विदन्त्यतित-
 रन्त्यथ देवमायां स्त्रीशूद्रहृणशवरा अपि पापजीवाः । यद्यद्भुतक्रमपरायण
 शीलशिक्षाः तिर्यग्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ॥८॥ येषां स एव भग-

वान् दययेदन्तः सर्वात्मनाश्रितपदो यदि निर्व्यलीकम् । ते दुस्तरामति-
 तरन्त्यथ देवमायां नैपां ममाहमिति धीः श्वश्रुगालभक्ष्ये ॥६॥ यस्य नारा-
 यणो देवो भगवान् हृद्गतः सदा । धुनोति परया भक्त्या ह्यज्ञानं ध्वान्त-
 मर्क वत् ॥१०॥ अविस्मितं तं परिपूर्णकामं स्वेनैव लाभेन समं प्रशान्तम् ।
 विनोपसर्पश्चपरं हि वालिशः श्वलांगुलेनातितितत्ति सिन्धुम् ॥ ११ ॥
 बाहुभ्यां सागरं तत्तु ईहते कः पुमान् भुवि । वासुदेवमनाराध्य को मोक्ष-
 माप्नुमिच्छति । गर्भजन्मजरारोगदुःखसंसारवन्धनैः । न बाध्यते नरो
 नित्यं वासुदेवमनुस्मरन् ॥ तदैव पुरुषो मुक्तो जन्ममृत्युजरादिभिः ।
 जितेन्द्रियो विशुद्धात्मा यदैव स्मरते हरिम् ॥१२॥ त्वां सेवतां सुरकृता
 बहवोऽन्तरायाः स्वौको विलङ्घ्य परमं ब्रजतां पदं ते । नान्यस्य बहिषि
 बलीन्दत्तः स्वभागान् धत्ते पदं त्वमविता यदि विघ्नमूर्धि ॥ १३ ॥
 तुत्तद् त्रिकालगुणमारुत जैहृशैरनान् अस्मानपारजलधीनतितीर्थं केचित् ।
 क्रोधस्य यान्ति विफलस्य वशं पदे गोः मज्जन्ति दुश्चरतपश्च बृथोत्

सृजन्ति ॥१४॥ कामं क्रोधं भयं स्नेहं ऐक्यं सौहृदमेव च । नित्यं हरौ
विदधतो यान्ति तन्मयतां हि ते ॥१५॥ जलं तदुद्भवैशब्दं हित्वाऽज्ञो जल-
काम्यया । मृगतृष्णामुपधावेत् । यथाऽन्यन्नार्थदृक् स्वतः ॥१६॥ अयोग्या-
नां च कारुण्याद्भक्तानां परमेश्वरः । प्रसीदति न सन्देहो विगृह्य
विविधान् मलान् ॥१७॥ प्रसादादेव सा भक्तिः प्रसादो भक्तिसम्भवः ।
अवस्थाभेदमुत्प्रेक्ष्य विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥१८॥ प्रसादपूर्विका येयं भुक्ति-
मुक्तिविद्यायिणी । नैव सा शक्यते प्राप्तुं नरैरेकेन जन्मना ॥१९॥ अनेक-
जन्मसिद्धानां श्रौतस्मार्त्तानुवर्तिनाम् । विरक्तानां प्रबुद्धानां प्रसीदति
महेश्वरः ॥२०॥ परया च तया भक्त्या प्रसादो लभ्यते परः ।
प्रसादात्सर्वपाशेश्चो मुक्तिर्मुक्तस्य निर्वृतिः ॥ २१ ॥ श्रुत्वतः श्रद्धया
नित्यं गुणतरच स्वचेष्टितम् । कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते
हृदि ॥ २२ ॥ हृदि यस्य महाभक्तिः प्रतिभाति महोदया । क्षणादेव
हि सिद्धिः स्यात् किं जपैर्मन्त्रसाधनैः ॥ २३ ॥ अतो भक्तिं सदा

भ. को.

॥६८॥

कुर्यात् सर्वथा भावसिद्धये । किं न सिध्यति भावेन भावो हि
 भवकारणम् ॥ २४ ॥ यासुदेवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन् पुनाति हि । वक्तारं
 प्रच्छकं श्रोतॄन् तत्पादसलिलं यथा ॥ २५ ॥ तत्कथा सुमहत्तुल्यं
 धन्यं स्वस्त्ययनं शुभम् । यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान् गीयते हरिः ॥ २६ ॥
 त्रैलोक्ये भक्तिसदृशः पन्था नास्ति सुखावहः । चतुर्युगेषु देवेशि कलौ तु
 सुविशेषतः ॥ २७ ॥ कलौ तु ज्ञानवैराग्यौ बृद्धरूपौ निरुत्सवौ । ग्राहकाभा-
 यतो देवि जातौ जर्जरतामति ॥ २८ ॥ कलौ प्रत्यक्षफलदा भक्तिः सर्वयुगे-
 ज्वपि । तत्प्रभावादहं नित्यं तदशो नात्र संशयः ॥ २९ ॥ यो भक्तिमान्
 पुमान् लोकं सदाहं तत्सहायकृत् । विप्रकर्त्ता रिपुस्तस्य दृष्ट्यो नात्र च
 संशयः ॥ ३० ॥ भक्ताधीनोऽहमेवास्मि तदशान् सर्वकार्यकृत् । अयथोचित-
 कर्त्ता हि प्रसिद्धो भुवनत्रये ॥ ३१ ॥ यदा यदा विपत्तिर्हि भक्तानां भवति
 क्वचित् । तदा तदा हराम्याशु तत्क्षणात् सर्वशः सदा ॥ ३२ ॥ किं बहुक्तेन
 देवेशि भक्ताधीनः सदाह्वहम् । तत् कर्त्तुः पुरुषस्यातिवशगो नात्र संशयः

॥३३॥ मतिर्मयि निवध्येयं न विपद्येत कर्हिचत् । प्रजासर्गं निरोधेऽपि स्मृ-
तिश्च मदनुग्रहात् ॥३४॥ त्रैलोक्ये यानि पुण्यानि धर्मकर्मफलानि च ।
तुल्यतां तानि नो यान्ति हरिनामानुकीर्तनैः ॥३५॥ यो भावगद्गदो भूत्वा
रोदित्यच्युतसन्निधौ । तस्य कृष्णः परिक्रीतस्तस्माद् विभ्यति देवताः ॥३६॥
दानं व्रतं तपो यज्ञः आर्द्धं वा पितृतर्पनं । सकलं निष्फलं लोके हरिसंकी-
र्तनं विना ॥३७॥ यथोऽयोऽग्निः समावेशान्नायो भवति केवलम् । तथैव मम
सान्निध्यान् ते केवलमानुषाः ॥३८॥ अवज्ञानं कृतं तेषु नरैर्न्यामूढचेतनैः ।
आयुः श्रियं कुलं शीलं हित्वा निरयमावहेत् ॥३९॥ आयुः श्रियं यशो धर्मं
लोकानाशिय एव च । हन्ति श्रेयांसि सर्वाणि पुंसो महदतिक्रमः ॥४०॥
अथ किं बहुनोक्तेन श्रेयः प्राप्त्यैकसाधनम् । मयि चित्तसमासंगो येन
केनापि हेतुना ॥४१॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥४२॥ आकाशात् पतितं तोयं
सागरं अभिगच्छति । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥४३॥ प्रयुक्तः

सर्वदेवानां यो मामेव प्रपूजयेत् । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रण-
 श्यति ॥४४॥ शृणु तत्त्वेन मे देवि मम धर्मं सनातनम् । देवा एतन्न जानन्ति
 ये च योगव्रते स्थिताः ॥४५॥ व्रतं धर्मं वरारोहे मंगल्यं मुखनिःसृतम् । अह-
 मेको विजानामि मद्भक्ता ये जना भुवि ॥४६॥ केचित् संसारिनं प्राहुस्तम-
 संसारिणं परे । स्वतन्त्रमपरे प्राहुरस्वतन्त्रं परे विदुः ॥४७॥ घोरमित्यपरे
 प्राहुः सौम्यमेव परे विदुः । रागवन्तं परे प्राहुर्वीतरागं तथा परे ॥४८॥
 निष्क्रियं च परे प्राहुः सक्रियं चेतरे जनाः । अरूपं केचिदाहुर्वै रूपवन्तं परे
 विदुः ॥४९॥ एवं विकल्प्यमानन्तु याथात्म्यं परमेष्ठिनः । नाध्यवस्यन्ति
 मुनयो नानाप्रत्ययकारणात् ॥५०॥ ये पुनः सर्वभावेन प्रपन्नाः परमेश्वरं ।
 ते हि जानन्त्ययत्नेन शिवं परमकारणम् ॥५१॥ धनो यदाऽर्कप्रभवो विदी-
 र्यते चक्षुःस्वरूपं रविमीक्षते तदा । यदा ह्यहंकार उपाधिरात्मनो जिज्ञासया
 नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत् ॥५२॥ देहाभिमाने गलिते विज्ञाते परमात्मनि । यत्र
 यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥५३॥ विदिते तु परे तत्त्वे वर्णयति

ह्यचिक्रिये । किंकरत्वं च गच्छन्ति मन्त्रा मन्त्राधिपैः सह ॥५४॥ कर्मपाशनिब-
 द्धानां नराणां दुःखभागिनाम् । नान्योपायं प्रपश्यामि वासुदेवात् परं
 द्विजाः ॥५५॥ नामैव तव गोविन्द कलौ त्वत्तः शताधिकम् । ददात्युच्चार-
 णान्मुक्तिं विनाश्रष्टांगयोगतः ॥ ५६ ॥ ये पूजयन्ति तं देवं शंखचक्रगदा-
 घरम् । बाङ्मनःकर्मभिः सम्यक् ते यान्ति परमं पदम् ॥५७॥ किं तेषां
 जीवितेनेह पशुवच्च्येष्टितेन च । येषां न प्रवणं चित्तं वासुदेवे जगन्मय
 ॥५८॥ किं विद्यया किं स्वगुणैश्च तेषां यज्ञैश्च दानैश्च तपोभिरग्नैः । येषां न
 भक्तिर्भवतीह कृष्णे जगद्गुरौ मोक्षसुखप्रदे च ॥५९॥ लोके स धन्यः स
 शुचिः स विद्वान् मन्त्रैस्तपोभिः स गुणैर्वरिष्ठः । ज्ञाता स दाता स तु सत्य-
 वक्ता यस्यास्ति भक्तिः पुरुषोत्तमाख्ये ॥६०॥ कृष्ण त्वदीयपदपङ्कजपंजरांते
 ग्रथैव मे विशतु मानसराजहंसः । प्राणप्रधानसमये कफवातपित्तैः
 कंठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते ॥६१॥ मधुरमधुरमेतत्तमंगलं मंगलानां
 सकलनिगमवल्ली सत्फलं चित्स्वरूपम् । सकृदपि परिगीतं श्रद्धया

हेलया वा मुनिवर नरमात्रं तारयेत् कृष्णनाम ॥६२॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भक्तिमाहात्म्यं नाम दशम आह्निकः ।

श्रीराम उवाच ॥ शृणु वक्ष्यामि ते वत्स गुह्यात् गुह्यतरं परम् ।
यद्विज्ञाय नरो जह्यात्सद्यो वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ १ ॥ आदौ मायास्वरूपं
ते वक्ष्यामि तदनन्तरम् । ज्ञानस्य साधनं पश्चाज्ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् ।
ज्ञेयं च परमात्मानं यज्ज्ञात्वा मुच्यते भयात् ॥ २ ॥ अनात्मनि शरीरा-
दावात्मबुद्धिस्तु या भवेत् । सैव माया तयैवासौ संसारः परिकल्प्यते
॥ ३ ॥ रूपे द्वे निश्चिते पूर्वं मायायाः कुलनन्दन । विज्ञेपावरेण तत्र
प्रथमं कल्पयेज्जगत् ॥ ४ ॥ लिंगाद्यब्रह्मपर्यन्तं स्थूलसूक्ष्मविभेदतः । अपरं
त्वखिलं ज्ञानरूपमावृत्य तिष्ठति ॥ ५ ॥ मायया कल्पितं विश्वं परमात्मनि
केवले । रज्जौ भुजंगवद्भ्रान्त्या विचारे नास्ति किञ्चन ॥ ६ ॥ अयुते
दृश्यते यदूयद् स्मर्यते वा नरैः सदा । असदेव हि तत्सर्वं यथा स्वप्न
मनोरथौ ॥ ७ ॥ देह एव हि संसारवृक्षमूलं दृढं स्मृतम् । तन्मूलः पुत्र-

दारादिवन्धः किं तेऽन्यथात्मनः ॥८॥ देहस्तु स्थूलभूतानां पंचतन्मात्रपंच-
 कम् । अहंकारश्च बुद्धिश्च इन्द्रियाणि तथा दश ॥ ९ ॥ चिदाभासो मन-
 श्चैव मूलप्रकृतिरेव च । एतत् क्षेत्रमिति ज्ञेयं देह इत्यभिधीयते ॥१०॥
 एतैर्विलक्षणो जीवः परमात्मा निरामयः । तस्य जीवस्य विज्ञाने साध-
 नान्यपि मे शृणु ॥ जीवश्च परमात्मा च पर्यायो नात्र भेदधीः ॥११॥
 मानाभावस्तथा दंभहिंसादिपरिवर्जनम् । परालोपादिसहनं सर्वत्रावक्रता तथा
 ॥१२॥ मनोवाक्कायसङ्कल्पया सद्गुरोः परिसेवनम् । बाह्याभ्यन्तरसंशुद्धिः
 स्थिरता सत्क्रियादिषु ॥१३॥ मनोवाक्कायदण्डश्च विषयेषु निरीहता ।
 निरहंकारता जन्मजराव्यालोचनं तथा ॥१४॥ असक्तिः स्नेहशून्यत्वं पुत्र-
 दारधनादिषु । इष्टानिष्टागमे नित्यं चित्तस्य समता तथा ॥१५॥ मयि
 सर्वात्मके रामे ह्यनन्यविषया मतिः । जनसंवाधरहितशुद्धदेशनिषेचणम्
 ॥१६॥ प्राकृतैर्जनसंवैश्च ह्यरतिः सर्वदा भवेत् । आत्मज्ञाने सदोद्योगो
 वेदान्तार्थवलोकनम् । उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञानं विपरीतैर्विपर्ययः ॥१७॥ बुद्धि-

प्राणमनोदेहाहंकृतिभ्यो विलक्षणः ! चिदात्माहं नित्यशुद्धो बुद्ध एवेति
 निश्चयम् ॥१८॥ येन ज्ञानेन संवित्तं तज्ज्ञानं निश्चितं च मे । विज्ञानं च
 तदैवैतत्साक्षादनुभवेद्यदा ॥ १९ ॥ आत्मा सर्वत्र पूर्णः स्यात् चिदानन्दा-
 त्मकोऽव्ययः । बुद्ध्याद्युपाधिरहितः परिणामादिवर्जितः ॥२०॥ स्वप्रकाशेन
 देहादीन् भासयन्ननपावृतः । एक एवाद्वितीयश्च सत्यज्ञानादिलक्षणः ।
 असंगः स्वप्रभो द्रष्टा विज्ञानेनावगम्यते ॥२१॥ आचार्यशास्त्रोपदेशादैक्य-
 ज्ञानं यदा भवेत् । आत्मनोर्जीवपरयोर्मूलाविद्या तदैव हि ॥ २२ ॥
 लीयते कार्यकरणैः सहैव परमात्मनि । साधस्या मुक्तिरित्युक्ता ह्युप-
 चारोऽयमात्मनि ॥२३॥ इदं मोक्षस्वरूपं ते कथितं रघुनन्दन । ज्ञानविज्ञा-
 नवैराग्यसहितं मे परात्मनः ॥२४॥ किञ्चेतद्दुर्लभं मन्ये मङ्गक्तिविमुखा-
 त्मनाम् । चतुष्मतामपि यथा रात्रौ सम्यङ् न दृश्यते ॥२५॥ पदं
 दीपसमेतानां दृश्यते सम्यगेव हि । एवं मङ्गक्तियुक्तानामात्मा सम्यक्-
 प्रकाशते ॥२६॥ मङ्गक्तेः कारणं किञ्चिद्दद्यामि शृणु तत्त्वतः ॥२७॥ मङ्ग-

क्तसंगो मत्सेवा मङ्गक्तानां निरन्तरम् । एकादश्युपवासादि मम पर्वा-
 नुमोदनम् ॥२८॥ मत्कथाश्रवणे पाठे व्याख्याने सर्वदा रतिः । मत्पूजा-
 परिनिष्ठा च मम नामानुकीर्तनम् ॥२९॥ एवं सततयुक्तानां भक्तिरव्य-
 भिचारिणी । मयि संजायते नित्यं ततः किमवशिष्यते ॥३०॥ अतो
 मङ्गक्तियुक्तस्य ज्ञानं विज्ञानमेव च । वैराग्यं च भवेच्छीघ्रं ततो मुक्ति-
 मवाप्नुयात् ॥३१॥ कथितं सर्वमेतत्ते तव प्रश्नानुसारतः । अस्मिन्मनः
 समाधाय यस्तिष्ठेत् स तु मुक्तिभाक् ॥३२॥ न वक्तव्यमिदं यत्नान्मद्भक्ति-
 विमुखाय हि । मङ्गक्ताय प्रदातव्यमाहूयापि प्रयत्नतः ॥३३॥ य इदं तु पठे-
 दित्यं अद्वाभक्तिसमन्वितः । अज्ञानपटलध्वान्तं विधूय परिसुच्यते
 ॥३४॥ भक्तानां मम योगिनां सुविमलस्वान्तातिशान्तात्मनां मत्सेवाभि-
 रतात्मनां च विमलज्ञानात्मनां सर्वदा । संगं यः कुरुते सदोद्यतमतिः
 सत्सेवनानन्यधीर्मेज्जस्तस्य करे स्थितोऽहमनिशं दृश्यो भवे नान्यथा ॥३५॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकादश आह्निके मोक्षसाधनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥

सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते । अभयं सर्वभूतेभ्यो
 ददाम्येतद्भूतं मम ॥ १ ॥ अहं सर्वत्र समदृक् द्रष्टव्यो वा प्रिय एव वा ।
 नास्ति मे कल्पकस्येव भजतोऽनुभजाम्यहम् ॥ २ ॥ मद्भक्तिविमुखानां हि
 शास्त्रगतेषु सुहृताम् । न ज्ञानं न च मोक्षः स्यात् तेषां जन्मशतैरपि ॥ ३ ॥
 यदा पुण्यविशेषेण लभते संगतिं सताम् । मद्भक्तानां सुशान्तानां तदा
 मद्भिषया मतिः ॥ ४ ॥ मत्कथाश्रवणे श्रद्धा दुर्लभा जायते ततः । ततः
 स्वरूपविज्ञानमनायासेन जायते ॥ ५ ॥ एवं मयोदितं सम्यगालोचयति
 योऽनिशम् । तस्य संसारदुःखानि न स्पृशन्ति कदाचन ॥ ६ ॥ पुंस्त्वे
 स्त्रीत्वे विशेषो वा जातिनामाश्रमादयः । न कारणं मद्भजने भक्तिरेव हि
 कारणम् ॥ ७ ॥ यज्ञदानतपोभिर्वा वेदाध्ययनकर्मभिः । नैव द्रष्टुमहं शक्यो
 मद्भक्तिविमुखैः सदा । तस्माद्भामिनि संक्षेपाद्वदयेऽहं भक्तिसाधनम् ॥ ८ ॥
 सतां संगतिरेवात्र साधनं प्रथमं स्मृतम् । द्वितीयं मत्कथालापस्तृतीयं मद्गुणेरणम् ।
 व्याख्यातृत्वं मद्भक्तसां चतुर्थं साधनं भवेत् ॥ ९ ॥ आचा-

योपासनं भद्रे मद्बुद्ध्याऽमायया सदा । पंचमं पुण्यशीलत्वं यमादि निय-
मादि च ॥ १० ॥ निष्ठा मत्पूजने नित्यं षष्ठं साधनमीरितम् । मम मन्त्रो-
पासकत्वं सांगं सप्तममुच्यते ॥ ११ ॥ मद्भक्तैष्वधिका पूजा सर्वभूतेषु
मन्मतिः । बाह्यार्थेषु विरागित्वं शमादिसहितं तथा ॥ १२ ॥ अष्टमं नवमं
तत्त्वविचारो मम भूमिनि । एवं नवविधा भक्तिः साधनं यस्य कस्य
वा ॥ १३ ॥ स्त्रियो वा पुरुषस्यापि तिर्यग्योनिगतस्य वा । भक्तिः संजायते
प्रेमलक्षणा शुभलक्षणे ॥ १४ ॥ भक्तौ संजातमात्रायां मत्तत्त्वानुभवस्तदा ।
ममानुभवसिद्धस्य मुक्तिस्तत्रैव जन्मनि । स्यात्तस्मात् कारणं भक्तिर्मा-
नस्येति सुनिश्चितम् ॥ १५ ॥ प्रथमं साधनं यस्य भवेत्तस्य क्रमेण तु ।
भवेत्सर्वं ततो भक्तिर्मुक्तिरेव सुनिश्चितम् ॥ १६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकादश आह्निके भक्तिसाधनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

भोगा मेघचितानस्थविद्युल्लेखेव चंचलाः । आयुरप्यग्निमंतसलोह-
 स्थजलविन्दुवत् ॥ १ ॥ यथा व्यालगलस्थोऽपि भेको दंशानपेक्षते । तथा
 कालाहिना ग्रस्तो लोको भोगानशरवतान् ॥ २ ॥ करोति दुःखेन हि कर्म-
 तन्त्रं शरीरभोगार्थमहर्निशं नरः । देहस्तु भिन्नः पुरुषात्समीक्ष्यते को चात्र
 भोगः पुरुषेण भुज्यते ॥ ३ ॥ पितृमातृसुतभ्रातृदारवन्धवादिसंगमः ।
 प्रपायामिव जन्तूनां नद्यां काष्ठौघवच्चलः ॥ ४ ॥ छायेव लक्ष्मीरचपला
 प्रतीता तारुण्यमंबूर्मिवदध्रुवं च । स्वप्नोपमं स्त्रीसुखमायुरल्पं तथापि
 जन्तोरभिमान एव ॥ ५ ॥ संसृतिः स्वप्नसदृशी सदा रोगादिसंकुला ।
 गन्धर्वनगरप्रख्या मूढस्तामनुवर्तते ॥ ६ ॥ आयुष्यं क्षीयते यस्मादा-
 दित्यस्य गतागतैः । दृष्ट्वाऽन्वेषां जरामृत्यू कथंचिन्नैव बुध्यते ॥ ७ ॥ स
 एव दिवसः सैव रात्रिरित्येव मूढधीः । भोगाननुपतत्येव कालयेगं न
 पश्यति ॥ ८ ॥ प्रतिक्षणं क्षरत्येतदायुरामघटांबुवत् । सपत्ना इव रोगीधाः
 शरीरं प्रहरन्त्यहो ॥ ९ ॥ जरा व्याघ्रीव पुरतस्तर्जयंत्पचतिष्ठते । मृत्युः

सहैव यात्येप समयं संप्रतीक्षते ॥ १० ॥ देहेऽहंभावमापन्नो राजाऽहं लोक-
विश्रुतः । इत्यस्मिन्मनुते जन्तु कृमिचिद्भस्मसंज्ञिते ॥ ११ ॥ देहोऽह-
मिति या बुद्धिरविद्या सा प्रकीर्तिता । नाहं देहश्चिदात्मेति बुद्धिर्विद्येति
भ्रमयते ॥ १२ ॥ अविद्या संहृतैर्हेतुर्विद्या तस्या निवर्तिका । तस्माद्यत्नः
सदा कार्यो विद्याभ्यासे मुमुक्षुभिः ॥ १३ ॥ क्रोध एव महान् शत्रुस्तृष्णा
वैतरणी नदी । सन्तोषो नन्दनयनं शान्तिरेव हि कामयुक् ॥ १४ ॥
तस्मात्त्वं सर्वदा भिन्नमात्मानं हृदि भावय । मुञ्जन्प्राग्धमखिलं सुखं
व दुःखमेव वा । प्रवाहपतितः कार्यं कुर्वन्नपि न लिप्यसे ॥ १५ ॥

इति श्रीमच्छिकौस्तुभे एकादश आह्निकं संसारस्यानिरयताकथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

अथ व्यवस्थितानन्दद्व्या धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः । प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुस्त्वयम्य
पाण्डवः । हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ॥ १ ॥ अर्जुन उवाच । दृष्टुमं
स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् । सीदंति मम गात्राणि सुखं च परिशु-
ष्यति ॥ २ ॥ वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते । गण्डीवं संसते हस्तात्त्व-

अथैव परिदह्यते ॥३॥ न च शक्नोम्यवस्थानुं भ्रमतीव च मे मनः निमित्तानि च
 पश्यामि विपरीतानि केशव । न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमा-
 हवे ॥४॥ येषामर्थे काञ्चित् नो राज्यं भोगाः सुखानि च । त इमेऽवस्थिता
 युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ५ ॥ अहो यत महत्पापं कर्तुं व्यव-
 सिता वयम् । यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ६ ॥ श्रीभगवा-
 नुवाच । कुतस्त्वा कश्मलमिदं विपमे समुपस्थितम् । अनायजुष्टमस्वर्ग्यम-
 कीर्तिकरमर्जुन ॥ ७ ॥ क्वैव्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते । क्षुद्रं
 हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ८ ॥ अर्जुन उवाच । कथं भीष्ममहं
 संख्ये द्रोणं च मधुसूदन । इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ९ ॥
 कार्पाण्यदोपोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः । यच्छ्रेयः स्यान्नि-
 र्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ १० ॥ श्रीभगवानु-
 वाच । अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भापसे । गतासूनगतासूश्च
 नानुशोचन्ति पंडिताः ॥११॥ देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १२ ॥ मात्रास्पर्शास्तु कौतये
 शीतोष्णसुखदुःखदा । आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १३ ॥
 नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः । उभयोरपि दृष्टोतस्त्वनयो-
 स्तत्त्वदर्शिनः ॥ १४ ॥ न जायते म्रियते वा कदाचिद्वायं भूत्वा भविता
 वा न भूयः । अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने
 शरीरे ॥ १५ ॥ चासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽप-
 राणि । तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्पन्यानि संयाति नवानि देही ॥ १६ ॥
 नैनं चिदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोष-
 यति माकृतः ॥ १७ ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च । नित्यः
 सर्वगतः स्थानुरचलोऽयं सनातनः ॥ १८ ॥ अव्यक्तादीनि भूतानि
 व्यक्तमध्यानि भारत । अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ १९ ॥
 सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ । ततो युद्धाय युज्यस्व
 नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ २० ॥ नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ २१ ॥ व्यवसायात्मिका
 बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन । बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्ध्योऽव्यवसायिनाम् ॥ २२ ॥
 यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः । वेदवादरताः पार्थ नान्य-
 दस्तीति वादिनः ॥ २३ ॥ कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
 क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ २४ ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां
 तयापहृतचेतसाम् । व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते
 ॥ २५ ॥ त्रैगुण्यवियया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन । निर्द्वन्द्वो नित्य-
 सत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ २६ ॥ यावानर्थ उदपाने सर्वतः
 संप्लुतोदके । तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ २७ ॥ कर्म-
 ख्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन । मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते
 संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ २८ ॥ योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
 सिद्ध्यसिद्धयोः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ २९ ॥ दूरेण
 ह्यचरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय । बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फल-

हेतवः ॥ ३० ॥ बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते । तस्माद्योगाय
 युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ ३१ ॥ यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतित-
 रिष्यति । तदा गंतसि निर्वेदं श्रोतव्यस्य च श्रुतस्य च ॥ ३२ ॥ श्रुति-
 विप्रतिपत्ता ते यदा स्थास्यति निश्चला । समाधावचला बुद्धिस्तदा योग-
 मवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतराग-
 भयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ३४ ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य
 शुभाशुभम् । नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ३५ ॥ यदा
 संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीच सर्वशः । इंद्रियाण्येन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रति-
 ष्ठिता ॥ ३६ ॥ यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः । इंद्रियाणि प्रमाथीनि
 हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ३७ ॥ ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
 संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ३८ ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः
 संमोहात्स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ३९ ॥
 रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् । आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधि-

गच्छति ॥ ४० ॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना । न चाभा-
 वयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥ ४१ ॥ इन्द्रियाणां हि चरतां यन्म-
 नोऽनुविधीयते । तदस्य हरति प्रज्ञां चायुर्नोवमिवाभसि ॥ ४२ ॥ या
 निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी । यस्यां जाग्रति भूतानि सा
 निशा पश्यतो मुनेः ॥ ४३ ॥ आपूर्यमाणम् अचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति
 यद्वात् । तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ४४ ॥
 अर्जुनउवाच । ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन । तत्किं कर्मणि
 घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ ४५ ॥ श्रीभगवानुवाच । लोकेऽस्मिन्द्वि-
 विधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ । ज्ञानयोगेन सांख्यानं कर्मयोगेन योगि-
 नाम् ॥ ४६ ॥ न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते । न च संन्यसना-
 देव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४७ ॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्य-
 कर्मकृत् । कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ४८ ॥ कर्मद्रियाणि
 संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स

उच्यते ॥ ४६ ॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म उपायो ह्यकर्मणः । शरीरयात्रापि
 च ते न प्रसिद्ध्यर्थे दकर्मणः ॥ ४७ ॥ यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते
 सर्वकिल्बिषैः । भुञ्जते ते तत्र वं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ ४८ ॥
 कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् । तस्मात्सर्वं गतं ब्रह्म
 नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ ४९ ॥ कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जन-
 कादयः । लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ५० ॥ यद्यदाचरति
 श्रेष्ठस्तत्तदेवतरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ५१ ॥
 सत्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत । कुर्पोद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकी-
 र्णुर्लोकसंग्रहम् ॥ ५२ ॥ न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् । जोष-
 येत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ ५३ ॥ प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः
 कर्माणि सर्वशः । अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ ५४ ॥ मयि
 सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा । निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व
 विगतज्वरः ॥ ५५ ॥ सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि । प्रकृतिं यांति

भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ५६ ॥ श्रेयान्स्वधर्मा विगुणः परधर्मा-
त्स्वनुष्ठितात् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ५७ ॥ इन्द्रि-
याणि पराख्यादुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु-
सः ॥ ५८ ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यःत्मानमात्मना । जहि शत्रुं
महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ५९ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कृष्णगीतायां कर्मयोगो नाम द्वादश आह्निकः ।

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः । तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञा-
त्वा मोक्षयेऽशुभात् ॥ १ ॥ कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ २ ॥ कर्मण्यकर्म यः पश्येद-
कर्मणि च कर्म यः । स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ ३ ॥
यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः । ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः
पण्डितं बुधाः ॥ ४ ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव
तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ५ ॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परं-

तप । सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३॥ तद्विद्धि प्रणिपातेन
 परिप्रश्नेन सेवया । उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ७ ॥
 अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः । सर्वं ज्ञानप्लवेनैव धृजिनं
 संतरिष्यसि ॥ ८ ॥ नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते । तत्स्वयं
 योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति । ९ ॥ अद्वावौल्लभते ज्ञानं तत्परः
 संयतेंद्रियः । ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥१०॥ अज्ञश्चा-
 ब्रह्मधानश्च संशयात्मा विनश्यति । नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं
 संशयात्मनः ॥ ११ ॥ ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।
 लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १२ ॥ न कर्तृत्वं न कर्माणि
 लोकस्य सृजति प्रभुः । न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१३॥ विद्या-
 विनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः सम-
 दर्शिनः ॥ १४ ॥ स्पर्शान्कृत्वा बहिर्वाह्यंश्चक्षुश्चैवांतरे श्रुवोः । प्राणा-
 पानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥ १५ ॥ यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मो-

क्षपरायणः । विगतंच्छाभयकोधो यः सदा सुक्त एव सः ॥ १६ ॥
 भोकारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् । सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां
 शान्तिमृच्छति ॥ १७ ॥ उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् । आत्मैव
 ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ १८ ॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवा-
 त्मना जितः । अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ १९ ॥ जिता-
 त्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः । शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा
 मानापमानयोः ॥ २० ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः । युक्त
 इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ २१ ॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्य-
 स्थद्वेष्यबंधुषु । साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ २२ ॥
 यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो
 मुक्त इत्युच्यते तदा ॥ २३ ॥ यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा
 स्मृता । योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥ २४ ॥ यो मां
 पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति । तस्याहं न प्रणश्यामि स च

मे न प्रणश्यति ॥२५॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः । सर्वथा
 वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ २६ ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं
 पश्यति योऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ २७ ॥
 प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति
 परां गतिम् ॥२८॥ तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि सतोऽधिकः । कर्मि-
 भ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ २९ ॥ योगिनामपि सर्वेषां मद्-
 गतेनांतरात्मना । श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ३० ॥
 मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये । यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां
 वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३१ ॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् । मोहितं
 नाभिजानानि मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ ३२ ॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया
 दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ ३३ ॥ न मां दुष्कृतिनो
 मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः । माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ ३४ ॥
 चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी

च भरतर्पभ ॥ ३५ ॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते । प्रियो हि
 ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ ३६ ॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी
 त्वात्मैव मे मतम् । आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम्
 ॥ ३७ ॥ बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । वासुदेवः सर्वमिति स
 महात्मा सुदुर्लभः ॥ ३८ ॥ येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् । ते
 दंष्ट्रमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ ३९ ॥ जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य
 यतंति ये । ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ ४० ॥ अंत-
 काले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् । यः प्रयाति स मद्भावं याति
 नास्त्यत्र संशयः ॥ ४१ ॥ यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यंते कलेवरम् । तं
 तमेवैति कौंतेय सदा तद्भावभावितः ॥ ४२ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु माम-
 नुस्मर युध्य च । मय्यर्पितमनोबुद्धिर्माभैवैष्यस्यसंशयम् ॥ ४३ ॥ अनन्य-
 चेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः । तस्याहं सुलभः पार्थ नित्य-
 युक्तस्य योगिनः ॥ ४४ ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

मासुपेत्य तु कौतिय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ४५ ॥ पुरुषः स परः पार्थ
 भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया । यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ ४६ ॥
 अश्रद्धानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप । अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्यु-
 संसार वर्त्मनि ॥ ४७ ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
 भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ ४८ ॥ सततं कीर्तयंतो
 मां यतंतश्च दृढप्रताः । नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपा-
 सते ॥ ४९ ॥ पितामहस्य जगतो माता धाता पितामहः । वेद्यं पवित्रमो-
 कार ऋक् साम यजुरेव च ॥ ५० ॥ गतिर्भर्ता प्रभुः सान्नी निवासः शरणं
 सुहृत् । प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं धीजमव्ययम् ॥ ५१ ॥ अनन्याश्चि-
 तयंतो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्य-
 हम् ॥ ५२ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तदहं भक्त्यु-
 पहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ ५३ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि
 यत् । यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ ५४ ॥ शुभाशुभफलैरेवं

मोक्षये कर्मबंधनैः । संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ ५५ ॥
 ममोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः । ये भजन्ति तु मां भक्त्या
 मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ ५६ ॥ अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्य-
 भाक् । साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ५७ ॥ क्षिप्रं भवति
 धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति । कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति
 ॥ ५८ ॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः । स्त्रियो वैश्या-
 स्तथा शूद्रास्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ५९ ॥ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता
 राजर्षयस्तथा । अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ६० ॥
 मन्मना भवमद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु । मामेवैष्यसि शुक्त्वैवमात्मानं
 मत्परायणः ॥ ६१ ॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।
 कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ६२ ॥ तेषां सततयुक्तानां
 भजतां प्रीतिपूर्वकम् । ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते ॥ ६३ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कृष्णगीतायां भक्तियोगो नाम त्रयोदश आह्निकः ।

अर्जुन उवाच । मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो । योगेश्वर
 ततो मे त्वं दर्शयात्मानमन्ययम् ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच । न तु मां शक्यसे
 द्रष्टुमेनेव स्वचक्षुषा । दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ २ ॥
 अर्जुन उवाच । पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वास्तथा भूतविशेषसंघान् ।
 ब्रह्मणमीशं कमलासनस्थम् ऋषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ ३ ॥ अनेक-
 बाहूदरचक्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वमनंतरूपम् । नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं
 पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥ ४ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यम् अनंतयाहुं
 शशिसूर्यनेत्रम् । पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं
 तपंतम् ॥ ५ ॥ आवापृथिव्योरिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
 दृष्ट्वाद्भुतं रूपमिदंतवोग्रं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ ६ ॥ स्वयं महत्ते
 बहुवक्त्रनेत्रं रौद्रं तथानेककरोरूपादम् । बहूदरं भूरिकरालदंष्ट्रं दृष्ट्वा जनाः
 प्रव्यथितास्तथाहम् ॥ ७ ॥ नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशाल-
 नेत्रम् । दृष्ट्वैव मे प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदामि शमं च विष्णो ॥ ८ ॥

मुखानि दंष्ट्रातिभयंकराणि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि । दिशो न जाने न
 लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ६ ॥ अमी च ये संस्थितधार्त-
 राष्ट्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः । वरूपाणि ते तूर्णमभिवदन्ति दंष्ट्रा करा-
 लानि भयानकानि ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच । कालोऽस्मि लोकक्षय-
 कृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः । न त्वां भविष्यन्ति ऋते हि
 सर्वे येऽवस्थिताश्चाभिमुखं हि योधाः ॥ ११ ॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ
 यशो लभस्व जित्वा रिपून् मुहुर्द्वय समृद्धराज्यम् । मयैव एते
 निहता हि पूर्वम् निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन ॥ १२ ॥ अर्जुन
 उवाच । स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
 रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंधाः ॥ १३ ॥
 कस्मान्नममेरन् न हि ते महात्मन् गरीयसे ब्रह्मण आदिकर्त्रे । अनंत देवेश
 जगन्निवास त्वमक्षरं तत्सदसत्परं यत् ॥ १४ ॥ त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
 स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् । वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया

तत्तं विश्वमनंतरूप ॥१५॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः प्रजापतिस्त्वं
 प्रपितामहश्च । नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो
 नमस्ते ॥ १६ ॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
 अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥१७॥ सखेति
 मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति । अजानता ते महिमान-
 मेव भया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥१८॥ यच्चवावहांसार्थमसत्कृतोऽसि विहार-
 शय्यासनभोजनेषु । एकोऽथवाप्यच्युत तत्समजं तत्त्वामये त्वामहमप्र-
 मेयम् ॥१९॥ पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
 न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ २० ॥
 तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् । पितेव पुत्रस्य
 सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच ।
 नाहं वेदैर्न तापेन न दाणेन न चेज्यया । शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि
 मां यथा ॥ २२ ॥ भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन । ज्ञातुं द्रष्टुं

च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥२३॥ मत्कर्मकृच्च मद्रक्तो मत्परः संग-
 वार्जितः । निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥२४॥ मय्यावेश्य
 मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते । अद्ध्या परयोपेतास्ते मे युक्ततमा
 मताः ॥२५॥ ये त्वत्परमनिर्देश्यमव्यक्तं पयुपासते । ते प्राप्नुयंति
 मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥२६॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेत-
 साम् । अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्विरवाप्यते ॥२७॥ मय्येव मन आ-
 धत्स्व मयि बुद्धिं निवेश्य । निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः
 ॥२८॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते । ध्यानात्कर्म-
 फलत्यागस्त्यागाच्छ्रान्तिरनंतरम् ॥२९॥ यस्माद्वोद्विजते लोको लोकावोद्वि-
 जते च यः । हर्षामर्षभयोद्गैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥३०॥ यो न
 हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांचति । शुभाशुभपरित्यागी भक्ति-
 मान्यः स मे प्रियः ॥३१॥ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमा-
 नयोः । शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥३२॥ तुल्यनिंदा-

स्तुतिमौनी संतुष्टो घेनकेनचित् । अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो
 नरः ॥ ३३ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षांतिरार्जवम् । आचार्यो-
 पासनं शौचं स्वैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ३४ ॥ इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनदंकार
 एव च । जन्ममृत्युजराश्रयाधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ३५ ॥ असक्ति-
 रनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु
 ॥ ३६ ॥ मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी । विविक्तदेशसंवित्त्व-
 मरतिर्जनसंसदि ॥ ३७ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् एतज्ज्ञा-
 नमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्पथा ॥ ३८ ॥ कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृति-
 रुच्यते । पुरुषः सुखदुःखाभां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ ३९ ॥ प्रकृत्यैव च
 कर्मणि क्रियमाणानि सर्वशः । यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति
 ॥ ४० ॥ मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते । स गुणान्समतीत्यैतान्
 ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ४१ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः । न स

सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ ४२ ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं
ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ । ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ४३ ॥
सत्त्वानुरूपा सवस्य श्रद्धा भवति भारत । श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छब्दः
स एव सः ॥ ४४ ॥ यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते । हत्वापि
स इमौल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥ ४५ ॥ सहजं कर्म कौंतेय सदोपमपि
न त्यजेत् । सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४६ ॥ भक्त्या
ममभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्स्वतः । ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते
तदनन्तरम् ॥ ४७ ॥ सर्वकर्माख्यपि सदा कुर्वाणो मद्रथपाश्रयः । भूतप्रसादा-
दवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ४८ ॥ चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य
मत्परः । बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ४९ ॥ मचित्तः सर्व-
दुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि । अथ चेत्त्वमहंकाराद्न श्रोष्यसि चिन्तयसि
॥ ५० ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽजुन तिष्ठति । आमयन्सर्वभूतानि यन्त्रारू-
ढानि मायया ॥ ५१ ॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत । तत्प्रसादात्परां

शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥५२॥ इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं
 मया । विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ५३ ॥ सर्वगुह्यतमं भूयः
 शृणु मे परमं वचः । इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥५४॥
 मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु । मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने
 प्रियोऽसि मे ॥ ५५ ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज । अहं त्वां
 सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ५६ ॥ इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय
 कदाचन । न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ५७ ॥ य इदं परमं
 गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति । भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः
 ॥ ५८ ॥ न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः । भविता न च मे
 तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ५९ ॥ कचिदेतच्छ्रुत्वा तं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
 कचिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥ ६० ॥ अर्जुन उवाच । नष्टो मोहः
 स्मृतिर्लब्धा त्व प्रसादान्मयाच्युत । स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं
 तव ॥ ६१ ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीविजयो

भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ६२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कृष्णगीतायां शरणागति योगो नाम चतुर्दश आह्निकः ।

वसुदेव उवाच । भगवन्भवतो यात्रा स्वस्तये सर्वदेहिनाम् ।
 कृपणानां यथा पित्रोरुत्तमश्लोकवर्मनाम् ॥ १ ॥ महद्विचलनं नृणां
 गृहिणां दीनचेतसाम् । निःश्रेयसाय भगवन् कल्पते नान्यथा क्वचित् ॥ २ ॥
 भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च । सुखायैव हि साधूनां त्वादृशा-
 मच्युतात्मनाम् ॥ ३ ॥ भजन्ति ये यथा देवान्देवा अपि तथैव तान् ।
 ह्येव कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः ॥ ४ ॥ ब्रह्मं स्तथापि पृच्छामो
 धर्मान्भागवतांस्तव । यान् श्रुत्वा श्रद्धया मर्त्यो मुच्यते विश्वतो
 भयात् ॥ ५ ॥ नारद उवाच । सभ्यगेतद्व्यवसितं भवता भरतर्षभ ।
 यत्पृच्छसे भागवतान्धर्मोस्त्वं विश्वभावनाम् ॥ ६ ॥ श्रुतोऽनुपठितो ध्यात
 आदृतो वाऽनुमोदितः । सद्यः पुनाति सद्धर्मा देवविश्वद्रुहोऽपि हि ॥ ७ ॥
 त्वया परमकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः । स्मारितो भगवानद्य देवो नारा-

यणो मम ॥ ८ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । आर्पभाणां च
 संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥ ९ ॥ कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः ।
 आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलरचमसः करभाजनः ॥ १० ॥ त एते भगवद्रूपं विश्वं
 सदसदात्मकम् । आत्मनोऽव्यतिरेकेण पश्यन्तो व्यचरन्महीम् ॥ ११ ॥
 विदेह उवाच । मन्ये भगवतः साक्षात्पार्षदान्वो मधुद्विपः । विष्णोर्भूतानि
 लोकानां पावनाय चरन्ति हि ॥ १२ ॥ दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षण-
 भंगुरः । तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम् ॥ १३ ॥ अत आत्यन्तिकं
 क्षेमं पृच्छामो भवतोऽनघाः । संसारेऽरिमन्क्षणाधोऽपि सत्संगः शेषधिनृ-
 णाम् ॥ १४ ॥ धर्माभगवतान् ब्रूत यदि नः श्रुतये क्षमम् । यैः प्रसन्नः
 प्रपन्नाय दास्यत्यात्मानमप्यजः ॥ १५ ॥ कविर्वाच । मन्येऽकुतश्चिद्भय-
 मन्धुतस्य पादाभुजोपासनमत्र नित्यम् । उद्विग्नबुद्धेरसदात्ममावादि-
 श्वात्मना यत्र निवर्तते भीः ॥ १६ ॥ ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्म-
 लब्धये । अञ्जः पुंसामविदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् ॥ १७ ॥ याना-

२५९

स्थाय नरो राजन्न प्रमाद्येत कर्हिचित् । धावन्निमील्य वा नेत्रे न स्रवलेन्न
 पतेदिह ॥ १८ ॥ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभा-
 वात् । करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणयेति समर्पयेत्तत् ॥ १९ ॥
 भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादोशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः । तन्माययाऽतो
 बुध आभजेत्तं भक्त्यैक्येशं गुरुदेवतात्मा ॥ २० ॥ अविद्यमानोऽप्यव-
 भाति हि द्वयोर्ध्यातुर्थिया स्वप्नमनोरथौ यथा । तत्कर्मसंकल्पविकल्पकं मनो
 बुधो निरुध्वाद्भयं ततः स्यात् ॥ २१ ॥ शृण्वन्सुभद्राणि रथांगपाणैर्जन्मानि
 कर्माणि च यानि लोके । गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन्विलज्जो विच-
 रेदसंगः ॥ २२ ॥ एवंव्रतः स्वप्रियनामकीर्त्यो जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चैः ।
 हसत्यथो रोदिति रौति गायत्युन्मादवन्वृत्यति लोकचाद्यः ॥ २३ ॥ खं
 वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्योतींषि सत्त्वानि दिशो द्रुमादीन् । सरित्समु-
 द्रांश्च हरेः शरीरं यत्किञ्च भूतं प्रणमेदनन्यः ॥ २४ ॥ भक्तिः परेशानुभवो
 चिरक्तिरन्यत्र चैप त्रिक एककालः । प्रपद्यमानस्य यथाऽनतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः

लुदपायोऽनुयासम् ॥ २५ ॥ इत्यच्युताङ्घ्रिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भ-
 गवत्प्रबोधः । भवन्ति च भागवतस्य राजंस्ततः परां शान्तिमुपैति साज्ञात्
 ॥ २६ ॥ राजोवाच । अथ भागवतं ब्रूत यद्वमौ यादृशो नृणाम् । यथा-
 ऽऽचरति यद्वृत्ते यत्किं गैर्भगवत्प्रियः ॥ २७ ॥ हरिरुवाच । सर्वभूतेषु यः
 पश्येद्भगवद्भावमात्मनः । श्रूतानि भगवत्यात्मन्येव भागवतोत्तमः ॥ २८ ॥
 ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च । प्रेममैत्रीकूपोपेक्षा यः करोति स
 मध्यमः ॥ २९ ॥ अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते । न तद्भक्तेषु चान्येषु
 स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥ ३० ॥ गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्यो न क्षेष्टि न
 हृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन्स वै भागवतोत्तमः ॥ ३१ ॥ देहेन्द्रियप्रा-
 णमनोधियां यो जन्माप्ययन्नुद्भयतर्पकृच्छ्रैः । संसारधर्मेरविमुह्यमानः स्मृ-
 त्या हरेर्भागवतप्रधानः ॥ ३२ ॥ न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि संभवः ।
 वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥ ३३ ॥ न यस्य जन्मकर्मभ्यां न
 वर्णाश्रमजातिभिः । सज्जतंऽस्मिन्नहंभावो देहे वै स हरेः प्रियः ॥ ३४ ॥

न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा भिदा । सर्वभूतसमः शान्तः स वै
 भागवतोत्तमः ॥ ३५ ॥ त्रिसुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्ठस्मृतिरजितात्मसुरा-
 दिभिर्विमृग्यात् । न चलति भगवत्पदारविन्दाल्लवनिमिपार्धमपि यः स
 वैष्णवाग्र्यः ॥ ३६ ॥ भगवत् उरुविक्रमांघ्रिशालानग्नमणिचन्द्रिकया
 निरस्ततापे । हृदि कथमुपसीदतां पुनः स प्रभवति चन्द्र इवोदितेऽर्क-
 तापः ॥ ३७ ॥ विमृजति हृदयं न यस्य साक्षाद्भिरिवशभिहितोऽप्यधौघ-
 नाशः । प्रणयरशनया धृतांघ्रिपद्मः स भवति भागवतप्रधान उक्तः ॥ ३८ ॥
 प्रबुद्ध उवाच । कर्माख्यारभमाणानां दुःखहृदयै सुखाय च । पश्येत्पाकविप-
 र्यासं मिथुनोचारिणां नृणाम् ॥ ३९ ॥ नित्यातिदेन वित्सेन दुर्लभेनात्ममृ-
 त्युना । गृहापत्यासपशुभिः का प्रीतिः साधितैश्चलैः ॥ ४० ॥ एवं लोकं परं
 विद्यान्नश्वरं कर्मनिर्मितम् । सतुल्यातिशयध्वंसं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥ ४१ ॥
 तस्माद्गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमम् । शाब्दे परे च निष्णतं ब्रह्मण्यु-
 पशमाश्रयम् ॥ ४२ ॥ तत्र भागवतान् धर्मोद्धिक्तेर्दुर्गुर्वात्मदैवतः । अस्मा-

ययाऽनुवृत्त्या यैस्तुल्येदाहमात्मदो हरिः ॥ ४३ ॥ सर्वतो मनसोऽसंग-
 मादौ संगं च साधुषु । दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेष्वह्ना यथोचितम् ॥ ४४ ॥
 शौचं तपस्तिष्ठानं च मौनं स्वाध्यायमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसां च समत्वं
 ब्रह्मसंज्ञयोः ॥ ४५ ॥ सर्वत्राहमेश्वरान्वीक्षां कैवल्यमनिकेतताम् । विचिक्त-
 चीरवसनं सन्तीपो येन केनचित् ॥ ४६ ॥ श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिन्दाम-
 न्यत्र चापि हि । मनोवाक्कर्मदण्डं च सत्यं शमदमार्वापि ॥ ४७ ॥ अखणं
 कीर्तनं ध्यानं हरेरहुतकर्मणः । जन्मकर्मणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टि-
 तम् ॥ ४८ ॥ इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यच्चात्मनः प्रियम् । दारान्सुतान्गृ-
 हान्प्राणान्यत्परस्मै निवेदनम् ॥ ४९ ॥ एवं कृष्णात्मनाथेषु मनुष्येषु च
 सौहृदम् । परिचर्या चोभयत्र महत्सु नृषु साधुषु ॥ ५० ॥ परस्परानुकथनं
 पावनं भगवद्यशः । मिथो रतिर्मिथस्तुष्टिर्निवृत्तिर्मिथ आत्मनः ॥ ५१ ॥
 स्मरन्तः स्मारयन्तश्च मिथोऽशौघहरं हरिम् । भक्त्या संजातया भक्त्या
 विश्रत्यत्पुलकां तनुम् ॥ ५२ ॥ कचिदुदन्तपच्युतचिन्तया कचिद्ब्रह्मसन्ति

भ. को.

॥ १०६ ॥

नन्दन्ति वदन्त्यलौकिकाः । गायन्ति नृद्यन्त्यनुशीलयन्त्यजं भवन्ति तूष्णीं
परमेत्य निर्धृताः ॥ ५३ ॥ इति भागवतान्धर्माब्धिक्षन् भक्त्या तदुत्थया ।
नारायणपरो मायामञ्जस्तरति दुस्तराम् ॥ ५४ ॥

इति श्री भक्तिकौस्तुभे भागवत धर्मनिरूपणं पूर्वार्द्धं नाम पञ्चदश आह्निकः ।

अन्तरिक्ष उवाच । एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज ॥ ससर्जो-
न्वावचान्यायः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥ १ ॥ एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्च-
धातुभिः । एकधा दशधात्मानं विभजञ्जुपते गुणान् ॥ २ ॥ गुणैर्गुणान्स
भुञ्जान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः ॥ मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ३ ॥
कर्माणि कर्मभिः कुर्वन्सनिमित्तानि देहभृत् ॥ तत्तत्कर्मफलंगृह्णन्भ्रमतीह
सुखेतरत् ॥ ४ ॥ इत्थं कर्मगतीर्गच्छन्बहुभद्रवहाः पुमान् ॥ आभूतसंप्लवा-
त्सर्गप्रलयावशनुतेऽवशः ॥ ५ ॥ धातूपप्लव आसन्ने व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् ॥
अनादिनिधनः कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥ ६ ॥ शतवर्षा ह्यनावृष्टिर्भविष्य-
त्युत्पन्ना भुवि ॥ तत्कालोपचितोऽणको लोकांस्त्रीन्प्रतपिष्यति ॥ ७ ॥

॥

पातालतलमारभ्य संकर्षणमुखानलः ॥ दहनन्ध्वर्वाशिखो विज्वग्वर्धते वायुनेरि-
तः ॥ ८ ॥ सांवर्तको मेघगणो वर्षति स्म शतं समाः ॥ धाराभिर्हस्तिह-
स्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ॥ ९ ॥ ततो विराजमुत्सृज्य वैराजः पुरुषो नृप ॥
अन्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिन्धन इवानलः ॥ १० ॥ वायुना हतगन्धा भूः
सलिलत्वाय कल्पते ॥ सलिलं तद्भृतरसं ज्योतिष्ठायोपकल्पते ॥ ११ ॥ हृतरूपं
तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते ॥ हृतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥
कालात्मना हतगुणं नभ आत्मनि लीयते ॥ १२ ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः
सह वैकारिकैर्नृप ॥ प्रविशन्ति ह्यहंकारं स्वगुणैरहमात्मनि । एषा माया
भगवतः सर्गस्थित्यन्तकारिणी ॥ १३ ॥ पिप्पलायन उवाच । स्थित्युद्भवप्रलय
हेतुरहेतुरस्य यत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद्बहिर्च ॥ देहेन्द्रियासुहृदयानि
चरन्ति येन संजीवितानि तद्वेहि परं नरेन्द्र ॥ १४ ॥ नैतन्मनो विशति वागुत
चक्षुरात्मा प्राणेन्द्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वाः ॥ शब्दोऽपि बोधकनिषेध-
तयात्ममूलमर्थोक्तमाह यदृते न निषेधसिद्धिः ॥ १५ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति

त्रिवृदेकमादौ सूत्रं महानहमिति प्रवदन्ति जीवम् ॥ ज्ञानक्रियार्थफलरूपतयो-
 न्नास्ति ब्रह्मैव भाति सदसच्च तयोः परं यत् ॥१६॥ नात्मा ज्ञान न
 मरिष्यति नैधत्तेऽसौ न क्षीयते सवनविह्वयभिचारिणां हि ॥ सर्वत्र शश्वदन-
 पाद्युपलब्धिमात्रं प्राणो यथेन्द्रियबलेन विकल्पितं सत् ॥१७॥ अण्डेषु पेशिषु
 तरुचविनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र ॥ सन्ने यदिन्द्रिय-
 गणेऽहमि च प्रसुप्तं कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्नः ॥१८॥ यद्यहञ्जनाभ-
 चरणीपण्योरुभक्त्या चेतोमलानि विधमेद्गुणकर्मजानि ॥ तस्मिन्विशुद्ध
 उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद्यथामलदृशोः सचित्प्रकाशः ॥१९॥ आविर्होत्र
 उवाच । कर्मकर्मचिकर्मेति वेदवादो न लौकिकः ॥ वेदस्य चेश्वरात्मत्वा-
 त्तत्र मुख्यन्ति सूरयः ॥२०॥ परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् ॥
 कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ॥२१॥ नाचरेद्यस्तु वेदोक्तं स्वयम-
 ज्ञोऽजितेन्द्रियः ॥ विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मृत्युमुपैति सः ॥२२॥ वेदोक्तमेव
 कुर्वाणो निःसंगोऽर्पितमीश्वरे ॥ नैष्कर्म्यो लभते सिद्धिं रोचनार्थं फल-

श्रुतिः ॥२३॥ चमस उवाच । मुखयाहूरुपादेभ्यः पुरुषस्याश्रमैः सह ॥
 चत्वारो जज्ञिरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक् ॥२४॥ य एषां पुरुषं साक्षादा-
 त्मप्रभवमीश्वरम् ॥ न भजन्त्यवजानन्ति स्यानाद्भ्रष्टाः पतन्त्यधः ॥ २५ ॥
 दूरे हरिकथाः केचिद्दूरे चाच्युतकीर्तनाः ॥ स्त्रियः शुद्धादयश्चैव तेऽनुकम्पया
 भवादृशाम् ॥२६॥ विप्रो राजन्यवैश्यौ च हरेः प्राप्ताः पदान्तिकम् ॥ औतेन
 जन्मप्रायापि मुख्यन्यान्नाययादिनः ॥ २७ ॥ कर्मण्यकोविदाः स्तब्धा मूर्खाः
 परिहृतमानिनः ॥ घदन्ति चाटुकान्मूढा यया माध्व्या गिरोत्सुकाः ॥२८॥
 रजसा घोरसंकल्पाः कामुका अहिमन्यवः ॥ दाम्भिका मानिनः पापा विह-
 सन्त्यच्युतप्रियान् ॥ २९ ॥ वदन्ति तेऽन्योन्यमुपासितस्त्रियो गृहेषु मैथुन्य-
 सुखेषु चाशियः ॥ यजन्त्यसृष्टान्नविधानदक्षिणं वृत्त्यै परं धनन्ति पशून्-
 तद्विदः ॥ ३० ॥ अत्रिया विभूत्याभिजनेन विद्यया त्यागेन रूपेण बलेन
 कर्मणा ॥ जातस्मयेनान्धधियः सद्देश्वरान्सतोऽवमन्यन्ति हरिप्रिया-
 न्खल्पाः ॥३१॥ सर्वेषु शश्वत्तनुभृत्स्ववस्थितं यथा खमात्मानमभीष्टमीश्व-

रम् ॥ वेदोपगीतं च न शृण्वते बुधा मनोरथानां प्रवदन्ति वार्तया ॥ ३२ ॥
 लोके व्यवायामिपमद्यसेवा नित्यास्तु जन्तोर्नहि तत्र चोदना ॥ व्यवस्थिति-
 स्नेषु विवाह्यजसुराग्रहैरास्तु निवृत्तिरिष्टा ॥ ३३ ॥ धनं च धर्मकफलं यतो वै
 ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ॥ गृहेषु युञ्जन्ति कलेवरस्य मृत्युं न पश्यन्ति
 दुरन्तवीर्यम् ॥ ३४ ॥ यद्वाणभक्षो विहितः सुरायास्तथा पशोरालभनं न
 हिंसा ॥ एवं व्यवायः प्रजया न रत्या इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम्
 ॥ ३५ ॥ ये त्वनेवंविदोऽसन्तः स्तब्धाः सद्भिमानिनः ॥ पशून्द्रुह्यन्ति
 विस्रब्धाः प्रेत्य खादन्ति ते च तान् ॥ ३६ ॥ द्विपन्तः परकायेषु
 स्वात्मानं हरिमीश्वरम् ॥ मृतके सानुबन्धेऽस्मिन्बद्धस्नेहाः पतन्त्यधः
 ॥ ३७ ॥ ये कैवल्यमसंप्राप्ता ये चातीताश्च मूढताम् ॥ त्रैवर्गिका ह्यक्ष-
 णिका आत्मानं घातयन्ति ते ॥ ३८ ॥ एत आत्मह्नोऽशान्ता अज्ञाने
 ज्ञानमानिनः ॥ सीदन्त्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः ॥ ३९ ॥ हित्वाऽ-
 त्यायासरचिता गृहापत्यमुहृच्छ्रियः ॥ तमो विशन्त्यनिच्छन्तो वासुदेव-

पराङ्मुखाः ॥ ४० ॥ कृते सुखलक्षतुर्वहुर्जहिलो वलकलाम्बरः ॥
 कृष्णजिनोपवीताक्षान्विभ्रद्वलङ्ककमण्डलू ॥ ४१ ॥ श्रेतायां रक्तचर्णोऽसौ
 चतुर्वहुस्त्रिप्रेखलाः ॥ हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मा सुकृस्तुवाद्युपलक्षणः ॥ ४२ ॥
 द्वापरे भगवान् श्यामः पीतवासा निजायुधः ॥ श्रीवत्सादिभिरङ्कुरैश्च
 लक्षणैरुपलक्षितः ॥ ४३ ॥ तं तदा पुरुषं मर्त्या महाराजोपलक्षणम् ॥ यजन्ति
 वेदतन्त्राभ्यां कलावपि यथा शृणु ॥ ४४ ॥ कृष्णवर्णं त्विपाऽकृष्णं साङ्गो-
 पाङ्गास्त्रपार्पदम् ॥ यज्ञैः संकीर्तनप्रार्थयैर्यजन्ति हि सुमेधसः ॥ ४५ ॥ ध्येयं
 सदा परिभवन्नमभीष्टदोहं तीर्यास्पदं शिचविरिञ्चिनुतं शरण्यम् ॥ भृत्या-
 त्तिहं प्रणतपालभवाब्धिपोतं वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ४६ ॥
 त्यक्त्वा सुदुस्तयजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यम् ।
 मायामुगं दयितयेप्सितमन्वधावद्वन्दे महापुरुष ते चरणारविन्दम् ॥ ४७ ॥
 कलिं सभाजयन्त्यार्या गुणज्ञाः सारभागिनः ॥ यत्र संकीर्तनेनैव सर्वः
 स्वार्थोऽभिलभ्यते ॥ ४८ ॥ नह्यतः परमो लाभो देहिनां आम्यतामिह ॥ यतो

चिन्देत परमां शान्तिं नश्यति संसृतिः ॥ ४६ ॥ कृतादिषु प्रजा राजन्क-
 लाविच्छन्ति संभवम् ॥ कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपरायणाः ॥ ५० ॥
 क्वचित्क्वचिन्महाराज द्रविडेषु च भूरिशः ॥ ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाला
 पयस्विनी ॥ ५१ ॥ कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी ॥ ये पिवन्ति
 जलं तासां मनुजा मनुजेश्वर ॥ प्रायो भक्ता भविष्यन्ति वासुदेवेऽमलाशयाः
 ॥ ५२ ॥ देवर्षिभूतासृणां पितॄणां न किंकरो नायमृणी च राजन् ॥
 सर्वोत्तमा यः शरणं शरण्यं गतो मुकुन्दं परिहृत्य कर्तम् ॥ ५३ ॥ स्व-
 पादमूलं भजतः प्रियस्य त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः ॥ विकर्म यच्चोत्प-
 तितं कथंचिदुधुनोति सर्वं हृदि संनिविष्टः ॥ ५४ ॥

इति श्री भक्तिकौस्तुभे भागवत धर्मनिरूपणं उत्तरार्द्धं नाम षोडश आह्निकः ॥

श्रीभगवानुवाच । पुंसोऽयुक्तस्य नानार्थो भ्रमः स गुणदोषभाक् ।
 कर्मकर्मविकर्मेति गुणदोषधियो भिदा ॥ १ ॥ तस्माद्युक्तेन्द्रियग्रामो युक्त-
 चित्त इदं जगत् । आत्मनीक्षस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ॥ २ ॥ ज्ञान-

विज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणाम् । आत्मानुभवतुष्टात्मा नान्तरायैर्वि-
 हन्यसे ॥ ३ ॥ दोषबुद्धयोभयातीतो निषेधात्र निवर्तते । गुणबुद्ध्या च
 विहितं न करोति यथाभक्तः ॥ ४ ॥ सर्वभूतसुहृच्छ्रान्तो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः ।
 पश्यन् मदात्मकं विश्वं न विषयेत वै पुनः ॥ ५ ॥ प्रायेण मनुजा लोके लोकत-
 न्धविचक्षणाः समुद्धरन्ति ह्यात्मानमात्मनैवशुभाशयात् ॥ ६ ॥ आत्मनो गुरुरा-
 त्मैव पुरुषस्य विशेषतः । यत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसाचनुचिन्दते ॥ ७ ॥
 यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपादृतम् । गृहेषु खगवत्सक्तस्तमारुढच्युतं
 विदुः ॥ ८ ॥ नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ।
 मयाऽनुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा ॥ ९ ॥
 उद्धव उवाच । संसारकूपे पतितं विषयैर्मुपितेक्षणम् । ग्रस्तं कालाहिनात्मानं
 कोऽन्यस्त्रातुमधीश्वरः ॥ १० ॥ आत्मैव ह्यात्मनो गोप्ता निर्विद्येत यदास्वि-
 लात् । अप्रमत्त इदं पश्येत् ग्रस्तं कालाहिना जगत् ॥ ११ ॥ तापत्रयेणाभि-
 हतस्य घोरे संतप्यमानस्य भवाध्वनीश । पश्यामि नान्यच्छरणं तवाद्बिहन्दा-

तपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ १२ ॥ दष्टं जनं संपतितं विलेऽस्मिन् कालाहिना
 क्षुद्रसुखोक्तर्पम् ॥ समुद्धरेनं कृपयाऽऽपवर्गैर्वचोभिरासिञ्च महानुभाव ॥
 ॥ १३ ॥ श्रीभगवान् उवाच । अन्वीक्षेत विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम् ।
 गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भ विपर्ययम् ॥ १४ ॥ निवृत्तं कर्म सेवेत प्रवृत्तं
 मत्परस्तथजेत् । जिज्ञासायां संप्रवृत्तो नाद्रियेत्कर्मचोदनाम् ॥ १५ ॥
 यमानभीक्ष्णं सेवेत नियमान्मत्परः क्वचित् । मदभिज्ञं गुरुं शान्तमुपासीत
 मदात्मकम् ॥ १६ ॥ न देहिनां सुखं किञ्चित् विद्यते विदुषामपि । तथा च दुःखं
 मूढानां वृथाहंकरणं परम् ॥ १७ ॥ लोकानां लोकपालानां मद्भयं कल्पजीवि-
 नाम् ॥ ब्रह्मणोऽपि भयं मत्तो द्विपार्षधपरायणः ॥ १८ ॥ काल आत्मोगमो
 लोकः स्वभावो धर्म एव च ॥ इति मां बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥ १९ ॥
 श्रीभगवानुवाच । वदो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुतः ॥
 गुणस्य मायामूलत्वान्न मे मोक्षो न बन्धनम् ॥ २० ॥ शोकमोहौ सुखं दुःखं
 देहेतृपत्तिश्च मायया । स्वप्नो यथात्मनः ख्यातिः संसृतिर्न तु वास्तवी

॥२१॥ विद्याविद्ये मम तन्न विद्वद्बुद्धव शरीरिणाम् । मोक्षबन्धकरी व्याधौ
 मायया मे चिनिर्मिते ॥ २२ ॥ एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामने ।
 बन्धोऽस्याविद्यानादिविद्यया च तथेतरः ॥२३॥ अथ बद्धस्य मुक्तस्य वैल-
 क्षण्यं वदामि ते । विरुद्धधर्मिणोस्तात स्थितयोरेकधर्मिणि ॥२४॥ सुपर्णो-
 वेतौ सदृशौ सखायौ यदृच्छयैतौ कृतनीडौ च वृक्षे । एकस्तयोः खादति
 पिप्पलान्नमन्यो निरन्नोऽपि चलेन भूयान् ॥२५॥ आत्मानमन्यं च स वेद-
 विद्वानापिप्पलादो न तु पिप्पलादः । योऽविद्यया युक् स तु नित्यबद्धो
 विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः ॥२६॥ देहस्थोऽपि न देहस्थो विद्वान्स्वप्ना-
 द्यथोत्थितः । अदेहस्थोऽपि देहस्थः कुमतिः स्वप्नदृश्यथा ॥२७॥ इन्द्रियैरि-
 न्द्रियार्थेषु गुणैरपि गुणेषु च ॥ गृह्यमाणेष्वहंकुर्यान्न विद्वान्यस्त्ववि-
 क्रियः ॥२८॥ दैवाधीने शरीरेऽस्मिन्गुणभावेन कर्मणा । वर्तमानोऽबुध-
 स्तत्र कर्तोऽस्मीति निबध्यते ॥ २९ ॥ न स्तुवीत न निन्देत कुर्वतः साध्य-
 साधु वा । वदतो गुणदोषाभ्यां वर्जितः समदृढ् मुनिः ॥३०॥ न कुर्यान्न

वदेत्किंचिन्न ध्यायेत्साध्वसाधु वा । आत्मारामो न या वृत्त्या विचरेज्जडव-
 न्मुनिः ॥ ३१ ॥ शब्दब्रह्मणि निष्णातो न निष्णायात्परे यदि । अमस्तस्य
 अमफलो ह्यधेनुमिव रक्षतः ॥ ३२ ॥ गां दुग्धदोहामसतीं च भार्यां देहं परा-
 धीनमसत्प्रजां च । वित्तं त्वतीर्थीकृतमङ्ग वाचं हीनां मया रक्षति दुःख-
 दुःखी ॥ ३३ ॥ यस्यां न मे पावनमङ्ग कर्म स्थित्युद्भवप्राणनिरोधमस्य ।
 लीलावतारोऽपि सतजन्म वा स्याद्वन्ध्यां गिरं तां विभृयान्न धीरः ॥ ३४ ॥
 अद्भालुर्मे कथाः शृण्वन्सुभद्रा लोकपावनीः । गायन्ननुस्मरन्कर्म जन्म
 चाभिनयन्मुहुः ॥ ३५ ॥ मदर्थं धर्मकामार्थानाचरन्मदपाश्रयः । लभते
 निश्चलां भक्तिं मय्युद्धव सनातने ॥ ३६ ॥ सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि
 मां स उपासिता । स वै मे दर्शितं सद्भिरञ्जसा विन्दते पदम् ॥ ३७ ॥ धर्मा-
 न्संत्यज्य यः सर्वान्मां भजेत स सत्तमः । ज्ञात्वाज्ञात्वाथ मे वै मां यावा-
 न्यश्चास्मि यादृशः । भजन्त्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः ॥ ३८ ॥
 मल्लिङ्गमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शनार्चनम् । परिचर्या स्तुतिः प्रह्मगुणकर्मानु-

कीर्तनम् ॥३६॥ मत्कथाश्रवणे अद्धा मदनुध्यानमुद्धव । सर्वलाभोपहरणं
 दास्येनात्मनिवेदनम् ॥४०॥ मज्जन्मकर्मकथनं सम पर्वाणुमोदनम् । गीत-
 ताण्डववादित्रगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ॥४१॥ यात्रा वलिविधानं च सर्वचा-
 र्पिकर्पवस्तु । वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा मदीयव्रतधारणम् ॥४२॥ ममार्चा-
 स्थापने अद्धा स्वतः संहृत्य चोद्यमः । उद्यानोपवनाक्रीडपुरमन्दिरक-
 र्मेणि ॥ ४३ ॥ संमार्जनोपलेपाभ्यां सेकमण्डलवर्तनैः । गृहशुश्रूषणं मह्यं
 दासवद्यदमायया ॥ ४४ ॥ अमानित्वमदम्भित्वं कृतस्यापरिकीर्तनम् ।
 अपि दीपावलीकं मे नोपयुज्यान्निवेदितम् ॥ ४५ ॥ यद्यदिष्टतमं लोके
 यच्चातिप्रियमात्मनः । तत्तन्निवेदयेन्मह्यं तदानन्त्याय कल्पते ॥ ४६ ॥
 वैदिकस्तान्त्रिको मित्र इति मे त्रिविधो मन्त्रः । त्रयाणामीप्सितेनैव
 विधिना मां समर्चयेत् ॥ ४७ ॥ शैलो दारुमयी लौही लेण्या लेख्या
 च सैकती । मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टविधा स्मृता ॥ ४८ ॥
 स्वर्गं चाभ्यर्हणं प्रेष्ठं सलिलेसलिलादिभिः । अद्भ्योपाहृतं प्रेष्ठं भक्तेन

मम चार्यपि । भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते ॥ ४६ ॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीपुत्रनुर्हलान् । मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं
 चानुपूजयेत् ॥ ४७ ॥ नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च । महाबलं बलं
 चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् ॥ ४८ ॥ दुर्गा विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरुन्सु-
 रान् । स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः ॥ ४९ ॥ स्तवैरुच्चा-
 वचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतैरपि । स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत दण्ड-
 वत् ॥ ५० ॥ कर्तुश्च सारथेर्हेतोरनुमोदितुरेव च । कर्मणां भागिनः प्रेत्य
 भूयो भूर्यसि तत्फलम् ॥ ५१ ॥ प्रायेण भक्तियोगेन सत्संगेन विनोद्धव ।
 नोपायो विद्यते सद्यद् प्रायणं हि सतामहम् ॥ ५२ ॥ श्रीभगवानुवाच । स
 एव जीवो विचरप्रसूतिः प्राणेन घोषेण गुहां प्रविष्टः । मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य
 रूपं मात्रा खरो वर्ण इति स्थविष्ठः ॥ ५३ ॥ यस्मिन्निदं प्रोतमशेषमोतं पटो
 यथा तन्नुवितानसंस्थः । य एष संसारतरुः पुराणः कर्मात्मकः पुष्पफले प्रसूते
 ॥ ५४ ॥ दे अस्य बीजे शतमूलस्त्रिनालः पञ्चस्कन्धः पञ्चरसप्रसूतिः । दशैक-

शाखो द्विसुपर्णेनीडस्त्रिवल्कलो द्विफलोऽकं प्रविष्टः॥५८॥ अदन्ति चैकं फलम-
स्य गृध्रा ग्रामेचरा एकमरण्यवासाः । हंसा य एकं बहुरूपमिज्यैर्मोयामयं वेद
सर्वेद वेदम् ॥५९॥ एवं गुरुरासनयैकभक्त्या विद्याकुठारेण शितेन धीरः ।
विदुश्च जीवाशयमप्रमत्तः संपद्य चात्मानमथ त्यजाल्लम् ॥६०॥ श्रीभग-
वानुवाच । सत्त्वं रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मनः । सत्त्वेनान्यतमौ
हंन्यात्सत्त्वं सत्त्वेन चैव हि ॥६१॥ सात्त्विकान्येव संवेत पुमान्सत्त्वविद्वद्वये ।
ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावत्स्मृतिरपोहनम् ॥६२॥ उद्धव उवाच । विदन्ति
मर्त्याः प्रायेण विषयान्पदमापदाम् । तथापि सुज्जते कृष्ण तत्कथं श्वखराज-
वत् ॥६३॥ श्रीभगवानुवाच । अहमित्यन्यथाबुद्धिः प्रमत्तस्य यथा हृदि ।
उत्सर्पति रजो द्यौरं ततो वैकारिकं मनः ॥ ६४ ॥ एतावान्योग आदिष्टो
मच्छिष्यैः सनकादिभिः । सर्वतो मन आकृष्य मय्यद्वावेश्यते यथा ॥६५॥

इति श्री भक्तिकौस्तुभे परमतस्त्वनिरूपणं प्रथमांशो नाम सप्तदश आह्निकः ॥

श्रीभगवानुवाच । सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारगैः ॥
 तासामष्टौ मत्प्रधाना दशैव गुणहेतवः ॥ १ ॥ अणिमा महिमा मूर्तेर्लघिमा
 प्राप्तिरिन्द्रियैः ॥ प्राकाश्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥ २ ॥ गुणेष्व-
 सङ्गोचशिता यत्कामस्तदवस्थति ॥ एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावौत्पत्तिका
 मताः ॥ ३ ॥ अनूर्म्मिमत्त्वं देहेऽस्मिन्दुरश्रवणदर्शनम् ॥ मनोजवः कामरूपं
 परकायप्रवेशनम् ॥ ४ ॥ स्वच्छन्दमृत्युर्देवानां सहक्रीडानुदर्शनम् ॥ यथा
 संकल्पसंसिद्धिराज्ञाप्रतिहता गतिः ॥ ५ ॥ त्रिकालज्ञत्वमद्वन्द्वं परचित्ताद्य-
 भिज्ञता ॥ अग्न्यर्काम्बुविषादीनां प्रतिषट्म्भोऽपराजयः एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता
 योगधारणसिद्धयः ॥ ६ ॥ यथा संकल्पयेद्बुद्ध्या यदा वा भूतपरः पुमान् ॥
 मयि सत्ये मनो युञ्जंस्तथा तत्समुपाश्रुते ॥ ७ ॥ यो वै मद्भावमापन्न ईशि-
 तुर्वशितुः पुमान् ॥ कुतश्चिन्न विहन्येत तस्य चाज्ञा यथा मम ॥ ८ ॥ मद्म-
 क्त्या शुद्धसत्त्वस्य योगिनो धारणाविदः ॥ तस्य त्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्यू-
 पवृहिता ॥ ९ ॥ मद्धिमृतीरभिधायन् श्रीवत्सास्त्रविमृषिताः ॥ ध्वजात-

पत्रव्यजनैः स भवेदपराजितः ॥ १० ॥ सर्वोसामपि सिद्धीनां हेतुः पतिरहं
 प्रभुः ॥ अहं योगस्य सांख्यस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥ ११ ॥ तेजः श्रीः
 कीर्तिरैश्वर्यं ह्रीस्त्यागः सौभागं भगः ॥ वीर्यं तितिक्षा विज्ञानं यत्र यत्र स
 मेऽशक्तः ॥ १२ ॥ वाचं यच्छ मनो यच्छ प्राणान्यच्छेन्द्रियाणि च ॥ आत्मा-
 नमात्मना यच्छ न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥ १३ ॥ यो वै वाङ्मनसी सम्यग्-
 संयच्छन्धिया यतिः ॥ तस्य व्रतं तपो ज्ञानं स्रवत्यामघटांभुवत् ॥ १४ ॥
 तस्मान्मनोवचः प्राणान्नियच्छेन्मत्परायणः ॥ मद्भक्तियुक्तया बुद्ध्या ततः
 परिसमाप्यते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं बुद्रकामाय नेष्यते ॥ कुच्छ्राय
 तपसे चेह प्रेत्यानन्तमुखाय च ॥ १६ ॥ समुद्धरन्ति ये विप्रं सीदन्तं मत्प-
 रायणम् । तातुद्धरिष्ये नचिरादापदभ्यो नौरिचार्णवात् ॥ १७ ॥ सर्वाः
 समुद्धरेद्राजा पितेव व्यसनात्प्रजाः ॥ आत्मानमात्मना धीरो यथा गजप-
 तिर्गजान् ॥ १८ ॥ सीदन्विप्रो वणिग्धृत्त्या पण्यैरेवापदं तरेत् । खड्गेन वा
 पदाक्रान्तो न श्वधृत्त्या कथंचन ॥ १९ ॥ तपस्तीर्थं जपो दानं पवित्रा-

णीतराणि च । नालं कुर्वन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानकलया कृता ॥ २० ॥
 तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्धव । ज्ञानविज्ञानसंपन्नो भज
 म्नां भक्तिभावतः ॥ २१ ॥ ज्ञानिनस्त्वहमेष्टः स्वार्थो हेतुश्च संमतः ।
 ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ विभर्ति माम् ॥ २२ ॥ कर्मणां
 परिणामित्वादाविरिञ्चादमङ्गलम् । विपश्चिन्नश्वरं पश्येददृष्टमपि दृष्ट-
 वत् ॥ २३ ॥ भक्तियोगः पुरैवोक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ । पुनश्च कथयि-
 ष्यामि मद्भक्तेः कारणं परम् ॥ २४ ॥ श्रद्धासृतकथायां मे शश्वन्मदनुकी-
 र्त्तनम् । परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं मम ॥ २५ ॥ आदरः परिच-
 र्यायां सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् । मद्भक्तपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः
 ॥ २६ ॥ मदर्थेष्वङ्गचेष्टा च वचसा मद्गुणेरणम् । मध्यर्पणं च मनसः सर्व-
 कामचिचर्जनम् ॥ २७ ॥ मदर्थेऽर्थपरित्यागो भोगस्य च सुखस्य च । इष्टं
 दत्तं हुतं जप्तं मदर्थं यदुव्रतं तपः ॥ २८ ॥ एवं धर्ममनुष्ठ्याणामुद्धवात्म-
 निवेदिनाम् । मयि संजायते भक्तिः कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥ २९ ॥

धर्मो मदभक्तिकृत्प्रोक्तो ज्ञानं चैकात्म्यदर्शनम् । गुणोप्यसङ्गो वैराग्यमै-
 श्वर्यं चाणिमादयः ॥ ३० ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयमसंगो ह्रीरसंचयः ।
 आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं शैथिल्यं क्षमा भयम् ॥ ३१ ॥ शौचं जपस्तपो
 होमः अर्घ्यातिथ्यं मदर्वचनम् । तीर्थयात्रां परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ ३२ ॥
 एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृतः । पुंसामुपासितास्तात यथाकामं
 दुहन्ति हि ॥ ३३ ॥ शमो मन्त्रिष्ठता बुद्धेर्दम इन्द्रियसंयमः । तितित्तिज्ञा दुःख-
 संमर्षो जिह्वोपस्थजयो धृतिः ॥ ३४ ॥ दण्डन्यासः परं दानं कामत्यागस्तपः
 स्मृतम् । स्वभावविजयः शौर्यं सत्यं च समदर्शनम् ॥ ३५ ॥ ऋतं च
 सन्नृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता । कर्मस्वसंगमः शौचं त्यागः संन्यास
 उच्यते ॥ ३६ ॥ धर्म इष्टं धनं नृणां यज्ञोऽहं भगवत्तमः । दक्षिणा ज्ञान-
 संदेशः प्राणायामः परं बलम् ॥ ३७ ॥ भगो मे ऐश्वरो भावो लाभो मद-
 भक्तिरुत्तमः । विद्यात्मनि भिवा वाधो जुगुप्सा ह्रीरकर्मसु ॥ ३८ ॥
 श्रीगुण नैरपेक्ष्याद्याः सुखं दुःखसुखात्ययः । दुःखं कामसुखापेक्षा

परिहृतौ बन्धमोक्षचित् ॥ ३६ ॥ मूर्ध्नी देहाद्यहंबुद्धिः पन्था मन्निगमः
 स्मृतः । उत्पथश्चित्तविक्षेपः स्वर्गः सत्त्वगुणोदयः ॥ ४० ॥ नरकस्तम उन्नाहो
 बन्धुगुंरहं सखे । गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥ ४१ ॥
 इरिद्रो यस्त्वसंतुष्टः कृपणो योऽजितेन्द्रियः । गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसंगो
 विषर्षयः ॥ ४२ ॥ एत उद्धव ते प्रश्नाः सर्वे साधु निरूपिताः । किं वर्णितेन
 यद्गुना लक्षणं गुणदोषयोः । गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूभयवर्जितः ॥ ४३ ॥
 श्रीभगवानुवाच । योगास्त्रयो मया प्रोक्ता दृष्टां श्रेयो विधिस्तस्या । ज्ञानं
 कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित् ॥ ४४ ॥ निर्विण्णानां ज्ञानयोगो
 न्यासिनामिह कर्मसु । तेष्वनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगस्तु कामिनाम्
 ॥ ४५ ॥ यदृच्छया मत्कथादौ जातश्रद्धस्तु यः पुमान् । न निर्विण्णो
 नातिसक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिदः ॥ ४६ ॥ छिद्यमानं यमैरतैः कृत-
 नीडं वनस्पतिम् । खगः स्वर्केतमुत्सृज्य क्षेमं याति ह्यलम्पटः ॥ ४७ ॥
 अहोरात्रैश्छिद्यमानं बुद्ध्यायुर्भयवेषथुः । मुक्तसङ्गः परं बुद्ध्वा निरीह

उपशाम्यति ॥ ४८ ॥ एष वै परमो योगो मनसः संग्रहः स्मृतः । हृदयज्ञ-
त्वमन्विच्छन्दस्यस्येवार्थतो मुद्गः ॥ ४९ ॥ निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरूप-
स्योक्तवेदिनः । मनस्तपजति दौरात्म्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥ ५० ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे परमतत्त्वनिरूपणं द्वितीयांशोनाम ऋष्टादश आह्निकः ।

स्वे स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः । विपर्ययस्तु दोषः
स्यादुभयोरपि निश्चयः ॥ १ ॥ कर्मणां जात्यशुद्धानामनेन नियमः कृतः ।
गुण दोषविधानेन सद्धानां त्याजनेच्छया ॥ २ ॥ क्वचिद् गुणोऽपि दोषः
स्यादोषोऽपि विधिना गुणः । गुणदोषार्थनियमस्तद्विदामेव वाधते ॥ ३ ॥
समानकर्माचरणं पतितानां न पातकम् । अतृप्तिको गुणः सद्गो न शयानः
पतत्यधः ॥ ४ ॥ शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेन्द्रियमनोभयम् । अनन्तपारं गम्भीरं
दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥ ५ ॥ वेदा ब्रह्मात्मविषयाः त्रिकाण्डविषया इमे ।
परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं च मम प्रियम् ॥ ६ ॥ फलश्रुतिरियं नृणां न
अगो रोचनं परम् । अगो विवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनम् ॥ ७ ॥ एवं

पुष्टिपतया वाचा व्याक्षिप्तमनसां क्षणम् । मानिनां चातिस्तब्धानां सद्वाताऽ
 पि न रोचते ॥ ८ ॥ आत्मा परिज्ञानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति
 भिदाऽर्थनिष्ठः । व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुंसां मत्तः परावृत्तधियां स्वलोकात्
 ॥ ९ ॥ चित्तोऽवमानितोऽसद्भिः प्रलब्धोऽसूयितोऽथ वा । ताडितः सन्निवद्धो
 वा वृत्त्या वा परिहापितः ॥ १० ॥ निष्ठितो मूत्रितो वाऽज्ञैर्वहुधैव प्रक-
 कम्पितः । श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनात्मनसुद्धरेत् ॥ ११ ॥ उद्धव उवाच ।
 सुदुःसहमिमं मन्ये आत्मन्यसदतिक्रमम् । विदुयामपि विश्वात्मन् प्रकृतिर्हि
 चलीपसी । ऋते त्वद्धर्मनिरताञ्छान्तास्ते चरणालयान् ॥ १२ ॥ वाहस्पत्य
 स वै नात्र साधुर्वै दुर्जनैरितैः । दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानं यः समाधातुमीश्वरः
 ॥ १३ ॥ न तथा तप्यते विद्धः पुमान् बालैः सुमर्मगैः । यया तुदन्ति मर्मस्था
 ह्यसतां परुषेयवः ॥ १४ ॥ परस्वभाव कर्माणि यः प्रशंसति निन्दति । स
 आशु भ्रश्यति स्वार्थादसत्यभिनिवेशतः ॥ १५ ॥ तैजसे निद्रयापन्नो पिबु-
 स्थो नष्टचेतनः । मायां प्राप्नोति मृत्युं वा तदन्नार्थदृक् पुमान् ॥ १६ ॥ किं

भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः कियत् । वाचोदितं तदचूतं मनसा ध्यातमेव
 च ॥ १७ ॥ छायाप्रत्याहयाभासाह्यसन्तोऽप्यर्थकारिणः । एवं देहादयो
 भावा यच्छन्त्यामृत्युतो भयम् ॥ १८ ॥ आत्मैव तदिदं विश्वं सृज्यते
 सृजति प्रभुः । त्रायते त्राति विश्वात्मा हियते हरतोश्चरः ॥ १९ ॥ निरूपितेऽयं
 त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि । इदं गुणमयं निद्वित्रिविधं मायया
 कृतम् ॥ २० ॥ एतद्विद्वान्मुदितं ज्ञानविज्ञाननैपुणम् । न निन्दति न च
 स्तौति लोके चरति सूर्यवत् ॥ २१ ॥ यावद्देहेन्द्रियप्राणैरात्मनः संनिकर्ष-
 णम् । संसार फलवांस्तावदपार्थोऽप्यविवेकिनः ॥ २२ ॥ यथा ह्यप्रतिबुद्ध-
 स्य प्रस्थापो बहूनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥ २३ ॥
 शोक्तहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः । अहंकारस्य दृश्यन्ते जन्म मृत्युश्च
 नात्मनः ॥ २४ ॥ देहेन्द्रियप्राणमनोभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्ममूर्तिः ।
 सूत्रं महानित्युरुधैव गीतः संसार आधावति कालतन्त्रः ॥ २५ ॥ अमूलमेत-
 द्बहुरूपरूपितं मनोवचः प्राणशरीरकर्म । ज्ञानासिनोपासनया शितेन ध्रित्वा

सीत वाङ्मनः कायवृत्तिभिः ॥४४॥ सर्वं ब्रह्मात्मकं तस्य विद्ययाऽऽत्ममनी-
 पया । परिपश्यन्नुपरमेत्सर्वतो मुक्तसंशयः ॥४५॥ अयं हि सर्वकल्पानां
 समीचीनो मतो मम । मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाङ्कायवृत्तिभिः ॥४६॥ यो
 यो मयि परे धर्मः कल्प्यते निष्फलाय चेत् । तदायासो निरर्थः स्याद्भयादे-
 रिव सत्तम ॥४७॥ एषा बुद्धिमतां बुद्धिर्मनीषा च मनीषिणाम् । यत्सत्य-
 ममृतेनेह मर्थेनाप्नोति माऽमृतम् ॥४८॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे परमतत्वनिरूपणं तृतीयांशो नाम एकोनविंश आह्निकः ।

शश्वत्परार्थसर्वहः परार्थैकान्तसंभवः । साधुः शिञ्जेत भूभृत्तो नगशिष्यः
 परात्मताम् ॥ १ ॥ भूतैराक्रम्यमाणोऽपि धीरो दैववशानुगैः । तद्विद्वान्न
 चलेन्मार्गादन्वशिञ्चं क्षितेर्व्रतम् ॥ २ ॥ विषयेष्वाविशन्योगी नानाधर्मेषु
 सर्वतः । गुणदोषव्यपेतात्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥ ३ ॥ दीपश्चक्षुश्च रूपं च
 ज्योतिषो न पृथग् भवेत् । एवं धीः खानि मात्राश्च न स्युरन्धतमाह-
 तात् ॥ ४ ॥ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते । मायामात्रमिदं

राजधानात्वं प्रत्यगात्मनि ॥ ५ ॥ गुणैर्गुणानुपादत्तो यथाकालं विमुञ्चति ।
 तेषु युज्यते योगी गोभिर्गा इव गोपतिः ॥ ६ ॥ नातिस्नेहः प्रसङ्गो वा
 कर्तव्यः क्वापि केनचित् । कुर्वन्विन्देत संतापं कपोत इव दीनधीः ॥ ७ ॥
 योषिद्विरण्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः । प्रलोभितात्मा ह्यप-
 भोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥ ग्राम्यगीतं न शृणुयाद्यतिव-
 नचरः क्वचित् । शिजेत हरिणाद्यद्वान्मृगयोगीतमोहितात् ॥ ९ ॥ सायं-
 तनं श्वस्तनं वा न संगृहीत भिजुकः । मच्छिका इव संगृहीन्सह तेन
 चिनश्यति ॥ १० ॥ यावत् श्रियेत जठरं तावत् सत्त्वं हि देहिनाम् ।
 अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दण्डमर्हति ॥ ११ ॥ अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च
 शास्त्रेभ्य कुशलो नरः । सर्वतः सारमादधात् पुष्पेभ्य इव पद्मपदः ॥ १२ ॥
 आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् । यथा संक्षिप्य कान्ताशां सुखं
 सुष्याप पिङ्गला ॥ १३ ॥ सामिपं कुररं जघनूर्वलिनो ये निरामिया ।
 तवामिपं परित्यज्य स सुखं समविन्दत ॥ १४ ॥ द्वावेव चिन्तया मुक्तौ पर-

अ. को.

॥१२८॥

मुनिर्गो विचरत्यतृणः ॥१२६॥ ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतिह्यम-
 शानुमानम् आद्यन्तगोरस्य यदेव केवलं कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥१२७॥
 यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्तात्पश्चाच्चसर्वस्य हिरण्यमयस्य । तदेव मध्ये व्यय-
 हार्यमाणं नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥१२८॥ विज्ञानमेतद्विग्रयवस्थभङ्ग गुणत्रयं
 कारणकार्यकर्तुं । समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव तुर्येण तदेव सत्यम् ॥१२९॥
 न यत्पुरस्तादुत यन्न पश्चान्नमध्ये च तन्न व्यपदेशमात्रम् । भूतं प्रसिद्धं च
 परेण यद्यत्तदेव तत्स्यादिति मे मनीषा ॥१३०॥ अविद्यामानोऽप्यवभासते
 यो वैकारिको राजससर्ग एषः । ब्रह्म स्वयंज्योतिरतो विभाति ब्रह्मेन्द्रिधार्थो-
 त्तमविकारचित्रम् ॥१३१॥ तथापि संगः परिवर्जनीयो गुणेषु माया रचितेषु
 तावत् । मदुभक्तियोगेन दृढेन यावद्रजो निरस्येत मनःकषायः ॥१३२॥ यथा-
 ऽऽमयोऽसाधु चिकित्सितो नृणां पुनः पुनः संतुदति प्ररोहन् । एवं मनोऽपक्व
 कषायकर्म कुयोगिनं विधयति सर्वसंगम् ॥१३३॥ यथा हि भानोरुदयो नृच-
 नृपां तमोनिहन्यान्न तु सद्बिधत्ते एवं समीक्षा निपुणा सती मे हन्यात्त-

मित्वां पुरुषस्य बुद्धेः ॥३४॥ उद्धव उवाच । सुदुष्करामिमां मन्ये योगचर्या-
 मनात्मनः । यथाऽऽजसा पुमान् सिद्धेयत्तन्मे ब्रह्मजसाऽऽच्युत ॥ ३५ ॥
 श्रीभगवानुवाच । हन्त ते कथयिष्यामि मम धर्मान्सुमंगलान् । यान् श्रद्धया
 चरन्मर्त्यो मृत्युं जयति दुर्जयम् ॥ ३६ ॥ कुर्यात्सर्वाणि कर्माणि मर्त्यं शनैः
 स्मरन् । मय्यर्पितमनश्चित्तो मद्धर्मात्ममनोरतिः ॥३७॥ देशानुष्ठान्संश्रयेत्
 मद्भक्तैः साधुभिः श्रितान् । देवासुरमनुष्येषु मद्भक्ताचरितानि च ॥३८॥
 पृथक् सत्रेण वा मह्यं पर्वयात्रामहोत्सवान् । कारयेद्गीतचतुष्टयाद्यैर्महाराज-
 विभूतिभिः ॥३९॥ मामेव सर्वभूतेषु बहिरन्तरपावृतम् । ईक्षेतात्मनि चा-
 त्मानं यथा खममलाशयः ॥४०॥ इति सर्वाणि भूतानि मद्भावेन मह्यमते ।
 सभाजयन्मन्यमानो ज्ञानं केवलमाश्रितः ॥४१॥ नरेष्वभीक्ष्णं मद्भावं पुंसो
 भावयतोऽचिरात् । स्पर्धासूयातिरस्काराः साहंकारा वियंति हि ॥४२॥
 विसृज्य स्मयमानान्स्वान्दशं ब्रीडां च दैहिकीम् । प्रणमेद्दण्डवद्भूमावाश्वचा-
 ण्डालगोखरम् ॥४३॥ यावत्सर्वेषु भूतेषु मद्भावो नोपजायते । तावदेवमुपा-

भ. कौ.

॥१३२॥

मानन्द आप्लुतौ । यो विमुग्धो जडो बालो यो गुणेभ्यः परं गतः ॥ १५ ॥
 वासे बहूनां कलहो भवेद्धार्ता द्वयोरपि । एक एव चरेत्तस्मात्कुमार्यो इव
 कङ्कणः ॥ १६ ॥ परनिन्दा न कर्त्तव्या विना विष्णुविरोधिनः । कालो नेयो
 दृथा नैव विना कृष्णनिषेवया ॥ १७ ॥ निन्दां भगवतः शृण्वंस्तद्भक्तपूरुषस्य
 वा । यो नापैति ततः सद्यो यात्यधः सुकृतात् च्युतः ॥ १८ ॥ गृहारम्भोऽति-
 दुःखाय विफलाश्चाध्रुवात्मनः । सर्पः परकृतं वेश्म प्रविश्य सुखमेधते ॥ १९ ॥
 यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णं संतत्य वक्तुः । तथा विहृत्य भूयस्तां ग्रसत्येवं
 महेश्वरः ॥ २० ॥ यत्र यत्र मनो देही धारयेत्सकलं धिया । स्नेहाद्वेपाद्भया-
 द्वापि याति तत्तत्स्वरूपताम् ॥ २१ ॥ कीटः पेशस्कृतं ध्यायन्कुड्यां तेन प्रवे-
 शितः । याति तत्सात्मतां राजन्पूर्वरूपमसंत्यजन् ॥ २२ ॥ नह्येकस्माद्गुरो-
 र्ज्ञानं सुस्थिरं स्यात्सुषुप्तकलम् । ब्रह्मतद्वितीयं वै गीयते बहुधर्षिभिः
 ॥ २३ ॥ पञ्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुतः । को भवानिति चः प्रश्नो
 वाचारम्भो ह्यनर्थकः ॥ २४ ॥ मनसा वचसा दृष्ट्या गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियैः ।

अहमेव न मत्तोऽन्यदिति बुध्यध्वमञ्जसा ॥ २५ ॥ गुणेष्वविशते चेतो
 गणादचेतसि च प्रजाः । जीवस्य देह उभयं गुणारचेतो मदात्मनः ॥ २६ ॥
 यावन्नानार्थधीः पुंसो न निर्वर्तेत युक्तिभिः । जागर्त्यपि स्वपन्नज्ञः स्वप्ने
 जागरणं यथा ॥ २७ ॥ ईक्षेत विभ्रममिदं मनसो विलासं दृष्टं विनष्टमति-
 लोलमलातचक्रम् । विज्ञानमेकमुदधेय विभाति माया स्वप्नस्त्रिधा गुणवि-
 सर्गकृतो विकल्पः ॥ २८ ॥ सुप्तप्रयोधयोः संधावात्मनो गतिमात्म-
 दृक् । पश्यन्धन्यं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ॥ २९ ॥ स्त्रीणां
 स्त्रीसङ्गिनां संगं त्यक्त्वा दुरत आत्मवान् ॥ तेमे विविक्रत आसीन-
 श्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥ ३० ॥ न तथास्य भवेत्कलेशो बन्धश्चान्यप्रसंगतः ॥
 योषित्संगाद्यथा पुंसो यथा तत्संगिसंगतः ॥ ३१ ॥ शमो दमस्तपः शौचं
 संतोषः क्षान्तिराजैवम् । मद्भक्तिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्विमाः ॥ ३२ ॥
 तेजो बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यमः । स्यैर्यं ब्रह्मण्यतैश्वर्यं क्षत्रप्रकृति-
 स्त्विमाः ॥ ३३ ॥ आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्मसेवनम् । अतुष्टि-

शौपचयवैश्यप्रकृतयस्त्विमाः ॥ ३४ ॥ शुश्रूषणं द्विजगवां देवानां चाप्य-
 मायया । तत्र लब्धेन संतोषः शुद्रप्रकृतयस्त्विमाः ॥ ३५ ॥ अशौचमनृतं
 क्षतेयं नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः । कामः क्रोधश्च तर्पश्च स्वभावोऽन्तेवसायि-
 त्ताम् ॥ ३६ ॥ कुटुम्बेषु न सज्जेत न प्रमाद्येत्कुटुम्ब्यपि । विपश्चिन्नश्चरं
 वश्येददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ ३७ ॥ पुत्रदारासबन्धूनां संगमः पान्थसंगमः ।
 अनुदेहं वियन्त्येते स्वप्नो निद्रानुगो यथा ॥ ३८ ॥ यस्त्वासक्तमतिर्गेहे
 पुत्रचित्तोपणतुरः । स्वैरणः कृपणधीर्मूढो ममाहामिति वध्यते ॥ ३९ ॥
 अहो मे पितरौ वृद्धौ भार्या वालात्मजात्मजाः । अनाथा मामृते दीनाः कथं
 जीवन्ति दुःखिताः ॥ ४० ॥ एवं गृहाशयाक्षिसहृदयो मूढधीरयम् । अतृप्तस्तान-
 नुध्यायन्मृतोऽन्धं विशते तमः ॥ ४१ ॥ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं बस्त्रपूतं पिवेज्ज-
 लम् । सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ४२ ॥ मौनानीहानिलायामा
 दण्डा वाग्देहचेतसाम् ॥ नह्येते यस्य संत्यङ्गः वेणुभिर्न भवेद्यतिः ॥ ४३ ॥
 अन्वीक्षेतात्मनो बन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया ॥ बन्ध इन्द्रियविज्ञेपो मोक्ष एषां

च संयमः ॥ ४४ ॥ वेदवादरतो न स्यान्न पालण्डी न हैतुकः ॥ शुष्कवाद-
 विवादे न कंचित्पक्षं समाश्रयेत् ॥ ४५ ॥ नोद्विजेत जनाद्धीरो जनं चोद्वेज-
 येन्न तु । अतिवादांस्तितिचेत नावमन्येत कंचन ॥ ४६ ॥ देहमुद्दिश्य पशुव-
 दैरं कुर्यान्न केनचित् । एक एव परोह्यत्मा भूतेष्वात्मन्यवस्थितः ।
 ॥ ४७ ॥ यस्त्वसंयतपट्वर्गः प्रचण्डेन्द्रियसारथिः । ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदण्ड-
 सुपजीवति ॥ ४८ ॥ सुरानात्मानमात्मस्यं निहृते मां च धर्महा । अविपक्व-
 कपायोऽस्मादमुष्माच्च विहीयते ॥ ४९ ॥ यतो यतो निवर्तेत विमुञ्चेत
 ततस्ततः । एष धर्मो नृणां जेमः शोकमोहभयापहः ॥ ५० ॥ विषयेषु
 गुणाध्यासात्पुंसः सङ्गस्ततो भवेत् । संगस्तत्र भवेत्कामः कामदेव कलिवृ-
 णाम् ॥ ५१ ॥ कलेर्देविपहः क्रोधस्तमस्तमनुवर्तते । तमसा ग्रस्यते पुंसश्चे-
 तना व्यापिनी द्रुतम् ॥ ५२ ॥ तथा विरहितः साधो जन्तुः शून्याय कल्पते ।
 ततोऽस्य स्वाथविभ्रंशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ ५३ ॥ विषयाभिनिवेशेन
 नात्मानं वेद नापरम् । वृक्ष जीविकया जीवन्व्यर्थं भस्त्रेव यः श्वसन् ॥ ५४ ॥

विषयाभिनिवेशेन नात्मानं यत्स्मरेत्पुनः । जन्तोर्वै मृकस्यचिद्धेतोत्युरत्यन्त-
 विस्मृतिः ॥ ५५ ॥ इन्द्रियायनसृष्ट्येदं त्रैविध्यं भाति वस्तुनि । बहिरन्तर्भि-
 दाहेतुर्जनोऽसज्जनकृद्यथा ॥ ५६ ॥ सोऽयं दोषोऽर्चिषां यद्वत्स्रोतसां तदिदं
 जलम् । सोऽयं पुमानिति नृणां मृषा गोर्धोर्मृषायुषाम् ॥ ५७ ॥ सत्त्वे प्रलीनाः
 स्वयान्ति नरलोकं रजोलयाः । तमोलयास्तु निरयं यान्ति मामेव निर्गुणाः
 ॥ ५८ ॥ मदर्पणं निष्फलं वा सात्त्विकं निजकर्म तत् । राजसं फलसंकल्पं
 हिंसाप्रायादि तामसम् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमक्तिः श्रुतेः परमतत्त्वनिरूपणं चतुर्थांशो नाम विंश आह्निकः ॥

सत्यमेव परं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् । सत्यमेव परा वेदाः ॐकारं
 सत्यमेव च ॥ १ ॥ सत्यं वेदेषु जागर्त्ति सत्यं च परमं पदम् । सत्यं विजयते
 लोकं सत्यरूपो जनार्दनः ॥ २ ॥ सत्येन लभ्यो ह्यात्मा वै सत्यं हि परमं
 तपः । सत्यमूलं जगत् सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ३ ॥ सत्येनार्कः प्रतपति
 सोमः सत्येन राजते । सत्येन पवनो वाति सत्येनग्निर्विनिर्देहेत् ॥ ४ ॥ वरु-

णोधिष्ठितः सत्ये सत्येन शास्ति चान्तकः । शक्रो चर्यति सत्येन सत्येन वसुधा
 धृता ॥ ५ ॥ सत्यं वेदास्तथामन्त्राः सत्यं देवाः सरस्वती । सत्यमेव परो
 यज्ञः सत्यमेव परं व्रतम् ॥६॥ वेदा गायन्ति सत्येन मोक्षः सत्येन लभ्यते ।
 सत्ये वसन्ति तीर्थानि सर्वे सत्येन लभ्यते ॥ ७॥ सत्येन पालयते धर्मो धर्मो
 रक्षति रक्षितः । न हि सत्यमतिक्रम्य विद्यते किञ्चिदुत्तमम् ॥ ८ ॥ न हि
 सत्यात् परोधर्मो नानृतात् पातकं परम् । न हि गंगासमं तीर्थं न देवः
 केशवात् परः ॥ ९ ॥ सत्यहीना वृथा पूजा सत्यहीनो वृथा जपः । सत्य-
 हीना क्रिया मोघाः सत्यात् परतरं न हि ॥१०॥ मिथ्या चार्थमपत्नी सा सर्व-
 धूतैः सुपूजिता । सत्येन देवाः प्रीयन्ते पितरो मुनयस्तथा ॥११॥ यथा
 तिष्ठन्ति पुण्यानि सत्यमाश्रित्य पार्वति । तथाऽनृतं समाश्रित्य पातकान्य-
 खिलान्यपि ॥१२॥ सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्र कर्म कुरुते नरः । तदेव सफलं
 तस्य सत्यं जानीहि सुव्रते ॥१३॥ सत्यस्य कथनात् लोके सर्वमाप्नोत्यसंश-
 यम् । ऋषयः सिद्धगन्धर्वाः सत्यात् सिद्धिमितो गुताः ॥१४॥ अश्वमेधसह-

स्रंच सत्यंच तुलया धृतम् । अश्वमेधसहस्राद्धिं सत्यमेव विशिष्यते ॥१५॥
 अगाधे विपुले शुद्धे सत्यतीर्थे शुचिहृदे । स्नातव्यं मनसा युक्तैः स्नानं तत्
 परमं स्मृतम् ॥१६॥ कृते धर्मश्चतुपादस्त्रेतायां पादहीनकः । द्विपादो द्वापरे
 देवि पादमात्रं कलौयुगे ॥१७॥ कलौ तु प्रकटे देवि सर्वे धर्माः सुदुर्वलाः ।
 स्थास्यति सत्यमेकं वै तस्मात् सत्यमयो भवेत् ॥ १८ ॥ यथार्थकथनं यच्च
 सर्वलोकसुखप्रदम् । तत् सत्यमिति विज्ञेयं न सत्यं यद्विपर्ययम् ॥१९॥
 सर्वमेव परं ब्रह्म नान्यदस्तीति या मतिः । तच्च सत्यं वरं प्रोक्तं वेदान्त-
 ज्ञानपारगैः ॥२०॥ इच्छानुकूलं यद्वाक्यं धर्माधर्मविवर्जितम् । अनृतं तद्धि
 विज्ञेयं सर्वश्रेयोविधातनम् ॥२१॥ सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् मा ब्रूयात्
 सत्यमप्रियम् । प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः ॥२२॥ सत्यं च
 समता चैव अहिंसा च तथा दया । त्यागः जमा दमश्चैव हीतिस्तिज्ञान-
 सूयता । अमात्सर्यं धृतिर्ध्यानं सत्याकारास्त्रयोदश ॥२३॥ न सा सभा
 यत्र न सन्ति वृद्धाः वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मं । धर्मः स नो यत्र न

सत्यमस्ति सत्यं न तत् यत् क्लनानुविद्धम् ॥२४॥ दया क्षमा तपः सत्यं
घेपां सन्ति महात्मनाम् । तेषां दर्शनमात्रेण पापं नश्यति तूतवत् ॥२५॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकविंश आह्निके सत्यमहिमा नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥

मोहपत्नी दया साध्वी पूजिता सा जगत्प्रिया । सर्वथा सर्वलोका वै
निस्फलाः स्यु र्यया चिना ॥ १ ॥ न दयासदृशो धर्मा न दयासदृशं तपः ।
न दयासदृशं दानं न दयासदृशः सखा ॥ २ ॥ परदुःखेन यो दुःखी सुखी
परसुखेन ह । संसारे वर्त्तमानोऽपि ज्ञेयः साक्षात् हरिः स्वयम् ॥ ३ ॥
भूतानां दुःखमग्नानां दुःखोद्धर्त्ता हि यो नरः । स एव सुकृती लोके ज्ञेयो
नारायणशजः ॥ ४ ॥ एतावान् अन्ययो धर्मः पुण्यश्लोकैरुपासितः । यद्
भूतशोकहर्षाभ्याम् आत्मा शोचति हृष्यति ॥ ५ ॥ पुण्यदानात् सदाप्नोति
पुण्यं लक्षगुणं नरः । दयया धर्मवृद्धिः स्यात् शश्वत् शत गुणरिमका ॥ ६ ॥
सन्तस्ते घेऽनिशं लोके परदुःखनिमूदनाः । आर्त्तानामार्त्तिनाशार्थं प्राणा-
घेपां तृणोपमाः ॥ ७ ॥ कोमलं हृदयं नूनं साधूनां नवनीतवत् । परसन्ताप-

सन्तसे तदञ्जो द्रवति स्पृष्टम् ॥ ८ ॥ तैरेव धार्यते पृथ्वी सद्भिः परहिते
 रतैः । स्वयं परसुखेनैव साधवः सुखिनः सदा ॥ ९ ॥ मेख्यस्याभिजातस्य
 गुणानां सुकृतस्य च । फलं हि मन्यते सद्भिरात्मानां परिरक्षणम् ॥ १० ॥ वरं
 निरयपातो वै वरं प्राणवियोजनम् । न पुनः सुखलेशं च विनात्तीर्त्ति
 विनाशनम् ॥ ११ ॥ न स्वर्गे नापवर्गेऽपि तत्सुखं लभते नरः । यदाप्नोति
 नरो नित्यं आर्त्तानामार्त्तिनाशने । परोपकृतये ये वै पोष्यन्ते कृतिनो हि ते ।
 परतापच्छिदो ये च त एव चन्दना मताः ॥ १२ ॥ पृतावान् हि प्रभोरथा
 घटीनपरिपालनम् । प्राणैः स्वैः प्राणिनः पान्ति साधवः क्षणभङ्गुरैः ॥ १३ ॥
 वद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्व्यातममायथा । पुंसः कृपयतो भन्द्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः
 ॥ १४ ॥ तत्प्यन्ते लोकतापेन साधवः प्रायशो जनाः । परमाराधनं तद्धि पुरुषस्या-
 खिलात्मनः ॥ १५ ॥ न कामयेऽहं गतिमीश्वरात् पराम् अष्टद्विद्युक्तामपुनर्भवं वा ।
 आर्त्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभाजाम् अन्तःस्थितो येन भगवन्तदुःखाः ॥ १६ ॥ जृत्तदृश्र-
 मो गात्रपरिश्रमश्च दैन्यं क्लमः श्लोकविपादमोहाः । सर्वं निवृत्ताः कृपणस्य
 जन्तोर्जिजीवियोर्जीवजलापणान्मे ॥ १७ ॥ कः क्षेमो निजपरयोः कियानर्थः

स्वपरद्रुहा धर्मेण । स्वद्रोहात्तत्र कोपः परसंपीडया च तथाऽधर्मः ॥ १६ ॥
 सर्वे वेदास्तथा यज्ञाः तपोदानानि चानघ । जीवाभयप्रदानस्य न कुर्वीरन्
 कलामपि ॥ २० ॥ न तत् क्रतुसहस्रेण नेपवासैश्च नित्यशः । अभयस्य
 प्रदानेन यत्फलं प्राप्नुयात् नरः ॥ २१ ॥ देवानां स्यादयं धर्मो भक्तस्य
 परिपालनम् । त्वया साधुकृतं कर्म यद्भक्तो रक्षितोऽधुना ॥ २२ ॥ यो
 जहाति भयेनैव जनं च शरणागतम् । तं प्रयाति परित्यज्य धर्मः शप्त्वा
 सुदारुणम् ॥ २३ ॥ नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासे
 दण्डस्य श्रूतेषु मनोवाक्यायजस्य वै ॥ २४ ॥ क्षमया रोचते लक्ष्मी-द्रोह्मी-
 सौरी तथा प्रभो । क्षमिनामाशु भगवांस्तुष्यते हरिरीश्वरः ॥ २५ ॥ क्षमावशं
 जगत्सर्वं क्षमया किं न साध्यते । क्षमागुणोद्यशक्तानां शक्तानां भूषणं
 क्षमा ॥ २६ ॥ आयुः पुत्रांस्तथा दारान् यशः सम्पद एव च । प्राणि-
 हिंसाप्रवृत्तानां विधीरुद्धो हरेत् स्वयम् ॥ २७ ॥ किं जपैः किं तपोभिर्वा किं
 दानैर्वा किमध्वरैः । अन्तरे अङ्कितं यस्य हिंसावर्णद्वयं मुदा ॥ २८ ॥ पुमान्

घोषिदुत क्लीच आत्मसंभावनोऽधमः । भूतेषु निरनुकोशो नृपाणां तद्वधो
 ऽवधः ॥ २६ ॥ परोपतापिनो ये वै चोत्पयेत्पूषसर्पिणः । ते हन्तव्या नृपैः
 सर्वे सर्वलोकाहितैपणात् ॥ ३० ॥ स्वमाणान्न घः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः
 खलः । तद्वधस्तस्य हि श्रेयो यक्षोपाद यात्वधः पुमान् ॥ ३१ ॥ पुण्योपदेशी
 सदयः यः कैतवविवर्जितः । पापायनविरोधी च चत्वारः केशवोपमाः ॥ ३२ ॥
 रागाद्यपेतं हृदयं वागदुष्टानृतादिना । हिंसादिरहितं कर्म यत्तदीश्वरपूज-
 नम् ॥ ३३ ॥ यः प्राणिर्हिंसको मर्त्यः स एव हरिर्हिंसकः । सर्वप्राणि-
 शरीरस्थो भगवान् जगदीश्वरः ॥ ३४ ॥ शरीरिणः शरीरं हि निलयः पर-
 मात्मनः । सर्वभूतनिगूढस्य अतो हिंसा विवर्जयेत् ॥ ३५ ॥ न वै हात्मपर-
 ज्ञानं कदाचित् कुरुते सुधीः । अहं चिद्गुरयं चिद्गुणः सर्वं चिद्गुणमयं जगत्
 ॥ ३६ ॥ सर्वभूतशरीरस्थं यो मां जानाति मानवः । दयावान् सर्वभूतेषु
 स मे तोषकरो महान् ॥ ३७ ॥ अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमं श्रुतम् ।
 अहिंसा परमं सत्यं अहिंसा च परं सुखम् ॥ ३८ ॥ अहिंसा परमं ज्ञानं

अहिंसा च परं बलम् । अहिंसा परमं तीर्थम् अहिंसा च परं तपः ॥ ३६ ॥
 अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमोदमः । अहिंसा परमं दानं अहिंसा
 च परं सुदृढम् ॥ ४० ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकविंश आह्निके दयामहिमा नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

नारायणः परो देवः सर्वरूपो जनार्दनः । सृष्ट्यर्थं स त्रिधात्मानं चकार
 परमेश्वरः ॥ १ ॥ यो विष्णुः स स्वयं ब्रह्मा यो ब्रह्मासौ महेश्वरः । वेदत्रये
 पुराणेषु पंडितेषु सुनिश्चयः ॥ २ ॥ ब्रह्माविष्णुमहेशानां मध्ये ये भेदका-
 रिणः । वेदमिन्दाकरा ये च तेषां रोयोऽनिशं मम ॥ ३ ॥ हरिशंकरयोर्मध्ये
 शंकरब्रह्मणोस्तथा । भेदकृत् नरकं भुङ्क्ते यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ४ ॥ हरिरूप-
 धरं लिंगं लिंगरूपधरो हरिः । मनागप्यन्तरं नास्ति भेदकृत् पापमश्नुते ॥ ५ ॥
 ममास्ति हृदये शर्वो भवतो हृदये त्वहम् । आवयोरन्तरं नास्ति भेदं पश्य-
 न्ति दुर्धियः ॥ ६ ॥ ये भेदं कुर्वन्ते मोहात् आवयोः शिवरामयोः । कुम्भीपा-
 केषु पच्यन्ते ते हि कल्पसहस्रकम् ॥ ७ ॥ अहं वै' सर्वभूतानि भूतात्मा

भूतभावनः । शब्दब्रह्म परंब्रह्म ममोभे शाश्वती तन् ॥ ८ ॥ एको विष्णुः
 स्त्रिधा भूत्वा सृजत्यवति हन्ति च । तस्माद्भेदो न कर्त्तव्यः तेषां मध्ये
 कदाचन ॥ ९ ॥ आद्याप्रकृतिरेवास्य महाविष्णोः परात्मनः । निदानभूता
 विश्वस्य विद्याऽविद्येति गीयते ॥ १० ॥ भावाभावस्वरूपा सा जगद्धेतुः
 सनातनी । ब्राह्मी लक्ष्मीस्तथा दुर्गा त्रिमूर्तिस्तु तदाभवत् ॥ ११ ॥ श्रीरेव
 गिरिजा प्रोक्ता हरिरेव त्रिलोचनः । सर्वशास्त्रपुराणेषु एष एव सुनिश्चयः
 ॥ १२ ॥ यत्तश्चाचिरासीत् जगत् सर्वमेतत् तथाब्जासनो विश्वगो विश्व-
 गोप्ता । परब्रह्मरूपं चिदानन्दभूतं सदा तं गणेशं नमामो भजामः ॥ १३ ॥
 आदित्यं च शिवं विद्यात् शिवं आदित्यरूपिणम् । उभयोरन्तरं नास्ति
 आदित्यस्य शिवस्य च ॥ १४ ॥ उदये सृष्टिकर्त्तासौ मध्याह्ने तु महे-
 श्वरः । अस्तमाने स्वयं विष्णुर्ब्रह्मरूपो दिवाकरः ॥ १५ ॥ त्वं ब्रह्मा त्वं हरि-
 र्देवः त्वं शिवहृदयं दिवस्पतिः । त्वमोङ्कारः वषट्कारः स्वधा स्वाहा त्वमेव
 च ॥ १६ ॥ यथेन्द्रियैः पृथग्द्वा रैरर्थौ बहुगुणाश्रयः । एको नानेयते तद्व-

इगवान् शास्त्रवर्त्मभिः ॥ १७ ॥ यथा हिरण्यं बहुधा समीयते नृभिः
 क्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मषु । एवं वचोभिर्भगवानधोक्षजो व्याख्यायते लौकिक-
 वैदिकैर्जनैः ॥ १८ ॥ त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रम् प्रजापतिर्भगवाने-
 करूपो । नारायणस्त्वं जगतामनादिः सदा शिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि
 ॥ १९ ॥ नमो विज्ञानवीर्याय माययेदमुपेयुषे । गृहीत गुणभेदाय नमस्ते-
 ऽव्यक्त्योनेये ॥ २० ॥ न यस्य लोके स्वजनः परो वा नात्यादृतो नोत कश्चि-
 द्भिगर्ह्यः । वयं व्रतैर्यन्त्ररणापविद्धामाशास्महेऽज्ञां वत भुक्तभोगाम् ॥ २१ ॥
 यस्याऽनवद्याचरितं मनीषिणो गृणन्त्यविद्यापटलं विभित्सवः । निरस्त-
 साम्यातिशयोऽपि यत् स्वयं पिशाचचर्यामचरद् गतिः सताम् ॥ २२ ॥
 हसन्ति यस्याचरितं हि दुर्भगाः स्वात्मन् रतस्याऽविदुषः समीहितम् ।
 यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैः श्वभोजनं स्वात्मनयोपलालितम् ॥ २३ ॥
 ब्रह्मादयो यत्कृतसेतुपाला यत्कारणं विश्वमिदं च माया । आज्ञाकरी
 तस्य पिशाचचर्या अहो विभूम्नश्चरितं विडम्बनम् ॥ २४ ॥ त्वमेकः सर्व-

जगत ईश्वरो बन्धमोक्षयोः । तं त्वामर्चन्ति कुशलाः प्रपन्नास्तिहरं गुरुम् ॥ २५ ॥ न ते गिरिआखिललोकपाल चिरिंचवैकुण्ठसुरेन्द्रगम्यम् । उद्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद् ब्रह्म निरस्तभेदम् ॥ २६ ॥ ये त्वा-
 त्मरामगुरुभिर्हृदि चिन्तिताङ्घ्रि-छन्दं चरन्तसुमया तपसाभितप्तम् ।
 कथ्यन्त उग्रपुरुषं निरतं रमशाने ते नूनमूतिमविदंस्नव हातलज्जाः ॥ २७ ॥ नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरुमीश्वरम् । पुंसामपूर्ण-
 कामानां कामपूरामराङ्घ्रिपम् ॥ २८ ॥ त्रिमूर्त्तयेऽनन्त परात्ममूर्त्तये
 जगन्निवासाय जगन्मयाय । नमो ललाटार्पितलोचनाय फणीन्द्रहाराय
 नमोस्तु तुभ्यम् ॥ २९ ॥ यो ब्रह्मरूपी जगतां चिधाता तदेव पाता हरिरूप-
 धृग् यः । कल्पान्तरुद्राख्यतनुश्च शेते संगृह्य विश्वं तमजं भजामि ॥ ३० ॥
 तमयं मन्यते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मौपम्येन मनुजं व्यापृण्वानं
 यतोऽबुधः ॥ ३१ ॥ एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवान् जगदीश्वरः । ईयते
 पशुदृष्टीनां निर्जितो जयतीति सः ॥ ३२ ॥ ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवा-

चरितं क्वचित् । तेषां यत् स्ववचो युक्तं बुद्धिमांस्तत् समाचरेत् ॥ ३३ ॥
 निजनामगुणानाञ्च श्रवणेनातिसम्भ्रमात् । भक्तसङ्गे भ्रमत्येव छायेव
 सततं हरिः ॥ ३४ ॥ यस्य भक्तिर्हरौ वत्स अचला सर्वमङ्गला । पुनाति
 लीलया चासौ आब्रह्मसकलं जगत् ॥ ३५ ॥ हरिर्यलं हि भक्तानां भक्तश्चैव
 बलं हरेः । सतां सत्तुं बलं नित्यं असतां चानृतं बलम् ॥ ३६ ॥ गृहस्थानां
 यत्नं धर्मो ह्यशक्तानां हरिर्बलम् । भिक्षुकाणां बलं भिक्षा वालानां रोदनं
 बलम् ॥ ३७ ॥ बलं पुण्यवताम् पुण्यम् पतिसेवा सतीयलम् । पण्डितानां
 बलं विद्या प्रजानां नृपतिर्बलम् ॥ ३८ ॥ सर्वदेवमयो विष्णुः स्मरतामार्ति-
 नाशनः । तुष्यति ह्येकया भक्त्या नान्यथा नान्यथा भक्तवत्सलः ॥ ३९ ॥ हरिभक्ति-
 परो यत्र तत्र ब्रह्मा हरिः शिवः । देवा लक्ष्मीश्च सिद्धाश्च तत्र विष्णो न
 बाधते ॥ ४० ॥ वैष्णवानां शरीरेषु सततं निवसाम्बुहं । नापदाश्चाभिपद्यन्ते
 कदाचित् वैष्णवाञ्जनान् ॥ ४१ ॥ लभन्ते वैष्णवाः कामान् सर्वानपि सुदुर्ल-
 भान् । कल्पवृक्षं समासाद्य फलानि च यदृच्छया ॥ ४२ ॥ श्रेष्ठैर्यन्ति सदा

भक्त्या वासुदेवं जगद्गुरुम् । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् विद्यते भुवनत्रये ॥ ४३ ॥
हरिपूजापरो भूत्वा यश्च पापतः सदा । तमेव विष्णुद्वेष्टारं प्राहुस्तत्त्वार्थको-
चिदाः ॥ ४४ ॥ महापातकयुक्तो यो ह्यनुतापं करोति च । ईक्षितो हरिभक्तेन
लभते परमं पदम् ॥ ४५ ॥ हरिभक्तिपरा ये वा हरिनामपरायणाः दुर्वृत्ता वा
सुधृत्ता वा तेषां नित्यं नमो नमः ॥ ४६ ॥ न्यूनातिरिक्ता सिद्धा कलौ
वेदोक्तकर्मणाम् । हरिस्मरणमेवात्र सम्पूर्णफलदायकम् ॥ ४७ ॥ नारायण-
कथा यत्र वर्तते प्रतिवासरम् । तत्र सर्वाणि तीर्थानि गंगादीनि द्विजोत्तम ।
देवा देवर्षयस्तत्र मुनयश्च तपोधनाः ॥ ४८ ॥ रुद्रब्रह्मादयो देवा मानवाश्चा-
सुराश्च ये । ते सर्वे कर्मबद्धाश्च विचरन्ति महीतले ॥ ४९ ॥ कर्माधीनं
जगत्सर्वं विष्णुना निर्मितं पुरा । तत्कर्म केशवाधीनं रामनाम्ना विन-
श्यति ॥ ५० ॥ आब्रह्मसकलं विश्वं वासुदेवश्च शंकरः । सृज्यते चैव
कालेन कालेन ग्रस्यते पुनः ॥ ५१ ॥ कालो भूत्वा महादेवः केवलो निष्कलः
शिवः । सृजतीशो जगत् कृत्स्नं पात्येव हरते तथा ॥ ५२ ॥ शिवस्वरूपी

शिवशक्तिवितानां हरिस्वरूपी हरिभावितानां । संकल्पपूर्वात्मकमूर्तिहेतुं वरं
वरेण्यं शरणं प्रपद्ये ॥ ५३ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भगवत्स्वरूपसिर्णयो नाम द्वाविंश आह्निकः ।

देहो देवालयः प्रोक्तः स जीवः केवलः शिवः । त्यजेदज्ञाननिर्माल्यं
सोऽहंभावेन पूजयेत् ॥ १ ॥ अभेददर्शनं ज्ञानं ध्यानं निर्विषयं मनः ।
स्नानं मनोमलत्यागः शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ २ ॥ अहंममेति विण्मूत्रलेप-
गन्धादिमोचनम् । शुद्धशौचमिति प्रोक्तं मृज्जलाभ्यां तु लौकिकम् ॥ ३ ॥
चित्तशुद्धिकरं शौचं वासनात्रयनाशनम् । ज्ञानवैराग्यमृत्योयैः चालनाच्छौच-
मुच्यते ॥ ४ ॥ अद्वैतभावनाभैक्षमभयं द्वैतभावनम् । गुरुशस्त्रोक्तभावेन
भिचोर्भैक्षं विधीयते ॥ ५ ॥ अहंकारसुतं वित्तप्रातरं मोहमन्दिरम् ।
आशापर्णी त्यजेद् यावत् तावन्मुक्तो न संशयः ॥ ६ ॥ मृता मोहमयी
माता जातो बोधमयः सुतः । सतकद्रयसंप्राप्तौ कथं सन्ध्यामुपास्महे ॥ ७ ॥
हृदाकाशे चिदादित्यः सदा भासति भासति । नास्नमेति न चोदेति कथं

सन्ध्योमुपासहे ॥ ८ ॥ एकमेवाद्वितीयं यद्गुरोर्वाक्येन निश्चितम् । एतदे-
 कान्तमित्युक्तं न मठो न वनान्तरम् ॥ ९ ॥ असंशयवतां मुक्तिः संशया-
 विप्रचेतसाम् । न मुक्तिर्जन्मजन्मान्ते तस्माद्विश्वासमाप्नुयात् ॥ १० ॥
 कर्मत्यागाद्गन्तव्यं संन्यासो न प्रयोक्तव्यः । सन्धौ जीवात्मनोरैक्यं संन्यासः
 परिकीर्तितः ॥ ११ ॥ यदा मनसि वैराग्यं जातं सर्वेषु वस्तुषु । तदैव संन्यसेद्
 विद्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ १२ ॥ विरक्तः प्रव्रजेद्धीमान् सरक्तस्तु गृहे
 वसेत् । सरागो नरकं याति प्रव्रजन् हि द्विजाधमः ॥ १३ ॥ परमात्मनि यो
 रक्तो विरक्तोऽपरमात्मनि । सर्वपापविनिर्मुक्तः स भैक्षं भोक्तुमर्हति
 ॥ १४ ॥ पूजितो वन्दितश्चैव सुप्रसन्नो यथा भवेत् । तथा चेत्ताड्यमानस्तु
 तदा भवति भैक्ष्यभुक् ॥ १५ ॥ संमानात् ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विपादिव ।
 अमृतस्येव चाकङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ १६ ॥ प्रतिष्ठा सूकरीचिष्टासमा
 गीता महर्षिभिः । तस्मादेनां परित्यज्य कीटवत् पर्यटेत् यतिः ॥ १७ ॥ अभयं
 सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो मुनिः । न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते

क्वचित् ॥१८॥ नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपजीवेत जीविकाम् । अतिवादा-
 स्तपजेत्तर्कान् पक्षं कञ्चन नाश्रयेत् ॥१९॥ न शिष्याननुब्रवीत ग्रन्थान्नैवा-
 भ्यसेत् बहून् । न व्याख्यामुपयुञ्जीत नारम्भानारभेत् क्वचित् ॥२०॥ न
 कुर्यान्नवदेत् किञ्चिन्न ध्यायेत् माध्वसाधु वा । आत्मारामोऽनया वृत्त्या विचरे-
 ज्जडवन्मुनिः ॥२१॥ बुधो बालकवत् क्रीडेत् कुशलो जडवच्चरेत् । बदेदु-
 न्मत्तबद्धिद्वान् गोचर्या नैगमश्चरेत् ॥२२॥ नाष्टुष्टः कस्यचिद् द्रुयान्न चान्या-
 येन पृच्छतः । जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥२३॥ ज्ञानदण्डो
 धृतो येन एकदण्डी स उच्यते । काष्ठदण्डो धृतो येन सर्वाशी ज्ञानव-
 र्जितः । स याति नरकान् घोरान् महारौरवसंज्ञितान् ॥२४॥ बाग्दण्डः
 कर्मदण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः । यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी
 महायतिः ॥२५॥ यः शरीरेन्द्रियादिभ्यो विहीनं सर्वसाक्षिणम् । पारमार्थि-
 कविज्ञानं सुखात्मानं स्वयंप्रभम् । परतत्त्वं विजानाति सोऽतिवर्णाश्रमी
 भवेत् ॥२६॥ वर्णाश्रमादयो देहे मायया परिकल्पिताः । नात्मनो बोध-

रूपस्य मम ते सन्ति सर्वदा । इति यो वेद वेदान्तैः सोऽतिवर्णीश्रमी
 भवेत् ॥२७॥ अजिह्वः पण्डकः पंगुरन्धो बधिर एव च । मुग्धश्च मुच्यते
 भिक्षुः षड्भिरैतैर्न संशयः ॥२८॥ इदमिष्टमिदं नेति योऽश्नन्नपि न
 सज्जति । हितं सत्यं मितं वक्ति तमजिह्वं प्रचक्षते ॥२९॥ अथजातां
 यथा नारीं तथा योऽश्वचार्षिकीम् । शतवर्षां च यो दृष्ट्वा निर्विकारः स
 पण्डकः ॥३०॥ भिक्षार्थमटनं यस्य विण्मूत्रकरणाय च । योजनान्न परं
 याति सर्वथा पंगुरेव सः ॥३१॥ तिष्ठतो ब्रजतो वापि यस्य चक्षुर्न दूरगम् ।
 चतुर्युगां भुवं मुक्त्वा परित्राद् सोऽन्ध उच्यते ॥३२॥ हिताहितं मनोरामं
 यचः शोकावहं तु यत् । श्रुत्वापि न शृणोतीव बधिरः स प्रकीर्तितः ॥३३॥
 सान्निध्ये विपयाणां यः समर्थो विकलेन्द्रियः । सुसचत् वर्तते नित्यं स
 भिक्षुर्मुग्ध उच्यते ॥३४॥ विक्षेपो नास्ति यस्मान्मे न समाधिस्ततो मम ।
 विक्षेपो वा समाधिर्वा मनसः स्याद्विकारिणः ॥३५॥ द्विविधश्चित्तनाशोऽस्ति
 सख्योऽरूप एव च । जीवन्मुक्तौ सरूपः स्यादरूपो देहमुक्तिगः ॥३६॥ यास-

नानुदयो भोग्ये वैराग्यस्य परावधिः । अहंभावोदयाभावो बोधस्य परमा-
 वधिः ॥३७॥ अद्वितीयब्रह्मतत्त्वं न जानन्ति यथा तथा । आन्ता एवाखिला-
 स्तेषां क मुक्तिः केह वा सुखम् ॥३८॥ अध्यात्मशास्त्रमन्त्रेण तृष्णाविप-
 विपूचिका । लीयते भावितेनान्तः शरदा मिहिका यथा ॥ ३९ ॥ ग्रन्थम-
 भ्यस्य मेधावी ज्ञानविज्ञानतत्त्वतः । पलालमिव धान्यार्थी त्यजेदुग्रन्यमशेषतः
 ॥४०॥ शास्त्राण्यधीत्य मेधावी अभ्यस्य च पुनः पुनः । परमं ब्रह्म विज्ञाय
 उल्कावत्तान्यथोत्सृजेत् ॥४१॥ विज्ञेयोऽक्षरतन्मात्रो जीवितं वापि चञ्च-
 लम् । विहाय शास्त्रजालानि यत्सत्यं तदुपास्यताम् ॥४२॥ गवामनेकवर्णानां
 क्षीरस्याप्येकवर्णता । क्षीरवत् पश्यति ज्ञानी लिंगिनस्तु गवां यथा ॥४३॥
 आत्मवत् सर्वभूतानि परद्रव्याणि लोपूवत् । स्वभावाच्च न वै भीतेर्यः पश्यति
 स पश्यति ॥४४॥ दग्धस्य दहनं नास्ति पक्षस्य पचनं यथा । ज्ञानाग्निदग्ध-
 देहस्य न च आर्द्रं न च क्रिया ॥ ४५ ॥ उत्पन्ने तत्त्वविज्ञाने प्रारब्धं नैव
 मुंचति । तत्त्वज्ञानोदयादूद्ध्वं प्रारब्धं नैव विद्यते ॥४६॥ ज्ञानोदयात् पुरारब्धं

कर्म जानान्न नश्यति । अदत्त्वा स्वफलं लक्ष्यमुद्दिश्योत्सृष्ट्याणवत् ॥४७॥
 व्याघ्रबुद्ध्या चिनिर्मुक्तो घाणः पश्यात् गोमतौ । न तिष्ठति भिनत्येव
 लक्ष्यं वेगेन निर्भरम् ॥४८॥ सशिखं वपनं कृत्वा बहिःसूत्रं त्यजेद्बुधः । यद्-
 क्षरं परं ब्रह्म तत् सूत्रमिति धारयेत् ॥ ४९ ॥ सूचनात् सूत्रमित्याहुः सूत्रं
 नाम परं पदम् । तत् सूत्रं विदितं येन स विप्रो वेदपारगः ॥५०॥ अग्नेरिव
 शिखा नान्या यस्य ज्ञानमयी शिखा । स शिखीत्युच्यते विद्वान्नेतरे
 केराधारिणः ॥५१॥ शिखा ज्ञानमयी यस्य उपवीतं च तन्मयम् । ब्राह्मण्य
 सफलं तस्य इति ब्रह्मविदो विदुः ॥ ५२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तत्त्वबहुस्यं नाम त्रयविंश आह्निकः ।

चैतन्यं विना किञ्चिन्नास्तीति साक्षात्कारानुभवो ज्ञानम् । सर्वकर्मनिरा-
 करणमावाहनम् । निश्चयज्ञानमासनम् । उन्मनीभावः पाद्यम् । सदाऽमनस्कम-
 ध्यमसदादीप्तिरपारामृतवृत्तिः स्नानम् ॥१॥ सर्वत्र भावना गन्धः । दृक् स्वरूपा-
 वस्थानमक्षताः । चिदाप्तिः पुष्पम् । चिदग्निस्वरूपं धूपः । चिदादित्यस्वरूपं

दीपः ॥ २ ॥ परिपूर्णचन्द्रामृतरसस्यैकीकरणं नैवेद्यम् । निश्चलत्वं प्रदक्षि-
 णम् । सोऽहंभावो नमस्कारः । मौनं स्तुतिः । सर्वसन्तोषो विसर्जनमिति
 ॥ ३ ॥ क्रियमाणेन्द्रियैः कर्मणिग्रहं करोषीत्यध्यात्मनिष्ठतया कृतं कर्मैव
 कर्म ॥ ४ ॥ कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यहंकारतया बन्धस्त्वं जन्मादिकारणं नित्यनैमि-
 स्तिकयागव्रततपोदानादिषु फलाभिसन्धानं यत्तदकर्म ॥ ५ ॥ विद्या दिवा
 प्रकाशत्वादविद्या रात्रिरुच्यते । विद्याभ्यासे प्रमादो यः स दिवास्वाप
 उच्यते ॥ ६ ॥ आध्यात्मिकीं कथां मुक्त्वा भिलावातां विना तथा ।
 अनुग्रहं परिप्रश्नं वृथाजल्पोऽन्य उच्यते ॥ ७ ॥ शुश्रूषालाभपूजार्थं यशोर्थं
 वा परिग्रहः । शिष्याणां नतु कारुण्याच्छिष्यसंग्रह ईरितः ॥ ८ ॥ उपसर्मापे
 यो वासो जीवात्मपरमात्मनोः उपवासः स विज्ञेयो न तु कायस्य शोष-
 णम् ॥ ९ ॥ कायशोषणमात्रेण का तत्र ह्यविवेकिनाम् । बल्मीकताडना-
 देव मृतः किं नु महोरगः ॥ १० ॥ आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव च ।
 बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ ११ ॥ इन्द्रियाणि हयानाहुर्विप-

यांस्तेषु गोचरान् । जंगमानि विमानानि हृदयानि मनीषिणः ॥ १२ ॥
 आत्मोन्मिद्रयमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्महर्षयः । ततो नारायणः साक्षाद्धृदये
 सुप्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥ धनुस्तारं शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्र-
 मत्तो न वेद्धव्यं शरवत् तन्मयो भवेत् ॥ १४ ॥ प्रवृत्तिर्द्विविधा प्रोक्ता मार्जारी
 चैव वानरी । ज्ञानाभ्यासवतामोतुर्वानरीभाक्त्वमेव च ॥ १५ ॥ विपं विप-
 ग्रयैषम्यं न विपं विपमुच्यते । जन्मान्तराद्वा विपया एकजन्महरं
 विपम् ॥ १६ ॥ संसाररात्रिदुःस्वप्ने शून्ये देहमये भ्रमे । सर्वमेवापवित्रं
 तद्दुष्टं संसृतिविभ्रमम् ॥ १७ ॥ संसार एव दुःखानां सीमान्त इति कथ्यते ।
 तन्मध्ये पतितं देहे सुखमासाद्यते कथम् ॥ १८ ॥ नास्ति देहसमः शोच्यो
 नीचो गुणविवर्जितः । कलेचरमहंकारगृहस्थस्य महागृहम् ॥ १९ ॥ देहोऽ-
 हमिति संकल्पो महापापमिति स्फुटम् । देहोऽहमिति या बुद्धिस्तृष्णा दोषा-
 मयः किल ॥ २० ॥ न चर्मणो न रक्तस्य न मांसस्य न चास्थिनः । न जाति-
 रात्मनो जातिर्व्यवहारप्रकल्पिता ॥ २१ ॥ देहदेहिबिभागोऽयम् अविवेककृतः

पुरा । जातिव्यक्तिविभागोऽस्ति यथा वस्तुनि कल्पितः ॥ २२ ॥ न जाति-
 नकुलं राजन् न स्वाध्यायः श्रुतं न च । कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव हि
 कारणम् ॥ २३ ॥ किं कुलं वृत्तहीनस्य करिष्यति दुरात्मनः । कृमयः किं न
 जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ २४ ॥ वृत्तं यत्नेन संरक्षेत् वित्तमेति च
 याति च । अजीणो वित्ततः जीणो वृत्ततस्तु हतोहतः ॥ २५ ॥ शूद्रे चैतत्
 भवेत्तल्लक्ष्म द्विजे तपो न विद्यते । न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो न च
 ब्राह्मणः ॥ २६ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । तथा विप्रोऽन-
 धीयानः त्रयस्ते नाम विभ्रन्ति ॥ २७ ॥ हरिणीगर्भसंभूतो ऋष्यशृङ्गो महा-
 मुनिः । शुकीगर्भसमुद्भूतः शुको वै ब्रह्मवित्तमः ॥ २८ ॥ श्वपाकीगर्भसंभूतो
 पिता व्यासश्च सत्तमः । गणिकागर्भसंभूतो वशिष्ठश्च महामुनिः ॥ २९ ॥
 क्षत्रियागर्भसंभूतो विश्वामित्रो महाऋषिः । तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारो
 नैव कारणम् ॥ ३० ॥ वासुदेवान्धर्चनं हित्वा दुष्कर्मणि करोति यः । काम-
 धेनुमतिक्रम्य अर्कजीरं स इच्छति ॥ ३१ ॥ शक्तिद्वयं हि सायाया चित्तेषा-

धृतिरूपकम् । चित्तेष्वशक्तिर्लिङ्गादि ब्रह्माण्डान्तं जगत्सृजेत् ॥ ३२ ॥
 अन्तर्दृश्ययोर्भेदं बहिश्च ब्रह्मसर्गयोः । आवृणोत्यपरा शक्तिः सा संसा-
 रस्य कारणम् ॥ ३३ ॥ अभक्षस्य निवृत्त्या तु विशुद्धं हृदयं भवेत् । आहा-
 रशुद्धौ चित्तस्य विशुद्धिर्भवति स्वतः । चित्तशुद्धौ क्रमाज्ज्ञानं त्रुटयन्ति ग्रन्थयः
 स्फुटम् ॥ ३४ ॥ आचारः परमो धर्म आचारः परमं तपः । आचारः परमं
 ज्ञानं आचारात् किं न साध्यते ॥ ३५ ॥ सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिकल्पते ।
 आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ ३६ ॥ आचाराद्विच्युतो विप्रो न
 वेदफलमश्नुते । आचारेण समायुक्तः संपूर्णफलभाग् भवेत् ॥ ३७ ॥ आचारा-
 लक्षभते ह्यायुः आचारादीप्सिताः प्रजाः । आचाराद्धनमज्ञयम् आचारी
 हस्त्यलक्षणम् ॥ ३८ ॥ पठकाः पाठकारश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः ।
 सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान् स धार्मिकः ॥ ३९ ॥ यः स्वाचारपरि-
 भ्रष्टः साङ्गवेदान्तगोऽपि चेत् । स एव पतितो ज्ञेयो सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥ ४० ॥
 हरिभक्तिपरो वापि हरिध्यानरतोऽपि वा । भ्रष्टो यः स्वाश्रमाचारान् पतितः

सोऽभिधीयते ॥४१॥ भक्तं ज्ञा हरिभक्तिर्द्यो भक्तभक्तिरथापि वा । आचारात्
 पतितं मूढं न पुनान्ति कथञ्चन ॥४२॥ अथैव प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ संपरीत्य वि-
 विनक्तिधीरः । अयो हि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगज्ञेमादृणीते
 ॥४३॥ धनवृद्धा वयोवृद्धा विद्यावृद्धास्तथैव च । ते सर्वे ज्ञानवृद्धस्य किंकराः
 शिष्यकिंकराः ॥४४॥ तरवोऽपि हि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः । स जीवति
 मनो यस्य मननेनोपजीवति ॥ ४५ ॥ जातास्त एव जगति जन्तवः साधु-
 जीविताः । ये पुनर्नेह जायन्ते शेषा जरठगर्दभाः ॥ ४६॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन
 द्वन्द्वमोहेन जन्तवः । घराविवरमग्नानां कीटानां समतां गताः ॥४७॥ अज्ञा-
 नोपहतो बाल्ये यौवने च निताहतः । शेषे कलत्रचिन्तार्तः किं करोति नरा-
 वसः ॥ ४८ ॥ अन्तस्तृणोपतप्तानां दावदाहमयं जगत् । भवत्यखिलज-
 न्तूनां यदन्तस्तद्बहिः स्थितम् ॥ ४९ ॥ भारो विवेकिनः शास्त्रं भारो ज्ञानं
 च रागिणः । अशान्तस्य मनो भारो भारोऽनात्मविदो वपुः ॥५०॥ अनुभूतिं
 विना मूढो वृथा ब्रह्मणि मोदते । प्रतिविम्बितशालाग्रफलास्वादनमोदवत् ।

॥५१॥ नाहं मन्ये सुचेदेति नो न वेदेति वेद च । यो नस्तद्वेद तद्वेद नो न
 वेदेति वेद च ॥५२॥ यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः । अविज्ञातं
 विज्ञानतां विज्ञातमविज्ञानताम् ॥ ५३ ॥ अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद परोक्षज्ञान-
 भवेत् तत् । अहं ब्रह्मेति चेद्वेद साक्षात्कारः स उच्यते ॥ ५४ ॥ संत्यज्य
 हृद्गुह्ये शानं देवमन्यं प्रयान्ति ये । ते रत्नमभिवाञ्छन्ति त्यक्तहस्तस्थ-
 कौस्तुभाः ॥ ५५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तत्त्वरहस्यं नाम चतुर्विंश आह्निकः ।

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धाय विपयासक्तं मुक्तयै
 निर्विषयं स्मृतम् ॥ १ ॥ मन एव जगत्सर्वं मन एव महारिपुः । मन एव
 हि संसारी मन एव जगत्सूयम् ॥ ३ ॥ मन एव महद्दुःखं मन एव जरादि-
 कम् । मन एव हि कालश्च मन एव मलं तथा ॥ ३ ॥ मन एव हि संकल्पो
 मन एव हि जीवकः । मन एव हि चित्तं च मनोऽहंकार एव च ॥ ४ ॥
 मन एव महद्बन्धं मनोऽन्तःकरणं च तत् । स्पर्शं रूपं रसं गन्धं कोशाः

पञ्च मनोभवाः ॥ ५ ॥ दिक्पाला वसवो रुद्रा आदित्याश्च मनोमयाः ।
 दृश्यं जडं द्रव्ज्वातमज्ञानं मानसं स्मृतम् ॥ ६ ॥ मनः सृजति कर्माणि मनो
 लिप्यति पातकैः । मनश्चेदुन्मनीभूयाच्च पुण्यं न च पातकम् ॥ ७ ॥
 मनसा भान्यमानो हि देहतां याति देहकः । देहवासनया मुक्तो देहधर्मेन
 लिप्यते ॥ ८ ॥ मनसा मन आलोक्य वृत्तिशून्यं यदा भवेत् । ततः परं
 परब्रह्म दृश्येन च सुदुर्लभम् ॥ ९ ॥ यथा निरन्धनो वह्निः स्वयोनानुपशा-
 म्यति । तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनानुपशाम्यति ॥ १० ॥ तपसा
 प्राप्यते सत्त्वं सत्त्वात् संप्राप्यते मनः । मनसा प्राप्यते त्वात्मा ह्यात्मा-
 पत्त्या निवर्तते ॥ ११ ॥ मन एव समर्थं हि मनसो दृढनिग्रहे । अराजकः
 समर्थः स्याद्राज्ञो निग्रहकर्मणि ॥ १२ ॥ मनसैव मनश्छित्त्वा पाशं परम-
 बन्धनम् । भवादुत्तारयात्मानं नासावन्येन तार्यते ॥ १३ ॥ मनसैव
 मनश्छित्त्वा कुठारेणैव पादपम् । पदं पावनमासाद्य सद्य एव स्थिरो
 भव ॥ १४ ॥ चित्तमेव हि संसारस्तत्प्रयत्नेन शोधयेत् । यच्चित्तस्तन्मयो

भावः गुह्यमेतत् सनातनम् ॥ १५ ॥ चित्तमूलं हि संसारस्तत्प्रयत्नेन शोधयेत् । हन्त चित्तमहतायां कैया विश्वासता तव ॥ १६ ॥ चित्तं कारणमर्थानां तस्मिन्मति जगत्तृयम् । तस्मिन् क्षीणे जगत् क्षीणं तच्चिकित्स्यं प्रयत्नतः ॥ १७ ॥ चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् । प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुते ॥ १८ ॥ मनो हि द्विविधं प्रोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च । अशुद्धं कामसंकल्पं शुद्धं कामविवर्जितम् ॥ १९ ॥ मनागपि विचारेण चेतसः स्वस्य निग्रहः । पुरुषेण कृतो येन तेनासं जन्मनः फलम् ॥ २० ॥ ज्ञानयोगः कर्मयोग इति योगो द्विधा मतः । कर्म कर्तव्यमित्येव विहितेष्वेव कर्मसु । बन्धनं मनसो नित्यं कर्मयोगः स उच्यते ॥ २१ ॥ यत्तु चित्तस्य सततमर्थे श्रेयसि बन्धनम् । ज्ञानयोगः स विज्ञेयः सर्वसिद्धिकरः शिवः ॥ २२ ॥ योगात् संजायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगः प्रवर्तते । योगज्ञाने न विद्यते तस्य भावो न सिद्ध्यति ॥ २३ ॥ योगहीनं कथं ज्ञानं मोक्षदं भवति ध्रुवम् । योगो हि ज्ञानहीनस्तु न क्षमो मोक्षकर्मणि ।

तस्माज्ज्ञानं च योगं च मुमुक्षुर्दृढमभ्यसेत् ॥ २४ ॥ ज्ञानेनैव विना योगो
 न सिध्यति कदाचन । ज्ञानं तु जन्मनैकेन योगादेव प्रजायते ॥ २५ ॥
 नानाविधैर्विचारैस्तु न बाध्यं जायते मनः । तस्मात्तस्य जयोपायः प्राण एव
 हि नान्यथा ॥ २६ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं दयार्जवम् । क्षमा धृति-
 मिताहारः शौचं चेति यमा दश ॥ २७ ॥ तपः सन्तोषमास्तिक्यं दानमो-
 श्वरपूजनम् । सिद्धान्तश्रवणं चैव हीर्मतिश्च जपो व्रतम् । एते हि नियमाः
 प्रोक्ता दशधैव महामते ॥ २८ ॥ देहेन्द्रियेषु चैराग्यं यम इत्युच्यते बुधैः ।
 अनुरक्तिः परे तत्त्वे सततं नियमः स्मृतः ॥ २९ ॥ सर्ववस्तुन्युदासीनभाव-
 मासनमुत्तमम् । जगत् सर्वमिदं मिथ्याप्रतीतिः प्राणसंयमः ॥ ३० ॥ चित्त-
 स्थान्तमुखीभावः प्रत्याहारस्तु सत्तमः । चित्तस्य निरचलीभावो धारणा
 धारणं विदुः ॥ ३१ ॥ सोऽहं चिन्मात्रमेवेति चिन्तनं ध्यानमुच्यते । ध्यानस्य
 धिस्मृतिः सम्यक् समाधिरभिधीयते ॥ ३२ ॥ तत्त्वावबोध एवासौ चासना-
 तृणपाकः । प्रोक्तः समाधिशब्देन नतु तूष्णीमवस्थितिः ॥ ३३ ॥ समाहिता

नित्यतृप्ता यथाभूतार्थदर्शिनी । ब्रह्मन्समाधिशब्देन परा प्रज्ञोच्यते बुधैः ॥ ३४ ॥ यावद्विलीनं न मनो न तावद्वासनाक्षयः । न क्षीणा वासना यावच्चित्तं तावन्न शाम्यति ॥ ३५ ॥ यावेन्न तत्त्वविज्ञानं तावच्चित्तशमः कुतः । यावन्न चित्तोपशमो न तावत्तत्त्ववेदनम् ॥ ३६ ॥ यावन्न वासनानाशस्तावत्तत्त्वागमः कुतः । यावन्न तत्त्वसंप्राप्तिर्न तावद्वासनाक्षयः ॥ ३७ ॥ तत्त्वज्ञानं मनोनाशो वासनानाक्षय एव च । मिथः कारणतां गत्वा दुःसाध्यानि स्थितान्यतः ॥ ३८ ॥ भोगैकवासनां त्यक्त्वा त्वज त्वं भेदवासनाम् । भावाभावौ ततस्त्यक्त्वा निर्विकल्पः सुखी भव ॥ ३९ ॥ एष एव मनोनाशस्त्वविद्यानाश एव च । यत्तत् संवेद्यते किञ्चित्तन्नास्थापरिवर्जनम् ॥ ४० ॥ भोगेच्छामात्रको बन्धस्तस्यागो मोक्ष उच्यते । मनसोऽभ्युदयो नाशो मनोनाशो महोदयः । ज्ञमनो नाशमभ्येति मनोऽज्ञस्य हि शृङ्खला ॥ ४१ ॥ मनागपि मनोव्योम्नि वासनारजनीक्षये । कालिका तनुतामेति चिदादित्यप्रकाशनात् ॥ ४२ ॥ उत्तमा तत्त्वचिन्तैव मध्यमं शास्त्रचिन्तनम् । अधमा

मन्त्रचिन्ता च तीर्थभ्रान्त्यधमाधमा ॥ ४३ ॥ यावच्चिन्ता न कर्तव्या
 तथैवान्तरचिन्तिका । सर्वचिन्तां समुत्सृज्य स्वस्थो भव सदा ऋभो ॥ ४४ ॥
 निरस्तविषयासंगं संनिरुद्धं मनो हृदि । यदा यात्युन्मनीभावं तदा तत्
 परमं पदम् ॥ ४५ ॥ तावदेव-निरोद्धव्यं यावद् हृदि गतं ज्ञयम् । एतज्ज्ञानञ्च
 मोक्षञ्च अतोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥ ४६ ॥ नैव चिन्त्यं न चाचिन्त्यमचिन्त्यं
 चिन्तयेव च । पक्षपातविनिर्मुक्तं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ ४७ ॥ न निरोधो
 न चोत्पत्तिर्न बन्धो न च शासनम् । न सुमुक्ता न मुक्तिश्च इत्येषा परमा-
 र्थता ॥ ४८ ॥ कृपणं तु मनो ब्रह्मणोऽप्येव निमज्जति । कार्यं गोक्षपदतो-
 येऽपि विशीर्णो मशको यथा ॥ ४९ ॥ यावद्यावन्मुनिश्रेष्ठ स्वयं सन्त्यज्यते-
 ऽखिलम् । तावत्तावत् परलोकः परमात्मैव शिष्यते ॥ ५० ॥ यावत् सर्वं
 न सन्त्यक्तं तावदात्मा न लभ्यते । सर्ववस्तुपरित्यागे शेष आत्मैति कथ्यते
 ॥ ५१ ॥ आत्मावलोकनार्थं तु तस्मात्सर्वं परित्यजेत् । सर्वं सन्त्यज्य दूरेण
 यच्छिष्टं तन्मयो भवेत् ॥ ५२ ॥ द्विविधोऽयमसंसर्गः सामान्यः श्रेष्ठ एव

च । नाहं कर्ता न भोक्ता च न बाध्यो न च बाधकः । इत्थसंजनमर्थेषु सामा-
 न्यासंगनामकम् ॥ ५३ ॥ प्राक्कर्मनिर्मितं सर्वमीश्वराधीनमेव वा । सुखं वा
 यदि वा दुःखं कैवात्र तव कर्तृता ॥ ५४ ॥ नाहं कर्तेश्वरः कर्ता कर्म वा प्राक्तनं
 मम । कृत्वा दूरतरे नृनमिति शब्दार्थभावनम् । यन्मौनमासनं शान्तं तत्
 श्रेष्ठासंग उच्यते ॥ ५५ ॥ समासक्तं यथा चित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ।
 यदेवं ब्रह्मणि स्यात्तत् को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ५६ ॥ भक्तिगत्यं परं
 तत्त्वमन्तर्लीनेन चेतसा । भावनामात्रमेवात्र कारणं पद्मसम्भव ॥ ५७ ॥
 यथा देहान्तरप्राप्तेः कारणं भावनां नृणाम् । विषयं ध्यायतः पुंसो विषये
 रमते मनः । मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येवात्र विलीयते ॥ ५८ ॥ कर्त्तृत्वाद्यहंका-
 रसंकल्पो बन्धः । अनिमाद्यष्टैश्वर्याशासिद्धसंकल्पो बन्धः । यमाद्यष्टां-
 गयोगसंकल्पो बन्धः । वर्णाश्रमधर्मकर्मसंकल्पो बन्धः । आज्ञाभयसंश-
 यात्मगुणसंकल्पो बन्धः । यागव्रततपोदानविधिविधानज्ञानसम्भवो बन्धः ।
 केवलमोक्षापेक्षासंकल्पो बन्धः । संकल्पमात्रसम्भवो बन्धः ॥ ५९ ॥ मोक्ष

इति च नित्यानित्यवस्तुविचारादनित्यसंसारसुखदुःखविषयसमस्तत्रेवमम-
 तावन्धत्तयो मोक्षः ॥६०॥ संकल्पमात्रकलनेन जगत् समग्रं संकल्पमात्र-
 कलने हि जगद्विलासः । संकल्पमात्रमिदमुत्सृज निर्धिकल्पमाश्रित्य मामक-
 पदं हृदि भावयस्व ॥६१॥ प्रबुद्धोऽस्मि प्रबुद्धोऽस्मि दृष्टश्चोरोऽयमात्मनः ।
 मनो नाम निहन्येनं मनसास्मि चिरं हृतः ॥६२॥ अनात्मदृष्टेरविवेकनि-
 द्रामहं मम स्वप्नगतिं गतोऽहम् । स्वरूपसूर्येऽभ्युदिते स्फुटोक्तैर्गुरोर्महावाग्य-
 पदैः प्रबुद्धः ॥६३॥ नित्यानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिम् । विशवातीतं
 गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् । एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभू-
 तम् । भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥६४॥ योगैश्वर्यं च
 कैवल्यं जायते यत्प्रसीदतः । तद्वैष्णवं योगतत्त्वं रामचन्द्रपदं भजे ॥६५॥
 शंखचक्रगदापाणे द्वारकानिलग्राच्युत । गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रत्न मां
 शरणागतम् ॥६६॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे संसारबीजनिरूपणं नाम पंचविंश अध्यायः ।

जीवः शिवः शिवो जीवः स जीवः केवलः शिवः । तुवेण बद्धो ब्रीहिः
 स्यात्तुपाभावेन तस्युलः ॥ १ ॥ पाशबद्धस्तथा जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः ।
 ममत्वेन भवेज्जीवो निर्ममत्वेन केवलः ॥ २ ॥ वायुः प्राणस्तथाकाशस्त्रिविधो
 जीवसंज्ञकः । स जीवः प्राण इत्युक्तो बालाग्रशतकल्पितः ॥ ३ ॥ अहमेव
 महानात्मा ह्यहमेव परात्परः । अहमन्यवदाभामि ह्यहमेव शरीरवत् ॥ ४ ॥
 अहं शिष्यवदाभामि ह्यहं लोक त्रयाश्रयः । अहं कालत्रयातीत अहं वेदैरु-
 पासितः ॥ ५ ॥ अहं शास्त्रेण निर्णीत अहं चित्ते व्यवस्थितः । मत्त्यक्तं
 नास्ति किञ्चिद्वा मत्त्यक्तं पृथिवी च वा । मयातिरिक्तं यद्यद्वा तत्तद्वास्तीति
 निश्चिनु ॥ ६ ॥ स्वयमेव स्वयं भामि स्वयमेव सदात्मकः । स्वयमेवात्मनि
 स्वस्थः स्वयमेव परा गतिः ॥ ७ ॥ स्वयमेव स्वयं भुञ्जे स्वयमेव स्वयं रमे ।
 स्वस्यात्मनि स्वयं रंस्ये स्वात्मन्येव विलोक्ये ॥ ८ ॥ एकं ब्रह्म द्वयं ब्रह्म
 मोहो ब्रह्म शमादिकम् । दोषो ब्रह्म गुणो ब्रह्म दमः शान्तं चिभुः प्रभुः ॥ ९ ॥
 लोको ब्रह्म गुरुर्ब्रह्म शिष्यो ब्रह्म सदाशिवः । पूर्वं ब्रह्म परं ब्रह्म शुद्धं ब्रह्म

शुभाशुभम् ॥१०॥ अहं ब्रह्मास्मिमन्त्रोऽयं दृश्यपापं विनाशयेत् । अहं ब्रह्मा-
 स्मि मन्त्रोऽयमन्यमन्त्रां विनाशयेत् ॥११॥ अहं ब्रह्मास्मि मन्त्रोऽयं मृत्युपारां
 विनाशयेत् । अहं ब्रह्मास्मि मन्त्रोऽयं क्षैतदुःखं विनाशयेत् ॥१२॥ सर्वमन्त्रान्
 समुत्पृश्य एतं मन्त्रं समभ्यसेत् । सद्यो मोक्षमवाप्नोति नात्र सन्देहम-
 खपि ॥१३॥ नाहं ब्रह्मेति जानाति तस्य मुक्तिर्न जायते । सर्वं ब्रह्मेति
 यस्यान्तर्भावना सा हि मुक्तिदा । भेददृष्टिरविवेकं सर्वथा तां विसर्जयेत्
 ॥१४॥ न मे बन्धो न मे मुक्तिर्न मे शास्त्रं न मे गुरुः । मायामात्रविकास-
 त्वान्मायातीतोऽहमद्वयः ॥१५॥ उलूकस्य यथा भानुरन्धकारः प्रतीयते ।
 स्वप्रकाशे परानन्दे तमो मूढस्य जायते ॥१६॥ चक्षुर्दृष्टिनिरोधेऽत्रैः सूर्यो
 नास्तीति मन्यते । तथाज्ञानावृतो देही ब्रह्म नास्तीति मन्यते ॥१७॥ यथा-
 मृतं विपाङ्गिन्नं विपदोपैर्न लिप्यते । न स्पृशामि जडाद्विन्नो जडदोषाप्रका-
 शतः ॥१८॥ स्वल्पापि दीपकणिका बहुलं नाशयेत्तमः । स्वल्पोऽपि बोधो
 निबिडं बहुलं नाशयेत्तमः ॥१९॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं सृष्टामात्रा उपाधयः ।

अध्यस्तस्य कुतो जन्म जन्माभावे कुतःस्थितिः । उपादानं प्रपञ्चस्य मृदा-
 यडस्येव पश्यति ॥२०॥ यथा रज्जुं परित्यज्य सर्पं गृह्णाति वै भ्रमात् ।
 तद्वत्सत्यमविज्ञाय जगत् पश्यति मूढधीः ॥२१॥ रज्जुखण्डं परिज्ञाते सर्व-
 रूपं न तिष्ठति । सर्पादौ रज्जुसत्तेव ब्रह्मसत्तैव केवलम् ॥२२॥ शशशृंगेण
 नागेन्द्रो मृतश्चेज्जगदस्ति तत् । मृगतृष्णाजलं पीत्वा तृप्तश्चेदस्ति त्वदं
 जगत् ॥२३॥ गन्धर्वनगरे मत्स्ये जगद्भवति सर्वदा । गगने नीलिमासत्यं
 जगत् सत्यं भविष्यति ॥२४॥ शुक्तिकारजतं सत्यं भूषणं चैज्जगद्भवेत् ।
 रज्जुसर्पेण दष्टश्चेन्नरो भवतु संमृतिः ॥२५॥ चित्रस्थदीपैस्तमसो नाशश्चे-
 दस्ति त्वदं जगत् । नृपुंसककुमारस्य स्त्रीसुखं चेद्भवेज्जगत् ॥२६॥ अजकुक्षौ
 जगन्नास्ति ह्यात्मकुक्षौ जगन्नाहि । सर्वथा भेदकलनं द्वेताद्वैतं न विद्यते
 ॥२७॥ व्याप्यव्यापकता मिथ्या सर्वमात्मैति शासनात् । इति ज्ञाते परे
 तत्त्वे भेदस्यावसरः कुतः ॥२८॥ सुवर्णज्जायमानस्य सुवर्णत्वं च शाश्व-
 तम् । ब्रह्मणो जायमानस्य ब्रह्मत्वं च तथा भवेत् ॥२९॥ स्वप्ने जागरितं

नास्ति जागरे स्वप्नता नहि । द्यमेव लये नास्ति लयोऽपि ह्यनयोर्न
 च ॥३०॥ त्रयमेव भवेन्मिथ्या गुणत्रयविनिर्मितम् । अस्म्य द्रष्टा गुणातीतो
 नित्यो ह्येष चिदात्मकः ॥३१॥ यथा मृदि घटो नाम कनकैः कुण्डलाभिधा ।
 शुक्तौ हि रजतख्यातिर्जिघ्रस्यस्तथा परे ॥३२॥ यथैव व्योम्नि नीलत्वं
 यथा नीरं मत्स्थले । पुरुषत्वं यथा स्थाणौ तद्वद्विश्वं चिदात्मनि ॥३३॥
 यथा तरंगकलोलैर्जलमेव स्फुरत्यलम् । घटनाम्ना यथा पृथ्वी पटनाम्ना हि
 तन्तवः । जगन्नाम्ना चिदाभाति सर्वं ब्रह्मैव केवलम् ॥३४॥ यथा चन्द्या-
 मुतो नास्ति यथा नास्ति मरौ जलम् । वीक्ष्यमाणे प्रपञ्चे तु ब्रह्मैवाभाति
 भासुरम् ॥३५॥ शांकीयं महाशास्त्रं न देयं यस्य कस्यचित् । नास्तिकाग्र
 कृतव्राय दुर्दृष्टाय दुरात्मने ॥३६॥ गुरुभक्तिविशुद्धान्तःकरणाय महात्मने ।
 सम्यक् परीक्ष्य दातव्यं मासं पाश्चात्सवत्सरम् ॥३७॥ चित्तं प्रपञ्चमित्या-
 दूर्नास्ति नास्त्येव सर्वदा । न प्रपञ्चं न चित्तादि नाहंकारो न जीवकः ॥३८॥
 मायाकार्यादिकं नास्ति माया नास्ति भयं नहि । कर्ता नास्ति क्रिया नास्ति

श्रवणं मननं नहि ॥३६॥ समाधिद्वितयं नास्ति मातृमानादि नास्ति हि ।
 अज्ञानं चापि नास्त्येव ह्यविवेकं कदाचन ॥४०॥ न गंगा न गया सेतुर्न भूतं
 नान्यदस्ति हि । न भूमिर्न जलं नाग्निर्न वायुर्न च खं क्वचित् ॥४१॥ न देवा
 न च दिक्पाला न वेदा न गुरुः क्वचित् । न दूरं नान्तिकं नालं न मध्यं न
 क्वचित्स्थितम् ॥ ४२ ॥ नाद्वैतं द्वैतसत्यं वा ह्यसत्यं वा इदं न च । वन्द्य-
 मोक्षादिकं नास्ति स्रष्टाऽस्रष्टा सुखादि वा ॥४३॥ जातिर्नास्ति गतिर्नास्ति
 वर्णो नास्ति न लौकिकम् । सर्वं ब्रह्मेति नास्त्येव ब्रह्मइत्यपि नास्ति हि ॥४४॥
 चिदित्येवेति नास्त्येव चिदहं भाषणं नहि । अहं ब्रह्मास्मि नास्त्येव नित्यशु-
 द्धोऽस्मि न क्वचित् ॥४५॥ वाचा यदुच्यते किञ्चिन्मनसा मनुते क्वचित् ।
 बुद्ध्या निश्चिनुते नास्ति चित्तेन ज्ञायते नहि । योगी योगादिकं नास्ति
 सदा सर्वं सदा न च ॥४६॥ वेदशास्त्रं पुराणं च कार्यं कारणमीश्वरः । लोको
 भूतं जनस्त्वैक्यं सर्वं मिथ्या न संशयः ॥४७॥ वाचा वदति यत्किञ्चित्
 संकल्पैः कल्पयते च यत् । मनसा चिन्त्यते यद्यत् सर्वं मिथ्या न संशयः

॥४८॥ रत्नको विष्णुरित्यादि ब्रह्मा सृष्टेस्तु कारणम् । संहारे रुद्र इत्येवं सर्वं
 मिथ्येति निश्चिनु ॥४९॥ स्नानं जपस्तपो होमः स्वाध्यायोदेवपूजनम् । मन्त्रं
 तन्त्रं च सतसंगो गुणदोषविजृम्भणम् ॥५०॥ दृश्यते जगति यद्वयद् यद्यज्जगति
 दीदयते । वर्तते जगति यद्वयद् सर्वं मिथ्येति निश्चिनु ॥ ५१ ॥ यद्वयदस्ति
 पुराणेषु यद्वयदेषु निर्णयम् । सर्वोपनिषदां भावं सर्वं शशविषाणवत् ।
 नास्ति नास्ति जगत् सर्वं गुरुशिष्यादिकं न हि ॥५२॥ किञ्चिच्चेदोचते तुभ्यं तद्
 यद्वोऽसि भवस्थितौ । न किञ्चिदोचते चेत्ते तन्मुक्तोऽसि भवस्थितौ ॥५३॥
 सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां सर्वोपचह एव हि । नाविद्यास्तीह नो माया शान्तं
 ब्रह्म दमस्तलमम् ॥ ५४ ॥ पायाणलोहमणिमृगमयविग्रहेषु पूजा पुनर्जनन-
 भोगकरी मुमुक्षोः । तस्मादुयतिः स्वहृदयार्चनमेव कुर्यात् ब्राह्मार्चनं परि-
 तरेदपुनर्भवाय ॥ ५५ ॥ अन्तःपूर्णो बहिःपूर्णः पूर्णकुम्भ इवार्णवे । अन्तः-
 शून्यो बहिःशून्यः शून्यकुम्भ इवाम्बरे ॥ ५६ ॥ तुरीयातीतावधूतयोः
 स्वात्मन्येव कैवल्यं स्वरूपानुसन्धानेन भ्रमरकीटन्यायवत् । स्वरूपानुसन्धा-

नव्यतिरिक्तान्यशास्त्राभ्यास उष्ट्रकुंकुमभारवद्व्यर्थः ॥ ५७ ॥ न योगशा-
स्त्रप्रवृत्तिः । न सांख्यशास्त्राभ्यासः । न मन्त्रतन्त्रव्यापारः । नेतरशास्त्र-
प्रवृत्तिर्यतेरस्ति । न देवताप्रसादग्रहणम् । न द्वाह्यदेवाभ्यर्चनं कुर्यात् ॥ ५८ ॥
दूरयात्रां प्रयत्नेन वर्जयेदात्मचिन्तकः । सदोपनिषदं विद्यामभ्यसेन् मुक्ति-
हेतुकीम् ॥ ५९ ॥ न तीर्थसेवी नित्यं स्यान्नोपवासपरो यतिः । न चाध्यय-
नशीलः स्यान्न व्याख्यानपरो भवेत् ॥ ६० ॥ लोकानुवर्तनं त्यक्त्वा त्यक्त्वा
देहानुवर्तनम् । शास्त्रानुवर्तनं त्यक्त्वा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ ६१ ॥ कर्तु-
त्वमद्य मे नष्टं कर्तव्यं वापि न क्वचित् । ब्राह्मण्यं कुलगोत्रे च नामसौ-
न्दर्यजातयः ॥ ६२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे श्रुतिविरोधे अधिकारभेददर्शनं नाम पङ्क्तिश आह्निकः ।

हरे राम हरे राम राम हरे हरे । हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण
कृष्ण हरे हरे ॥ १ ॥ इति षोडशकं नाम्नां कलिकल्मषनाशनम् । नातः
परतरोपायः सर्ववेदेषु दृश्यते ॥ २ ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा

हुतम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ ३ ॥ वराहरूपिणं मां ये
 भजन्ति मयि भक्तिः । विमुक्ताज्ञानतत्कार्या जीवन्मुक्ता भवन्ति
 ते ॥ ४ ॥ मच्चिन्तनं मतकथनमन्योन्यं मत्प्रभाषणम् । मदेकपरमो भूत्वा
 कालं नय महामते ॥ ५ ॥ दिनकरकिरणैर्हि शार्वरं तमो निविडतरं भटिति
 प्रणशमेति । घनतरभवकारणं तमो यद्वरिदिनकृत्प्रभया न चान्त-
 रेण ॥ ६ ॥ मम चरणस्मरणेन पूजया च स्वकृतमसः परिमुच्यते हि जन्तुः ।
 न हि मरणप्रभवप्रणशहेतुर्मम चरणस्मरणाद्वैतस्ति किञ्चित् ॥ ७ ॥
 आदरेण यथा स्तौति धनवन्तं धनेच्छया । तथा चेद्विश्वकर्तारं को न
 मुच्येत बन्धनात् ॥ ८ ॥ यथा सुनिपुणः सम्यक् परदोषेक्षणे रतः ।
 तथा चेन्निपुणः स्वेषु को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ९ ॥ द्वे पदे बन्धमोज्ञाय
 निर्ममेति ममेति च । ममेति बध्यते जन्तुर्निर्ममेति विमुच्यते ॥ १० ॥
 द्रव्यमन्त्रक्रियाकालयुक्तयः साधुसिद्धिदाः । परमात्मपदप्राप्तौ नोपकुर्वन्ति
 काश्चन ॥ ११ ॥ वैराग्यतैलसम्पूर्णे भक्तिवर्तिसमन्विते । प्रबोधपूर्णपात्रे तु

जसिदीपं विलोकयेत् ॥ १२ ॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न
 बहुना श्रुतेन । यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तन्
 ॐ स्वाम् ॥ १३ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहा-
 याम् । तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ॥ १४ ॥
 निदाघ तव नास्त्यन्यज्ज्ञेयं ज्ञानवतां वर । प्रज्ञया त्वं विजानासि ईश्वरानु-
 गृहीतया ॥ १५ ॥ यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते । कुर्वतो-
 ऽकुर्यतो वापि स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १६ ॥ प्रजहाति यदा कामान्सर्वो-
 रिचत्तगतान्मुने । मयि सर्वात्मके तुष्टः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ १७ ॥
 देहेन्द्रियेष्वहंभाव इदंभावस्तदन्यके । यस्य नो भवतः कापि स जीवन्मुक्त
 इष्यते ॥ १८ ॥ अविशेषेण सर्वं तु यः पश्यति चिदन्ययम् । स एव साक्षा-
 द्विज्ञानी स शिवः स हरिर्विधिः ॥ १९ ॥ सर्वज्ञत्वं परेशत्वं सर्वसंपूर्ण-
 शक्तिता । अनन्तशक्तिमत्त्वं च मदनुस्मरणद्वेष्टम् ॥ २० ॥ यस्यास्त्यङ्ग-
 तमात्मज्ञानं तदेव यज्ञोपवीतम् । तस्य ध्याननिष्ठैव शिखा । तत्कर्म स

पवित्रम् । स सर्वकर्मकृत् । स ब्राह्मणः । स ब्रह्मनिष्ठापरः । स देवः । स ऋषिः । स तपस्वी । स श्रेष्ठः । स एव सर्वज्येष्ठः । स एव जगद्गुरुः । स एवाहं विद्धि । स एव नित्यपूतः स एव वेदगुरुः महागुरुः यस्तच्चित्तं मध्ये-
चावतिष्ठते ॥ २१ ॥ तद्दर्शनेन सकलं जगत् पवित्रं भवति । तत् सेवापरो-
ऽहोऽपि मुक्तो भवति ॥ २२ ॥ यथाक्षणं यथाशास्त्रं यथादेशं यथासुखम् ।
यथासम्भवसत्संगमिमं मोक्षपथक्रमम् ॥ २३ ॥ मनसा कर्मणा वाचा
सज्जनानुपसेवते । यतः कुतश्चिदानीय नित्यं शास्त्राण्यचेक्षते ॥ २४ ॥
इत्यंभृतमतिः शास्त्रगुरुसज्जनसेवया । सरहस्यमशेषेण यथावदधिगच्छति
॥ २५ ॥ अभ्यासात्साधुशान्त्राणां करुणात्पुण्यकर्मणाम् । जन्तोर्थावदेव्यं
वस्तुदृष्टिः प्रसीदति ॥ २६ ॥ मोक्षद्वारे द्वारपालाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।
शमो विचारः सन्तोषश्चतुर्थः साधुसंगमः ॥ २७ ॥ एकं वा सर्वयत्नेन सर्व-
मुत्तुङ्ग्य संश्रयेत् । एकस्मिन्वशगे यान्ति चत्वारोऽपि वशं गताः ॥ २८ ॥
दुर्लभो विषयत्यागो दुर्लभं तत्त्वदर्शनम् । दुर्लभा सहजावस्था सद्गुरोः

करुणां विना । सकृज्ज्ञानेन मुक्तिः स्यात् सम्यग्ज्ञानेस्वयं गुरुः ॥ २६ ॥
 सर्वगं सच्चिदानन्दं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञानचक्षुर्न ज्ञेत भास्वन्तं भानु-
 मन्धवत् ॥ ३० ॥ प्रज्ञानमेव तद्ब्रह्म सत्यप्रज्ञानलक्षणम् । एवं ब्रह्मपरि-
 ज्ञानादेव मर्त्योऽमृतो भवेत् ॥ ३१ ॥ भिद्यते हृदयग्रन्थिरिष्टवन्ते सर्व-
 संशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥ ३२ ॥ नैपा तर्केण
 मतिरापनेया । प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ ॥ ३३ ॥ तद्विज्ञानार्थं स गुरु-
 मेवाभिगच्छेत् । समित्पाणिः ओन्नियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ ३४ ॥ उत्तिष्ठत जाग्रत
 प्राप्य वरान्निबोधत । क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गे पथस्तत् कवयो
 वदन्ति ॥ ३५ ॥ न नरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्यमानः ।
 अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्त्यणीयान्द्वयमणुप्रमाणात् ॥ ३६ ॥ आचार्यो
 वेदसम्पन्नो विष्णुभक्तो विमत्सरः । योगज्ञो योगनिष्ठश्च सदा योगात्मकः
 शुचिः ॥ ३७ ॥ गुरुभक्तिसमायुक्तः पुरुषज्ञो विशेषतः । एवंलक्षणेसम्पन्नो
 गुरुरित्यभिधीयते ॥ ३८ ॥ गुशब्दस्त्वन्धकारः स्याद्रशब्दस्तन्निरोधकः ।

अन्धकारनिरोधित्वाद्गुरुरित्यभिधीयते ॥ ३६ ॥ गुरुरेव परं ब्रह्म गुरुरेव
 परा गतिः । गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव परायणम् । गुरुरेव परा काष्ठा गुरुरेव
 परं धनम् ॥ ४० ॥ चोदको बोधकरश्चैव मोक्षदश्च परः स्मृतः । इत्येषां
 त्रिविधो ज्ञेय आचार्यस्तु महीतले ॥ ४१ ॥ चोदको दर्शयेन्मार्गं बोधकः
 स्थानमाचरेत् । मोक्षदस्तु परं तत्त्वं यज्ज्ञात्वा परमश्नुते ॥ ४२ ॥ शुभं
 वाऽशुभमन्यद्वा यदुक्तं गुरुणा भुवि । तत्कुर्यादविचारेण शिष्यः सन्तोष-
 संयुतः ॥ ४३ ॥ वेदशास्त्राणि चान्यानि पदपांसुमिव त्यजेत् । गुरुभक्तिं
 सदा कुर्याच्छ्रेयसे भूयसे नरः । गुरुरेव हरिः सात्त्विकान्य इत्यब्रवीच्छ्रुतिः
 ॥ ४४ ॥ गुरुब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवः सदाच्युतः । न गुरोरधिकः कश्चित्पु-
 लोकेषु विद्यते ॥ ४५ ॥ दिव्यज्ञानोपदेष्टारं देशिकं परमेश्वरम् । पूजयेत्
 परया भक्त्या तस्य ज्ञानफलं भवेत् ॥ ४६ ॥ यथा गुरुस्तथैवेशो यथैवेश-
 स्तथा गुरुः । पूजनीयो महाभक्त्या न भेदो विद्यतेऽनयोः ॥ ४७ ॥ नाद्वैत-
 वादं कुर्वीत गुरुणा सह कुत्रचिन् । अद्वैतं भावयेद्भक्त्या गुरोर्देवस्य

चात्मनः ॥ ४८ ॥ सत्कर्मपरिपाकतो बहूनां जन्मनामन्ते नृणां मोक्षेच्छा
जायते । तदा सद्गुरुमाश्रित्य चिरकालसेवया बन्धं मोक्षं कश्चित्प्रयाति
॥ ४९ ॥ यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः
प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ५० ॥ यथाग्निर्दीरुमध्यस्थो नोत्तिष्ठेन्मथनं विना ।
विना चाभ्यासयोगेन ज्ञानदीपस्तथा नहि ॥ ५१ ॥ घटमध्ये यथा दीपो बाह्ये
नैव प्रकाशने । भिन्ने तस्मिन् घटे चैव दीपज्वाला च भासते ॥ ५२ ॥
स्वकायं घटमित्युक्तं यथा जीवो हि तत्पदम् । गुरुवाक्यसमाभिन्ने ब्रह्म-
ज्ञानं प्रकाशने ॥ ५३ ॥ कर्णधारं गुरुं प्राप्य तद्वाक्यं प्लववद्दृढम् । अभ्यास-
वासना शक्त्या तरन्ति भवसागरम् ॥ ५४ ॥ हृत्पुण्डरीकमध्ये तु भावयेत्
परमेश्वरम् । साक्षिणं बुद्धिदृत्तस्य परमप्रेमगोचरम् ॥ ५५ ॥ अगोचरं मनो-
वाचामवधूतादिसंप्लवम् । सत्तामात्रप्रकाशैकप्रकाशं भावनातिगम् ॥ ५६ ॥
नारायणे मनो युञ्जन्नारायणमयो भवेत् । वासुदेवे मनो युञ्जन् सर्व-
सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ दिवा न पूजयेद्विष्णुं रात्रौ नैव प्रपूजयेत् । सततं

पूजयेद्विष्णुं दिवारात्रं न पूजयेत् ॥ ५८ ॥ एकाग्रमनसा यो मां ध्यायने
हरिमव्ययम् । हृत्यंकजे च स्वात्मानं स सुक्तो नात्र संशयः ॥ ५९ ॥ मद्रूप-
मंद्रयं ब्रह्म आदिमध्यान्तवर्जितम् । स्वप्नं सच्चिदानन्दं भक्त्या जानाति
चाव्ययम् ॥ ६० ॥ इत्येतन्निश्चितं ज्ञानं मद्रक्त्या सिध्यति स्वयम् ।
नित्यमेकाग्रभक्तिः स्याद्गोपीचन्दनधारणम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कलिकल्मषनाशनं नाम सप्तविंश आह्निकः ।

तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् । पतिं पतीनां
परमं परस्ताद्विदाम देवं सुवनेशमीड्यम् ॥ १ ॥ न तस्य कार्यं करणञ्च
वियते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते । परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते
स्वाभाविकी ज्ञानयलक्रिया च ॥ २ ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी
सर्वभूतान्तरात्मा । कर्मोध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गु-
णश्च ॥ ३ ॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानां एको बहूनां यो विदधाति
कामान् । तं पीठं येऽनुभजन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ ४ ॥

एक एव हि भूतात्मा भूते भूते अवस्थितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते
 जलचन्द्रवत् ॥ ५ ॥ यच्च किञ्चित् जगत्सर्वं दृश्यते अग्रतेऽपि वा । अन्तर्ब-
 हिरच तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥ ६ ॥ अहेयमनुपादेयमनाधेयमना-
 श्रयम् । अनिरूप्यस्वरूपं यन्मनोवाचाभगोचरम् । एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह
 नानास्ति किञ्चन ॥ ७ ॥ चिन्मयस्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
 उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पना ॥ ८ ॥ द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
 समानं धृजं परिपस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति अनश्नन्नन्यो अभि-
 चाकशीति ॥ ९ ॥ समाने धृजे पुरुषो निमग्नः अनीशया शोचति मुह्य-
 मानः । जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ १० ॥
 चैतन्यमात्रमोङ्कारं ब्रह्मैव सकलं जगत् । अहमेव जगत् सर्वमहमेव परं
 पदं ॥ ११ ॥ समस्तं खल्विदं ब्रह्म सर्वमात्मेदमाततम् । अहमन्य इदं
 चान्यदिति भ्रान्तिं त्यजानघ ॥ १२ ॥ यो घोरं वेपमास्थाय शरभाख्यं महे-
 श्वरः । नृसिंहं लोकहन्तारं संजघान महाबलः ॥ १३ ॥ कृपया भगवान्

विष्णुं विद्दार नखैः स्वरैः । चर्माम्बरो महावीरो वीरभद्रो बभूव ह ।
 स एको रुद्रोध्येयः सर्वेषां सर्वसिद्धये ॥ १४ ॥ यो ब्रह्माणः पञ्चवक्त्रहन्ता
 तस्मै रुद्राय नमोऽस्तु ॥ १५ ॥ यो वामपादार्चित विष्णुनेत्रः तस्मै ददौ
 चक्रमतीव हृष्टः तस्मै रुद्राय नमोऽस्तु ॥ १६ ॥ यो दक्षयज्ञे सुरसंघान्
 विजित्य विष्णुं वचन्धोरगपाशेन वीरः तस्मै रुद्राय नमोऽस्तु ॥ १७ ॥ यत्
 पादाम्भोरुहद्वन्द्वं सृज्यते विष्णुना सह । यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य
 मनसा सह ॥ १८ ॥ एक एव शिवोनित्यस्ततोऽन्यत् सकलं सृष्टा । शिव
 एव सदा ध्येयः सर्वसंसारमोचकः । तस्मै महाग्रासाय महेश्वराय नमः ।
 ३० भद्रं कर्णेभिस्ति शान्तिः ॥ १९ ॥ शिवाय विष्णुरूपाय शिवरूपाय विष्टये ।
 शिवस्य हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ॥ २० ॥ ये नमस्यन्ति गोविन्दं ते
 नमस्यन्ति शंकरम् । येऽर्चयन्ति हरिं भक्त्या तेऽर्चयन्ति वृषध्वजम् ॥ २१ ॥ ये
 द्विपन्ति विरूपाक्षं ते द्विपन्ति जनार्दनम् । ये रुद्रं नाभिजानन्ति ते न जान-
 न्ति केशवम् ॥ २२ ॥ व्यक्तं सर्वम् उमारूपम् अभ्यक्तं तु महेश्वरम् । उमाशंकर-

योगो यः स योगो विष्णुरुच्यते ॥ २३ ॥ अन्तरात्माभवेद्ब्रह्मा परमात्मा
 महेश्वरः । सर्वेषामेव भूतानां विष्णुरात्मा सनातनः ॥ २४ ॥ सर्वदुष्टप्रशमनं
 सर्वैश्वर्यफलप्रदम् । चामदेवं महाबोधदायकं पावकात्मकम् ॥ २५ ॥
 सर्वसौभाग्यदं नृणां सर्वकर्मफलप्रदम् । अवस्थात्रितयातीतं तुरीयं
 ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ २६ ॥ ब्रह्मविष्णवादिभिः सेव्यं सर्वेषां जनकं परम् ।
 ईशानं परमं विद्यात् प्रेरकं बुद्धिसाक्षिणम् ॥ २७ ॥ मायया मोहिताः शम्भोः
 न जानन्ति सुराः किल । जगद्गुरुम् महादेवं सर्व कारण कारणम् ॥ २८ ॥ यो
 वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः । तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः
 स महेश्वरः ॥ २९ ॥ न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्यतो भान्ति
 कुतोऽयमग्निः । तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति
 ॥ ३० ॥ एको रुद्रो न द्वितीयाय तस्मै य इमांल्लोकानीशत ईशनीभिः ।
 यस्मिन्निदं सर्वमेतत्प्रोतं तस्मादन्त्यन्न परं किंचनास्ति । व्यापको हि भगवान्
 रुद्रः ॥ ३१ ॥ मामेव विदित्वा संसृतिपाशान् प्रमुच्यते । तस्मादहं पशुपाश-

म को.

॥१८५॥

विमोक्षाकः । मामेव चिदित्वा सांस्तुतिकीं रुजं द्रावयति । तस्मादहं
 रुद्रो यः सर्वेषां परमागतिः ॥ ३२॥ काश्यां अव्ययं अनाद्यनन्तं वेदवेदान्त-
 वेद्यं अद्वैतं ज्योतिःस्वरूपं विश्वेश्वराभिधं लिंगं मामेवोपासितव्यम् ।
 भस्मदिग्धांगो रुद्राक्षभूषणो मामेव सर्वभावेन प्रपन्नः प्रधतैरेवाहमन्वहं
 पूज्यः ॥ ३३॥ ब्रह्मा कृतांजलिः पूर्वस्यां दिशि विष्णुः मूर्धांजलिं कृत्वा
 दक्षिणस्यां दिशि अहर्निशं मासुपास्ते । अहं च तारकं शैवं मनुमुपदि-
 शामि ॥ ३४॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येन विप्रेण शिरसि
 त्रिपुण्ड्रं भस्मना धृतम् ॥ ३५॥ ये भस्मधारणं त्यक्त्वा कर्म कुर्वन्ति
 मानवाः । तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसारात् जन्मकोटिभिः ॥ ३६॥ येषां
 कोपो भवेत् ब्रह्मन् ललाटे भस्मदर्शनात् । तेषां उत्पत्तिसांकर्यं अनु-
 मेयं विपरिचिन्ता ॥ ३७॥ येषां नास्ति मुने अद्वा औते भस्मनि सर्वदा ।
 गर्भाधानादिमंस्कारः तेषां नास्तीति निश्चयः ॥ ३८॥ येषां क्रोधो भवेत्
 भस्मधारणे ननुप्रमाणके । ने महापातकैर्युक्ता इति शास्त्रस्य निश्चयः

॥३६॥ धिग् भस्मरहितं भालं धिग् ग्राममशिवालयं । धिगानीशार्चनं जन्म
धिग् विद्यामशिवाश्रयाम् ॥४०॥ नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः ।
नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम् ॥४१॥ हृत्पुण्डरीकमध्यस्थां
प्रातः सूर्यसमप्रभाम् । पाशांकुशधरां सौम्यां वरदाभयहस्तकाम् ।
त्रिनेत्रारक्तवसनां भक्तकामदुघां भजे ॥ ४२ ॥ नमामि त्वां महादेवीं
महाभयविनाशिनीम् । महादुर्गप्रशमनीं महाकाश्यरूपिणीम् ॥४३॥
तापापहारिणीम् देवीं मुक्तिमुक्तिप्रदायिणीम् । अनन्तां विजयां शुद्धां
शरण्यां शिवदां शिवाम् ॥ ४४ ॥ अज्ञेया स्यादनन्तैः क्ता नैकाऽलक्ष्या
अजा च या । यस्याः परतरं नास्ति सैयादुर्गा प्रकीर्तिता ॥४५॥ तां
दुर्गां दुर्गमां देवीं दुराचारविघातिनीम् । नमामि भवभीतोऽहं संसारा-
णवतारिणीम् ॥४६॥ दुर्गात् सन्त्रायते यस्मात् सा दुर्गा हीति कथ्यते ।
प्रपद्ये शरणं देवीं दुर्गे दुर्गे हरिं हर ॥ ४७॥ महोलक्ष्मीश्च विद्महे सर्व-
सिद्धिरच धीमहि । - तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥४८॥ अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्च-

राम्यहमादित्यैरुत विश्वदेवैः । अहं मित्रावरुणानुभौ विभर्मि अहमि-
 न्द्राग्नी अहमरिचनानुभौ । अहं सोमं त्वष्टारं पूषणं भगं दधामि ।
 अहं विष्णुमुक्कमं ब्रह्माणमुत प्रजापतिं दधामि ॥ ४६ ॥ अहं ब्रह्मस्व-
 रूपिणी । मत्तः प्रकृतिपुरुषात्मकं जगच्छून्यं चाशून्यं च । अहंमानन्दाना-
 नन्दा विज्ञानाविज्ञाने अहम् । वेदोऽहमेवेदोऽहम् । विद्याहमविद्याहम् ।
 अजाहमनजाहम् ॥ ५० ॥ या सांगोपांगवेदेषु चतुर्व्वैकैव गीयते । अकृता
 ब्रह्मणः शक्तिः सा मां पातु सरस्वती ॥ ५१ ॥ या वर्णपदवाक्यार्थ-
 स्वस्वेषैव वर्त्तते । अनादिनिधनानन्ता सा मां पातु सरस्वती ॥ ५२ ॥
 अन्तर्गामिताया विश्वं त्रैलोक्यं या नियच्छति । ईश्वरी सर्वरूपैका सा
 मां पातु सरस्वती ॥ ५३ ॥ व्यक्ताव्यक्तगिरः सर्वे वेदाद्या व्याहरन्ति
 याम् । सर्व कामदुघा धेनुः सा मां पातु सरस्वती ॥ ५४ ॥ नमस्ते
 शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनी । त्वामहं प्रार्थये नित्यं विद्यादानविधा-
 यिनीम् ॥ ५५ ॥ भक्त जिह्वाग्रसदना पाशपुस्तकधारिणी । अक्षमूत्राक्षुशधरा

वाचि तिष्ठतु मे सदा ॥ ५६ ॥ भवानीं धारणां मेधां वाग्देवीं विधि-
वल्लभाम् । नमामि भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम् ॥ ५७ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ब्रह्मस्वरूपं पूर्वाद्धं नाम अष्टाविंशतितम आन्धिकः ।

सच्चिदानन्दरूपाय सर्वधीवृत्तिसाक्षिणे । नमो वेदान्तवेद्याय ब्रह्मणे-
ऽनन्तरूपिणे ॥ १ ॥ ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रयत्नं तत्त्वमसि ।
त्वमेव केवलं कर्त्तासि । त्वमेव केवलं धर्त्तासि । त्वमेव केवलं हर्त्तासि ।
त्वमेव खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यं ॥ २ ॥ आत्मा वा
अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः । सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं
भवति । आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति ॥ ३ ॥ अथ त्वं माम् । अथ पश्चा-
त्तात् । अथ पुरस्तात् । अथ चोत्तरात्तात् । अथ दक्षिणात्तात् । अथ चोर्ध्वात्तात् ।
अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् ॥ ४ ॥ त्वं बाङ्मयः त्वं चिन्मयः ।
त्वमानन्दमयः त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दद्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं
ब्रह्मासि । त्वं गुणत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः ॥ ५ ॥

त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं
 चन्द्रमास्त्वं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् । एकदन्ताय विद्महे यक्रतुंडाय धीमहि । तन्नो
 दन्तो प्रचोदयात् ॥३॥ भक्तानुकम्पितं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं
 च सुष्ठ्यादौ प्रकृतेः पुरुषात् परम् । एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी
 योगिनां वरः ॥ ७ ॥ नमो ब्रातपतये । नमो गणपतये । नमः प्रमथपतये ।
 नमस्तैऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय । विघ्नविनाशिने शिवस्तुताय श्रीवरदमूर्त्तये
 नमोनमः ॥ ८ ॥ एतदथर्वशिरो योऽधीते स ब्रह्मभूयाय कल्पते । स सर्व-
 विघ्नैर्न बाध्यते । स सर्वतः सुखमेधते । न विभेति कदाचन ॥ ९ ॥ सूर्य-
 ग्रहे महानद्यां प्रतिमासंनिधौ वा जप्त्वा सिद्धिमंत्रो भवति । महाविघ्नात्
 प्रमुच्यते । महापापात् प्रमुच्यते । महादोषात् प्रमुच्यते । स सर्वविद्-
 वति । ॐ भद्रं कर्णेभि रिति शान्तिः । हरिः ॐ तत्सत् ॥ १० ॥ भूर्भुवः
 स्वस्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । सूर्य आत्मा
 जगत्तस्तस्युपरच । सूर्योद्दे खल्विमानि भूतानि जायन्ते । नमस्त

आदित्य ॥ ११ ॥ त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव प्रत्यक्षं विष्णुरसि ।
 त्वमेव प्रत्यक्षं रुद्रोऽसि । त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि । आदित्याद्वेदा जायन्ते ।
 आनन्दमयो ज्ञानमयो विज्ञानमय आदित्यः ॥ १२ ॥ सूर्योद्भवन्ति भूतानि
 सूर्येन पालितानि तु । सूर्ये लयं प्राप्नुवन्ति यः सूर्यः सोऽहमेव च ॥ १३ ॥
 रमन्ते योगिनोऽनन्ते निन्यानन्दे चिदात्मनि । इति रामपदेनासौ परं ब्रह्मा-
 भिधीयते । राममंत्रार्थविज्ञानी जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ १४ ॥ अकारा-
 क्षरसंभूतः सौमित्रिर्विश्वभावनः । उकाराक्षरसंभूतः शत्रुघ्नस्तैजसात्मकः
 ॥ १५ ॥ प्राज्ञात्मकस्तु भरतो मकाराक्षरसंभवः । अर्द्धमात्रात्मको रामो
 ब्रह्मानन्दैक विग्रहः ॥ १६ ॥ वायुपुत्रं विघ्नेशं वाणीं दुर्गां सूर्यचन्द्रमित्या-
 दीनि रामांगानि विना रामो विघ्नकरो भवति ॥ १७ ॥ नमो वेदादिरूपाय
 उक्काराय नमोनमः । रमाधराय रामाय श्रीरामायात्ममूर्त्तये ॥ १८ ॥
 ऐहिकेषु च कार्येषु महापतसु कदाचन । नैव योज्यो राममंत्रः केवलं
 मोक्षसाधकः ॥ १९ ॥ ऐहिके समनुप्राप्ते मां स्मरेद्राम सेवकम् । सर्वथाहं

प्रदास्यामि रामभक्तस्य ईप्सितम् ॥ २० ॥ राम एव परं ब्रह्म राम
 एव परं तपः । राम एव परं तत्त्वं श्रीरामो ब्रह्मात्माकम् ॥ २१ ॥
 गाणपत्येषु शैवेषु शाक्तसौरैष्वभीष्टदः । वैष्णवेष्वपि सर्वेषु राममन्त्रः
 फलाधिकः ॥ २२ ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणि ज्ञानाज्ञानकृतानि च । स्वर्ण-
 स्नेयसुरापानगुरुतल्पायुतानि च ॥ २३ ॥ कोटिकोटिसहस्राणि उपपात-
 कजान्यपि । सर्वोद्ययि प्रणश्यन्ति राममन्त्रानुकीर्तनात् ॥ २४ ॥ भूतप्रेत-
 पिशाचाद्याः कूशमाण्डब्रह्मराक्षसाः । दूरादेव प्रधावन्ति राममन्त्रप्रभा-
 वतः ॥ २५ ॥ ऐहलौकिकमैश्वर्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम् । कैवल्यं
 भगवत्त्वं च मन्त्रोयं साधयिष्यति ॥ २६ ॥ गत्वापि मातरं मोहादगम्या-
 श्चैव योषितः । उपस्थानेन मन्त्रेण रामस्तदपि नाशयेत् ॥ २७ ॥
 महापातकपापिष्ठसंगत्या सञ्चितं च यत् । नाशयेत्तत्कथालापशयनासन-
 भोजनैः ॥ २८ ॥ पितृमातृवधोत्पन्नं बुद्धिपूर्वमद्यं च यत् । तदनुष्ठान-
 मात्रेण सर्वमेतद्विलीयते ॥ २९ ॥ अवस्थात्रितयेष्वेव बुद्धिपूर्वमद्यं च यत् ।

तन्मन्त्रस्मरणेनैव निःशेषं प्रविलीयते ॥ ३० ॥ घेषु येऽपि देशेषु रामभद्र
 उपास्यते । दुर्भिक्षादिभयं तेषु न भवेत्तु कदाचन ॥ ३१ ॥ शान्तः
 प्रसन्नवदनो ह्यक्रोधो भक्तवत्सलः । अनेन सदृशो मन्त्रो जगत्सर्वपि
 न विद्यते ॥ ३२ ॥ सम्यगाराधितो रामः प्रसीदत्येव सत्वरम् । ददा-
 त्यायुष्यमैश्वर्यमन्ते विष्णुपदं च यत् ॥ ३३ ॥ प्रतियोगिविनिर्मुक्त-
 ब्रह्मविद्यैकगोचरम् । अखण्डनिर्विकल्पं तत् रामचन्द्रपदं भजे ॥ ३४ ॥
 यो रामः कृष्णतामेत्य सार्वत्म्यं प्राप्य लीलया । अतोपयत् देवमौनि-
 पटलं तं नतोऽस्म्यहम् ॥ ३५ ॥ सच्चिदानन्द रूपाय कृष्णायाक्लिष्ट
 कर्मणे । नमो वेदान्तवेद्याय गुरवे बुद्धिसाक्षिणे ॥ ३६ ॥ ब्रह्मण्यो
 देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनः । ब्रह्मण्यः पुंडरीकाक्षो ब्रह्मण्यो विष्णु-
 रच्युतः ॥ ३७ ॥ सत्पुण्डरीकनग्नं मेघाभं दैद्युताम्बरम् । द्विसुजं ज्ञान-
 मुद्राढ्यं वनमालायुतं हरिम् ॥ ३८ ॥ गोपगोपीगवावीतं सुरद्रुमलताश्रितम् ।
 दिव्यालंकरणोपेतं रत्नपंकजमध्यगम् ॥ ३९ ॥ कालिन्दीजलकल्लोलसंगि-

माखनसेवितम् । चिन्तयन् चेतसा कृष्णं मुक्तो भवति संसृतेः ॥ ४० ॥ एक
मेवाद्वयं ब्रह्म मायया च धतुष्टयम् । रोहिनीतनयोविश्व अकाराक्षरसम्भवः
॥ ४१ ॥ उकाराक्षर सम्भूतः प्रद्युम्नस्तैजसात्मकः । प्राज्ञात्मकोऽनिन्दोऽसौ
मकाराक्षरसम्भवः ॥ ४२ ॥ अर्द्धमात्रात्मकः कृष्णो यस्मिन् विश्वं प्रति-
ष्ठितम् । कृष्णात्मिका जगत् कर्त्री प्रकृतिश्चैव सविमणी ॥ ४३ ॥ ब्रजस्त्री-
जनसंभूतः श्रुतिभ्यो ज्ञानसंगतः । प्रणवत्वेन प्रकृतित्वं वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।
तस्मादौकारसम्भूतो गोपालो विश्वसंस्थितः ॥ ४४ ॥ सत्त्वरजस्तमश्चैव
अहंकारश्चतुर्भुजः । पञ्चभूनात्मकं शङ्खं करे रजसि संस्थितम् । बालस्वरूप-
मित्यन्तं मनश्चक्रं निगद्यते ॥ ४५ ॥ आद्यामाया भवेच्छाङ्गं पद्मं विश्वं करे
स्थितम् । आद्याविद्या गदा वेद्या सर्वदा मे करे स्थिता ॥ ४६ ॥ एको विष्णु-
रनेकेषु जंगमस्याचरेषु च । काण्ठे बहिस्तिले तैलं घृतं क्षीरे यथा भवेत्
॥ ४७ ॥ सर्वभूतस्थमेकं वै नारायणं कारणरूपं अकारणं परं ब्रह्मोम् ।
नारायणाय विद्महे । वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ४८ ॥

नारायणपरो ज्योतिः आत्मा नारायणः परः । नारायणः परं ब्रह्म तत्त्वं
नारायणः परः । नारायण परो ध्याता ध्यानं नारायणः परः ॥ ४६ ॥
यत् सर्वहृदयागारं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् । वस्तुतो यन्निराधारं वासुदेवपदं
भजे ॥ ५० ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ब्रह्मरूपं उत्तरार्द्धं नाम एकोनत्रिंशत् आह्निकः ।

नायं जनो मे सुखदुःखहेतुर्न देवताऽऽत्मा ग्रहकर्मकालाः । मनः परं
कारणमामनन्ति संसारचक्रं परिवर्तयेद्यत् ॥ १ ॥ मनो गुणान्वै सृजते
बलीयस्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि । शुक्तानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्यः
सवर्णाः सृतयो भवन्ति ॥ २ ॥ अनीह आत्मा मनसा समीहता हिरण्यमयो
मत्स्रस्त्र उद्विचष्टे । मनः स्वर्लिंगं परिगृह्य कामान् जुषन्निबद्धो गुणसंग-
तोऽसौ ॥ ३ ॥ दानं स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतानि कर्माणि च सद्-
व्रतानि । सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ताः परो हि योगो मनसः समाधिः ॥ ४ ॥
समाहितं यस्य मनः प्रशान्तं दानादिभिः किं वद तस्य कृत्यम् । असंयतं

यस्य मनो विनश्यद्दानादिभिरचेदपरं किमेभिः ॥ ५ ॥ मनोवशेऽन्ये ह्यभ-
वन् स्म देवा मनश्च नान्यस्य वशं समेति । भीष्मो हि देवः सहस्रः संहो-
यान् गुंजपाद्वशे तं स हि देवदेवः ॥ ६ ॥ तं दुर्जयं शत्रुमसह्यवेगमरुन्दुं
तन्न विजित्य केचित् । कुर्वन्त्यसद्विग्रहमत्र मर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून्
विभूढाः ॥ ७ ॥ देहं मनोमात्रमिमं गृहीत्वा ममाहमित्यन्धधियो मनुष्याः ।
एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥ ८ ॥ जनस्तु
हेतुः सुखदुःखयोरचेत्किमात्मनश्चात्र हि भौमयोस्तत् । जिहां क्वचित्
संदशति स्वदद्विस्तद्वेदनायां कतमाय कुप्येत् ॥ ९ ॥ दुःस्वस्य हेतुर्यदि देव-
तास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् । यदंगमंगेन निहन्यते क्वचित् कुध्येत
कस्मै पुरुषः स्वदेहे ॥ १० ॥ आत्मा यदि स्यात्सुखदुःखहेतुः किमन्यतस्तत्र
निजस्वभावः । न ह्यात्मनोऽन्यद्यदि तन्मृया स्यात् कुध्येत कस्मात्त सुखं न
दुःखम् ॥ ११ ॥ ग्रहा निमित्तं सुखदुःखयोरचेत्किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते
व । ग्रहैर्ग्रहस्यैव वदन्ति पीडां कुध्येत कस्मै पुरुषस्ततोऽन्यः ॥ १२ ॥ कर्मा-

ऽस्तु हेतुः सुखदुःखयोर्वै किमात्मनस्तद्वि जडाजडत्वे । देहस्त्वचित् पुरुषो-
 ऽयं सुपर्णः कुर्यात् कस्मै न हि कर्म मूलम् ॥ १३ ॥ कालस्तु हेतुः सुख-
 दुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तत्र तदात्मकोऽसौ । नाग्नेर्हि तापो न हिमस्य
 तत्स्थात् क्रुद्धेयत कस्मै न परस्य द्वन्द्वम् ॥ १४ ॥ न केनचित्कापि कथं-
 चनाश्य द्वन्द्वोपरागः परतः परस्य । यथाऽहमः संसृतिरूपिणः स्यादेवं प्रबुद्धो
 न विभेति भूतैः ॥ १५ ॥ एतां समास्थाय परात्मनिष्ठामध्यासितां पूर्वतमे-
 र्महर्षिभिः । अहं तरिष्यामि दुरन्तपारं तमो मुकुन्दांघ्रिनिपेयैव ॥ १६ ॥
 कुतोऽशिवं त्वच्चरणान्बुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् । पिवन्ति
 ये कर्णपुटेरलं प्रभो देहं भूतां देहकृदस्मृतिच्छिदं ॥ १७ ॥ विमोहितोऽयं जन
 ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् । सुखाय दुःखप्रभवेपु सज्जते
 गृहेषु योषित् पुरुषश्च वञ्चितः ॥ १८ ॥ लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्रमानुप
 कथञ्चिदव्यंगमयत्नतोऽनघ । पादारविन्दं न भजत्यसन्मतिर्गृहान्धकूपे
 पतितो यथा पशुः ॥ १९ ॥ ममैव कालोऽजित निष्फलो गतो राज्य

अथोन्नद्धमदस्य भूतेः । मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्यासज्जमानस्य
 दुरन्तचित्तया ॥ २० ॥ कलेवरेऽस्मिन् घटकुड्यसन्निभे निरुद्धमानो नरदेव
 इत्यहम् । वृत्तो रथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गा पर्यटंस्त्वागणयन् सुदुर्मदः ॥ २१ ॥
 प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विपयेषु लालसम् । त्वमप्रमत्तः
 सहसाऽभिययसे जुल्लेलिहानोऽहिरिवाबुमन्तकः ॥ २२ ॥ पुरा रथैर्हम-
 परिष्कृतैश्चरन्मतंगजैर्वा नरदेवसंज्ञितः । स एव कालेन दुरत्ययेन ते कले-
 वरो विद्वक्कुमिसम्मसंज्ञितः ॥ २३ ॥ निर्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरा-
 सनस्यः समराजवन्दितः । गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योषितां क्रीडाश्रुगः पूरुष
 ईश नीयते ॥ २४ ॥ करोति कर्माणि तपससु निष्ठितो निवृत्तभोगस्तद-
 पेक्षया ददत् । पुनश्च श्रूयेयमहम् स्वराडिति प्रवृद्धतपो न सुखाय कल्प-
 ते ॥ २५ ॥ भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेऽजनस्य तर्ह्यन्युत सत्समागमः ।
 सत्संगमो यदि तदैव सद्गतां परावरेषे त्वयि जायते मतिः ॥ २६ ॥ मन्ये
 ममानुग्रह ईश ते कृतो राजगानुबन्धापगमो घटच्छया । यः प्रार्थयते

साधुभिरेकर्यया वनं विविक्षद्विरखण्डभूमिपैः ॥ २७ ॥ न कामयेऽन्यं
 तत्र पादसेवनादकिञ्चनप्रार्थ्यतमादरं विभो । आराध्य कस्त्वां ह्यपवर्गदं
 हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबन्धनम् ॥ २८ ॥ तस्माद्विसृज्याशिष ईश
 सर्वतो रजस्तमःसत्त्वगुणानुबन्धनाः । निरञ्जनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां जसि-
 मात्रं पुरुषं ब्रजाम्यहम् ॥ २९ ॥ चिरमिह वृजिनातस्तप्यमानोऽनुतापैरवि-
 तृपपडमित्रोऽलब्धशान्तिः कथञ्चित् । शरणं समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परा-
 त्मह्यमयमृतमशोकं पाहि माऽऽपन्नमीश ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच । सार्व-
 भौम महाराज मतिस्ते विमलोर्जिता । वरैः प्रलोभितस्यापि न कामै-
 र्विहता यतः ॥ ३१ ॥ प्रलोभितो वरै यस्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् । न
 धीर्मथ्येकभक्तानामाशीर्भिर्भियते क्वचित् ॥ ३२ ॥ युञ्जानानामभक्तानां
 प्राणायामादिभिर्मनः । अक्षीणवासनं राजन्दश्यते पुनरुत्थितम् ॥ ३३ ॥
 विचरस्व महीं कामं मयावेशितमानसः । अस्त्वेव नित्यदा तुभ्यं भक्ति-
 र्मय्यनपायिनी ॥ ३४ ॥ चात्रयमं स्थितो जन्तून् न्यवयीर्मुग्धादिभिः ।

समाहितस्तत्तपसा. जह्ययं मधुपाश्रितः ॥ ३५ ॥ जन्मन्यनन्तरं राजन्सव-
भूतसुहृत्तमः । भूत्वा द्विजवरस्त्वं वै मामुपैष्यसि केवलम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे त्रिशत्तमे आह्निके प्रबुद्धगीतं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

अपृथग्धर्मशीलास्ते सर्वे दाक्षायणा नृप । पित्रा प्रोक्ताः प्रजासर्गे प्रतीचीं
प्रयुर्दिशम् ॥ १ ॥ तेषां तप एवोग्रं पित्रादेशेन यन्नित्रताः । प्रजाविवृ-
द्धये यत्तान्देवर्षिस्तान्दर्श ह ॥ २ ॥ उवाच चाय. हर्यश्वाः कथं स्रक्ष्यथ
वै प्रजाः । अदृष्टान्तं भुवो यूयं बालिशा बत पालकाः ॥ ३ ॥ तथैक-
पुरुषं राष्ट्रं बिलं चादृष्टनिर्गमम् । बहुरूपां स्त्रियं चापि पुमांसं पुंश्चली-
पतिम् ॥ ४ ॥ नदीसुभयतो चाहो पञ्चपञ्चाद्भुतं गृहम् । कचिद्वंसं
चित्रकथं क्षौरपञ्चं स्वयंभ्रमिम् ॥ ५ ॥ कथं स्वपितुरादेशमविद्वांसो विप-
श्चितः । अनुरूपमविज्ञाय अहो सर्गे करिष्यथ ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ।
तन्निशम्याय हर्यश्वा औत्पत्तिकमनीषया । वाचःकूटं तु देवर्षेः स्वयं
विममृशुर्धिया ॥ ७ ॥ भूः क्षेत्रं जीवसंज्ञं यदनादि निजबन्धनम् । अदृष्टा

तस्य निर्वाणं किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ ८ ॥ एक एवेश्वरस्तु यो भगवान्वा-
 अयः परः । तमदृष्ट्वाऽभवं पुंसः किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ ९ ॥ पुमान्नेवैति
 यद्गुगत्वा बिलस्वर्गं गतो यथा । प्रत्यग्धामाऽविद इह किमसत्कर्मभि-
 भवेत् ॥ १० ॥ नानारूपात्मनो बुद्धिः स्वैरिणीव गुणान्विता । तन्निष्ठा-
 मगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ ११ ॥ तत्संगभ्रंशितैश्वर्यं संसरन्तं
 कुभार्यवत् । तद्गतीरबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १२ ॥ सृष्ट्यप्य-
 यकरो मायां वेलाकूलान्तवेगिताम् । मत्तस्य तामविज्ञाय किमसत्कर्म-
 भिर्भवेत् ॥ १३ ॥ पञ्चविंशतितत्त्वानां पुरुर्योऽद्भुतदर्पणम् । अध्यात्म-
 मबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १४ ॥ ऐश्वरं शास्त्रमुत्सृज्य बन्धमोक्षा-
 नुदर्शनम् । विविक्तपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १५ ॥ कालचक्रं
 भ्रमिस्तीक्ष्णं सर्वं निष्कर्षयज्जगत् ॥ स्वतन्त्रमबुधस्येह किमसत्कर्म-
 भिर्भवेत् ॥ १६ ॥ शास्त्रस्य पितुरादेशं यो न वेद निवर्तकम् । कथं तद-
 नुरूपाय गुणविश्रम्भ्युपक्रमेत् ॥ १७ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे त्रिंशत्तमे आह्निके नारदकूटं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

कृते प्रवर्त्तते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः । तपः सत्यदयादानेष्वर्धं हसति
 द्वापरे ॥ १ ॥ कलौ तु धर्महेतूनां तुर्यांशोऽधर्मं हेतुभिः । एधमानैः क्षीय-
 माणो ह्यन्ते सोऽपि विनङ्क्ष्यति ॥ २ ॥ प्रभवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रि-
 याणि च । तदा कृतयुगं विद्यात्ज्ञाने तपसि यद्वृत्तिः ॥ ३ ॥ यदा कर्मसु काम्येषु
 भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदात्रेता रजोवृत्तिः इति जानीहि बुद्धिमन् ॥ ४ ॥
 यदा लोभस्त्वसन्तोषो मानो दम्भोऽथमत्सरः । कर्मणां चापि काम्यानां
 द्वापरं तद्रजस्तमः ॥ ५ ॥ यदा मायानृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विपादनम् ।
 शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृतः ॥ ६ ॥ सत्यं नास्ति दया
 दानं तपः शौचं न विद्यते । सत्यं निराश्रयं नित्यं दया च विधवा मता
 ॥ ७ ॥ नाथहीनः सदा धर्मः शान्तिः पतिसुतैर्विना । स्थानभ्रष्टः कलौ न्यायः
 सारल्यं मृत्युनिश्चितम् ॥ ८ ॥ वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः ।
 धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ ९ ॥ सत्यत्वे घाट्ट्यमेवैव
 साधुत्वे दम्भ एव च । विप्रत्वे सूत्रमेव स्यात् पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ १० ॥

शालग्रामो मानपिण्डः सर्वे नास्तिकवृत्तयः । शिवपूजां परित्यज्य मानवाना-
 मुपासनम् ॥ ११ ॥ जना अधासुरायन्ते शाठ्यदुष्कर्मकारिणः । इह सन्तो विपी-
 दन्ति प्रहृष्यन्ति ह्यसाधवः ॥ १२ ॥ कुकर्मणि समासक्ता अधर्मनिरताः कलौ ।
 वरं विप्रेभ्यश्चण्डाला येषु धर्मो भवेत् क्वचित् ॥ १३ ॥ देवाः स्वर्गात् प्रजायन्ते
 प्रवृत्ते तु कृतेयुगे । जायते नरकात् पापी युगे अन्त्ये समागते ॥ १४ ॥ दुष्टाः सत्य-
 युगे ये च ते भवन्ति कलाविह । कलौ ये साधवः केचित् सम्भवन्ति युगा-
 न्तरे ॥ १५ ॥ पूर्वं ये राज्ञसा जाताः ते कलौ ब्राह्मणाः स्मृताः । अस्त्यवा-
 द्दिनः सर्वे दाम्भिका जनवञ्चकाः । पालशङनिरताः प्रायो वेदनिन्दाकारा-
 स्तथा ॥ १६ ॥ वसुन्धरा पापपूर्णा चेष्टा सिद्धिकरी गता । विद्या चार्थकरी
 जाता ज्ञानं दूरतरं गतम् ॥ १७ ॥ सरस्वती नाकगता पौरुषं प्रलयं गतम् ।
 पारिडत्यमानिनोमृदास्तथा धार्मिकमानिनः ॥ १८ ॥ बालका बृद्धसदृशा
 युवका गुरुनिन्दकाः । पुस्तकस्था भवेद्विद्या पुत्राश्च गुणतर्जकाः ॥ १९ ॥
 शूद्राः प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेपोपजीविनः । धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिकृत्योत्त-

मासनम् ॥ २० ॥ तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनो ह्यर्थलोनुपाः ।
 पाखण्डनिरताः सन्तो चिरक्ताः सपरित्रहाः ॥ २१ ॥ अघ्रता घट्टयोऽशीचा
 वेदाः पाखण्डदूषिताः । आश्रमा यवनैः रुद्धास्तीर्थानि सरितस्तथा । न
 योगी नैव सिद्धो वा न ज्ञानी सत्क्रियोनरः ॥ २२ ॥ रत्नबुद्ध्या
 भस्मराशिं कुरुते सञ्चयं जनः । अमृतं च परित्यज्य विपं नित्यं
 निपेवते ॥ २३ ॥ सर्वे लुब्धका मर्त्याः लुब्धभाग्या महाशनाः । दुर्भगा
 भूरितर्पाश्च निर्दयाः शुष्कवैरिणः ॥ २४ ॥ हीनाः पिशाचसन्दर्शाः किराटाः
 कूटकारिणः । मन्दाः सुमन्दमतयो मन्दभाग्या लुपद्रुताः ॥ २५ ॥ नित्य-
 मुद्रिग्नमनसो दुर्भिक्षकरपीडिताः । अनावृष्टिभयान्तो वै राजन्यैर्दस्यु-
 धर्मभिः ॥ २६ ॥ राजानश्च प्रजाभक्षाः शिश्रोदरपरा द्विजाः । दस्यून्कृष्टा
 जनपदाः भिक्षवश्च कुटुम्बिनः ॥ २७ ॥ अटशूला जनपदाः शिवशूला
 द्विजातयः । कामिन्यः केशशूलिन्यो मानवाः पशुभिः समाः ॥ २८ ॥
 कामिनो वित्तहीनाश्च स्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः । हस्वकाया महाहारा-

पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणां धुनोति भगवान् हृतस्थो जन्मायुता-
 शुभम् ॥ ४७ ॥ यथा हेमिस्थितो बह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् । एव-
 मात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ ४८ ॥ विद्यातपःप्राणनिरोध-
 मैत्रीतीर्थाभिपेक्षकव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे
 भगवत्पश्यन्ते ॥ ४९ ॥ नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् सारंग इव सारमुक् । कुश-
 लान्घाशु सिध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥ ५० ॥ कलेदोपनिधे राजन्नस्ति
 ह्येको महान् गुणः । कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसंगः परं ब्रजेत् ॥ ५१ ॥
 कृते यद्व्यायते विष्णुं ब्रतायां यजतो मलैः । द्वापरे परिचर्यायां कलौ
 तद्वरिर्कीर्त्तनात् ॥ ५२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कलिस्वरूपनिर्णयोन्नामैकत्रिंश आन्हिकः ।

वसन्ति प्राणिनो ये च कर्मबन्धनिबन्धनाः । सर्वे तेऽपि वशं यान्ति
 यमस्य भगवन् किल ॥ १ ॥ आयुषोऽन्ते तथा यान्ति यातनास्तत्प्रचो-
 दिताः । यातनाभ्यः परिभ्रष्टा देवाद्यास्ययोनिषु । जन्तवः परि-

वर्त्तन्ते शास्त्राणामेव निर्णयः ॥ २ ॥ येन यावान् यथा घर्मोऽधर्मो विह
समीहितः । स एव तत्फलं भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र वै ॥ ३ ॥ सर्वे कर्मा-
नुरोधेन दण्डमर्हन्ति कारिणः । मग्भवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि
चानघाः ॥ ४ ॥ नरकस्योऽपि देहं वै न पुमांस्त्यक्तुमिच्छति । नारक्यां
निर्वृत्तौ सत्यां देवमायाविमोहिताः ॥ ५ ॥ गृहेषु कूटघर्मेषु दुःख-
तन्त्रेष्वतन्द्रितः । कुर्वन् दुःखप्रतीकारं सुखवन्मन्यते गृही ॥ ६ ॥
एवं स्वभरणाकल्पं नत्क्लत्रादयस्तदा । नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा
इव गोजरम् ॥ ७ ॥ आस्तेऽप्यजातनिर्वेदो म्रियमाणः स्वयं
भृतैः । जरयोपात्तवैरूप्यो मरणभिमुखो गृहे ॥ ८ ॥ अवमत्या
ह्युपन्यस्तं आहरन् गृहपालवत् । आमयाद्यप्रदीपाग्निः अल्पाहारोऽल्प-
चेष्टितः ॥ ९ ॥ वायुनोत्क्रमतोत्तारः कफसंरुद्धनाडिकः । कासश्वासश्रुता-
यासः कण्ठे घुरघुरायते ॥ १० ॥ शयानः परिशोचद्भिः परिधीतः स्वच-
न्धुभिः । वाच्यमानोऽपि न व्रूते कालपाशवशं गतः ॥ ११ ॥ एवं कुटुम्ब-

भूर्यपत्न्या गतहियः । शम्भत् कटुकभाषिण्यचौर्यशमायोरु साहसाः ॥ २६ ॥
 पितृव्रातृसुहृज्जातीन् हित्वा सौरतसौहृदाः । श्यालिकाश्यालसंवादा
 दीनाः रत्रैणाः कलौ जनाः ॥ ३० ॥ तरुणप्रसुता गेहे श्यालको बुद्धि-
 दायकः । उदरम्भरयो जीना दम्पतीनां च कल्कनम् ॥ ३१ ॥ उपदेशे
 स्त्रियः शक्ताः श्यालका गुरुहपिणः । स्त्रीबान्धवा गृहे देवाः स्त्रीणां क्रीडा-
 मृगा जनाः ॥ ३२ ॥ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मार्गैव व्यावहारिके । स्वीकार
 एव चोदाहे स्त्रियश्च कलहप्रियाः ॥ ३३ ॥ दूरे वार्ययनं तीर्थं यशोर्थं
 धर्मसेवनम् । कुटुम्बभरणे दाक्ष्यं धनलिप्सा पदे पदे ॥ ३४ ॥ कलौ काकि-
 निकेऽप्यर्थं विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यन्ति च प्रधानं प्राणान् हनिष्यन्ति
 स्वकानपि ॥ ३५ ॥ न रत्निष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ पितरावपि । पुत्रान्
 सर्वार्थकुशलान् लुद्राः शिश्रोदरम्भराः ॥ ३६ ॥ त्रिशद्विंशतिचर्पाणि
 परमायुः कलौयुगे ॥ ३७ ॥ क्रुक्कर्मचरणान् सारः सर्वतो निर्गतोऽधुना ।
 पदार्थाः संस्थिता भूमौ वोजहीनास्तुपा यथा ॥ ३८ ॥ विद्रोर्भागवती

वात्सर्गं गेहे गेहे जने जने । कारिता कणलोभेन कथासारस्ततो गतः ॥३६॥
 अत्युग्रभूरिकर्मणो नास्तिका रौरवा जनाः । तेऽपि तिष्ठन्ति तीर्थेषु
 तीर्थसारस्ततो गतः ॥ ४० ॥ कामकोधमहालोभतृष्णाव्याकुलचेतसः ।
 तपसि तेऽपि तिष्ठन्ति तपःसारस्ततो गतः ॥ ४१ ॥ मनोऽजयास्तथा
 लोभात् दम्भात् पाखण्डसंश्रयान् । शास्त्राभ्यासपरित्यागात् ध्यान-
 योगफलं गतम् ॥ ४२ ॥ पंडितास्तु कलत्रेण रमन्ते महिषा इव । पुत्र-
 स्योत्पादने दत्ता अदत्ता मुक्तिसाधने । न हि वैष्णवता कुत्र सम्प्रदाय-
 पुरःसरा ॥ ४३ ॥ कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं त्रैलोक्यनाथानतपाद-
 पंकजम् । प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युते यच्छन्ति पात्रण्डविभिन्नचेतसः
 ॥ ४४ ॥ यत्नामधेयं त्रियमाण आतुरः पतन् स्वलन् चा विवशो गृणन्
 पुमान् । विमुक्तकर्मांगल उत्तमां गतिम् प्राप्नोति यद्यन्नि न तं कलौ
 जनाः ॥ ४५ ॥ पुंसां कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसंभवान् । सर्वान्
 हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ ४६ ॥ श्रुतः संकीर्त्तितो ध्यातः

भरणे व्यापृतात्माऽजितेन्द्रियः । त्रियते रुदतां स्वानाम् सुदारुण रुजा-
स्तधीः ॥१२॥ यमदूतौ तदा प्राप्तौ भीमौ सरभसेक्षणौ । दृष्ट्वा सुभीतभीतो-
ऽसौ शकुन्मूत्रं विमुञ्चति ॥ १३ ॥ यातनादेह आवृत्य पार्श्वेर्द्धचा गले
बलान् । मघतो दीर्घमध्वानं दशङ्खं राजभद्रा यथा ॥ १४ ॥ तयोर्नि-
र्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जात वेपथुः । पथिश्चभिर्भक्ष्यमाण आर्तोऽघं स्वमनु-
स्मरन् ॥ १५ ॥ लुप्तदुपरीतोऽर्कदवानलानिलैः मन्तप्यमानः पथितपन्त-
वालुके । कुच्छे ए पृष्ठे कशया च ताडितः चलत्यशक्तोऽपि निराश्र-
मेदके ॥ १६ ॥ योजनानां सहस्राणि नवति नव चाध्वनः । त्रिभिर्मुहुः
त्तैर्द्वीभ्यां वा नीतः प्राप्नोति यातनाः ॥ १७ ॥ आदीपनं स्वगात्राणां वेष्टयि-
त्वोन्मुकादिभिः । आत्ममांसादनं क्वापि स्ववृत्तं परतोऽपि वा ॥ १८ ॥ जीव-
तश्चान्त्राभ्युद्धारः श्वगृध्रैर्ममसादन । सर्पवृश्चिकदंशार्द्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम्
॥ १९ ॥ कुन्तनं चावयवशो गजादिभ्यो भिदापनम् । पातनं गिरिशृङ्गेभ्यो
रोधनं चाम्बुगस्तयोः ॥ २० ॥ यास्तामिस्रान्धतामिस्रा रौरवाद्याश्च यातनाः ।

भुंक्तं नरो वा नारी वा मियः संगेन निर्मिताः ॥ २१ ॥ स्वयुरुपमभिबीक्ष्य पाश-
 हस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णस्मृते । परिहर मधुसूदनप्रपन्नान् प्रभुरह-
 मन्यनृणामवैष्णवानाम् ॥ २२ ॥ कमलनयन चासुदेव विष्णो धरणि-
 धराच्युत शंखचक्रपाणे । भवशरणमितीरयन्ति ये वै त्यज भट्ट दूरतरेण
 तानपापान् ॥ २३ ॥ नरके पच्यमानस्तु यमेन परिभाषितः । किन्त्वया
 नार्च्यतो देवः केशवः क्लेशनाशनः ॥ २४ ॥ नारायणेति शब्दोऽस्ति वाक्
 चापि वशवर्त्तिनी । तथापि नरके मूढाः पतन्तीति किमद्भुतम् ॥ २५ ॥
 पत्रेषु पुष्पेषु फलेषु तोयेष्वकष्टलभ्येषु सदैव सत्सु । भक्तैकलभ्ये पुरुषे
 पुराणे मुक्त्यै कथं न क्रियते प्रयत्नः ॥ २६ ॥ न चेदिहैवापचिन्ति यथांहसः
 कृतस्य कुर्यान्मन उक्तिपाणिभिः । ध्रुवं स वै प्रेत्य नरकानुपैति ये कीर्तिता
 मे भवतस्तिग्मयात्मनाः ॥ २७ ॥ तस्मात्पुरैवाश्विह पापनिष्कृतौ यतेत
 मृत्पौरविषयतात्मना । दोषस्य दृष्टा गुरुलाघवं यथा भिषक् चिकित्सेत
 रुजां निदानवित् ॥ २८ ॥ दृष्टश्रुताभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनोऽहितम् ।

करोति भूयो विवशः प्रायश्चित्तमथो कथम् ॥ २६ ॥ क्वचिन्निवर्तते भद्रा-
 त्क्वचिञ्चरति तत् पुनः । प्रायश्चित्तमतोऽपार्थं मन्ये कुञ्जरशौचवत् ॥ २७ ॥
 कर्मणा कर्मनिर्हारी न ह्यात्यन्तिक इष्यते । अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तं
 विमर्शनम् ॥ २८ ॥ नाऽश्नतः पथ्यमेवान्नं व्याधयोऽभिभवन्ति हि । एवं
 नियमकृद्राजन् शनैः क्षेमाय कल्पते ॥ २९ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च
 दमेन च । त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च ॥ ३० ॥ देहवाग्बुद्धि-
 जं धीराः धर्मज्ञाः अद्वयान्विताः । क्षिपन्त्यघं महदपि वेणुगुल्ममिवानलः
 ॥ ३१ ॥ केचित् केवलया भक्त्या वासुदेवपरायणाः । अघं धुन्वन्ति
 कात्स्न्येन नीहारमिव भास्करः ॥ ३२ ॥ न तथा ह्यघवान् राजन्पूयेत तप-
 आदिभिः । यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिपेयया ॥ ३३ ॥ सध्रीचीनो
 ह्ययं लोकैः पन्थाः क्षेमोऽकुतोभयः । सुशीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः
 ॥ ३४ ॥ प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखम् । न निष्पुनन्ति
 राजेन्द्र सुराकुम्भमिवापगाः ॥ ३५ ॥ सकृन्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्निवे-

शितं तद्गुणरागि धैरिह । न ते यमं पाशभृतश्च तद्गदान्खन्नेऽपि पश्यन्ति
 हि चीर्णनिष्कृताः ॥ ३६ ॥ नैकान्तिकं तद्वि कृतेऽपि निष्कृतं मनः पुनर्धा-
 वति चेदसत्पथे । तत्कर्मनिर्हीरमभीप्सतां हरेर्गुणानुवादः खलु सत्त्वभावनः
 ॥ ४० ॥ स वै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोक्षजे । अहैतुक्यप्रतिहता
 ययाऽऽत्मा संप्रसीदति ॥ ४१ ॥ वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः ।
 जनयात्याशु वैराग्यं ज्ञानं यत्तदहैतुकम् ॥ ४२ ॥ धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां
 विष्वक्सेनकथासु यः । नोत्पादयेद्यदि रतिं श्रम एव हि केवलम् ॥ ४३ ॥
 धर्मस्य ह्यापवर्गस्य नार्थोऽर्थोयोपकल्पते । नार्थस्य धर्मकान्तस्य कामो
 लाभाय हि स्मृतः ॥ ४४ ॥ कामस्य नेन्द्रियप्रीतिलोभो जीवेत यावता ।
 जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यस्येह कर्मभिः ॥ ४५ ॥ वदन्ति तत्तत्त्वविद-
 स्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् । ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्दयते ॥ ४६ ॥
 तच्छ्रद्धाना मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्ता । पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या
 श्रुतगृहीतया ॥ ४७ ॥ अतः पुष्मिर्द्विजश्रेष्ठा वर्णाश्रमविभागशः । स्वनुष्ठि-

तस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणम् ॥ ४८ ॥ तस्मादेकेन मनसा भगवान्सा-
 त्वतां पतिः । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च ध्येयः पूज्यश्च नित्यदा ॥ ४९ ॥
 यदनुध्यासिना युक्ताः कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् । ध्विन्दन्ति कोविदास्तस्य को
 न कुर्यात्कथारतिम् ॥ ५० ॥ शुश्रूषोः श्रद्धानस्य वासुदेवकथारुचिः ।
 स्थान्महत्सेवया विप्राः पुण्यतीर्थनिपेचनात् ॥ ५१ ॥ श्रुण्वतां स्वकथां
 कृष्णः पुण्यश्रवणकीर्त्तनः । हृद्यन्तःस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सुहृत्सताम्
 ॥ ५२ ॥ नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया । भगवत्युत्तमश्लोके
 भक्तिर्भवति नैष्ठिकी ॥ ५३ ॥ तदा रजस्तमोभावाः कामलोभादयश्च ये ।
 चेत्त एतैरनाविद्धं स्थितं सत्त्वे प्रसीदति ॥ ५४ ॥ एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भ-
 क्तियोगतः । भगवत्तत्त्वविज्ञानं मुक्तसंगस्य जायते ॥ ५५ ॥ भिद्यते
 हृदयग्रन्थिशिष्यन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनी-
 श्वरे ॥ ५६ ॥ नातः परं कर्मनिबन्धकृन्तनं मुमुक्षतां तीर्थपदानुकीर्तनात् ।
 न यत्पुनः कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्यां कलिलं ततोऽन्यथा ॥ ५७ ॥

वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मत्वाः । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः
क्रियाः ॥ ५८ ॥ वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः । वासुदेवपरो धर्मो
वासुदेवपरा गतिः ॥ ५९ ॥ समाश्रिता ये पदपल्लवप्लवं महत्पदं
पुण्ययशो मुरारेः । भवान्बुधिवत्सपदं परं पदं पदं यद्विपदां न
तेषाम् ॥ ६० ॥

इति श्रीमत्किशौस्तुभे तिरयनिवागणं नाम द्वाविंश आह्निकः ।

देहोऽयं मानुषोऽनित्यः पुरुषस्याखिलार्थदः । तस्मादस्य वधो वीर
सर्वार्थवध उच्यते ॥ १ ॥ नेह यत्कर्मधर्माय न विरागाय कल्पते ।
न तीर्थपादसेवायै जीवन्नपि मृतो हि सः ॥ २ ॥ योऽद्भुचेणात्मना नित्यं
न धर्मं न यशः पुमान् । ईहेत भूतदयया स शौच्यः स्याचरैरपि ॥ ३ ॥
योऽनित्येन शरीरेण सतां गेयं यशोधुचम् । नाऽचिनोति स्वयं कल्पः
स वाच्यः शौच्य एव च ॥ ४ ॥ एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति
यः । शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥ ५ ॥ वेदप्रणिहितो धर्मो

ह्याधर्मस्तद्विपर्ययः । वेदो नारायणः साक्षात् स्वयम्भूरिति शुश्रुम ॥ ६ ॥
 विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशाखाः पञ्चमेमा धर्मज्ञोऽ-
 धर्मवर्त्यजेत् ॥ ७ ॥ धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यच्चोदितः ।
 उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा शब्दभिच्छलः ॥ ८ ॥ धर्म इत्युपधर्मेषु नम्र-
 रक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु ॥ ९ ॥ स जी-
 वति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं तस्य
 जीवनम् ॥ १० ॥ आहारनिद्राभयमैथुनञ्च सामान्यमेतत् पशुभिर्नरा-
 णाम् । धर्मोहि तेषामधिको विशेषः धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ ११ ॥
 एकः प्रसूयते जन्तुरेक एव प्रलीयते । एको नु भुङ्क्ते सुकृतम् एक एव च
 दुष्कृतम् ॥ १२ ॥ यत् प्रातः संस्कृतं चात्र सायं तच्च विनश्यति । तदीय-
 रससंपुष्टे काये का नाम नित्यता ॥ १३ ॥ अस्थिस्तम्भं स्नायुवद्धं मांस-
 शोणितलेपितं । चर्माचनद्धं दुर्गन्धं पात्रं मूत्रपुरीषयोः ॥ १४ ॥ जराशोक
 धिपाकार्त्तं रोगमन्दिरमातुरम् । दुष्पूरं दुर्धरं दुष्टं सदोषं क्षणभंगुरम्

॥ १५ ॥ कृमि विड् भस्मसंज्ञान्तं शरीरमिति वर्णितम् । अस्थिरेण स्थिरं
 कर्म कुतो न साधयेत् सदा ॥ १६ ॥ कायं मलीमसः कायो दौर्गन्ध्याद्या-
 त्मकोऽशुचिः । क गुणाः सौमनस्याद्या ह्याध्यासोऽविद्यया कृतः ॥ १७ ॥
 ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसंकटम् । यदि वेद न याचेत नेति नाह-
 यदीश्वरः ॥ १८ ॥ जिजीविषूणां जीवानां आत्मा प्रेष्ठ इहेप्सितः । क उत्त-
 महेत तं दातुं भिक्षमानाय विष्णवे ॥ १९ ॥ सर्वेषामपि भूतानां नूनं
 स्वात्मैव बल्लभः । तस्मैव बल्लभत्वेन पुत्रवित्तादयः प्रियाः ॥ २० ॥ यथा
 देहः प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम् । तत् परचान् ममतालम्बिसुतवित्त-
 गृहादयः ॥ २१ ॥ देहोऽपि ममताभाक्चेत् तर्ह्यसौ नात्मवत् प्रियः । जीर्ण-
 त्यपि यतो देहे जीविताशा बलीयसी ॥ २२ ॥ पुष्णति यानधर्मेण स्व-
 बुद्ध्या च अपरिहृतः ह्यश्वन्ति तेऽकृतार्थं तम् प्राणारायः सुतादयः ॥ २३ ॥
 न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्द्रिगुः । मित्राणि रिपवश्चैव
 निश्चीयन्ते सदार्थतः ॥ २४ ॥ कारणात् प्रियतामेति द्रष्टव्यो भवति कार-

णात् । अर्थार्थी जीवलोकोऽयं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ॥ २५ ॥ मानुषा
 मनुजव्याघ्र साभिलाषाः सुतान् प्रति । लोभात् प्रत्युपकाराय नन्वेतान्
 किं न पश्यसि ॥ २६ ॥ वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः
 सारसाः । निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजन्ति वनिता भ्रष्टं नृपं मन्त्रिणः । पुष्पं पर्यु-
 पितं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः सर्वः कार्य्यवशात् सदाभिरमते
 कस्यापि को बल्लभः ॥ २७ ॥ यथा धानासु वै धाना भवन्ति न भवन्ति
 च । एवं भूतेषु भूतानि चोदितानीश मायया ॥ २८ ॥ भूतैर्भूतानि भूतेशः
 मृजत्यवति हन्त्यजः । आत्मसृष्टैस्वतन्त्रैः अनपेक्षोऽपि बालवत् ॥ २९ ॥
 देहेन देहिनो राजन् देहादेहोऽभिजायते । बीजादेव यथाबीजं देहार्थं इव
 शाश्वतः ॥ ३० ॥ देह्यज्ञोऽजितपङ्कगो नेच्छन् कर्माणि कार्य्यते । कोश-
 कार इवात्मानं कर्मणाऽच्छाद्य मुह्यति ॥ ३१ ॥ न हि कश्चित् क्षणमपि
 जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् । कार्य्यते ह्यवशः कर्म गुणैः स्वाभाविकैर्बलात् ॥ ३२ ॥
 लब्ध्वा निमित्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं भवत्युत । यथायोनौ यथाबीजं स्व-

भावेन चलीयसा ॥ ३३ ॥ स पिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् ।
 शिशून् चन्धुभिरुत्सृष्टान् अकल्पैः पोषर्त्तये ॥ ३४ ॥ सर्वार्थसम्भवो देहो
 जनितः पोषितो यतः । न तयोर्थाति-निर्वेशं पित्रोर्मर्त्यः शतायुषा ॥ ३५ ॥
 यस्तयोर्यात्मजः कल्प आत्मना च धनेन च । वृत्तिं न दद्यात् तं प्रेत्य स्वमांसं
 खादयन्ति हि ॥ ३६ ॥ मातृरं पितरं वृद्धं भार्यो साध्वीं सुतं शिशुम् ।
 गुरुं विप्रं प्रपन्नं च कल्पोऽविभ्रत् रचसन् भृतः ॥ ३७ ॥ कोऽनुलोकं
 मनुष्येन्द्र पितुरात्मकृतः पुमान् । प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विन्दते परम्
 ॥ ३८ ॥ उत्तमश्चिन्तितं कुर्यात् प्रोक्तकारी तु मध्यमः । अश्रद्धयोऽधमः
 कुर्यात् अकर्त्तोऽचरितं पितुः ॥ ३९ ॥ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता
 मूर्तिः प्रजापतेः । आता मरुत्पतेर्मूर्तिर्माता साक्षात् चित्तेस्तनुः ॥ ४० ॥
 दद्यादा भगिनी मूर्तिर्धर्मस्य चातिथिः स्वयम् । अग्नेरभ्यागतो मूर्तिः सर्व-
 भूतानि चात्मनः ॥ ४१ ॥ पुत्रेण जयते लोकानि ते सत्यवती श्रुतिः ।
 ब्रह्मदण्डहतः पापो वेनो यत् अतरत्तमः ॥ ४२ ॥ एकेनापि सुवृत्तेण पुष्पि-

तेन सुगन्धिना । वास्यते तद् वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं तथा ॥ ४३ ॥ पति-
रेव गतिः स्त्रीणां पतिः प्राणश्च सम्पदः । धर्मोऽर्थकाममोक्षाणां हेतुः
सेतुर्भवार्णवे ॥ ४४ ॥ पतिरेव हि नारीणां दैवतं परमं महत् । प्रकामं
भर्तारि प्रीते कः कामो नु दुरागमः ॥ ४५ ॥ पतिर्नारायणः स्त्रीणां पति-
धर्मः सनातनः । सर्वं कर्म वृथा तासां स्वामिनां विमुखाश्च याः ॥ ४६ ॥
चिष्णोस्तु पूजनं कार्यं पतिबुद्ध्या न चान्यथा । पतिमेव सदा ध्यायेत् पति-
रूपधरो हरिः ॥ ४७ ॥ स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं समन्ततः पाति
भयातुरं जनम् । स एक एवेतरथा मिथो भयं नैवात्मलाभादधिमन्यते
परम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे देहवृत्तत्वं नाम त्रयस्त्रिंश आह्निकः ।

इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृहे चैव वसेन्नरः । तर्हि तद्धि कुरुदोत्रं नैमिषं
पुष्करं तथा ॥ १ ॥ यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यांति संस्थितिम् ।
तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यांति संस्थितिम् ॥ २ ॥ स्वकर्मधर्मो-

जितजीवितानां शास्त्रेषु दारेषु सदा रतानाम् । जितेन्द्रियाणामतिथि-
 प्रियाणां गृहेऽपि मोक्षः पुरुषोत्तमानाम् ॥ ३ ॥ यः पदसपत्नान् विजि-
 गीषमाणे गृहेषु निर्विश्य यतेत पूर्वम् । अत्येति दुर्गाश्रित उर्जिता-
 रीन् क्षीणेषु कामं विचरेद् विपरिचत् ॥ ४ ॥ भयं प्रमत्तस्य वनेऽपि
 स्याद् यतः स अस्ते सहषट्सयत्रः । जितेन्द्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य गृहा-
 श्रमः किं नु करोत्यवद्यम् ॥ ५ ॥ वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेऽपि
 पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः । आसक्तचित्तस्य वनं निरोधनम् निवृत्तरागस्य गृहं
 तपोधनम् ॥ ६ ॥ सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्रमेण कलत्रवान् । व्यसना-
 ण्वचमत्येति जलयानैर्यथार्णवम् ॥ ७ ॥ गृहस्थस्य क्रियात्यागो व्रतत्यागो
 वटोरपि । तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलौढ्यता ॥ ८ ॥ आश्रमा-
 पसदा ह्येते तथाश्रमविहम्बकाः । देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुक-
 म्पया ॥ ९ ॥ यः प्रव्रज्य गृहादेव त्रिवर्गोपपन्नात् पुरः । पुनः सेवेत तान्
 भिक्षुः स वै धान्तादयपन्नपः ॥ १० ॥ भावद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं

यथात्मनः । वर्त्तयन् स्वानुभूत्येह त्रीन् स्वप्नान् धुनुते मुनिः ॥ ११ ॥
 कार्यकारणवस्त्वैक्यदर्शनं पदतन्तुवन् । अवस्तुत्वादिकल्पस्य भावाद्वैतं
 तदुच्यते ॥ १२ ॥ यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सर्वकर्मसमर्पणम् । मनोवाक्तनु-
 भिरैव क्रियाद्वैतं तदुच्यते ॥ १३ ॥ आत्मजायासुतादीनाम् तथान्येषां
 च देहिनाम् । यत् स्वार्थकामयोरैक्यं द्रव्याद्वतं तदुच्यते ॥ १४ ॥ मृगोष्ट्र-
 स्वरमर्कारुसरीसृप्लवगमच्छिकाः । आत्मनः पुत्रवत् पश्येत् तैरेषामन्तरं
 कियत् ॥ १५ ॥ एक वृक्षे यथा रात्रौ नानापक्षिसमागमः । प्रातर्दशदिशो
 यान्ति का तत्र परिवेदना ॥ १६ ॥ वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रक्षांसि
 च । संयोज्याच्छिष्यते भूयस्तथा भूतानि भूतकृत् ॥ १७ ॥ आपदर्थे धनं
 रक्षेत् दारान् रक्षेत् धनैरपि । आत्मानं सततं रक्षेत् दारैरपि धनैरपि ॥ १८ ॥
 मनोवाक्कायशुद्धानां सदा तीर्थं पदे पदे । अशुद्धचित्तवृत्तीनां गङ्गापि
 कीकटाधिका ॥ १९ ॥ जलं पिवन्ति गाहूँ ये त्रिकालं स्नान्ति तत्र च ।
 एकोऽपि न विशुद्धात्मा मनःशुद्धिं विना क्वचित् ॥ २० ॥ तीर्थेष्वचरितं

पापमानन्त्याय प्रकल्पते । आवदुष्टो जनस्तीर्थे कोटिस्नातो न शुध्यति ॥ २१ ॥ या दस्त्यजा दुर्मतिभिर्जयितो या न जीर्यते । तां दुःखनिवहान् तृष्णां शर्मकामो द्रुतं त्यजेत् ॥ २२ ॥ मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा न विचिन्तासन्नो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ २३ ॥ उप्यमानं मुहुः जेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् । न कल्पते पुनः सूत्या उपत्तं बीजं च नश्यति ॥ २४ ॥ एवं कामाशयं चित्तं कामानामतिसेवया । विरज्येत यथा राज्ञाग्निवत् कामविन्दुभिः ॥ २५ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्धते ॥ २६ ॥ असंकल्पाज्जयेत् कामं क्रोधं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥ २७ ॥ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मौनेन हिंसां कायाद्यनीहया ॥ २८ ॥ रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यब्जसा जयेत् ॥ २९ ॥ यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्त्यासद्भीः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जर-

शौचवत् ॥ ३० ॥ सुखानुद्धाननिरता जीवा मायाधिमोहिताः । यथायं
सुखहेतुं तं न ध्यायन्ति हृदीश्वरम् ॥ ३१ ॥ हिताहितं न जानन्ति
नैहिकं पारलौकिकम् । तृणानीहारनष्टाच्चा न जानन्ति वयोगतम् ॥ ३२ ॥
यः कुर्यात् परया भक्त्या महालक्ष्म्यास्तु पूजनम् । स नरो लभते सत्यं
पूजाफलमनुत्तमम् ॥ ३३ ॥ मनो निवेश्य श्रीकृष्णे वैष्णवो भवति ध्रुवम् ।
भक्तिमेव सदा कुर्यात् सर्वधर्मान् विहाय च । भक्तानां निकटे सर्वे सन्ति-
ष्ठन्ते महर्षयः ॥ ३४ ॥ नूनं दैवेन विहता ये चाच्युतकथा शुभाम् । हित्वा
शृण्वन्त्यसद्गताः पुरीषमिव विद्धुजः ॥ ३५ ॥ कामिनो विष्णुविमुखा
स्ते यान्ति नरके ध्रुवम् । श्वलाङ्गलं समाश्रित्य को हि तीर्णोऽम्बुधेज-
लम् ॥ ३६ ॥ कोटिप्रियाशनैव कोटितीर्थेन किं फलम् । ब्रह्मज्ञानसम्प्रा-
प्त्यर्थं नान्यधर्मः कदाचन ॥ ३७ ॥ एकान्तभक्तिः श्रीनाथे ब्रह्मविद्या-
प्रकीर्तिता । विवेकी विचरेदेको ज्ञाता ब्रह्मशरीरधृक् ॥ ३८ ॥ अदृष्टाद-
श्रुताज्ञावात् न भाव उपजायते । असंप्रयुञ्जतः प्राणान् शाम्यति स्तिमित-

मनः ॥ ३६ ॥ त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् । कुरु पुण्यम-
होरात्रं स्मर नित्यमनित्यताम् ॥ ४० ॥ कदापिनोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रीणेषु
चार्थवित् । विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः क्षुभ्यति नान्यथा ॥ ४१ ॥ न तथाऽस्य
भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसंगतः । गोपित्संगात् यथा पुंसो यथा तत्संसंगि-
संगतः ॥ ४२ ॥ यत्सङ्गात् संचयं याति पुमानग्निगतो यथा । रचिता
देवमायेयं विमोहाय नृणामिह ॥ ४६ ॥ किं विद्यया किं तपसा किं
त्यागेन श्रुतेन वा । किं विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनोहृतम् ॥ ४४ ॥
सुधामयं बचो यासां कामिनां रसवद्धनम् । हृदयं नुरथाराभं प्रियः को
नाम योपिताम् ॥ ४५ ॥ शरत्पद्मोत्सवं वक्तुं बचश्च अवणामृतम् ।
हृदयं नुरथाराभं स्त्रीणां को वेद चेष्टितम् ॥ ४६ ॥ नहि कश्चित् प्रियः स्त्री-
णामञ्जसा स्वाशिपात्मनाम् । पतिं पुत्रं भ्रातरं वा प्रन्त्यर्थं घातयन्ति च
॥ ४७ ॥ क्वापि सख्यं न वै स्त्रीणां वृक्षाणां हृदयं यथा । स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूराः
दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः ॥ पित्रोः किं स्वं नु भार्यायाः स्वामिनोऽग्नेः श्वगृध्रयोः ।

किमात्मनः किं सुहृदामिति यो नावसीयते ॥ ४६ ॥ तस्मिन् कलेवरस्मिन्ने
 तुच्छनिष्ठे विपज्जते । अहो सुभद्रं सुनसं सुस्मितं च मुखं स्त्रियाः ॥ ५० ॥
 त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंहतौ विष्णुमूत्रपूये रमतां कृमीनां किय-
 दन्तरम् ॥ ५१ ॥ यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । यत्रैतास्तु न पूज्य-
 न्ते सर्वोस्तत्राफलाः क्रियाः ॥ ५२ ॥ शोचन्ति जामयो यत्र विनश्यत्पाशु
 तत्कुलं । शोचन्ति नैव यत्रैतास्तत्कुलं वर्द्धते सदा ॥ ५३ ॥ सा भार्या
 या गृहे दद्या सा भार्या या प्रियंवदा । सा भार्या या प्रियप्राणा सा भार्या या
 पतिव्रता ॥ ५४ ॥ सर्वेषां बान्धवानाञ्च प्रियः पुत्रश्च योपिताम् । स एव
 स्वामिनश्चांशः शतपुत्रात् परः पति ॥ ५५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे गृहस्थाश्रम-माहात्म्यं नाम चतुर्विंश आह्निकः ।

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जगत्ति
 कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥ येन चैवाऽभिपद्योऽयं प्राणैः प्रियतमैरपि ।

मर्त्यः सद्यो विद्युज्येत किमुतान्यैर्घनादिभिः ॥ ३ ॥ नाकाले म्रियते जन्तुः
 विद्वःशरशतैरपि । कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ ३ ॥ मा
 कंचन शुचो राजन् घटीदिवरवशं जगत् । स संयुनक्ति भूतानि स एव
 विद्युनक्ति च । लोकाः सपाला स्तस्येमे वहन्ति बलिमीशितुः ॥ ४ ॥ यथा
 गावो नसि प्रोता वद्धास्तन्त्यां प्रचालिताः । वाक्तन्त्यां नामभिः प्रोतं
 विदवं तस्य वशे स्थितम् ॥ ५ ॥ विलासोपस्कराणां वै संयोगविगमौ
 यथा । स्वेच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया वृणाम् ॥ ६ ॥ संग्रामे
 वर्त्तमानानां कालचोदितकर्मणाम् । जयः पराजयो मृत्युः सर्वेषां स्यु-
 रनुकृमात् ॥ ७ ॥ सूर्यो हि त्ववश्यन्ति काव्यमानमिदं जगत् । न हृष्यन्ति
 न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिताः ॥ ८ ॥ सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च
 यदप्रियम् । सपालो यद्वशे लोको वायोरेव घनावलिः ॥ ९ ॥ कालेन दैव-
 युक्तेन विद्राघितमिदं जगत् । प्रतिक्रिया न यस्येह कुनश्चित् कर्हिचित्
 कदा ॥ १० ॥ ईशो दुरत्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः । वृद्धानामपि

यद्वृद्धिर्वाणलवाग्रयैर्विभिद्यते ॥ ११ ॥ पतनात् परमुत्थानम् उत्थानात्
 पतनं तथा । इत्थं संसारचक्रस्य भ्रमणस्य विधिर्भवेत् ॥ १२ ॥ नावसी-
 देदयो लोके नाधीरो वा भवेदतः । आत्मनः पतनं दृष्ट्वा अन्यस्याचनन्ति
 तथा ॥ १३ ॥ सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखं । सुखदुःखे मनु-
 व्याणां भ्राम्यतो रथचक्रवत् ॥ १४ ॥ सुखदुःखे हि पुरुषः पर्योयेणोप-
 सेवते । न ह्यनन्तं सुखं कश्चित् प्राप्नोतीह कदाचन ॥ १५ ॥ सुखस्य
 दुःग्वस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुयुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथा-
 ऽभिमानः स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥ १६ ॥ ब्रह्मा येन कुलालवन्निय-
 मितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे । विष्णुर्येन दशावतारगहने जितो महासंकटे ॥
 रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिच्छादनं कारितः । सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव
 गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १७ ॥ कर्मणैव समुत्पत्तिः सर्वेषां सर्वदा
 भवेत् । समुद्भवश्च जन्तूनां विना कर्म न विद्यते ॥ १८ ॥ कर्मणा रहितो
 योगो न देहस्य कदाचन । शुभाशुभैस्तथा मिश्रैः रचितं कर्मभिर्ज-

गत् ॥ १६ ॥ विप्रा गावश्च वदाश्च तपः सत्य धमः शास्त्राः ॥ १६ ॥
 तितिच्चा च क्रतवश्च हरेस्तनूः ॥ २० ॥ दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड
 एवाभिरक्षति । दण्डः सुसुप्तु जागर्ति दण्डं धम विदुर्वुधाः ॥ २१ ॥ सर्वो
 दण्डजितोलोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः । दण्डस्य हि भयात् सर्वं जगत्
 भोगाय कल्पते ॥ २२ ॥ नूनं नाना मदोन्नद्धाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधवः ।
 तेषां हि प्रशमो दण्डः पशूनां लगुडो यथा ॥ २३ ॥ लालने वहवो दोषा-
 स्ताडने वहवो गुणाः । क्षेमकामी ततो वालान् ताडयेन्नतु लाल-
 येत् ॥ २४ ॥ शरणागतसन्त्राणं भूतानामप्यहिंसनम् । वहिर्वेदि च
 यद्दानं दण्डमित्थमभिधीयते ॥ २५ ॥ अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यां-
 रचैवाप्यदण्डयन् । अयशो महदामोति नरकं चैव गच्छति ॥ २६ ॥
 वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् धिग्दण्डं तदनन्तरम् । तृतीयं धनदण्डं च वध-
 दण्डमतः परम् ॥ २७ ॥ नूनं ह्यदृष्टनिष्ठोऽयम् अदृष्टपरमो जनः । अदृष्ट-
 मात्मनस्तत्त्वं यो वेद न स मुह्यति ॥ २८ ॥ मनोरथान् करोत्युच्चैर्जनो

दैवहृतानपि । युज्यते हर्षशोकाभ्यां दैवं हि फलसाधनम् ॥ २६ ॥ दैवं
 पुरुषकारे च किं ज्यायस्तद् ब्रवीहि मे । अत्र मे संशयो देव छेत्तुमर्हस्य-
 शेषतः ॥ ३० ॥ स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम् । तस्मात्
 पौरुषमेवैह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ ३१ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य
 गतिर्भवेत् । विना पुरुषकारेण तथा दैवं न सिध्यति ॥ ३२ ॥ बीजमुसं विना
 क्षेत्रम् यथा भवति निष्फलं । विना पुरुषकारेण तथा दैवं न सिध्यति ॥ ३३ ॥
 पौरुषेणाप्यते सर्वम् मार्गितव्यं फलं नरैः । दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुष-
 वर्जिताः ॥ ३४ ॥ प्रतिकूलं सदा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मंगलाचारयुक्तेन
 नित्यमुत्थानशीलिना ॥ ३५ ॥ दैवं पुरुषकारश्च कालश्च मनुजोत्तम ।
 त्रयमेतत् मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात् फलावहम् ॥ ३६ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्य-
 र्थात् न च दैवपरायणाः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पौरुषे घटनमाचरेत् ॥ ३७ ॥
 निरुत्सवं निरानन्दं निर्वीर्यमरिनन्दनं । मास्म सीमन्तिनी काचित्
 जनयेत् पुत्रमीदृशं ॥ ३८ ॥ उद्योगेन कृते कार्ये सिद्धिर्यत्र न विद्यते ।

दैवं तत्र प्रमाणं स्यात् कर्त्तव्यं पौरुषं ततः ॥३६॥ त्यक्त्वा लसान् दैवपरान्
मनुष्यान् उत्थानयुक्तान् पुरुषान् हि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद वृणुते
वशीकृता तस्मात् सदोत्थानरता हि भाव्यम् ॥ ४० ॥ बुद्धिरुद्योगधैर्यं च
शक्तिः साहसविक्रमौ । पङ्क्तिविधौ यस्य उत्साहः तस्य देवोऽपि शङ्कते ॥४१॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे दैवस्वरूपं नाम पञ्चविंश आह्निकः ।

कार्यं वै कारणद्विन्नं उत्पन्नं न कदाचन । क्रिया स्वल्पापि ह्येतस्मात्
नाहंकारं विना क्वचित् ॥ १ ॥ निर्व्यलीके स्थिरे धर्मे कस्यापि न मनिः
स्थिरा । असत्यं अयते सम्यक् कार्यानुरोधनात् नरः ॥ २ ॥ अहंकारा-
वृतं विश्वं सम्बद्धं अनृतेन हि । दुःसाध्यं देहिना सत्यं अतः सर्वात्मना
किल ॥ ३ ॥ नैकवाक्यं पुराणेषु वेदेषूपनिपत्सु च । शास्त्रेषु धर्मशास्त्रेषु
सगुणै रचितेष्चिह्न ॥ ४ ॥ मूलं धर्मविनाशस्य प्रथमं स्यादहंकृतिः । मूलं
संसारवृक्षस्य सा एव कथिता बुधैः ॥ ५ ॥ मोहमूलमहंकारः संसारस्तत्
समुद्भवः । अहंकारविहीनानां न मोहो न च संसृतिः ॥ ६ ॥ न नारी न

धनं गेहं न पुत्रो पितरौ न हि । न भ्राता भगिनी नैव अहंकारस्तु बन्धकृत्
 ॥ ७ ॥ अहं कर्त्ता मया कार्यं कृतं चेदं करिष्यते । इति संचिन्तनादेव
 स्वयं वध्नाति देहभृत् ॥ ८ ॥ अधर्माजितद्रव्येण यत् करोति शुभं नरः ।
 विपरीतं भवेत्तत्तु फलकाले न संशयः ॥ ९ ॥ मनोऽतिनिर्मलं यस्य स
 सम्यक् फलभाग् भवेत् । रागलोभात् कृतं कर्म स्यादेव शुद्धिवर्जितम्
 ॥ १० ॥ अहंकारोद्भवं सर्वं ब्रह्माण्डं सचराचरम् । रागद्वेषविहीनं च कथं
 भवितुमर्हति ॥ ११ ॥ अहंकाराद् भवेन्मोहः ततः कामादयो ध्रुवं । दम्भो-
 द्वेपस्तथेष्ट्या च असूयाशा ह्यधर्मधीः ॥ १२ ॥ स्वार्थासक्तः पुमान्निर्त्यं नैव
 वेत्ति शुभाशुभम् । तदर्थं बलमादत्ते बलात् पापे प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥ ब्रह्मा
 विष्णुस्तथा रुद्रः अहंकारयुता हि ते । ततो रागवशात्तेऽपि भ्रमन्ति परि-
 मोहिताः ॥ १४ ॥ निस्पृहः कोऽपि संसारे न भूतो न भविष्यति । सर्व-
 स्वार्थपरं नित्यं जगत् स्याचरजंगमम् । युगे सत्यात्मके चैव किमद्य कलि-
 दूषिते ॥ १५ ॥ सतां सत्ययुगं साक्षात् सर्वदेवासतां कलिः । मध्यमो

मथ्यमानान्तु एवं युगविधिः स्मृतः ॥ १६ ॥ कदाचित् कचनो मर्त्यः सत्य-
धर्मपरायणः । सत्यादन्यतरं नैव मूलं धर्मस्य विद्यते ॥ १७ ॥ रागी विष्णुः
शिवो रागी ब्रह्मापि रागसंयुतः । रागवान् किमकृत्यं वा न करोति जुगु-
प्सितम् ॥ १८ ॥ सदाद्रोहपरा देवास्तपो विघ्नकरास्तथा । बलान्विता
द्वेषपराः परस्परविरोधिनः ॥ १९ ॥ ब्रह्माविष्णुस्तथा रुद्रश्चान्येपि सुर-
सत्त्वाः । सर्वे बलविधौ दक्षा मनुष्याणां च का कथा ॥ २० ॥ देवानां
कार्यसिद्ध्यर्थं सर्वदैव रमापतिः । दैत्यान् वंचयते सर्वान् अंहोभयविव-
र्जितः ॥ २१ ॥ बलनार्थं बलेर्यज्ञे वामनत्वं विगर्हितम् । सम्प्राप्तं हरिणा
भूयो द्वारपालत्वमेव च । २२ ॥ रामावतारयोगेन देवा वानरतां गताः ।
जाता कृष्णसहायार्थं ते पुनर्गोपयादवाः ॥ २३ ॥ वशिष्ठो वामदेवश्च
विश्वामित्रो बृहस्पतिः । एते पापताः सर्वे धर्मस्य का गतिर्भवेत् ॥ २४ ॥
कश्यपोऽपि दुराचारः यज्ञार्थं धेनुमाहरत् । इन्द्रोऽग्निश्चन्द्रमावेधाः परदा-
राभिलम्पटाः ॥ २५ ॥ तथापि धार्मिकान् देवान् प्रवदन्ति मनीषिणः ।

जयन्ति चादुवादा वै धर्मवादाः क्षयं गताः ॥ २६ ॥ परोपदेशे विस्पष्टं
 शिष्टाः सर्वे भवन्ति हि । विप्लुतिस्त्वविशेषेण स्वकार्ये समुपस्थिते
 ॥ २७ ॥ वैखानसाश्च मुनयो निःसंगा निष्प्रतिग्रहाः । सत्यान्विता
 गुणातीता दृष्टान्ताश्च निर्मिताः ॥ २८ ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रः
 सर्वे कर्मवशाः किल । कृतकर्मविपाकेन प्राप्नुवन्ति सुखासुखे ॥ २९ ॥
 नारायणो हरिः साक्षात् वासुदेवो जनार्दनः । अवतारानसंख्यातान् करोति
 विधियन्त्रितः ॥ ३० ॥ स्वेच्छया चेद्भवेज्जन्म विष्णोरमिततेजसः । विष्णु-
 ब्रमन्दिरे वासं स्वतन्त्रः कथमिच्छति ॥ ३१ ॥ आद्यः स्थिरचराणां च वेद-
 गर्भः सहर्षिभिः । योगेश्वरैः कुमारैः सिद्धैर्योगप्रवर्त्तकैः ॥ ३२ ॥ भेद-
 दृष्टयभिमानेन निःसंगेनापि कर्मणा । कर्तृत्वात् सगुणं ब्रह्म पुरुषं
 पुरुषर्पभ ॥ ३३ ॥ ससंसृष्ट्य पुनः काले कालेनेश्वरमूर्तिना । गुणव्यतिकरे
 जाते यथापूर्वं प्रजायते ॥ ३४ ॥ नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परन्तप ।
 उत्पत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञाः संप्रचक्षते ॥ ३५ ॥ अज्ञानप्रभवाहंघीः स्वपरेति

भिदा यतः । मिथोघ्नन्तं न पश्यन्ति भावैर्मात्रं पृथग्दृशः ॥ ३६ ॥ चित्ते
कर्त्तरि तत्रात्मा कर्त्तेवाहं धिया स्मृतः । यथा भ्रमरिका दृष्ट्या आम्प्यतीव
महीयते ॥ ३७ ॥ त एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्यत् परमं पदम् । अहं ममेति
दौर्जन्यं न येषां देहगेहजम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे पट्टत्रिंशदधिके अर्हकारबीजः संसारो नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् । विनिर्गताश्चतुर्वेदाः तन्मु-
खात्तदनन्तरम् ॥ १ ॥ पुराणमेकमेवासीत् तदा कल्पान्तरेऽनघ । त्रिवर्ग-
साधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ २ ॥ कलिना ग्रहणं दृष्ट्वा द्वापरे
सदा । चतुर्लक्षप्रमाणेन व्यासरूपधरो विभुः । तदष्टादशधा कृत्वा भूलोके-
ऽस्मिन् प्रकाशते ॥ ३ ॥ अष्टादशपुराणेषु दशभिर्गोयते शिवः । चतुर्भि-
र्भगवान् ब्रह्मा द्वाभ्यां देवी तथा हरिः ॥ ४ ॥ शैवभविष्यलैंगानि चाराहं
स्कान्दमेव च । मार्कण्डेयं तथा मात्स्यं ब्रह्माण्डकौर्मवामनम् । वदन्ति च
दशैतानि शिवं परमकारणम् ॥ ५ ॥ भागवतं वैष्णवं च नारदीयं स

गारुडम् । चतुर्भिर्गीयते विष्णोर्महिमा हि द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥ ब्राह्मं पादं
 ब्रह्मणो द्वे अग्नेराग्नेयमेकम् । सवितुर्ब्रह्मवैवर्त्तम् एवमष्टादश स्मृतम्
 ॥ ७ ॥ अष्टादशपुराणानां नामधेयानि यः पठेत् । त्रिसन्ध्यं जपते नित्यं
 सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ८ ॥ यो विद्याच्चतुरो वेदान् .सांगोपनिषदो
 द्विजः । असम्प्रक् तु पुराणानि नैव स्यात् स विचक्षणः । इतिहासपुराणं
 यत् पंचमो वेद उच्यते ॥ ९ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।
 विभेत्पल्पश्रुताद्वेदो मामयं निहनिष्यति ॥ १० ॥ यस्मात् पुरा न्यनक्तीदं
 पुराणं च ततः स्मृतम् । निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे पट्विंशदशाह्निके पुराणमहिमा नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

अथ मे सफलं जन्म प्रतीतोऽसि मम प्रभो । ब्रह्मादिभिरलभ्यस्त्वं
 प्रकृतेः पारगो मतः ॥ १ ॥ त्वयि जन्मादिपङ्भावा न संत्यजानसम्भवाः ।
 निर्विकारोऽसि पूर्णस्त्वं गमनादिविवर्जितः ॥ २ ॥ यथा जले फेनजालंधूमो
 बह्वौ तथा त्वयि । त्वदाधारा तद्वद्रिपया माया कार्यं सृजत्यहो ॥ ३ ॥

याधन्मायाधृता लोकास्तावत्त्वां न विजानते । अविचारितसिद्धैर्पाऽधिद्या
 विद्याविरोधिनी ॥ ४ ॥ अविद्याकृतदेहादिसंघाते प्रतिविम्बिता । चिच्छ-
 क्तिर्जीवलोकैऽस्मिन् जीव इत्यभिधीयते ॥ ५ ॥ यावद्देहमनःप्राणबुद्ध्या-
 दिष्वभिमानवान् । तावत्कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिभागभवेत् ॥ ६ ॥ आ-
 त्मनः संसृतिर्नास्ति बुद्धेर्ज्ञानं न जातिवति । अविवेकादुद्भयं युंक्त्वा संसा-
 रीति प्रवर्तते ॥ ७ ॥ जडस्य चित्समायोगाच्चित्तवं भूयाच्चित्तेस्तथा । जड-
 संगोज्जडत्वं हि जलगन्धोर्मेलनं यथा ॥ ८ ॥ यावत्त्वत्पादभक्तानां संग-
 सौख्यं न चिन्दति । तावत्संसारदुःखौघाच्च निवर्तेन्नरः सदा ॥ ९ ॥ सत्संग-
 लब्धया भक्त्या यदा त्वां समुपासते । तदा माया शनैर्याति तानवं प्रति-
 पद्यते ॥ १० ॥ तत्तत्स्वज्ञानसंपन्नः सद्गुरुस्तेन लभ्यते । याक्यज्ञानं गुरोर्ल-
 ब्ध्वा त्वत्प्रसादाद्विमुच्यते ॥ ११ ॥ तस्मात्स्वद्वक्तिहीनानां कल्पकोटिशतैरपि ।
 न मुक्तिशंका विज्ञानशंका नैव सुखं तथा ॥ १२ ॥ अतस्त्वत्पादयुगले
 भक्तिर्मे जन्मजन्मनि । स्यात्स्वद्वक्तिमतां संगोऽविद्या याभ्यां विनश्यति

॥ १३ ॥ लोके त्वद्भक्तिनिरतास्त्वद्धर्माभ्युत्तवर्षिणः । पुनरन्ति लोकमखिलं किं पुनः स्वकुलोद्भवान् ॥ १४ ॥ नमोऽस्तु जगतां नाथ नमस्ते भक्तिभावन । नमः कारुणिकानन्त रामचन्द्र नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ यदिमेऽनुग्रहो राम तवास्ति मधुगूदन । त्वद्भक्तसंगस्त्वत्पादे दृढा भक्तिः सदाऽस्तु मे ॥ १६ ॥ स्तोत्रमेतत्पठेयस्तु भक्तिहीनोऽपि सर्वदा । त्वद्भक्तिस्तस्य विज्ञानं भूयादन्ते स्मृतिस्तव ॥ १७ ॥ तथेति राघवेणोक्तः परिक्रम्य प्रणम्य तम् । पूजितस्तदनुज्ञातो महेंद्राचलमन्वगात् ॥ १८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सप्तत्रिंश आह्निके परशुरामस्तोत्रं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

देव त्वं जगतां नाथः परमात्मा न संशयः । मत्पूर्वकृतपुण्यैर्धैः संगतोऽद्य मया सह ॥ १ ॥ त्वां भजन्ति महात्मानः संसारविनिवृत्तये । त्वां प्राप्य मोक्षसचिवं प्रार्थयेऽहं कथं भवम् ॥ २ ॥ दाराः पुत्रा धनं राज्यं सर्वं त्वन्मायया कृतम् । अतोऽहं देवदेवेश नाकांक्षेऽन्यत्प्रसीद मे ॥ ३ ॥ आनन्दानुभवं त्वाद्य प्राप्तोऽहं भाग्यगौरवात् । मृदर्थं यतमानेन निधान-

मिव सत्पते ॥ ४ ॥ अनाद्यविद्यासंसिद्धं बन्धनं छिन्नमद्य नः । यज्ञदानतपः-
कर्मपूर्वैष्ठादिभिरप्यसौ । न जीर्यते पुनर्दार्ढ्यं भजते संसृतिः प्रभो ।
त्वत्पाददर्शनात्सद्यो नाशमेति न संशयः ॥ ५ ॥ क्षणार्धमपि यच्चित्तं त्वयि
तिष्ठत्यचंचलम् । तस्याज्ञानमनर्थानां मूलं नश्यति तत्क्षणात् ॥ तत्तिष्ठतु
मनो राम त्वयि नान्यत्र मे सदा ॥ ६ ॥ रामरामेति यद्वाणी मधुरं गायति
क्षणम् । स ब्रह्महा सुरापो वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ न कांक्षे विजयं
राम न च दारसुखादिकम् । भक्तिमेव सदा कांक्षेत्वयि बन्धविमोचि-
नीम् ॥ ८ ॥ त्वन्मायाकृतसंसारस्त्वदंशोहं रघूत्तम । स्वपादभक्तिमादिश्य
ब्राह्मि मां भयसंकटात् ॥ ९ ॥ पूर्वं मित्रार्युदासीनास्त्वन्मायावृतचेतसः ।
आसन्मेऽद्य भवत्पाददर्शनादेव राघव ॥ १० ॥ सर्वं ब्रह्मैव मे भक्तिं क
मित्रं क च मे रिपुः । यावत्त्वन्मायया बद्धस्तावद्गुणविशेषता ॥ सा याद-
दस्ति नानात्वंतावद्भवति नान्यथा । यावन्नानात्वमज्ञानात्तावत्कालकृतं
भयम् ॥ ११ ॥ अतोऽविद्यामुपास्ते यः सोऽन्ये तमसि मज्जति । माया-

मूलमिदं सर्वं पुत्रदारादिवन्धनम् । अतोत्सारथ मायां त्वं दासीं तव
 रघून्तम ॥ १२ ॥ त्वत्पादपद्मापि तच्चित्तवृत्ति स्त्वन्नामसंगीतकथासुवाणी । त्वद्भ-
 क्तसेवानिरतौ करौ मे त्वदंगसंगं लभतां मदंगम् ॥ १३ ॥ त्वन्मूर्ति-
 भक्तान् स्वगुरुं च चक्षुः पश्यत्वजस्रं स शृणोतु कर्णः । त्वज्जन्मकर्मणि
 च पादयुग्मं व्रजत्वजस्रं तव मन्दिराणि ॥ १४ ॥ अंगानि ते पादरजोविमि-
 अतीर्थानि विभ्रत्वहिशत्रुकेतो । शिरस्त्वदीयं भवपद्मजायैर्जुष्टं पदं राम
 नमत्वजस्रम् ॥ १५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सप्तविंशत्याह्निके सुग्रीयस्तुतिर्नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

नमः स्वात्माभिरामाय निर्गुणाय गुणात्मने । निवृत्तगुणमार्गाय
 निष्किंचनधनाय ते ॥ १ ॥ देव ते चेष्टितं कश्चिन्न वेद नृविडम्बनम् । न
 तेऽस्ति कश्चिद्वयितो द्रव्यो वा पर एव वा ॥ २ ॥ जगतामादिभूता या सा
 माया गृहिणी तव । लोकत्रयमहागेहे गृहस्थस्त्वमुदाहृतः ॥ ३ ॥ मनसो
 ऽविषयो देव रूपं ते निर्गुणं परम् । कथं दृश्यं भवेद्देव दृश्याभावे भजेत्

कथम् ॥ ४ ॥ अतस्तवावतारेषु रूपाणि निपुणा सुवि । भजन्ति बुद्धिसं-
 पन्नास्तरन्त्येव भवार्णवम् ॥ ५ ॥ कामक्रोधादयस्तत्र बहवः परिपन्थिनः ।
 भीषयन्ति सदा चेतो मार्जारा मूषकं यथा ॥ ६ ॥ त्वक्षामस्मरतां नित्यं
 त्वद्बुरूपमपि मानसे । त्वत्पूजानिरतानां ते कथानृतपरात्मनाम् । त्वद्भक्त-
 संगिनां राम संसारो गोष्पदायते ॥ ७ ॥ अतस्त्वत्पादभक्तेषु तव भक्तिः
 अयिषोऽघिका । भक्तिमेवाभिवाञ्छन्ति त्वद्भक्ताः सारवेदिनः ॥ ८ ॥
 अतस्त्वत्पादकमले भक्तिरेव सदाऽस्तु मे । संसारामयतसानां भेषजं
 भक्तिरेव ते ॥ ९ ॥ विष्णोर्हि भक्तिः सुविशोधनं धियस्तत्रो भवेज्ज्ञानम-
 तीर्धनिर्मलम् । विशुद्धतत्त्वानुभवो भवेत्ततः सम्यग्विदित्वा परमं पदं
 ब्रजेत् ॥ १० ॥ तत्त्वं न जानन्ति परात्मनस्ते जनाः समस्तास्तव मागयातः ।
 त्वद्भक्तसेवामलमानसानां विभाति तत्त्वं परमेकमैशम् ॥ ११ ॥ ब्रह्मादय-
 स्ते न विदुः स्वरूपं चिदात्मतत्त्वं बहिरर्थभावाः । ततो बुधस्त्वामिदमेव रूपं
 भक्त्या भजन्मुक्तिमुपैत्पदुःखः ॥ १२ ॥ श्रीरामचन्द्रेऽखिललोकसारे भक्ति-

दृढा नो भवति प्रसिद्धा । भक्तिः प्रसिद्धा भवमोज्ज्वलाय नान्यत्ततः-
 साधनमस्ति किञ्चित् ॥ १३ ॥ भजतो भक्तिभावेन प्रसीदति रघूत्तमः ।
 भक्तिर्जनित्री ज्ञानस्य भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी । भक्तिहीनेन यत्किञ्चित्
 कृतं सर्वमसत्समम् ॥ १४ ॥ लोके त्वद्भक्तिनिरतास्त्वनमन्त्रोपासकाश्च मे ।
 विद्या प्रादुर्भवेत्तेषां नेतरेषां कदाचन ॥ १५ ॥ अतस्त्वद्भक्तिसम्पन्ना
 मुक्ता एव न संशयः । त्वद्भक्त्यामृतहीनानां मोक्षः स्वप्नेऽपि नो भवेत्,
 ॥ १६ ॥ साधुसंगतिरेवात्र मोक्षहेतुरुदाहृता । सत्संगमो भवेद् यद्दि
 त्वत्कथा श्रवणे रतिः । समुदेति ततो भक्तिस्त्वयिरामसनातने ॥ १७ ॥
 इतः परं त्वच्चरणारविन्दयोः स्मृतिः सदा मेऽस्तु भवोपशान्तये । त्वन्ना-
 मसंकीर्तनमेव वाणी करोतु मे कर्णपुटं त्वदीयम् ॥ १८ ॥ कथामृतं पातु
 करद्वयं ते पादारविन्दार्चनमेव कुर्यात् । शिरश्च ते पादयुगप्रणामं करोतु
 नित्यं भवदीयप्रेमम् ॥ १९ ॥ देहि मे हरिभक्तिं च त्वन्नामसेवने रुचिः ।
 अतिवृष्णा गुणाख्याने नित्यमस्तु ममेश्वर ॥ २० ॥ त्वद्भक्तेषु सदा संगो

भूयान्ये प्राकृतेषु न । जिह्वा से रामरामेति भक्त्या चक्षुषु सवेदा ॥ २१ ॥
नमस्ते रामभद्राय वेधसे परमात्मने । त्राहि त्राहिजगन्नाथ मां माया नावृणोतु
वै ॥ २२ ॥ अहं त्वद्भक्तभक्तानां तद्भक्तानां च किंकरः । अतो मामनुगृ-
हीष्व मोहयस्व न मां प्रभो ॥ २३ ॥ त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा
गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः । तथापि लोको न भवन्तमन्धधीर्जानाति सन्तं हृदि
बद्धकामः ॥ २४ ॥ अतिरतभवभावनातिदूरं भवविमुक्तैर्मुनिभिः सदैव
दृश्यम् । भवजलधिसुतारणाङ्घ्रिपोतं शरणमहं रघुनन्दनं प्रपद्ये ॥ २५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सप्तत्रिंश आह्निके अर्कचनस्तुतिर्नाम तृतीय परिच्छेदः ।

कौमुदमग्न्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्विभर्त्यजः । तत्प्रभा व्यापिनी साक्षा-
च्छीवत्समुरसा विभुः ॥ १ ॥ स्वमायां वनमालाख्यां नानागुणमयीं दधत् ।
वामरश्चन्दोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत्स्वरम् ॥ २ ॥ विभर्ति सांख्यं योगं च
देवो मकरकुण्डले । मौलि पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकाभयंकरम् ॥ ३ ॥ अव्या-
कृतमनन्ताख्यमासनं यदधिष्ठितः । धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं सत्त्वं पद्ममिहोच्यते

॥ ४ ॥ ओजःसहोबलयुतं मुह्यतत्त्वं गदां दधत् । अपां तत्त्वं दरवरं तेज-
 स्तत्त्वं सुदर्शनम् ॥ ५ ॥ नभोनिभं नभस्तत्त्वमसिं चर्म तमोमयम् । काल-
 रूपं धनुः शाङ्गं तथा कर्ममयेपुधिम् ॥ ६ ॥ आतपत्रं तु चैकुरणं द्विजा-
 धामाकुतोभयम् । त्रिवृद्धेदः सुपर्णख्यो यज्ञं वहति पूरुषम् ॥ ७ ॥ अन-
 पायिनी भगवती श्रीः साक्षादात्मनो हरेः । विष्वक्सेनस्तन्त्रमूर्तिर्विदितः
 पार्यदाधिपः । नन्दादयोऽष्टौ द्वाःस्थाश्च तेऽणिमाद्या हरेर्गुणाः ॥ ८ ॥ वासु-
 देवः संकर्षणः प्रद्युम्नः पुरुषः स्वयम् । अनिरुद्ध इति ब्रह्मन्मूर्तिव्यूहोऽभि-
 धीयते ॥ ९ ॥ ब्रजे विक्रीडतोरेवं गोपालच्छद्ममायया । ग्रीष्मो नामतुरभ-
 वन्नातिप्रेयान्शरीरिणाम् ॥ १० ॥ स च वृन्दावनगुणैर्वसन्त इव लज्जितः ।
 यन्नास्ते भगवान्साक्षाद्रामेण सह केशवः ॥ ११ ॥ यत्र निर्भरनिर्होदनिवृत्त-
 स्वनभिल्लिकम् । शश्वत्तच्छीकरजोपद्रुममण्डलमण्डितम् ॥ १२ ॥ सरित्स-
 रःप्रस्रवणोर्मियायुना कल्लारकञ्जोत्पलरेणुहारिणा । न विद्यते यत्र वनौकसां
 दवो निदायवह्थर्कभवोऽतिशादले ॥ १३ ॥ अगाधतोयहृदिनीतदोर्मिभिर्द्रव-

त्पुरीष्याः पुलिनैः समन्ततः । न यत्र चण्डांशुकरा चिपोल्लवणा भुवो रसं
 शङ्खलितं च गृह्णते ॥ १४ ॥ ततः प्रावर्तत प्रावृट् सर्वसत्त्वसमुद्भवा । चिद्यो-
 तमात्रपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ॥ १५ ॥ सान्द्रनीलाम्बुदैव्याम सचिद्यस्त-
 नयिरनुभिः । अस्पष्टज्योतिराच्छन्नं ब्रह्मेव सगुणं बभौ ॥ १६ ॥ तडित्त्वन्तो
 महाभैयाश्चण्डश्चसनवेपिताः । प्रीणनं जीवनं ह्यस्य मुमुचुः करुणा इव ॥ १७ ॥
 निशांमुखेषु खद्योतास्तमसा भान्ति न ग्रहाः । यथा पापेन पात्रण्डा नहि
 वेदाः कलौ युगे ॥ १८ ॥ क्षेत्राणि सस्यसंपद्भिः कर्पकाणां मुदं ददुः । धनि-
 नामुभतापं च दैवाधीनमजानताम् ॥ १९ ॥ सरिद्धिः संगतः सिन्धुश्चक्षुभे
 दश्चसनोर्मिमान् । अपकयोगिनश्चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा ॥ २० ॥ गिरयो
 वर्षधाराभिर्हन्यमाना न विव्यधुः । अभिभूयमाना व्यसनैर्यथाधोक्षजचेतसः
 ॥ २१ ॥ मार्गा बभूवुः संदिग्धास्तृणैरक्षन्नाह्यसंस्कृताः । नाभ्यस्यमानाः अतयो
 द्विजैः कालहता इव ॥ २२ ॥ धनुर्विपति माहेन्द्रं निर्गुणं च गुणिन्यभात् ।
 व्यक्तं गुणव्यतिकरे गुणवान्पुरुषो यथा ॥ २३ ॥ न रराजोदुपशब्दः स्वज्यो-

त्स्नाराजितैघनैः । अहंमत्पा भासितया स्वभासा पुरुषो यथा ॥ २४ ॥ जलौ-
 घैर्निर्मिब्यन्त सेतवो वर्पतीश्वरे । पाखण्डिनामसद्रादैर्वदमार्गाः कलौ यथा
 ॥ २५ ॥ व्यमुञ्चन्वायुभिर्नुद्वाभूतेभ्योऽथामृतं घनाः । यथाशियो चिरपतयः काले
 काले द्विजेरिताः ॥ २६ ॥ पश्यतैतान्महाभागान्परार्थैकान्तजीवितान् । वात-
 वर्पातपहिमान्सहन्तो वारयन्ति नः ॥ २७ ॥ अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्यु-
 पजीवनम् । सुजनस्येव येषां वै चिमुखा यान्ति नार्थिनः ॥ २८ ॥ पत्रपुष्पफल-
 च्छायामूलवल्कलदाकभिः । गन्धनिर्घासभस्मास्थितोक्मैः कामान्वितन्वते
 ॥ २९ ॥ एतावज्जन्मसाफल्यं देहिनामिह देहिषु । प्राणैरर्थधिया वाचा श्रेय
 एवाचरेत्सदा ॥ ३० ॥ अहो अमी देवचरामरार्चितं पादाम्बुजं ते सुमनः
 फलार्हणम् । नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृ-
 तम् ॥ ३१ ॥ एतेऽलिनस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गायन्त आदिपुरुषानुपदं
 भजन्ते । प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं वनेऽपि न जहत्थनघा-
 तमदैवम् ॥ ३२ ॥ नृत्यन्त्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वन्ति गोप्य इव

ते प्रियमीक्षणेन । सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या वनौकस इयान्ति
 सतां निसर्गः ॥ ३३ ॥ धन्येयमद्य धरणी तृणवीर्यस्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः
 करजाभिमृष्टाः । नद्योऽद्रयः खगमृगाः सद्याचलोकैर्गोप्योऽन्तरेण मुजयो-
 रपि यत्स्पृष्टा श्रीः ॥ ३४ ॥ मृपाऽधर्मस्य भार्यासीद्दम्भं मायां च शत्रुहन् ।
 असूत मिथुनं तत्तु निर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः ॥ ३५ ॥ तयोः समभवल्लोभो निकृ-
 तिरच महामते । ताभ्यां क्रोधश्च हिंसा च यद्दुःखतिः स्वप्ना कलिः ॥ ३६ ॥
 दुःखस्तौ कलिराधत्त भियं मृत्युं च सत्तम । तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातना
 निरयस्तथा ॥ ३७ ॥ संग्रहेण मयाऽख्यातः प्रतिसर्गस्तथानय । त्रिःश्रुत्वैतत्
 पुमान् पुण्यं विधुनोत्यात्मनोमलम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमत्किष्कौस्तुभे रूपकवर्णनं नाम अष्टत्रिंश आह्निकः ।

अहं हरिः सर्वमिदं जनार्दनो नान्यत् ततः कारणकार्यजातम् । इदं
 मनो यस्य न तस्य भूयो भवोद्भवा बन्धगदा भवन्ति ॥ १ ॥ सर्वं जगदिदं
 विष्णुः विष्णुः सर्वस्य कारणम् । अहं विष्णुरिति ध्यानं तद्विष्णोः स्मरणं

विदुः ॥ २ ॥ अहमेवाक्षरो नित्यः परमात्मा न संशयः । ब्रह्मसंज्ञोऽहमेवाग्रे
 तथान्ते च परः पुमान् । मत्तः सर्वमहं सर्वं मयि सर्वं सनातने ॥ ३ ॥ स्थूल-
 देहो भवेद् ब्रह्मा लिङ्गदेहो हरिः स्मृतः । रुद्रस्तु कारणोदेहः तुरीया त्वहमेव
 च । सर्वान्तर्यामिनी नित्या निर्गुणा रूपवर्जिता ॥ ४ ॥ ज्ञाननेत्रं समादाय
 चरेद् बल्लिमतः परम् । निष्कलं निर्मलं शान्तं तद्ब्रह्माहमिति स्मृतम् ॥ ५ ॥
 ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः । न चास्ति किञ्चित् कर्त्तव्यं अस्ति
 चेत् स न तत्त्ववित् ॥ ६ ॥ ज्ञानशौचं परित्यज्य बाह्ये यो रमते नरः । स
 मूढः कांचनं त्यक्त्वा लोष्टं गृह्णाति मोहतः ॥ ७ ॥ भावतीर्थं परंतीर्थं प्रमाणं
 सर्वकर्मसु । आत्मतीर्थं समुत्सृज्य वहिस्तीर्थं च यो व्रजेत् । स करस्थं महा-
 रत्नं त्यक्त्वा काचं विमार्गति ॥ ८ ॥ वहिस्तीर्थोत् परं तीर्थं अन्तस्तीर्थं महा-
 मुने । आत्मतीर्थं महातीर्थं अन्यतीर्थं निरर्थकं ॥ ९ ॥ चित्तमन्तःस्थितं दुष्टं वहिः
 स्नानैर्न शुद्ध्यति । तीर्थघातं शतं चापि सुराभाण्डमिवाशुचि ॥ १० ॥
 अन्तःस्थं मां परित्यज्य वहिष्टं यस्तु सेवते । हस्तस्थं पिण्डमुत्सृज्य लिह-

त्येव स्वर्कूपरः ॥ ११ ॥ नाहमस्मि न चान्योस्ति न चायं च न हीतरः ।
 ब्रह्मास्मीति च यज्ज्ञानं तदसङ्गो बुधैः स्मृतः ॥ १२ ॥ न मोक्षो न भसः पृष्ठे
 न पाताले न भूतले । सर्वाशासंख्ये मोक्षः चेतः क्षय इतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
 मायास्पृष्टं मनो नित्यं ततो जीवस्य संसृतिः । मनः सृजति वै देहान् गुणान्
 कर्माणि चात्मनः ॥ १४ ॥ माया नित्या कारणञ्च कर्मबीजं ततः परम् ।
 भ्रमत्येव जगत् सर्वं ततः कर्म नियन्त्रितम् ॥ १५ ॥ तन्मायारचिते लोके
 वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु । भ्रमन्ति कामलोभेर्गामोहविभ्रान्तचेतसः ॥ १६ ॥
 अनया नियतं बद्धा मुनयः कोटिसंख्यकाः । योगिनो मोहिताश्चान्ये वञ्चिताः
 सन्ति संसृतौ ॥ १७ ॥ सर्वसुक्तिं परीहन्तुं मोहशास्त्राणि भूतले । निर्मितानि
 महेशेन सलीलत्वविमोहनात् ॥ १८ ॥ जना वै लोक एतस्मिन् अविद्याकाम-
 कर्मभिः । गतिपृच्छावचास्वेव न वेद स्वां गतिं भ्रमन् ॥ १९ ॥ स्मृत्येहायां
 परिक्लेशं ततः फलविपर्ययम् । अभयं चाप्यनीहायां सङ्कल्पद्विरभेत
 क्वचिः ॥ २० ॥ क्लेशभूर्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि च । देहिनां

विपयार्त्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥ २१ ॥ नावमः कर्मकल्पोऽपि विफलाये-
 श्वरार्पितः । कल्पने पुरुषस्यैव स ह्यात्मा दयितो हितः ॥ २२ ॥ तन्मङ्गलं
 यत्र मनः प्रसन्नं तज्जीवनं यत्र परस्य भृत्या । तदर्ज्जितं यत् स्वजनेन मुक्तं
 तद्वर्जनं यत् समरे असूनाम् ॥ २३ ॥ स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्नि-संयोगो याव-
 दीयते । ततो दीपस्य दीपत्वम् एवं देहकृतो भवः । रजः सत्त्वतमोवृत्त्या
 जायतेऽथ विनश्यति । २४ ॥ तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्नाः नासौ ऋपि
 र्यस्य मतं न भिन्नं । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स
 पन्थाः ॥ २५ ॥ यौवनं धनसम्पत्तिः प्रमुत्वमविवेकिता । एकैकमग्न्यनर्थाय
 किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २६ ॥ सुहृदां हितकामानां यो न तिष्ठति शासने ।
 प्रज्ञानां कृतविद्यानां स नरः शत्रुनन्दनः ॥ २७ ॥ त्रिभार्यारैश्च ज्ञानस्य
 बुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । विना याभिर्जगत् सर्वं मूढं मत्तसमं सदा ॥ २८ ॥
 वैराग्यस्य च द्वे भार्ये श्रद्धा भक्तिश्च पूजिते । याभ्यां शश्वज्जगत् सर्वं
 जीवन्मुक्तं प्रतीयते ॥ २९ ॥ तपो मे हृदयं साक्षात् तनुर्विद्याऽकृतिः क्रिया ।

आत्मा धर्मोऽसर्वोदेवाः अह्मनि कृतवो मम ॥ ३० ॥ तपो मे दुश्चरं वीर्यं
 आत्माहं तपसः सदा । सृजामि तपसा विश्वं विभर्मि च अस्मामि च ॥ ३१ ॥
 चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् । न परीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमापतनं
 त्यजेत् ॥ ३२ ॥ गते कार्ये सदैव स्यात् नृणामेव विचारणा । पूर्वतश्चैद्भवेत्
 बुद्धिः कथं कार्यं विहीयते ॥ ३३ ॥ विवेकः सर्वदा लोके सम्पदां परमं
 पदम् । अविवेको हि लोकानामापदां परमं पदम् ॥ ३४ ॥ शक्तिलभ्या
 गुणाः सर्वे गुणलभ्यं महद्दयशः । निःश्रेयसं ज्ञानलभ्यं चललभ्या हि मेदिनी
 ॥ ३५ ॥ शनैर्विद्या शनैर्धर्मः शनैः पर्वतलङ्घनम् । शनैः कामः शनैरर्थः एते
 पञ्च शनैः शनैः ॥ ३६ ॥ न साधुर्दूषणं पश्येत् गुणदृष्टिरनुत्तमः । प्रसादः
 सर्वदा तस्य अघकारिष्वपि स्फुटम् ॥ ३७ ॥ दुर्जनाः शिल्पिनो दासा दुष्टाश्च
 पटहाः स्त्रियः । ताडिता मार्दवं यान्ति न ते सत्कारमाजनम् ॥ ३८ ॥
 शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि । सर्वथा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्ये
 हितं वदेत् ॥ ३९ ॥ ज्ञात्वाऽज्ञात्वा च कर्माणि जनोऽयमनुतिष्ठति । विदुषः

कर्मसिद्धिः स्यात् तथा नाविदुषो भवेत् । उदासीनोऽरिचक्र्यं आत्मवत्
 सुहृदुच्यते ॥ ४० ॥ उपानयुक्तपादोऽहि वेत्ति चर्ममयीं महीम् ।
 बुद्धिर्हि यादृशी यस्य स तद्वन्मन्यते जगत् ॥ ४१ ॥ दुग्धेन सिक्तो निम्बो-
 ऽपि कटुभावं न वै त्यजेत् । प्रकृतिं यान्ति भूतानि उपदेशो निरर्थकः ॥ ४२ ॥
 यथा यथा नरोऽधर्मं स्वयं कृत्वानुभाषते । तथा तथा त्वंचेवाहिः तेनाऽधर्मेण-
 मुच्यते ॥ ४३ ॥ यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गृह्णीति । तथा तथा शरीरं
 तत् तेनाऽधर्मेण मुच्यते ॥ ४४ ॥ कृत्वा पापं तु सन्तप्य तस्मात् पापात्
 प्रमुच्यते । नैव कुर्वाणं पुनरिति निवृत्त्या पूर्यते हि सः ॥ ४५ ॥ अकृनञ्जम-
 नार्थञ्च दीर्घरोपमनार्जवम् । चतुरो विद्धि चाण्डालान् जात्या भवति
 पञ्चमः ॥ ४६ ॥ यदा न कुर्वते भावं सर्वभूतेष्वमङ्गलम् । मम तु ष्टेस्तदा
 पुंसः सर्वाः सुखमयादिशः । शर्करा कण्डकादिभ्यो यथोपानतपदः शिवम्
 ॥ ४७ ॥ असन्तुष्टस्य विप्रस्य तेजो विद्यातपो यशः । स्वयन्तीन्द्रियलौल्येन
 ज्ञानं चैवावकीर्यते ॥ ४८ ॥ औपस्थ्यजैर्हृद्यकार्पण्यात् गृहपालायते जनः ।

अकिञ्चिनोऽपि सन्तुष्टः शेते सर्वाङ्ग विज्वरः ॥ ४६ ॥ रजोधिकाः कर्मपरा
 दुःखे च सुखमानिनः । न पश्यन्ति कचिच्छर्म मत्तः सन्तोषकारकम् ॥ ४७ ॥
 यत्र यत्र हरेरर्चा स देशः श्रेयसां पदम् । विभवं भगवतो यत्र सर्वमेत-
 द्द्वराचरम् ॥ ४८ ॥ यत्र वै ब्राह्मणकुलं तपोविद्या दयान्वितम् । यत्र
 गंगाद्यो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः ॥ ४९ ॥ सरांसि पुष्करादीनि जेत्रा-
 ण्यर्हाश्रितान्युत । कुर्वन्नेत्रं गयाक्षेत्रं प्रयागः पुलहाश्रमः ॥ ५० ॥ नैमिषं
 फाल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली । मथुरा च तथा काशी यम्पा विन्दुसर-
 स्तथा ॥ ५१ ॥ नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाचला
 चैव महेन्द्रमलयादयः ॥ ५२ ॥ एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये ।
 एतान् देशान् निपेक्षेत् श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः ॥ ५३ ॥ अकृष्णसारो देशा-
 नाम् अब्रह्मरथोऽशुचिर्भवेत् । कृष्णसारोऽप्यसौवीरः कीकटा संस्कृतेरि-
 णम् ॥ ५४ ॥ विगर्हितं धर्मशीलैर्ब्रह्मवर्च उपव्ययम् । पौरोधसं विगर्ह्य च
 येन हृष्यति दुर्मतिः ॥ ५५ ॥ न गर्हयन्ति ह्यर्थेषु यविष्ठाङ्घ्र्या भिवादनम् ।

छन्दोभ्योऽनत्र न ब्रह्मन् वयो ज्यैष्ठ्यस्यकारणम् ॥ ५६ ॥ दाता नैव स्मरे-
 हानं प्रतिग्राही न याचते । उभयोरनरैर्कैवासौ यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ६० ॥
 परश्चान्यापराधं हि स्वल्पं च बहुमन्यते । निजानामपराधं तु गणयेन्न
 कदाचन ॥ ६१ ॥ नीचः सर्पपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । स्वस्य पन-
 सतुल्यानि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ६२ ॥ सतां श्रुत्वा गुणं नीचः सद्य एव
 विपीदति । मिथ्यानिन्दां समाकर्ण्य महानदं व्रजेत् सदा ॥ ६३ ॥ साधूनां
 वचनं नीचः श्रोतुमायाति बन्धुवत् । ततः समयमासाद्य प्रकाशयति तद्ध-
 सन् ॥ ६४ ॥ मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कर्मस्यन्यत् दुरात्मनाम् । मनस्येकं
 वचस्येकं कर्मस्येकं महात्मनाम् ॥ ६५ ॥ न तथा तप्यते चिद्धः पुमान् बालैः
 सुममगैः । यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यसतां परुषेपवः ॥ ६६ ॥ दूरस्थोऽपि
 समीपस्थो यो यस्य हृदयेस्थितः । समीपस्थोऽपि दूरस्थो हृदयाच्च्येद्
 विनिर्गतः ॥ ६७ ॥ सन्निकर्षो हि मर्त्यानिमनादरण्यकारणम् । गाङ्गं चाम्भो-
 यथा हित्वा अन्यत्र याति शुद्धये ॥ ६८ ॥ पुण्यापुण्यपशुं हत्वा शिवे चित्तं

नियोजयन् । मांसाशी साधको ज्ञेय इतरे प्राणघातकाः ॥ ६६ ॥ परशक्त्या
च संयोगो मैथुनं विनिगद्यते । तदानन्दभरा मुक्ता इतरे स्त्रीनिपेवकाः
॥ ७० ॥ व्योमपङ्कज-निस्यन्द-सुधा-मद्यमिति स्मृतम् । मधुपानमिदं नाम
चाहो चाभ्यन्तरे सताम् । इतरं मद्यपानन्तु योगिनां योगघातनम् ॥ ७१ ॥
सुकृतं स्वप्रियेष्वेव दुष्कृतमप्रियेषु च । विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माप्येति
सनातनम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे तत्त्वकथनं पूर्वार्द्धं नाम एकोनचत्वारिंश आह्निकः ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदा-
त्मानं सृजाम्यहम् ॥ १ ॥ परित्राणाय सायूनां विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्म-
संस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ २ ॥ ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव
भजाम्यहम् । मम वर्त्मानुवर्तते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ३ ॥ चातुर्वर्ण्यं
मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः । कर्तारमपि मां विद्धि तस्याकर्तारमव्य-
यम् ॥ ४ ॥ चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् । तस्याहं निग्रहं

मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ५ ॥ असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
 अभ्यासेन तु कौन्तेय दैराग्येणपि गृह्यते ॥ ६ ॥ अग्रतिः अद्धग्रोपेतो योगा-
 न्चलितमानसः । अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ७ ॥
 कच्चित्तोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति । अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो
 ब्रह्मणः पथि ॥ ८ ॥ पार्थ नैवेहनामुत्र विनाशस्तस्य चिद्यते । नहि कल्याण-
 कुत् कश्चित्तदुर्गतिं तात गच्छति ॥ ९ ॥ प्राप्य पुण्यकृतल्लोकान् उपित्वा
 शाश्वतीः समाः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १० ॥
 अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् । एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म
 यदीदृशम् ॥ ११ ॥ तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिम् । यतते च ततो
 भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ १२ ॥ सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽब्जिशिरो-
 मुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥ समं सर्वेषु भूतेषु
 तिष्ठन्तं परमेश्वरम् । विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ १४ ॥
 सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः । निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहि-

नमव्ययम् ॥ १५ ॥ तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयम् । सुखसंगेन
 वद्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ १६ ॥ रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।
 तन्निबन्धाति कौतये कर्मसंगेन देहिनम् ॥ १७ ॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहं
 सर्वदेहिनाम् । प्रमादालस्य निद्राभिस्तन्निवद्भाति भारत ॥ १८ ॥ सत्त्वं सुखे
 संजयति रजः कर्मणि भारत । तमस्तु ज्ञानमावृत्य प्रमादे संजयत्युत ॥ १९ ॥
 कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् । रजसस्तु फलं दुःखम् अज्ञानं
 तमसः फलम् ॥ २० ॥ ऊर्ध्वमूलमधः शाखम् अश्वत्थं प्रादुरव्यम् । छंदांसि
 यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ २१ ॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा
 गुण प्रवृद्धा विषयप्रचालाः । अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबन्धीनि
 मनुष्यलोके ॥ २२ ॥ न रूपयस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चादि न च सं-
 प्रतिष्ठा । अश्वत्थमेतं सुविस्तृतमूलमसंगशस्त्रेण दृढेन धित्वा ॥ २३ ॥ ततः
 पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन् गता नैव परागताश्च । तमेव चाद्यं पुरुषं
 प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रशुता पुराणी ॥ २४ ॥ निर्मानमोहा जितसंगदोषा

अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः । द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःख संज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः
 पदमव्ययं तत् ॥२५॥ न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः । यद्गत्वा
 न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ २६ ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा
 देहिनां सा स्वभावजा । सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु
 ॥ २७ ॥ यजन्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः । प्रेतान्भूतगणां-
 श्वान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ २८ ॥ आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति
 प्रियः । यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ २९ ॥ आयु सत्त्वयत्नारो-
 ग्य-सुखप्रीतिविवर्धनाः । रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विक-
 प्रियाः ॥ ३० ॥ कट्वम्ललवणान्त्युष्ण-स्तीक्ष्णरूक्षचिदाहिनः । आहारा रोजस-
 स्येष्टा दुःखशोकाभयप्रदाः ॥ ३१ ॥ यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
 उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ ३२ ॥ देवद्विजगुणप्राज्ञपूजनं
 शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते ॥ ३३ ॥ अनुद्वेगकरं
 वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यासनं चैव बाढ्म्यं तप उच्यते

॥ ३४ ॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धिरित्येतत्
 तपोमानसमुच्यते ॥ ३५ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे
 काले च पात्रे च तद्दानं सान्त्विकं स्मृतम् ॥ ३६ ॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं
 फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ ३७ ॥
 अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाह-
 तम् ॥ ३८ ॥ अश्रद्धया दत्तं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् । असदित्युच्यते
 पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ ३९ ॥ यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव
 तत् । यज्ञोदानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ४० ॥ दुःखमित्येव
 यत्कर्म कायक्लेशभयान्न्यजेत् । स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं
 लभेत् ॥ ४१ ॥ कार्यमित्येव यत्कर्म निपतं क्रियतेऽर्जुन । संगं त्यक्त्वा
 फलं चैव स त्यागः सान्त्विको मतः ॥ ४२ ॥ निपतं संगरहितमरागद्वेषतः
 कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सान्त्विकमुच्यते ॥ ४३ ॥ यत्तु कामेप्सुना
 कर्म साहंकारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ ४४ ॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसाम् अनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म तत्तामस-
मुदाहृतम् ॥ ४५ ॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्योकार्थे भगवये । बन्धं मोक्षं
च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ४६ ॥ यथा धर्ममधर्मं च कार्यं
चाकार्यमेव च । अथवावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ४७ ॥ अधर्मं
मन्यते धर्मम् इति या तमसा ब्रूता । सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ
तामसी ॥ ४८ ॥ यदग्रे विपनीकाशं परिणामेऽमृतोपमम् । तत्सुखं सात्विकं
प्रोक्तम् आत्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ४९ ॥ विपयैर्द्रियसंयोगात् यदग्रे चा-
मृतोपमम् । अन्ते च विपनीकाशं तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ५० ॥ यदग्रे
चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः । निद्रालस्य प्रमादौतथं तत्तामसमुदाहृतम्
॥ ५१ ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य
सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ ५२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे चत्वारिंशाह्निके तावकथनमुत्तरार्द्धं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

ब्रह्मोवाच । नौमीड्य तेऽब्रवपुपे तडिदम्बराय गुञ्जावतंसपरिपिच्छला-
 सन्मुलाय । वन्यशृजे कवलवेवविपाणयेणुलक्ष्मश्रिये मृदुपदे पशुपांगजाय
 ॥ १ ॥ अस्यापि देव वपुषो मदनुग्रहस्य स्वेच्छामयस्य न तु भूतमयस्य
 कोऽपि । नेशे महि त्ववसितु मनसान्तरेण साज्ञात्तवैव किमुतात्मसुखानु-
 भूतेः ॥ २ ॥ ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव जीवन्ति सन्मुखरितां भव-
 दीयवार्ताम् । स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनुवाङ्मनोभिर्मे प्रायशोऽजित
 राजतोऽप्यमि तैस्त्रिलोक्याम् ॥ ३ ॥ अयःसृतिं भक्तिमुदस्य ते विभो
 क्लेश्यन्ति मे केवलबोधलब्धये । तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते नान्यद्यथा
 स्थूलतुपावधातिनाम् ॥ ४ ॥ पुरेह भूमन् बहवोऽपि योगिनस्त्वदर्पितेहा
 निजकर्मलब्धया । विबुद्ध्य भक्त्यैव कथोपनीतया प्रपेदिरेऽज्जोऽच्युत ते
 गतिं पराम् ॥ ५ ॥ तथापि भूमन्महिमाऽगुणस्य ते विबोद्धमर्हस्यमलान्त-
 रात्मभिः । अविक्रियात् स्वानुभवादरूपतो ह्यनन्यबोध्यात्मतया च
 नान्यथा ॥ ६ ॥ गुणात्मनस्तेऽपि गुणान्विमातुं हितावतीर्णस्य क ईशिरेऽस्य ।

कालेन यैर्वा विमिताः सुकल्पैर्भूपांसवः स्वे मिहिका द्युभासः ॥ ७ ॥ ततोऽ-
 नुकम्पां सुसमीक्षमाणो भुञ्जान एवात्मकृतं विपाकम् । हृद्वाग्वपुर्भिविद-
 धत्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ॥ ८ ॥ पश्येश मेऽनार्यमनन्त
 आद्ये परात्मनि त्वद्यपि मायिमायिनि । मायां वितत्येक्षितुमात्मवैभवं ह्ययं
 क्रियानैच्छमिवाचिरग्नौ ॥ ९ ॥ अतः जन्मस्वान्युत मे रजोभुवो ह्यजान-
 तस्त्वत्पृथगीशमानिनः । अजावलेपान्धतमोऽन्धचक्षुष एपोऽनुकम्प्यो मयि
 नाथवानिति ॥ १० ॥ काहं तमो महदहं खचराग्निवार्भूस्वेष्टिताण्डघटसस-
 चितस्तिक्कायः । केदृग्विधाऽविगणिताण्डपराऽणुचर्यावाताध्वरोमचिवरस्य च
 ते महित्वम् ॥ ११ ॥ उत्क्षेपणं गर्भगतस्य पादयोः किं कल्पते मातुरधोक्ष-
 जागसे । किमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषितं तवास्ति कुक्षेः कियदप्यनन्तः ॥ १२ ॥
 जगत्त्रयान्तोदधिसंप्लवोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् । विनिर्गतोऽज-
 स्त्विति बाहुं न वै मृपा किं त्वीश्वरत्वव्र विनिर्गतोऽस्मि ॥ १३ ॥ नारायणस्त्वं
 न हि सर्वदेहिनामात्माऽस्वधीशोऽखिललोकसाक्षी । नारायणोऽङ्गं नर-

भूजलायनात्तच्चापि सत्यं न तवैव साया ॥ १४ ॥ तच्छेज्जलस्यं तव
 सज्जगद्रपुः किं मे न दृष्टं भगवंस्तदैव । किं वा सुदृष्टं हृदि मे तदैव किं
 नो सपद्येव पुनर्व्यदर्शि ॥ १५ ॥ अत्रैव मायाधमनाऽचतारे ह्यस्य प्रपञ्चस्य
 वहिः स्फुटस्य । कृत्स्नस्य चान्तर्जठरे जनन्या मायात्वमेव प्रकटीकृतं ते
 ॥ १६ ॥ यस्य कुञ्जाविदं सर्वं सात्मं भाति यथा तथा । तत्त्वय्यपीह तत्सर्वं
 किमिदं मायया चिना ॥ १७ ॥ अद्यैव त्वद्वृत्तेऽस्य किं मम न ते मायात्वमा-
 दर्शितमेकोऽसि प्रथमं ततो ब्रजसुहृद्वत्साः समस्ता अपि । तावन्तोऽसि
 चतुर्भुजास्तदखिलैः साकं मयोपासितास्तावन्त्येव जगन्त्यभूस्तदमितं ब्रह्मा-
 द्यं शिष्यते ॥ १८ ॥ अजानतां त्वत्पदवीमनात्मन्यात्मात्मना भासि चित्त्य
 मायाम् । सृष्टाचिवाहं जगतो विधान इव त्वमेपोऽन्त इव त्रिनेत्रः ॥ १९ ॥
 सुरेष्टदृषिष्वीश तथैव शृण्वपि तिर्यक्षु यादस्त्वपि तेऽजनस्य । जन्माऽसतां
 दुर्मदनिग्रहाय प्रभो विधातः सधनुग्रहाय च ॥ २० ॥ को वेत्ति भूमन्भग-
 वन्परात्मन् योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् । क्व वा कथं वा कति वा कदेति

चिस्तारयन्क्रीडसि योगमायाम् ॥ २१ ॥ तस्मादिदं जगदशेषमसत्स्वरूपं
 स्वप्नाभमस्तधियणं पुरुदुःखदुःखम् । त्वय्येव नित्यसुखबोधतनावनन्ते मायात
 उद्यदपि यत् सदिवावभाति ॥ २२ ॥ एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयं-
 ज्योतिरनन्त आद्यः । नित्योऽक्षरोऽजस्रसुखो निरञ्जनः पूर्णोऽद्वयो मुक्त
 उपाधितोऽमृतः ॥ २३ ॥ एवंत्रिधं त्वां सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्म-
 तथा विचक्षते । गुर्वर्कलब्धोपनिपत्सु चक्षुषा ये ते तरन्तीव भवानृताम्बु-
 धिम् ॥ २४ ॥ आन्मानमेवात्मतयाऽविजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपञ्चि-
 तम् । ज्ञानेन सम्यक् पुनरेव लीयते रञ्ज्वामहेर्भोगभवाभवौ यथा ॥ २५ ॥
 अज्ञानसंज्ञौ भवबन्धमोक्षौ द्वौ नाम नान्यौ स्त ऋतज्ञभावात् ! अजस्र-
 चित्तयाऽऽत्मनि केवले परे विचार्यमाणे तरणाविवाहनी ॥ २६ ॥ त्वामात्मानं
 परं मत्वा परमात्मानमेव च । आत्मा पुनर्वर्हिर्मृग्य अहोऽज्ञजनताऽज्ञता
 ॥ २७ ॥ अन्तर्भवेऽनन्त भवन्तमेव ह्यस्तस्यजन्तो मृगयन्ति सन्तः । असन्त-
 मप्यन्वर्हिमन्तरेण सन्तं गुणं तं किमु यन्ति सन्तः ॥ २८ ॥ अथापि ते देव

पदाम्बुजद्वयप्रसादलेशानुगृहीत एव हि । जानाति तत्त्वं भगवन्महिम्नो न
 चान्य एकोऽपि चिरं विचिन्वन् ॥ २६ ॥ तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्र
 वाऽन्यत्र अथो तिरश्चाम् । येनाहमेकोऽपि भवज्जनानां भूत्वा निपेक्षे तव
 पादपल्लवम् ॥ ३० ॥ अहोऽतिथन्या ब्रजगोरमस्यः स्तन्यामृतं पीतमतीव ते
 मुदा । यासां विभो वत्सतरात्मजात्मना घत्तुप्तयेऽद्यापि न चालमध्वराः
 ॥ ३१ ॥ अहो भाग्यमहोभाग्यं नन्दगोपव्रजौकसाम् । यन्मित्रं परमानन्दं पूर्णं
 ब्रह्म सनातनम् ॥ ३२ ॥ एषां तु भाग्यमहिमाऽच्युत तावदास्तामेकादशैव
 हि वयं धत भूरिभागाः । एतदुपीकचपकैरसकृत् पिबामः शर्वादयोद्भयुदज-
 मध्वमृतासवं ते ॥ ३३ ॥ तद्भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां यद्गोकुले-
 ऽपि कतमांघ्रिजोभिषेकम् । यञ्जीवितं तु निखिलं भगवान् भुक्नुदस्त्वद्या-
 पि यत्पदरजः श्रुतिमृग्यमेव ॥ ३४ ॥ एषां घोपनिवामिनामुत भवान् किं
 देवराजं नश्चेतो विद्वफलान् फलं त्वदपरं कुत्राप्ययन्मुह्यति । सदेपा-
 दिव पूतनापि सङ्कुला त्वामेव देवाऽऽपिता यद्धामार्यमुह्यत् प्रियात्मनय-

प्राणशया स्त्वकृते ॥ ३५ ॥ तावद्रागादयः स्तेनास्तावत् कारागृहं गृहम् ।
 तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगडो यावत् कृष्ण न ते जनाः ॥ ३६ ॥ प्रपञ्चं निष्प्र-
 पञ्चोऽपि चिद्व्ययसि भूतले । प्रपन्नजनताऽनन्वसंदोहं प्रथितुं प्रभो ॥ ३७ ॥
 जानन्त एव जानन्तु किं बह्वक्त्या न मे प्रभो । मनसो यपुषो याचो वैमवं
 तव गोचरः ॥ ३८ ॥ अनुजानीहि मां कृष्ण सर्वं त्वं वेत्सि सर्वदृक् । त्वमेव
 जगतां नाथ जगदेतत् तवार्पितम् ॥ ३९ ॥ श्रीकृष्ण वृष्णि कुलपुष्करजोप-
 दायित् दमानिर्जरद्विजयशूदधिवृद्धिकारिन् । उद्धर्मशार्वरहर चित्तिराक्षस-
 ध्रुगाकल्पमार्कमर्हन् भगवन् नमस्ते ॥ ४० ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ब्रह्मवृत्तिर्नाम एकवत्तारिण आह्निकः ।

यं ब्रह्मावगुणेन्द्रमरुतः स्तुन्यन्ति दिव्यैः स्तवैः वेदैः साङ्ख्यपदक्रमोपनिषदै-
 र्गायन्ति यं सामगाः । ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा परयन्ति यं योगिनो
 यस्थान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥ १ ॥ पृष्टे आभ्यद्रु मन्द-
 मन्दरगिरिग्रीवाग्रः कण्डूयनात् निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः

पान्तुवः । यत् संस्कार कलाऽनुवर्त्तनवशात् वेलाभिमेनाम्भसां यातायात-
 मतन्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २ ॥ नताः स्म ते नाथ सदाङ्घ्रि-
 पंकजं विरिञ्चवैरिञ्च्यसुरेन्द्र वन्दितम् । परायणं नेममिहेच्छतां परं न
 यत्र कालः प्रभवेत्परः प्रभुः ॥ ३ ॥ भवाय नस्त्वं भव विश्वभाव न त्वमेव
 माताऽयसुहृत् पतिः पिता । त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतम् यस्यानुवृत्त्या
 कृतिनो बभूविम ॥ ४ ॥ संसारकूपे पतितं विषयैर्मुषितेक्षणम् । अस्तं
 कालाहिनात्मानं कोऽन्यस्त्रातुमर्थीश्वरः । अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुमुपा-
 सते ॥ ५ ॥ त्वं सर्ववरदः पुंसां चरेण्य वरदर्पभ । अदभ्रदयया दृष्ट्या आप-
 दानहंसीक्षितुम् ॥ ६ ॥ नमाम ते देव पदारविन्दं प्रपन्नतापोपशमातपत्रम् ।
 यन्मूलकेता यतयोऽञ्जसोरु संसारदुःखं बहिरुत्क्षिपन्ति ॥ ७ ॥ यत् सानु-
 वन्धेऽसति देहगेहे ममाहमित्यूढ दुराग्रहाणाम् । पुंसां सुदूरं वसतोऽपि
 पुर्थ्या भजेम तत्ते भगवन् पदाब्जम् ॥ ८ ॥ यन्न व्रजन्त्यथभिदो रचनाऽनु-
 यादान् श्रुण्वन्ति येऽन्यविषयाः कुक्कथा मतिक्षीः । यास्तु श्रुताहतभगैर्दु-

भिरात्तसाराः तांस्तान्क्षिपन्त्यशरणेषु तमस्सु हन्त ॥६॥ यच्च ब्रजन्त्यऽनि-
मिया मृपमानुवृत्त्या दूरे यमा ह्युपरि नः स्पृहणीयशीलाः । भर्तुर्मित्रः सुय-
शसः कथनानुराग-वैक्लव्यवाष्पकलया पुलकीकृतांगाः ॥ १० ॥ पानेन ते
देव कथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये । वैराग्यसारं प्रतिलभ्य बोधं
यथाञ्जसाऽन्वीयुरकुलधिष्यम् ॥ ११ ॥ सा अद्धानस्य विवर्धमाना
विरक्तिमन्धत्र करोति पुंसः । हरेः पदानुस्मृतिनिर्वृतस्य समस्तदुःखात्प-
यमाशु धत्ते ॥ १२ ॥ तान् शोच्यशोच्यानविदोऽनुशोचे हरेः कथायां विमु-
खानघेन । क्षिणोति देवोऽनिमिपस्तु येषाम् आयुर्वृथाचादगतिस्मृतीनाम्
॥ १३ ॥ तथाऽपरे चात्मसमाधियोग-बलेन जित्वा प्रकृतिं बलिष्ठाम् । त्वामेव
धीराः पुरुषं विशन्ति तेषां अमः स्यान्न तु सेवया ते ॥ १४ ॥ कस्तृप्नुयात्
तीर्थपदोऽभिधानात् सत्रेषु वः सूरिभिरिड्यमानात् । यत् कर्णनाडीं पुरु-
पस्य यातं भवप्रदां गेहरतिं छिनत्ति ॥ १५ ॥ यच्छ्रवतोऽपैत्यरतिर्नितुष्णा
सत्त्वं च शुद्धयत्यचिरेण पुंसः । भक्तिर्हरौ तत्पुरुषे च सख्यं तदेव हारं वद

मन्यसे चेत् ॥ १६ ॥ सुखाय कर्माणि करोति लोको न लभ्यते दुःखदामः
 सुखं वा । विन्देत् भूयस्तत् एव दुःखं यदत्र युक्तं भगवान् वदेत् ॥ १७ ॥
 येन चेतयने विश्वं चेतयते न यम् । यो जागर्त्ति शयानेऽस्मिन्नायं
 तं चेद् वेद् सः ॥ १८ ॥ आत्मावास्पमिदं विश्वं यत्किञ्चित् जगत्यां जगत्
 तेन तयक्तेन भुञ्जीथा मायुधः कस्यस्त्विद्वानम् ॥ १९ ॥ यं वै श्वसन्तमनु
 विश्वमुजः श्वसन्ति यं वेकितानमनुचित्तय उच्यकन्ति । भूमण्डलं सर्पपा-
 यति यस्य भूर्ध्नि तस्मै नमो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्धे ॥ २० ॥ यं न पश्यति
 परयन्तं चतुर्यस्य न रिपयति । तं भूतनिलायं देवं सुपर्णमुपधावत ॥ २१ ॥
 आदिरन्तो न मध्यं च स्वः परोनान्तरं वह्निः । विश्वस्यामूनि यद्यस्मात्-
 विश्वं च तद्वत् महत् ॥ २२ ॥ स विश्वकायः पुरुहूत ईशः सत्यः स्वयंज्योति-
 रजः पुराणः । यत्तेऽस्य जन्माद्य जयात्मगवह्या तां विद्ययोदस्य निरीह
 अस्ते ॥ २३ ॥ न यस्य सख्यं पुरुषोऽयैति सख्युः सुखा वसन् संवसतः
 पुरेऽस्मिन् । गुणो यथा गुणिनो व्यक्तहृद्वे स्तस्मै महेशाय नमस्तरोरमि

॥ २४ ॥ यदोपरामो मनसो नामरूप-रूपस्य दृष्टस्मृतिसंप्रमोपात् । य ईयते
 केवलया स्वमंस्थया हंसाय तस्मै शुचिस ने नमः ॥ २५ ॥ यस्मिन् यतो
 येन च यस्य यस्मै यद्यो यथा पश्यति दृश्यते च । पराचरेपां परमं प्रसिद्धं
 प्राग् ब्रह्म तद्धेतुरनन्यदेकम् ॥ २६ ॥ अस्तीति नास्तीति पदार्थनिष्ठयोरे-
 कस्यैवाभिन्नविरुद्धधर्मयोः । अवेक्षितं किंचन योगसांख्ययोः समं परं चैव
 हितं बृहत्तत् ॥ २७ ॥ योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलम् अनामरूपो भगवान-
 नन्तः । नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिः भजे स मह्यं परमः प्रसीदतु
 ॥ २८ ॥ यः प्राकृतैर्जीनपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति । यथानिलः
 पार्थिवमाश्रितोगुणं स ईश्वरो मे कुरुतां मनोरथम् ॥ २९ ॥ अजस्य चक्रं
 त्वजगेर्यमाणं मनोमयं पंचदशारमाशु । त्रिणाभि विद्युच्चलमष्टनेमि यदक्ष-
 माद्दुस्तमृतं प्रपद्ये ॥ ३० ॥ य एकवर्णं तमसः परं तत् अलोकमव्यक्तमन-
 न्तपारम् । आसां चकारोपसुपर्णं मेनम् उपासते योगरथेन धीराः ॥ ३१ ॥ न
 यस्य कश्चातितितर्त्ति मायां यया जनो मुह्यति वेदनार्थम् । स सर्वनामा

स च विश्वरूपो निषेधनिर्घोणसुखातुभृतिः ॥ ३२ ॥ न तस्य कश्चिद्व्यथितः
 सुहृत्तमो न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा । तथाऽपि भक्तान् भजते यथा-
 तथा सुरद्रुमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः ॥ ३३ ॥ न ह्यस्यास्ति म्रियः कश्चिन् ना-
 प्रियो वाऽस्त्यमानिनः । नोत्तमो नाधमोवाऽपि समानस्य समोऽपि वा
 ॥ ३४ ॥ न माता न पिता तस्य न भार्यो न सुतादयः । नात्मीयो न पर-
 श्चापि न देहो जन्म एव च ॥ ३५ ॥ न तेऽस्ति स्वपश्रान्तिः विश्वस्य सुहृ-
 दात्मनः । तथापि स्मरतां शशवत् क्लेशान् हंसि हृदिस्थितः ॥ ३६ ॥ न यस्य
 बध्यो न च रक्षणीयो नोपेक्षणीयाऽऽदरणीय पत्नः । अथापि सर्गस्थिति-
 संयमार्थं धत्ते रजः सत्त्व तमांसि काले ॥ ३७ ॥ न ब्रह्मणः स्वपरभेदमति-
 स्तव स्यात् सर्वोत्तमनः समदृशः म्यसुखानुभूतेः । संसेवतां सुरतरोरिव ते
 प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ॥ ३८ ॥ पिता शुश्रूस्त्वं जगताम-
 धीशो दुरत्ययः काल उपात्तदण्डः । हिताय स्वेच्छातनुभिः समीहसे मानं
 विधुन्वन् जगदीशमानिनाम् ॥ ३९ ॥ नमाम्यभीक्ष्णं नमनीयपाद-सरोजमलपी-

यसि कामवर्षम् । यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदिभावयुक्तैः मुमुक्षुभिः कर्ममयोरु-
पाशात् ॥ ४० ॥ शुद्धिर्दृष्टां न तु तथेष्ट्य दुराशयानां विद्याश्रुताध्ययनदा-
नतपः क्रियाभिः । सत्त्वात्मनामृषभ ते यशसि प्रवृद्धसच्छब्दया अवणसंभृ-
तया यथा स्यात् ॥ ४१ ॥ स्यान्नस्तवांग्रिरशुभाशयधूमकेतुः क्षेमाय यो मुनि-
भिरार्द्रहृदोद्यमानः । यः सात्वतैः समविभूतय आत्मबद्धिर्ब्यूहेऽर्चितः
सचनशः स्वरतिष्ठमाय ॥ ४२ ॥ भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारं निगम-
कृदुपजह भृङ्गचद्रेदसारम् । अमृतमुदधितश्चापाययद्भृत्यवर्गान् पुरुषमृषभ-
माद्यं कृष्णसंज्ञं नतोऽस्मि ॥ ४३ ॥ तद्वाक्ता सुखतो ब्रवीमि यदहं सास्तु
स्तुतिस्ते मम । यद्भुञ्जे मम तन्निवेदनमथो यदयामि सा प्रेष्यता ।
यच्छ्रान्तः स्वपिमि तदङ्घ्रियुगले दण्डप्रणामोऽस्तु मे । स्वामी यच्च
करोमि तेन भगवान् विश्वेश्वरः प्रीयताम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भागवतस्तुति नाम द्विचत्वारिंश आदिकः ॥

आसीनमुर्व्यां भगवन्तमाद्यं संकल्पेण देवमकुण्डसत्त्वम् । विवित्सव-

स्तरवमतः परस्य कुमारमुख्या मुनयोऽन्वपुच्छन् ॥ १ ॥ स्वमेव धिष्यं बह्वु-
 मानयन्तं यं वासुदेवाभिधमामनन्ति । प्रत्यगृताज्ञांशुजकोशमीपदृन्मीलयन्तं
 विबुधोदयाय ॥ २ ॥ स्वधुं न्युवाद्रैः स्वजटाकलापैरुपस्पृशन्तश्चरणोपधानम् ।
 पद्मं यदर्चन्त्यहिराजकन्याः संप्रेमनानावलिभिर्वरार्याः ॥ ३ ॥ मुहुर्गुणन्तो
 वचसानुरागस्खलत्पदेनास्य कृतानि तज्ज्ञाः । किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रयो-
 तितोद्दामफणासहस्रम् ॥ ४ ॥ उदाप्लुतं विश्वमिदं तदासोद्यन्निद्रयाऽमीलि-
 तदृङ् न्यमीलयत् । अहीन्द्रतल्पेऽधिशयान एकः कृतक्षणः स्वात्सरतौ
 निरीहः ॥ ५ ॥ सोऽन्तः शरीरेऽर्पिञ्चभूतसूक्ष्मः का नात्मिकां शक्तिमुदीर-
 याणः । उवास तस्मिन्सलिले पदे स्वे यथानलो दारुणि रुद्धवीर्यः ॥ ६ ॥
 चतुर्युगानां च सहस्रमण्डु स्वपन्स्वयोदीरितया स्वशक्त्या । कालाख्यया-
 ऽसादितकर्मतन्त्रो लोकानपीतान्दृशे स्वदेहे ॥ ७ ॥ तस्यार्थसूक्ष्माभिवि-
 ष्टदृष्टेरन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् । गुणेन कालानुगतेन विद्धः सूर्यस्त-
 दाभिद्यत नाभिदेशान् ॥ ८ ॥ सपञ्चकोशः सहस्रोदतिष्ठत्कालेन कर्मप्रति-

बोधनेन । स्वरोचिषा तत्सलिलं विशालं विद्योतयन्नर्क इवात्मयोनिः ॥ ६ ॥
 तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्राचीचिशत्सर्वगुणावभासम् । तस्मिन्स्वयं
 वेदमयो विधाता स्वयंभुवर्धयं स्म वदन्ति सोऽभूत् ॥ १० ॥ तस्यां स
 चाभ्योन्नहर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः । परिक्रमन्धोम्नि विधूत-
 नेत्रश्चत्वारि लेभेऽनुदिशं सुखानि ॥ ११ ॥ तस्माद्युगान्तश्चवसनावधूणज-
 लोर्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढम् । उपाश्रितः कज्जमु लोकतत्त्वं नात्मानमद्वावि-
 ददादिदेवः ॥ १२ ॥ क एष योऽसावहमब्जपृष्ठ एतत्कुतो वाब्जमनन्यदप्सु ।
 अस्ति ह्यधस्तादिह किञ्चनैतदधिष्ठितं यत्र सतानुभाव्यम् ॥ १३ ॥ स
 इत्थमुन्नीक्ष्य तदब्जनालनाडीभिरन्तर्जलमाविषेप । नार्योगतस्तत्स्वरनाल-
 नालनाभिं विचिन्त्यंस्तदधिन्दताजः ॥ १४ ॥ तमस्यपारे विंदुरात्मसर्ग
 विचिन्वतोऽभूत्सुमहांस्त्रिणैमिः । यो देहभाजं भयमीरयाणः परिचिणो-
 त्यायुरजस्य ह्येतिः ॥ १५ ॥ ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकामः स्वधिष्यमासाद्य
 पुनः स देवः । शनैर्जितश्वासनिवृत्तचित्तो न्यपीददारूढसमाधियोगः ॥ १६ ॥

कालेन सोऽजः पुरुषायुषाभिप्रवृत्तयोगेन विरुढबोधः । स्वयं तदन्तर्हृदये-
वभातमपश्यतापश्यत् यन्न पूर्वम् ॥ १७ ॥ मृणालगौरायतशेषभोगपर्यङ्क एकं
पुरुषं शयानम् । फणतपत्रायुतमूर्धरत्नद्युभिर्हतध्वान्तयुगान्ततोषे ॥ १८ ॥
मेक्षां क्षिपन्तं हरितोपलाद्रेः संध्यात्रनीवेकरुक्ममूर्ध्नः । रत्नोदधारौपधि-
सौमनस्यवनस्रजौ चोणुसुजाडिघ्वाङ्घ्रौ ॥ १९ ॥ आयामतो विस्तरतः स्वमान-
देद्रेन लोकत्रयसंग्रहेण । विचित्रदिव्याभरणंशुकानां कृताश्रियाऽपाश्रि-
तवेपदेहम् ॥ २० ॥ पुंसां स्वकामाय विविक्तमार्गैरभ्यर्चनां कामदुघाडिघ्न-
पद्मम् । प्रदर्शयन्तं कृपया नखेन्दुमयूखभिन्नाङ्गलिचारुपत्रम् ॥ २१ ॥ सुवेन
लोकार्तिहरस्मितेन परिस्फुरत्कुण्डलमरिडतेन । शोणयितेनाधरविम्ब-
भासा प्रत्यर्पयन्तं सुनसेन सुभ्रवा ॥ २२ ॥ कदम्बकिज्जल्कपिशङ्गवाससा
स्वलंकृतं मेखलया नितम्बे । हारेण चानन्तधनेन वत्स श्रीचत्सवक्षस्थल-
चल्लभेन ॥ २३ ॥ परार्धकैयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दण्डसहस्रशाखम् । अव्य-
क्तमूलं सुवनाङ्घ्रिपेन्द्रमहीन्द्रमोगैरधिवीतवल्गुम् ॥ २४ ॥ चराचरौका

भगवन्महीध्र-महीन्द्रचन्द्रं सलिलोपगूढम् । किरीटसाहस्रहिरण्यशृङ्ग-मावि-
र्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भम् ॥ २५ ॥ निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रिया स्वकीर्तिमय्या
यनमालया हरिम् । सूर्येन्दुवायव्यगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरा-
सदम् ॥ २६ ॥ तर्ह्येव तन्नाभिस्सरः सरोजम् आत्मानमम्भः श्वसनं वियञ्च ।
ददर्श देवो जगतो विधाता नातः परं लोकविसर्गदृष्टिः ॥ २७ ॥ स कर्मबीजं
रजसोपरक्तः प्रजाः सिसृक्षन्नि यदेव दृष्ट्वा । अस्तौद्विसर्गोभिमुखस्तमीड्य-म-
व्यक्तवत्कर्मघमिवेशितात्मा ॥ २८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सर्वोत्कृष्टश्रीमन्नारायण स्वरूपवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंश आह्निकः ।

ब्रह्मोवाच । ज्ञातोऽसि मेऽद्य सुचिरान्ननु देहभाजां न ज्ञायते भगवतो
गतिरित्यवद्यम् । नान्यत्त्वदस्ति भगवन्नपि तन्न शुद्धं मायागुणव्यतिक-
राद्यदुर्बिभासि ॥ १ ॥ रूपं यदेतदवबोधरसोदयेन शशवन्नियुत्ततमसः
सदनुग्रहाय । आदौ गृहीतमवतारशतैकबीजं यन्नाभिपद्मभवनादहमावि-
रासम् ॥ २ ॥ नातः परं परम यद्भवतः स्वरूपमानन्दमात्रमविकल्पमविद्ध-

वर्चः । पश्यामि विश्वसृजमेकमविश्वमात्मन् भूनेन्द्रियात्मकमदस्त उपाश्रितो-
 स्मि ॥३॥ तद्वा इदं सुवनमङ्गल मङ्गलाय ध्यानेस्मनो दर्शितं त उपासकानाम् ।
 तस्मै भूमो भगवतेऽनुविधेम तुभ्यं योऽनाहतो नरकभातिभरसत्प्रसंगैः ॥४॥
 ये तु त्वदीयचरणाम्बुजकोशगन्धं जिघ्रन्ति कर्णविवरैः श्रुतिवातनीतम् ।
 भक्त्या गृहीतचरणः परया च तेषां नापैपि नाथ हृदयाम्बुरुहात्स्वगुंसाम्
 ॥ ५ ॥ तावद्भयं द्रविणेहसुहृन्निमित्तं शोकः स्पृहा परिभवो विपुलश्च
 लोभः । तावन्ममैत्यसदवग्रह आर्तिमूलं यावन्न तंऽङ्घ्रिघमभयं प्रवृणीत
 लोकः ॥ ६ ॥ दैवेन ते हतधियो भवतः प्रसंगात् सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखे-
 न्द्रिया ये । कुर्वन्ति कामसुखलेशलवाय दीना लोभाभिभूतमनसोऽक्कुश-
 लानि शश्वत् ॥ ७ ॥ क्षुत्तृद्विधातुभिरिमा मुदुर्यमानाः शीतोष्णवातव-
 रैरितरेतराच्च । कामाग्निनाऽच्युत रूपा च सुदुर्भरेण संपश्यतो मन उरुक्रम
 सीदते मे ॥ ८ ॥ याचत्यथक्त्वमिदमात्मन इन्द्रियार्थमायावलं भगवतो जन
 ईश पश्येत् । तावन्न संसृतिरसौ प्रतिसंक्रमेत व्यर्थोऽपि दुःखनिवहं वहति

क्रियार्थो ॥ ६ ॥ अल्लयापृतार्तकरण निशि निःशयाना नानामनोरथधिया
 ज्ञेयभग्ननिद्राः । दैवाहृतार्थरचना ऋपयोऽपि देव युष्मत्प्रसंगविमुखा इह
 संसरन्ति ॥ १० ॥ त्वं भावयोगपरिभावितहृत्सरोज आस्से श्रुतेक्षितपथो
 ननु नाथ पुंसाम् । यद्यद्विद्या त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सद-
 नुग्रहाय ॥ ११ ॥ नातिप्रसीदति तत्रोपचितोपचारैराराधितः सुरगणैर्हृदि
 वद्धकामैः । यत्सर्वभूतदयया सदलभ्यैको नानाजनेष्ववहितः सुहृदन्तरात्मा
 ॥ १२ ॥ पुंसामतो विविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेन चाग्रतपसा व्रतचर्यया च ।
 आराधनं भगवतस्तव सत्क्रियार्थो धर्माऽर्पितः कर्हिचिदुद्ध्रियते न यत्र ॥ १३ ॥
 शशवत्स्वरूपमहसैव निपीतभेदमोहाय बोधधिषणाय नमः परस्मै । विश्वोद्भ-
 वस्थितिलयेषु निमित्तलीलारासाय ते नम इदं चक्रुर्मेश्वराय ॥ १४ ॥ यस्या-
 वतारगुणकर्मचिडभवनानि नामानि येऽसुविगमे विवशा गृणन्ति । तेऽनेक-
 जन्मशमलं सहसैव हित्वा संयांत्यपाधृतमृतं तमजं प्रपद्ये ॥ १५ ॥ यो वा
 अहं च गिरिशश्च विभुः स्वयं च स्थित्युद्भवप्रलयहेतव आत्ममूलम् ।

भित्वा त्रिपाद्वृद्ध एक उरुप्ररोहस्तस्मै नमो भगवते भुवनत्रुमाय ॥१६॥
 लोको विकर्मनिरतः कुशले प्रमत्तः कर्मण्ययं त्वदुदिते भवदर्शने स्वे । यस्ता-
 वदस्य बलवानिह जीविताशां सद्यदिद्वनन्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै ॥१७॥
 यस्माद्विभेम्यहमपि द्विपरार्धधिष्यमध्यासितः सकललोकनमस्कृतं यत् ।
 तेपे तपो बहुसर्वोऽयकरुतसमानस्तस्मै नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥१८॥
 तिर्यङ् मनुष्यविबुधादिषु जीवयोनिष्वात्मेच्छयाऽऽत्मकृतसेतुपरीप्सया यः ।
 रमे निरस्तरतिरप्यवरुद्धदेहः तस्मै नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥१९॥ योऽ-
 विद्ययानुपहतोऽपि दशार्धवृत्त्या निद्रामुवाह जठरीकृतलोकयात्रः । अन्त-
 र्जलेऽहिकशिपुस्पर्शानुकूलो भीमोर्मिमालिनि जनस्य सुखं विवृण्वन् ॥२०॥
 यन्नाभिपद्मभवनादहमासमीढ्य लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेण । तस्मै नमस्त-
 उदरस्थभवाय योगनिद्राऽवसानचिकसन्नलिनेक्षणाय ॥२१॥ सोऽयं समस्त-
 जगतां सुहृदेक आत्मा सत्त्वेन यन्मृडयते भगवान्भगेन । तेनैव मे दृशमनु-
 स्पृशनाद्यथाहं स्रक्ष्यामि पूर्ववदिदं प्रणतप्रियोऽसौ ॥२२॥ एष प्रपन्नचरदो

रमयात्मशक्त्या यद्यत्करिष्यति गृहीतगुणायतारः । तस्मिन्स्वचिक्रममिदं
 मृजतोऽपि चेतो युञ्जीत कर्मशमलं च यथा विजह्याम् ॥ २३ ॥ नाभिहृदा-
 दिह मतोऽम्भसि यस्य पुंसो विज्ञानशक्तिरहमासमनन्तशक्तेः । रूपं चिच्चि-
 त्रमिदमस्य विवृण्वतो मे मा रीरिपीष्ट निगमस्य गिरां विसर्गः ॥ २४ ॥
 सोऽसावदभ्रकरुणो भगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेन नयनाम्बुरुहं विजृम्भन् । उत्थाय
 चिश्वविजयाय च नो विपादं माध्व्या गिरापनयतात्पुरुषः पुराणः ॥ २५ ॥
 मैत्रेय उवाच । स्वसंभवं निशाम्यैवं तपोविद्यासमाधिभिः । यावन्मनोवचः
 स्तुत्वा विरराम स खिन्नवत् ॥ २६ ॥ अथाऽभिप्रेतमन्वीक्ष्य ब्रह्मणो मधु-
 सूदनः । विषण्णचेतसं तेन कल्पयतिकराम्भसा ॥ २७ ॥ लोकसंस्थानविज्ञा-
 न आत्मनः परिखिद्यतः । तमाहाऽगाधया वाचा कश्मलं शमयन्निव ॥ २८ ॥
 श्रीभगवानुवाच । मा वेदगर्भगास्तंद्नीं सर्ग उद्यममावह । तन्मयापादितं ह्यग्रे
 यन्मां प्रार्थयते भवान् ॥ २९ ॥ भूयस्त्वं तप आतिष्ठ विद्यां चैव मदाश्रयाम् ।
 ताभ्यामन्तर्हृदि ब्रह्मन्लोकान्द्रक्ष्यस्यपावृतान् ॥ ३० ॥ तत आत्मनि लोके च

भक्तियुक्तः समाहितः । द्रष्टासि मां ततं ब्रह्मन्मयि लोकांस्त्वमात्मनः ॥३१॥ यदा तु सर्वभूतेषु दासृष्वग्निमिव स्थितम् । प्रतिचञ्चीत मां लोको जह्यात्तर्ह्येव करमलम् ॥ ३२ ॥ यदा रहितमात्मानं भूतेन्द्रियगुणायैः । स्व-
रूपेण मयोपेतं पश्यन्स्वारज्यमृच्छति ॥३३॥ नानाकर्मवितानेन प्रजा बद्धीः सिखलतः । नात्माऽद्यसीदत्यस्मिंस्ते वर्षीयान्मदनुग्रहः ॥३४॥ ऋपिमाद्यं न वञ्चति पापीयांस्त्वां रजोगुणः । मन्मनो मयि निर्बद्धं प्रजाः संसृजतोऽपि ते ॥३५॥ ज्ञातोऽहं भवता त्वद्य दुर्विज्ञेयोपि देहिनाम् । यन्मां त्वं मन्यसेऽयुक्तं भूतेन्द्रियगुणात्मभिः ॥३६॥ तुभ्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितोऽचहिः ॥ नालेव सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः ॥३७॥ यच्चकर्थाऽङ्ग मत्स्तोत्रं मत्कथाऽभ्युदयाङ्कितम् । यद्वा तपसि ते निष्ठा स एव मदनुग्रहः ॥३८॥ प्रीतोऽहमस्तु भद्रं ते लोकानां विजयेच्छ्रया । यदस्तौपीर्गुणमयं निर्गुणं माऽनुवर्णयन् ॥३९॥ य एतेन पुमान्नित्यं स्तुत्वा स्तोत्रेण मां भजेत् । तस्याशु संप्रप्सीदेयं सर्वकामवरेश्वरः ॥४०॥ पूर्वेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना ।

राद्धं निःश्रेयसं पुंसां मत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतम् ॥४१॥ अहमात्मात्मनां धातः
प्रेष्ठः संप्रेयसामपि । अतो मयि रतिं कुर्याद्विहादिर्यत्कृते प्रियः ॥४२॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे नारायणस्तुतिर्नाम चतुश्चत्वारिंश आह्निकः ।

देवहृतिरुवाच । निर्विण्णा नितरां भूमन्नसदिन्द्रियतर्पणात् । येन
संभाव्यमानेन प्रपन्नाऽन्धं तमः प्रभो ॥१॥ तस्य त्वं तमसोऽन्धस्य दुष्पार-
स्याद्य पारगम् । सच्चक्षुर्जन्मनामन्ते लब्धं मे त्वदनुग्रहात् ॥ २ ॥ य आद्यो
भगवान् पुंसामीश्वरो वै भवान्किल । लोकस्य तमसाऽन्धस्य चक्षुः सूर्य
इवोदितः ॥ ३ ॥ अथ मे देव संमोहमपाकण्डुं त्वमर्हसि । योऽवग्रहोऽहं
ममेतीत्येतस्मिन्योजितस्त्वया ॥ ४ ॥ तं त्वा गताहं शरणं शरण्यं स्वभृत्य-
संसारतरोः कुठारम् । जिज्ञासयाऽहं प्रकृतेः परस्य नमामि सद्धर्मविदां
वरिष्ठम् ॥ ५ ॥ मैत्रेय उवाच । इति स्वमातुर्निरवग्रामीप्सितं निशम्य
पुंसामपवर्गवर्धनम् । धियाऽभिनन्द्यात्मवतां सतां गतिर्न भाप ईपत्स्मित-
शोभिताननः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच । योग आध्यात्मिकः पुंसां मतो

निःश्रेयसाय मे । अल्पन्तोपरतिर्यत्र दुःखस्य च सुखस्य च ॥ ७ ॥ तस्मिन् ते
 प्रवक्ष्यामि यमवोचं पुराऽनघे । ऋषीणां श्रोतुकामानां योगं सर्वांगनैपु-
 णम् ॥ ८ ॥ चेतः खल्वस्य बन्धाय मुक्तये चात्मनो मतम् । गुणेषु सक्तं
 बन्धाय रतं वा पुंसि मुक्तये ॥ ९ ॥ अहं ममाभिमानोत्थैः कामलोभादिभि-
 र्मलैः । वीतं यदा मनः शुद्धमदुःखमसुखं समम् ॥ १० ॥ तदा पुरुष आत्मानं
 केवलं प्रकृतेः परम् । निरन्तरं स्वयंज्योतिरणिमानमवशिष्टम् ॥ ११ ॥ ज्ञान-
 वैराग्ययुक्तेन भक्तियुक्तेन चात्मना । परिपश्यद्युदासीनं प्रकृतिं च हतौ-
 जसम् ॥ १२ ॥ न युज्यमानया भक्त्या भगवत्यग्निलात्मनि । सदृशोऽस्ति
 शिवः पन्था योगिनां ब्रह्मसिद्ध्ये ॥ १३ ॥ प्रसंगमजरं पाशमात्मनः कवयो
 विदुः । स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम् ॥ १४ ॥ तित्तिञ्चवः कारु-
 णिकाः सुहृदः सर्वदेहिनाम् । अजातशत्रवः शान्ताः साधवः साधुभूषणाः
 ॥ १५ ॥ मय्यनन्येन भावेन भक्तिं कुर्वन्ति ये दृढाम् । मत्कृते त्यक्तकर्मा-
 णस्त्यक्तस्वजनब्रान्धवाः ॥ १६ ॥ मदाश्रयाः कथा मृष्टाः श्रूयन्ति कथयन्ति

च । तपन्ति विविधास्तापा नैतान्मदुगतचेतसः ॥१७॥ त पते सायवः
 साधिव सर्वसंगविवर्जिताः । संगस्तेष्वथ ते प्रार्थ्यः मंगदोपहरा हि ते
 ॥ १८ ॥ सतां प्रसंगान्मम वीर्यसंविदो भवन्ति हृत्कर्णरसायनाः कथाः ।
 तज्जोपणादाश्वपवर्गवत्सर्पिर्नि अद्वारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति ॥ १९ ॥ भक्त्या
 पुमाञ्जातविराग ऐन्द्रियाद्वृष्टश्रुतान्मद्रचनाऽनुचिन्तया । चित्तस्य यत्तो
 ग्रहणे योगयुक्तो यतिष्यते ऋजुभिर्योगमार्गैः ॥ २० ॥ असेवयाऽयं प्रकृते-
 गुणानां ज्ञानेन वैराग्यविवृज्जृम्भितेन । योगेन मय्यर्पितया च भक्त्या मां
 प्रत्यगात्मानमिहावरुन्धे ॥ २१ ॥ देवहृतिरुवाच । काचिन्वयञ्च्युता भक्तिः
 कीदृशी मम गोचरा । यया पदं ते निर्वाणमंजसाऽन्वाश्रया अहम् ॥ २२ ॥
 यो योगो भगवन्वाणो निर्वाणात्मंस्त्वयोदितः । कीदृशः कतिचांगानि
 यतस्तत्त्वाचवोधनम् ॥ २३ ॥ तदेतन्मे विजानीहि यथाऽहं मन्दधीर्हरे ।
 सुखं बुध्येय दुर्वोधं योषा भवदनुग्रहात् ॥ २४ ॥ मैत्रेय उवाच । विदि-
 त्वार्थं कपिलो मातुरित्थं जातस्नेहो यत्र तन्वाऽभिजातः । तत्त्वान्मनोयं

यत्प्रवदन्ति सांख्यं प्रोवाच वै भक्तिवितानयोगम् ॥२५॥ श्रीभगवानु-
वाच । देवानां गुणलिंगानामानुश्राविककर्मणाम् । सत्त्व एवैकमनसो वृत्तिः
स्वाभाविकी तु या ॥ २६ ॥ अनिमित्ता भागवती भक्तिः सिद्धेर्गरीयसी ।
जरयथाशु या कोशं निगीर्णमनलो यथा ॥ २७ ॥ नैकात्मतां मे स्पृह्यन्ति
केचिन्मत्पादसेवाऽभिरता मदीहाः । येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य सभा-
जयस्ते मम पौरुषाणि ॥ २८ ॥ पश्यन्ति ते मे रुचिराण्यम्यसन्तः प्रसन्न-
वक्त्रारुणलौचनानि । रूपाणि दिव्यानि वरप्रदाने साकं वाचं स्पृहणीयां
वदन्ति ॥ २९ ॥ तैर्दर्शनीयावधवैरुदारविलासहासेल्लितवामसूक्तैः । हृत्ता-
त्मनो हृतप्राणांश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमखीं प्रयुक्ते ॥ ३० ॥ अथो
विभृतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम् । अियं भागवती वा
स्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ॥ ३१ ॥ न कर्हिचिन्मत्पराः
शान्तरूपे नन्दयन्ति नो सेऽनिमिषो लोहि हन्तिः । येषामहं प्रिय आत्मा
सुतश्च सखा गुरुः सुहृदो दैवमिष्टम् ॥ ३२ ॥ इमं लोकं तथैवामुमात्मान-

मुभयायिनम् । आत्मानमनु ये चेह ये रायः पशवो गृहाः ॥ ३३ ॥ विसृज्य
 सर्वानन्यांश्च मामेवं विश्वतोमुखम् । भजन्त्यनन्यया भक्त्या तान्मृत्यो-
 रतिपारये ॥ ३४ ॥ नान्यत्र मद्भगवतः प्रधानपुरुषेश्वरात् । आत्मनः सर्व-
 भूतानां भयं तीव्रं निवर्तते ॥ ३५ ॥ मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति
 मद्भयात् । चर्वतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात् ॥ ३६ ॥ ज्ञानवैराग्य-
 युक्तेन भक्तियोगेन योगिनः । क्षेमाय पादमूलं मे प्रविशन्त्यकुतोभयम् ॥ ३७ ॥
 एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसां निःश्रेयसोदयः । तीव्रेण भक्तियोगेन मनो
 मथ्यर्षितं स्थिरम् ॥ ३८ ॥ प्रकृतिस्थोऽपि पुरुषो नाज्यते प्राकृतैर्गुणैः ।
 अधिकारादकतृ त्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् ॥ ३९ ॥ स एष यर्हि प्रकृतैर्गुणै-
 ष्वभिविषज्जते । अहंक्रियाविमूढात्मा कर्तास्मीत्यभिमान्यते ॥ ४० ॥ तेन
 संसारपदवीमवशोऽभ्येत्य निवृत्तः । प्रासङ्गिकैः कर्मदोषैः सदसन्मिश्रयो-
 निषु ॥ ४१ ॥ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य
 स्वमेऽनर्थागमो यथा ॥ ४२ ॥ अतएव शनश्चित्तं प्रसक्तमसतां पथि ।

भक्तिर्योगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥ ४३ ॥ सुक्तभोगा परित्यक्ता
 दृष्टदोषा च नित्यशः । नेश्वरस्याशुभं धत्ते स्वे महिम्नि स्थितस्य च ॥ ४४ ॥
 यथाह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बहुनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय
 कल्पते ॥ ४५ ॥ एवं विदिनतत्त्वस्य प्रकृतिर्मयि मानसम् । युज्जतो नाप-
 कुरुत आत्मारामस्य कर्हिचित् ॥ ४६ ॥ प्रसन्नवदनाम्भोजं पद्मगर्भकणेल-
 णम् । नीलोत्पलदलश्यामं शंखचक्रगदाधरम् ॥ ४७ ॥ लसत्पङ्कजकिञ्ज-
 ल्वपीतकौशेश्यामसम् । श्रीवत्सवत्सवं आजत्कौस्तुभामुक्तकन्धरम् ॥ ४७ ॥
 मत्तद्विरेफकलया परीतं वनमालया । परार्ध्यहारयलयकिरीटांगदम्पुमम्
 ॥ ४८ ॥ काञ्चीगुणोल्लसच्छूर्णिं हृदयाम्भोजविष्टरम् । दर्शनीयतमं शान्तं
 मनोनयनवर्धनम् ॥ ४९ ॥ अपीच्यदर्शनं शश्वत्सर्वलोकनमस्कृतम् । सन्तं
 वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् ॥ ५० ॥ कीर्तन्यतीर्थशशं पुण्यश्लोक-
 यशस्करम् । ध्यायेद्देवं समग्राङ्गं यावन्न च्यवते मनः ॥ ५१ ॥ स्थितं व्रजन्त-
 मासीनं शयानं वा गुहाशयम् । प्रेक्षणीये हितं ध्यायेच्छुद्धभावेन चेतसा

॥ ५३ ॥ भृत्यानुकम्पितधियेह गृहीतमूर्तेः संचिन्तयेद्भगवतो वदनारवि-
न्दम् । यद्विस्फुरन्मकरकुण्डलवल्लितेन विद्योतितामलंकपोलमुदारना-
सम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे कपिलदेवदुहितिसंवादः पूर्वार्द्धो नाम पञ्च चत्वारिंश आह्निकः ।

श्रीभगवान् उवाच । भक्तियोगो बहुविधो मार्गैर्भामिनि भाव्यते ।
स्वभावगुणमार्गेण पुंसां भावो विभिद्यते ॥ १ ॥ अभिसंधाय यदिद्वां
दम्भं मात्सर्यमेव वा । संरम्भी भिन्नदृग्भावं मयि कुर्यात्स तामसः ॥ २ ॥
विषयानभिसंधाय यश ऐश्वर्यमेव वा । अर्चादावर्चयेद्यो मां पृथग्भावः स
राजसः ॥ ३ ॥ कर्मनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन्वा तदर्पणम् । यजेद्यष्टव्यमिति
वा पृथग्भावः स सात्त्विकः ॥ ४ ॥ मदगुणश्रुतिमात्रेण मयि सर्वगुहंशये ।
मनो गंतरविच्छिन्ना यथा गंगाऽम्भसोऽम्बुधौ ॥ ५ ॥ लक्षणं भक्तियोगस्य
निर्गुणस्य ह्युदाहृतम् । अहैतुक्यव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ॥ ६ ॥
सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं न गृह्णन्ति विना

मत्सेवनं जनाः ॥ ७ ॥ स एव भक्तियोगाख्य आत्यन्तिक उदाहृतः ।
 येनातिव्रज्य त्रिगुणं मद्रावायोपपद्यते ॥ ८ ॥ अहं सर्वेषु भूतेषु भूतात्मा-
 वस्थितः सदा । तमवज्ञाय मां मर्त्यः कुरुनेऽर्चो विडम्बनम् ॥ ९ ॥ यो मां
 सर्वेषु भूतेषु मन्तमात्मानमीश्वरम् । हित्वाऽर्चो भजते मौढ्याद्भस्मन्येव
 जुहोति सः ॥ १० ॥ द्विपतः परकाये मां मामिनो भिन्नदर्शिनः । भूतेषु
 यद्वचैरस्य न मनः शान्तिमृच्छति ॥ ११ ॥ अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरं मां
 स्वकर्मकृत् । यावन्न वेद स्वहृदि सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥ १२ ॥ आत्मनश्च
 परस्यापि यः करोत्यन्तरोदरम् । तस्य भिन्नदृशो मृत्युर्विदधे भयमुत्प-
 णम् ॥ १३ ॥ अथ मां सर्वभूतेषु भूतात्मानं कृतालयम् । अर्हयेद्दानमाना-
 भ्यां मैत्र्याऽभिन्नेन चक्षुषा ॥ १४ ॥ जीवाः श्रेष्ठा ह्यजीवानां ततः प्राणभृतः
 शुभे । ततः सचिन्ताः प्रवरास्तन्त्रेन्द्रियवृत्तयः ॥ १५ ॥ तत्रापि स्पर्शचेदिभ्यः
 प्रवरा रसवेदिनः । तेभ्यो गन्धविदः शब्दविदो वराः ॥ १६ ॥
 रूपभेदविदस्तत्र ततश्चोभयतोदतः । तेषां बहुपदाः श्रेष्ठारचतुपादस्ततो

द्विपात् ॥१७॥ ततो वर्णाश्च चत्वारस्तेषां ब्राह्मण उत्तमः । ब्राह्मणेष्वापि
 वेदज्ञो ह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ॥१८॥ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ता ततः श्रेयान्स्वकर्म-
 कृत् । मुक्तसंगस्ततो भूयानद्रोग्धा धर्ममात्मनः ॥१९॥ तस्मान्मयर्पिता-
 शेषक्रियार्थात्मा निरन्तरः । मय्यर्पितात्मनः पुंसो मयि संन्यस्त कर्मणः ॥२०॥
 न पश्यामि परं भूतमकर्तुः समदर्शनात् । समदर्शिनरा नित्यं वैकुण्ठं
 तं ब्रजन्तिने ॥ २१ ॥ मनसैतानि भूतानि प्रणमेदहु मानयन् ।
 ईश्वरो जीवकलया प्रविष्टो भगवानिति ॥ २२ ॥ श्रीभगवानुवाच ।
 कर्मणा दैवनेत्रेण जन्तुर्देहोपपत्तये । स्त्रियाः प्रविष्ट उदरं पुंसो
 रेतः कणाश्रयः ॥ २३ ॥ कललं त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्बुदम् ।
 दशाहेन तु कर्कन्धूः पेश्यखण्डं वा ततः परम् ॥ २४ ॥ मासेन तु शिरो द्वाभ्यां
 बह्वङ्गथाद्यंगविग्रहः । नखलोमास्थिचर्मणि लिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ॥२५॥
 चतुर्भिर्धातवः सप्त पञ्चभिः वृत्तुद्भवः । पङ्क्तिर्जरायुणा धीतः कुक्षौ
 भ्राम्यति दक्षिणे ॥ २६ ॥ मातुर्जग्धाव्रणानाद्यैरेघद्वातुरसंमते । शेते विष्मृत्र-

योगैर्ते स जन्तुर्जन्तुसंभवे ॥ २७ ॥ कृमिभिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्र-
 तिक्षणम् । मूर्च्छार्थमाप्नोत्युरुखलेशस्तत्रत्यैः क्षुधितैर्मृदुः ॥ २८ ॥ कटुतीक्ष्णो-
 प्पलवणरूक्षाभ्लादिभिरुल्वणः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ २९ ॥
 उल्वेन संवृतस्तस्मिन्नन्त्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुक्षौ भुग्नपृष्ठ-
 शिरोधरः ॥ ३० ॥ अशक्तः स्वाङ्गचेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । तत्र लब्धस्मृतिर्देवा-
 त्कर्मजन्मशतोद्भवम् ॥ ३१ ॥ स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासं शर्म किं नाम चिन्दन्ते । गर्भ-
 वाससमंदुःखं न भूतं न भविष्यति ॥ ३२ ॥ आरभ्य सप्तमान्मासाण्यलब्धवयोधोऽपि
 वेपितः । नैकत्रास्ते स्मृतिवातैर्विष्टाभूरिव सोदरः ॥ ३३ ॥ नाथमान ऋषिर्भूतः
 सप्तवर्षिः कृताञ्जलिः । स्तुवीत तं विक्लवया वाचा येनोदरेऽर्पितः ॥ ३४ ॥
 येनेदृशीं गतिमसौ दशमास्य ईश संग्राहितः पुरुदयेन भवादृशेन । स्वेनैव
 तुष्यतु कृतेन स दीननाथः को नाम तत्प्रति विनाञ्जलिमस्य कुर्यात् ॥ ३५ ॥
 सोऽहं वसन्नपि विभो बहुदुःखवासं गर्भाक्षनिर्जिगमिपे बहिरन्धकूपे । यत्रो-
 पयातमुपसर्पति देवमाया मिथ्यामतिर्यदनु संसृतिचक्रमेतत् ॥ ३६ ॥

तस्मादहं विगतविक्रव उद्धरिष्य आत्मानमाशु तमसः सुहृदात्मनव ।
 भूयो यथा व्यसनमेतदनेकरन्ध्रं मा मे भविष्यदुपसादितविष्णुपादः ॥३७॥
 कपिल उवाच । एवं कृतमतिर्गर्भे दशमास्यः स्तुवन्नुपि । सद्यः क्षिपत्यवा-
 चीनं प्रसूत्यै सूतिमाकृतः ॥ ३८ ॥ तेनाचसृष्टः सहसा कृत्वावाक् शिर
 आतुरः । विनिष्कामति कृच्छ्रेण निरुच्छ्वासो हतस्मृतिः ॥ ३९ ॥ पतितो
 भुव्यसृङ्मूत्रे विष्टाभूरिव चेष्टते । रोख्यतिगते ज्ञाने विपरीतां गतिं गतः ॥ ४० ॥
 सङ्गं न कुर्याच्छोच्येषु योपित्क्रीडामृगेषु च । प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तद्रू-
 पधर्पितः । रोहिदुभूतां सोऽन्विधांवदृक्स्वरूपो हतत्रयः ॥ ४१ ॥ तत्सृष्टसृष्टसृ-
 ष्टेषु कोऽन्ववखण्डितधीः पुमान् । ऋषिं नारायणमृतं योपिन्मयेह मायया
 ॥ ४२ ॥ संगं न कुर्यात्प्रमदासु जातु योगस्य पारं परमारुरुक्षुः । मत्सेवया
 प्रतिलब्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ॥ ४३ ॥ योपयाति शनैर्माया
 योपिदुदेवचिनिर्मिता । तामीक्षेतात्मनो मृत्युं तृणैः कूपमिवावृतम् ॥ ४४ ॥
 यां मन्यते पतिं मोहान्मन्मायामृपभायतीम् । दैवोपसादितं मृत्युं मृगयोर्गा-

यनं यथा ॥ ४५ ॥ यदा चाहीन्द्रशय्यायां शेतेऽनन्तासनो हरिः । तदा लोका-
 लयं यान्ति त एतेगृहमेधिनाम् ॥ ४६ ॥ ये स्वधर्मान्न दुह्यन्ति धीराः
 कामार्थहेतवे । निःसंगा न्यस्तकर्माणः प्रशान्ताः शुद्धचेतसः ॥ ४७ ॥ निवृत्ति-
 धर्मनिरता निर्ममा निरहंकृताः । स्वधर्मालयेन सत्त्वेन परिशुद्धेन चेतसा
 ॥ ४८ ॥ सूर्यद्वारेण ते यान्ति पुरुषं विश्वतोमुखम् । परावशं प्रकृतिमस्योत्प-
 स्त्यन्तभावनम् ॥ ४९ ॥ अथ तं सर्वभूतानां हृत्पद्मेषु कृतालयम् । श्रुतानु-
 भावं शरणं ब्रज भावेन भामिनि ॥ ५० ॥ वासुदेवे भगवति भक्तिपोगः
 प्रयोजितः । जनयस्याशु वैराग्यं ज्ञानं यद्ब्रह्मदर्शनम् ॥ ५१ ॥ देवहुतिरुवाच ।
 विश्वं युगान्ते वटपत्र एकः शेते स्म मायाशिशुरङ्घ्रिपानः । स त्वं भूतो मे
 जठरेण नाथ कथं नु यस्योदर एतदासीत् ॥ ५२ ॥ तं त्वामहं ब्रह्म परं पुमांसं
 प्रत्यक्स्रोतस्यात्मनि संविभाव्यम् । स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहं वन्दे विष्णुं
 कपिलं वेदगर्भम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीमन्नैस्तुमे कपिलेऽवदुत्तिसंवादे उत्तरार्द्धे नाम षट्चत्वारिंश आह्निकः ।

सूत उवाच । जलन्धर इति ख्यातो जलमण्डलसम्भवः । आसीदन्तकस-
 क्लाशः तपसा लब्धविक्रमः ॥ १ ॥ तेन देवाः सगन्धर्वाः सयत्नोरगराक्षसाः ।
 निर्जिताः समरे सर्वे ब्रह्मा च भगवानजः ॥ २ ॥ विजित्यदेव सङ्घातं ब्रह्माणं
 वै जलन्धरः । जगाम देवदेवेशं विष्णुं विश्वजितं प्रभुम् ॥ ३ ॥ तयोः सम-
 भवद्युद्धं अविराममहर्निशम् । जलन्धर उवाचेदं निर्जित्य मधुसूदनम् ॥ ४ ॥
 पराजित्य महादेवं दास्ये दानवपुङ्गवाः । ब्रह्मत्वं वैष्णवत्वं च शङ्करत्वं
 सुरेप्सितम् ॥ ५ ॥ जलन्धरवचः श्रुत्वा सर्वे ते दैत्यदानवाः । जगज्जुरुच्यैः
 सन्नह्य स चैवाभिययौ शिवम् ॥ ६ ॥ भवोऽपि दृष्ट्वा दैत्येन्द्रं मेरुकूटमिव
 स्थितम् । अवध्यत्वमपि श्रुत्वा पादाङ्गुष्ठेन लीलया । रथाङ्गं च महारौद्रं
 चकाराह महाम्भसि ॥ ७ ॥ पादेन निर्मितं चक्रं जलन्धर महार्णवे । यलवान्
 यदि चोद्धर्त्तुं तिष्ठ ह्यग्रे न चान्यथा ॥ ८ ॥ जलन्धर उवाच । बाल्ये च
 भगवान् विष्णुः तपसैव विनिर्जितः । यौवने च तथा ब्रह्मा सर्पिर्भिः
 सुरपुङ्गवैः ॥ ९ ॥ गिरीन्द्रो मन्दरः श्रीमान् नीलो मेरुः सुशोभनः । कण्डूयन-

विनोदेन पातितश्चावलीलया ॥१०॥ निरुद्धा लीलया गङ्गा क्षिप्ता ऐरावता-
 दयः । भृत्यैश्चैव मम स्त्रीणां वज्रावरोधनं कृतम् ॥१॥ बडवाया मुखं भग्नं
 प्रयत्नेन विना मया । तदैव सकलं विश्वं एकार्णवमभूत् क्षणात् ॥१२॥
 सरथो भगवानिन्द्रः क्षिप्तश्च शतयोजनम् । नागपाशे मया बद्धः विष्णुश्च
 गरुडस्तथा ॥१३॥ महादेवस्य नेत्रान्तात् वह्निलेशलवस्ततः । प्रादहत् दैत्य-
 संघांस्तान् रथं जालन्धरं तथा ॥ १४ ॥ तदा दैत्योऽतिकृच्छ्रेण सुदर्शनं च
 दुर्धरम् । स्थापयामास वै स्कन्धे द्विधा भूतश्च तत्क्षणात् । पपात दैत्यो
 बलवान् अञ्जनाद्रिवापरः ॥१५॥ यः पठेत् पाठयेद्वापि जलन्धर विमर्दनम् ।
 शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥१६॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सप्तचत्वारिंश आह्निके सुदर्शनोत्पत्तिर्नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

देवानामसुरेन्द्राणां रणं परमदारुणम् । अभवत् सर्वभूतानां विनाश-
 करणं पुरा ॥ १ ॥ पराजितास्तदा देवा देवदेवेश्वरं हरिम् । प्रणम्याहु-
 र्यथावृत्तं शोकसंचिग्रमानसाः ॥ २ ॥ दानवैः पीडिताः सर्वे वयं त्वां शरणं

गताः । ब्रह्मास्त्रेण तथान्येन न वध्यास्ते कदाचन ॥३॥ सूर्य्यमण्डलसम्भूतं
 त्वदीयं चक्रमुद्यतम् । कुण्डितं ह्यभवच्चचाग्रे दधीचस्य महात्मनः ॥ ४ ॥
 चक्रं जलन्धरं हन्तुं निर्मितं हि पुरारिणा । लब्ध्वा तत् शिवसान्निध्यात् तेन
 तान् हन्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ निशम्य तद्वचस्तेषां स हरिश्चक्रभृत् स्वयम् ।
 पूजयामास चेशानं लिङ्गं स्थाप्य हिमाचले ॥ ६ ॥ ततो नाम्नां सहस्रेण
 तुष्टाव धूपभध्वजम् । प्रतिनामार्पयामास एकैकं इन्दिरालयम् ॥ ७ ॥ हरेः
 पूजापरीक्षार्थं कमलेषु महेश्वरः । जहार कमलञ्चैकम् हतपुष्पो हरिस्तदा
 ॥८॥ ध्यानेन चावगम्यैतत् स्वनेत्रमुज्जहार च । तेन चोद्धृतनेत्रेण पूजयामास
 शङ्करम् ॥ ९ ॥ ततश्चावतताराशु भवो भस्मविभूषितः । कोटिभास्कर-
 सङ्काशः जटाजूटविमण्डितः ॥ १० ॥ ज्वालामालावृतो दिव्यः तीक्ष्णदंष्ट्रः
 भयंकरः । वरदाभयहस्तश्च द्वीपिचर्मोत्तरीयकः ॥ ११ ॥ सुघोरं तं ततो
 दृष्ट्वा देवाः सेन्द्राः प्रदुर्बलुः । विष्णुश्च परमः प्रीतो ननाम च पुनः पुनः
 ॥१२॥ चचाल ब्रह्मलोकश्च चकम्पे च वसुन्धरा । ददाह शम्भुतेजश्च प्रान्तं

वै शतयोजनम् । हाहाकारो महानासीत् सर्वतो हि महीतले ॥ १३ ॥ तदा
 प्राह महादेवः कृपया प्रहसन्निव । चक्रं सुदर्शनं नाम ददामि तव शोभनम्
 ॥ १४ ॥ रूपं मे भवता दृष्टं सर्वलोकभयङ्करम् । शान्तस्यास्त्रं सदा शान्तं
 शान्तवृत्तिप्रसङ्गतः । शान्तं रणजिरे शस्त्रं अभीक्ष्णं दुःखसाधनम् ॥ १५ ॥
 एवमुक्त्वा ददौ चक्रं सूर्ययुतसमप्रभम् । नेत्रं चावेदितं विष्णोः पस्पर्श तं
 करेण वै । तदारभ्याभवद् विष्णुः पुष्कराक्षो जनैः स्मृतः ॥ १६ ॥

इति श्रीमत्किशोस्तुभे सप्तचत्वारिंश आह्निके विष्णोः सुदर्शनलाभो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

ब्रह्मपुत्रो महोतेजा राजा वृष इति स्मृतः । अभून्मित्रं दधीचस्य मुनी-
 न्द्रस्य मुनीश्वर ॥ १ ॥ प्रसङ्गाच्चाभवद्वादः सुहृत्पाशनिबद्धयोः । अपिस्वित्
 नृपतिः श्रेष्ठ उत वा विप्र एव च ॥ २ ॥ वृष उवाच । अष्टानां लोकपालानां
 वपुर्धारयते नृपः । महती देवता चासौ महतरचापि सुव्रत ॥ ३ ॥ श्रुत्वैत-
 द्बचनं तस्य अनादरकरं मुनिः । अताडयत् वृषं मूर्ध्नि दधीचो वाममुष्टिना
 ॥ ४ ॥ कुलिशेनाहनद्गुपः स्वेच्छयानरविग्रहः । संसृत्य भार्गवं चासौ

छिन्नगात्रः पपात ह ॥ ५ ॥ सन्धाय पूर्ववदेहं दधीचस्याह भार्गवः । मृत-
 सञ्जीवनो मन्त्रो मया लब्धोहि शङ्करात् ॥ ६ ॥ सम्पूज्यैव सुखाराध्यं
 महादेवं जगद्गुरुम् । अचध्यो भव विप्रर्षे मृत्युञ्जयप्रसादतः ॥ ७ ॥ तस्य
 तद्वचनं श्रुत्वा तपसाराध्य शङ्करम् । बभ्रास्थिमृत्युर्हीनश्च अभवच्चा कुतो-
 भयः ॥ ८ ॥ तदाहनपदा मूर्ध्नि क्षुपं च सदसिस्थितम् । क्षुपो दधीचं
 बभ्रेण जघानोरसि कोपतः । मोघोऽभवत्तदा वज्रः शङ्करस्य प्रसादतः ॥ ९ ॥
 क्षुपो हरिं समाराध्य स्तवेन संप्रसाद्य च । सन्दर्शनमहाहादात् तं ननाम
 पुनः पुनः ॥ १० ॥ नरेन्द्र उवाच । भगवन् देवदेवेश चिण्णो जिण्णो जगत्-
 पते । शङ्करस्य प्रियो भक्तो दधीच इति विश्रुतः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणत्वमदात्-
 सिक्तो वामपादेन मूर्ध्नि । ताडयामास सावज्ञं मां नृपं सदसिस्थितम्
 ॥ १२ ॥ उवाच च मदाविष्टः सदाहं अकुतोभयः । त्रिशूलिनो महेशस्य
 प्रसादाद्धि पिनाकिनः ॥ १३ ॥ जेतुमिच्छामि विप्रं तं ह्यजेय जगदीश्वर । हितं
 मम तथा कर्तुं त्वमर्हसि जनार्दन ॥ १४ ॥ विष्णुर्गुणाच्च । सर्वत्र रुद्रभक्ता-

नाम् अभयं सर्वदा नृप । नीचानां गुणहीनानां दधीचस्यास्य किं पुनः
 ॥११॥ तस्मात् तव महाभाग विजयो नैव भ्रूते । तथाप्येव यतिष्येऽहं
 अभीष्टपूरणाय ते ॥ १२ ॥ भविता तस्य शापेन प्रजापतिपतेर्मत्ने । विनाशो
 मम राजेन्द्र सकलैस्त्रिदशैः सह ॥१७॥ भक्तभक्तस्तदा विष्णुर्दधीचस्याश्रमं
 गमौ । विप्रस्य रूपमास्थाय तं विप्रं समुवाच ह ॥ १८ ॥ भो भो दधीच
 विप्रर्षे भवाच्चर्यनरताव्यय । वरमेकं ब्रूणे त्वत्तः तं भवान् दातुमर्हति ॥१६॥
 दधीचः प्राह सर्वज्ञः विष्णुना याचितस्तदा । ज्ञातं तवेप्सितं सर्वं द्विजरूपं
 त्यजाधुना ॥२०॥ न विभेमि जगत्यस्मिन् देवदैत्यद्विजादपि । प्रभावाद्देवदे-
 वस्य शङ्करस्य पिनाकिनः ॥२१॥ श्रीभगवानुवाच । दधीचे तव नास्त्येव जगत्यत्र
 भयं क्वचित् । भवाच्चर्यनरतो यस्मात् ततः सर्वज्ञ एव च ॥ २२ ॥ ममानुरो-
 धनाच्चैव सकृद्भक्तुं त्वमर्हसि । क्षुपं प्रति विभेमीति सदस्यन्तः नमो-
 ऽस्तुते ॥२३॥ प्रार्थितोऽपि हरिं प्राहन मे भीतिः कुतरचन । दिधक्षुः शिवभक्तं
 तं विष्णुश्चक्रं ससर्ज ह ॥२४॥ कुण्डितं चाभवच्चक्रम् शिवभक्तो जगाद च ।

भवस्य निर्मितं चक्रं न कदापि हिनस्ति माम् । ब्रह्मास्त्रैश्च तथान्यैश्च प्रयत्नं
कर्त्तुमर्हसि ॥२५॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दृष्ट्वा मोघं सुदर्शनम् । ससर्ज ह
पुनस्तस्मै चास्त्राणि वारिधारया ॥२६॥ दधीचस्तु हरं स्मृत्वा कुशमुष्टिं ससर्ज
च । त्रिशूलं ह्यभवद्विव्यं कालाग्निसदृशप्रभम् ॥२७॥ आयुधानि विसृष्टानि
नारायणपुरःसरैः । शान्तानि चाभवन् सद्यः प्रणमुस्त्रिशिवं भयात् ।
दुद्रुवुरचात्तवीर्यास्ते त्रिदशा ये मदोद्धताः ॥२८॥ ततोऽसृजत् स्वदेहाद्धि
विष्णुरच पुरुषोत्तमः । आत्मनः सदृशान् लक्षलक्षायुतान् गणान् ।
प्रददाह च तान् सर्वान् तत्क्षणात् मुनिसत्तमः ॥२९॥ तस्य विस्मापनार्थाय
विश्वमूर्त्तिरभूद्धरिः । विहस्य स हरिं प्राह मायां त्यज दृथा मयि ॥३०॥
दिव्यं ददामि ते बलुः पश्यैतस्मिन् कलेवरि । अभिव्यक्तं त्वया सार्द्धम्
ब्रह्मरुद्रान्वितं जगत् ॥३१॥ पुनः प्राह जितं विष्णुं स्मृत्वा शिवपदाम्बुजम्
॥३२॥ मायया ह्यनया किम्वा मन्त्रशक्त्याथवा तव । वस्तुशक्त्याथवा विष्णो
ध्यानशक्त्याथवा पुनः । त्यक्त्वा मायामिमां तस्माद् योद्धुमर्हस्यशेषतः ॥३३॥

निरीहः संस्थितो विष्णुर्ब्रह्मणा वारितस्तदा । ननाश निर्जितो विष्णुः
 प्रणिपत्य महासुनिम् ॥३४॥ दधीचमभिवन्द्याथ प्रार्थयामास स नृपः ।
 क्षमध्वं मम दौरात्म्यं अज्ञानादव कुतं तु यत् ॥३५॥ प्रसीद परमेशान प्रसीद
 शिवसैवक । दुर्लभा सर्वथा भक्तिर्मद्विधैः क्षत्रियाधमैः ॥ ३६ ॥ दधीचः
 परमः प्रीतस्तत्त आह क्षुपं प्रति । ब्राह्मणो विष्णुना पूज्यः किं पुनर्नृपदैवतैः
 ॥३७॥ शशाप त्रिदशान् विष्णुं शिवद्रोहमनुस्मरन् । दक्षस्य च मन्त्रे देवा
 नारायण पुरःसराः । रुद्रकोपाग्निनाध्वस्ता भवन्त्वथ मुनीश्वराः ॥३८॥
 शण्डबैवं सामरं सर्पिं विष्णुं दधीचसत्तामः । अनुगृह्य क्षुपं चाथ प्रविवेश
 निजोदजम् ॥३९॥ तत्स्थानं सुमहत्तीर्थं स्थानेश्वर इति स्मृतः । स्थानेश्वर-
 मनुप्राप्य शिवसायुज्यमामुयात् ॥४०॥ य इदं कीर्त्तयेद्दिव्यं दधीचक्षुपविग्र-
 हम् । अपमृत्युं विनिर्जित्य ब्रह्मलोकं प्रयाति सः ॥४२॥ दधीचिविष्णुसंग्रामं
 सङ्कीर्त्य धो रणे स्थितः । तस्य मृत्युभयं नास्ति विजयी सर्वथा भवेत् ॥४२॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे सप्तवत्वारिंश आह्निके दधीचविष्णुसंवादो नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

श्रीरुद्र उवाच । यूयं वेदिपदः पुत्रा विदितं वशिचकीर्षितम् । अनुग्रहाय
भद्रं वपुर्वं मे दर्शनं कृतम् ॥ १ ॥ यः परं रंहसः साक्षात् त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् ।
भगवन्तं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥ २ ॥ स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः
पुमान्विरञ्चतामेति ततः परं हि माम् । अद्याकृतं भागवतोऽथ वैष्णवं पदं
यथाहं विबुधाः कलात्यये ॥ ३ ॥ अथ भागवता यूयं प्रियाः स्थ भगवान्य-
था । न मे भागवतानां च प्रेयानन्योऽस्ति कर्हिचित् ॥ ४ ॥ इदं विविक्तं
जप्तव्यं पवित्रं मङ्गलं परम् । निःश्रेयसकरं चापि श्रूयतां तद्गदामि
वः ॥ ५ ॥ जितं त आत्मविद्वुर्यं स्वस्तये स्वस्तिरस्तु मे । भवता
राधसा राद्धं सर्वस्मा आत्मने नमः ॥ ६ ॥ नमः पङ्कजनाभाय भूत-
सूक्ष्मेन्द्रियात्मने । वासुदेवाय शान्ताय कूटस्थाय स्वरोचिषे ॥ ७ ॥ संकर्ष-
णाय सूक्ष्माय दुरन्तायान्तकोय च । नमो विश्वप्रबोधाय प्रद्युम्नायान्त-
रात्मने ॥ ८ ॥ नमो नमोऽनिरुद्धाय हृषीकेशेन्द्रियात्मने । नमः परमहंसाय
पूर्णाय निमृतात्मने ॥ ९ ॥ स्वर्गोपवर्गद्वाराय नित्यं शुचिपदे नमः । नमो

हिरण्यवीर्याय चातुर्होत्राय तन्तवे ॥ १० ॥ नम ऊर्ज इवे त्रय्याः पतये
यज्ञरेतसे । तृप्तिदाय च जीवानां नमः सर्वरसात्मने ॥ ११ ॥ सर्वसत्त्वात्म-
देहाय विशेषाय स्थवीयसे । नमस्त्रैलोक्यपालाय सहस्रोजोचलाय च ॥ १२ ॥
अर्थलिङ्गाय नभसे नमोऽन्तर्बहिरात्मने । नमः पुण्याय लोकाय अमुष्मै
भूरिवचसे ॥ १३ ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे । नमो धर्मविपा-
काय मृत्पथे दुःखदाय च ॥ १४ ॥ नमस्ते आशिषामीश मनवे कारणात्मने ।
नमो धर्माय बृहते कृष्णाय कुरुष्वमेधसे ॥ १५ ॥ पुरुषाय पुराणाय सांख्य-
योगेश्वराय च । ब्रह्मणे परिपूर्णाय वैकुण्ठपतये नमः ॥ १६ ॥ शक्तित्रय-
समेताय मीढुपेऽहंकृतात्मने । चेत आकृतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥ १७ ॥
दर्शनं नो दिदृच्छुणां देहि भागवतार्चितम् । रूपं प्रियतमं स्वानां सर्वेन्द्रिय-
गुणाञ्जनम् ॥ १८ ॥ स्निग्धप्राबुद्धनश्यामं सर्वसौन्दर्यसंग्रहम् । चार्वाक्यत-
चतुर्बाहु सुजातरुचिराननम् ॥ १९ ॥ पद्मकोशपलाशाक्षं सुन्दरध्रु सुनासि-
कम् । सुदिजं सुकपोलास्यं समकर्णविभूषणम् ॥ २० ॥ प्रीतिप्रहसितापाङ्ग-

मलकैरुपशोभितम् । लसत्पङ्कजकिञ्जल्कदुकूलं मृष्टकुरण्डलम् ॥ २१ ॥
 स्फुरत्किरीटवलयरूपरमेखलम् । शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमद्विमत्
 ॥ २२ ॥ सिंह स्कन्धत्वयो विभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभम् । श्रियानपायिन्या-
 न्निस्तनिकपाशमोरसोल्लसत् ॥ २३ ॥ पूरेचक्रसंविग्नवलिवल्युतलोदरम् ।
 प्रतिसंक्रामयद्विश्वं नाभ्याऽवर्तगभीरया ॥ २४ ॥ श्यामश्रोण्याधिरोचिष्णु-
 दुक्कूलस्वर्णमेखलम् । समचारवङ्घ्रिजंघोरनिम्नजानुसुदृशनम् ॥ २५ ॥ पदा
 शरत्पद्मपलाशरोचिषा नखद्युभिर्नोऽन्तरघं विधुन्वता । प्रदर्शय स्वीयमपास्त-
 साध्वसं पदं गुरो मार्गगुरुस्तमोजुषाम् ॥ २६ ॥ एतद्रूपमनुद्देयभ्रात्मशुद्धिम-
 भीप्सताम् । यद्भक्तियोगोऽभयदः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ॥ २७ ॥ भवान्भ-
 क्तिमतां लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तेनात्म-
 विद्गतिः ॥ २८ ॥ तं दुराराध्यमाराध्य सतामपि दुरापया । एकान्तभक्त्या
 को वाञ्छेत्पादमूलं विना वहिः ॥ २९ ॥ यत्र निर्विष्टमरणं कृतान्तो नाभि-
 मन्यते । विश्वं विध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितध्रुवा ॥ ३० ॥ क्षणार्धेनापि

तुलये न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सङ्गिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥३१॥
 अथानयाङ्घ्रिस्तव कीर्तितीर्थयोरन्तर्वहिः स्नानविधूतपाप्मनाम् । भूतेष्वनु-
 क्रोशस्रुसत्त्वशीलिनां स्यात्संगमोऽनुग्रह एव नस्तव ॥ ३२ ॥ न यस्य चित्तं
 बहिरर्थविभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् । यद्भक्तियोगानुगृहीतम-
 ब्जसा मुनिर्विचण्डे ननु तत्र ते गतिम् ॥ ३३ ॥ यत्रेदं व्यज्यते विश्वं
 चिरवस्मिन्नवभाति यत् । तत्त्वं ब्रह्म परं ज्योतिराकाशमिव विस्तृतम्
 ॥ ३४ ॥ यो माययेदं पुरुरूपयासृजद्विभर्ति भूयः जपयत्यधिक्रियः ।
 यद्भेदबुद्धिः सदिवात्मद्रुस्थया तमात्मतन्त्रं भगवन्प्रतीमहि ॥ ३५ ॥
 क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः अद्भान्विताः साधु यजन्ति सिद्धये । भूतेन्द्रि-
 यान्तःकरणोपलक्षितं वेदे च तंत्रे च त एव कोविदाः ॥३६॥ त्वमेक आद्यः
 पुन्यः सुसशक्तिस्तया रजःसत्त्वतमो विभिद्यते । महानहंखंमरुदग्निवार्धराः
 सुरर्षयो भूतगणा इदं यतः ॥३७॥ सृष्टं स्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं
 पुरमात्मांशकेन । अथो विदुस्तं पुरूपं सन्तमन्तर्मुहूर्ते हृषीकैर्मधु सारधं

यः ॥३८॥ स एष लोकानतिचण्डवेगो विकर्पसि त्वं खलु कालयानः । भूतानि
 भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीर्वारिवाऽविपह्यः ॥३९॥ कस्त्वत्पदाब्जं विजहति
 परिहृतो यस्नेऽवमानव्यथमानकेतनः । विशंकयास्मद्गुरुरर्चति स्म यद्विनो-
 पपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥४०॥ अथ त्वमसि नो ब्रह्मन्परमात्मन्विपश्चिताम् ।
 विश्वं रुद्रभयत्रस्तमकुतरिचङ्गया गतिः ॥४१॥ इदं जपत भद्रं वो विशुद्धा
 नृपनन्दनाः । स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो भगवत्यर्पिताशयाः ॥४२॥ तमेवात्मान-
 मात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितम् । पूजयध्वं गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चासकृद्भरिम्
 ॥४३॥ योगादेशमुपासाद्य धारयन्तो मुनिव्रताः । समाहितधियः सर्व एतदभ्य-
 सताहताः ॥४४॥ इदमाह पुरास्माकं भगवान्विश्वसृक्पतिः । भृग्वादीनामा-
 त्मजानां सिसृक्षुः संसिस्सृक्षताम् ॥४५॥ ते वयं नोदिताः सर्वे प्रजासर्गे
 प्रजेश्वराः । अनेन ध्वस्ततमसः सिसृक्ष्मो विविधाः प्रजाः ॥४६॥ अथेदं
 नित्यदा युक्तो जपन्नवहितः पुमान् । अचिराच्छेय आप्नोति वासुदेवपरायणः
 ॥४७॥ श्रेयसमिह सर्वेषां ज्ञानं निःश्रेयसं परम् । सुखं तरति दुष्पारं

ज्ञाननौर्व्यसनाण्वम् ॥४८॥ य इमं अद्वया युक्तो मद्गीतं भगवत्स्तवम् ।
अधीयानो दुराराध्यं हरिमाराधयत्यसौ ॥४९॥ विन्दते पुरुषोऽमुष्माद्यद्यदि-
च्छत्यसत्वरम् । मद्गीतगीतात्सुप्रोताच्छ्रयसामेकवल्लभात् ॥५०॥ य इदं
कल्प उत्थाय प्राञ्जलिः अद्वयाऽन्वितः । शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्यो मुच्यते
कर्मबन्धनैः ॥५१॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे रुद्रगीतं नाम अष्टचत्वारिंश आह्निकः ।

मैत्रेय उवाच । पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमर्पयः । तथाभरगणाः
सर्वे सानुगा मुनयोऽग्रयः ॥ १ ॥ तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्टार्कमिव रोचिषा ।
प्राजमानं वितिसिरं कुर्वन्तं तन्महत्सदः ॥ २ ॥ उदतिष्ठन् सदस्यास्ते
स्वधिष्येभ्यः सहाग्रयः । ऋते विरिञ्चं शर्वं च तद्भासान्निसचेतसः ॥ ३ ॥
प्राङ् निपत्यं मृडं दृष्ट्वा नासृज्यत्तदनादृतः । उवाच वामं चतुर्भ्यामभिबीक्ष्य
दहन्निव ॥४॥ अपूर्तां ब्रह्मर्षयो मे सहदेवाः सहाग्रयः । साधूनां ब्रुवतो ब्रुतं
नाज्ञानान्न च मत्सरात् ॥५॥ अयं तु लोकपालानां यशोघ्नो निरपन्नपः । सद्भि-

राचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूषितः ॥ ६ ॥ एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे
 दुहितुरग्रहीत् । पाणिं विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साधुवत् ॥ ७ ॥ गृहीत्वा
 मृगशावाद्याः पाणिं मर्कटलोचनः । प्रत्युत्थानाभिवादाहं वाचाऽप्यकृत
 नोचितम् ॥ ८ ॥ लुसक्रियायाशुचये मानिने भिन्नसेतवे । अनिच्छन्नप्यदां
 चालां शूद्रायेवोशतीं गिरम् ॥ ९ ॥ प्रताचासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगणैर्वृतः ।
 अटत्युन्मत्तवन्नम्रो व्युसर्केशो हसन् रुदन् ॥ १० ॥ चिताभस्मकृतस्नानः प्रेत-
 स्रङ्गः नस्थिभूषणः । शिवापदेशो ह्यशिक्षो मत्तो मत्तजनप्रियः ॥ ११ ॥ त्रिपुंड्र-
 धृक् त्रिशूली च त्रिनेत्रः सर्पभूषणः । पतिः प्रमथमृतानां तमोमात्रात्मका-
 त्मनाम् ॥ १२ ॥ तस्मा उन्मादनाथाय नटशौचाय दुर्हृदे । दत्ता वत मया
 साध्वी चादिते परमेष्ठिना ॥ १३ ॥ विनिर्चैवुं स गिरिशमप्रतीपमवस्थितम् ।
 दत्तोऽथाप उपस्पृश्य क्रुद्धः शप्तुं प्रचक्रमे ॥ १४ ॥ अयं तु देवयजन इन्द्रोपे-
 न्द्रादिभिर्भवः । सह भागं न लभतां देवैर्देवगणाऽधमः ॥ १५ ॥ विज्ञाय शापं
 गिरिशानुगाग्रणीर्नन्दीश्वरो रोषकपायदूषितः । दत्ताय शापं विससर्ज

दारुणं ये चान्यमोदंस्तदवाच्यतां द्विजाः ॥ १६ ॥ य एतन्मर्त्यमुद्दिश्य भग-
 वत्यप्रतिद्रुहि । द्रुह्यत्यज्ञः पृथग्दृष्टिस्तत्त्वतो विमुखो भवेत् ॥ १७ ॥ गृहेषु
 कूटधर्मेषु सक्तो ग्राम्यमुखेच्छया । कर्मतन्त्रं वितनुते वेदवादविपन्नधीः
 ॥ १८ ॥ बुद्ध्या पराभिधायिन्या विस्मृतात्मगतिः पशुः । स्त्रीकामः सोऽस्त्व-
 तितरां दक्षो बस्तमुखोऽचिरात् ॥ १९ ॥ विद्याबुद्धिरविद्यायां कर्ममय्यामसौ
 जडः । संसरन्त्विह ये चासुमनु शर्वावमानिनम् ॥ २० ॥ गिरः श्रुतायाः
 पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा । मथना चोन्मयिनात्मानः संमुह्यन्तु हरद्विपः
 ॥ २१ ॥ सर्वभक्षा द्विजा वृत्त्यै धृतविद्यातपोव्रताः । विरादेहेन्द्रियारामा
 याचका विचरन्त्विह ॥ २२ ॥ तस्यैवं ददतः शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै ।
 भृगुः प्रत्यसृजच्छापं ब्रह्मदण्डं दुरत्ययम् ॥ २३ ॥ भवव्रतधरा ये च ये च
 तान् समनुव्रताः । पावलिङ्गन्ते भवन्तु सच्छास्त्रपरिपन्थिनः ॥ २४ ॥ नष्ट-
 शौचा मूढधियो जटाभस्मास्थिवारिणः । विशन्तु शिवदीक्षायां यत्र देवं
 सुरासवम् ॥ २५ ॥ सदा विद्विषतोरेवं कालो वै प्रियमाण्योः । जामातुः

श्वशुरस्यापि सुमहानतिचक्रमे ॥ २६ ॥ यदाभिविक्तो दक्षस्तु ब्रह्मणा परमे-
 ष्ठिना । प्रजापतीनां सर्वेषामाधिपत्ये स्मर्योऽभवत् ॥ २७ ॥ इष्टा स वाजपे-
 येन ब्रह्मिष्ठानभिभूय च । बृहस्पतिसवं नाम समारेभे क्रतूत्तमम् ॥ २८ ॥
 सत्युवाच । प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य साम्प्रतं निर्योपितो यज्ञमहोत्सवः किल ।
 वयं च तत्राभिसराम वाम भो यत्रार्थिताऽमो विबुधा व्रजन्ति हि ॥ २९ ॥
 कथं सुतायाः पितृगेहकौतुकं निशम्य देहः सुरवर्य नैंगते । अनाहुता अप्य-
 भियन्ति सौहृदं भर्तुर्गुरोर्देहकृन्श्च केतनम् ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ।
 त्वयोदितं शोभनमेव शोभने अनाहुता अप्यभियन्ति बन्धुषु । ते यद्यनुत्पा-
 दितदोषदृष्टयो बलीयसाऽनात्म्यमदेन मन्युना ॥ ३१ ॥ विद्यातपोवित्तवपुर्व-
 यःकुलैः सतां गुणैः पङ्क्तिभि रसत्तमेतरैः । स्मृतौ हतायां भृतमानदुदृशः
 पश्यन्ति मत्ता न हि धाम भूयसाम् ॥ ३२ ॥ नैतादृशानां स्वजनव्यपेक्षया
 गृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् । येऽभ्यागतान् वक्रधियाऽभिचक्षते आरोपि-
 तधूमिरमर्पणाक्षिभिः ॥ ३३ ॥ तथाऽरिभिर्न व्यथते शिलीमुखैः शक्तेऽर्दितांगो

हृदयेन दूयता । स्वानां यथा वक्रधियां दुरुक्तिभिर्दिवानिशं तप्यति मर्म-
 ताहितः ॥३४॥ अप्रक्तं त्वमुत्कृष्टगतेः प्रजापतेः प्रियात्मजानामसि सुभ्रू-
 संमता । अथापि मानं न पितुः प्रपत्स्यसे मदाश्रयात्कः परितप्यते यतः
 ॥३५॥ पापच्यमानेन हृदातुरेन्द्रियः समृद्धिभिः पूरुषबुद्धिसाक्षिणम् । अकल्प-
 एयामधिरोढुमञ्जसा पदं परं द्रष्टि यथाऽसुरा हरिम् ॥३६॥ प्रत्युद्गमप्रश्र-
 यणाभिवादनं विधीयते साधु मिथः सुमध्यमे । प्राज्ञैः परस्मै पुरुषाय चेतसा
 गुहाशयायैव न देहमानिने ॥ ३७ ॥ सत्त्वं विशुद्धं वसुदेवशब्दितं यदीयते
 तत्र पुमानपावृतः । सत्त्वे च तस्मिन् भगवान्वासुदेवो ह्यधोऽक्षजो मे मनसा
 विधीयते ॥३८॥ तत्ते निरीक्ष्यो न पिताऽपि देहकृद्बल्लो मम द्विद् तदनुव्रताश्च
 ये । यो विश्वसृग्यज्ञगतं वरोक मामनागसं दुर्वचसाऽकरोत्तिरः ॥३९॥ यदि
 व्रजिष्यत्यतिहाय मद्बचो भद्रं भवत्या न ततो भविष्यति । संभावितस्य
 स्वजनात्पराभवो यदा स सद्यो मरणाय कल्पते ॥४०॥ सुहृद्दिष्ट्याप्रतिघात
 दुर्मनाः स्नेहाद्रुदन्त्यश्रुकलाऽतिविह्वला । भवं भवान्य प्रतिपूरुषं कृपा

प्रधक्ष्यतीवैक्षत जातचेपथुः ॥४१॥ ततो विनिःश्वस्य सती विहाय तं शोकेन
 रोपेण च दूयता हृदा । पित्रोरगात्स्त्रैणचिभूढधीर्गृहान् प्रेम्णात्मनो योऽध-
 मदात्सतांप्रियः ॥४२॥ तामागतां तत्र न कश्चनाऽऽद्रियद्विमानितां यज्ञकृतो
 भयाज्जनः । ऋते स्वसृष्टेर्जननीं च सादराः प्रेमाश्रुकण्ठ्यः परिपस्वज्जमुदा
 ॥४३॥ अरुद्रभागं तमवेक्ष्य चाध्वरं पित्रा च देवे कृतहेलनं विभौ । अनादृता
 यज्ञसदस्यधीश्वरी चुकोप लोकानिव धक्ष्यती रुपा । जगहं चाऽमर्षचिपन्नया
 गिरा शिवद्विपं धूमपथश्रस्मयम् ॥ ४४ ॥ श्रीदेव्युवाच । न यस्य लोकंऽस्त्य-
 निशायनः प्रियस्तथाप्रियो देहभृतां प्रियात्मनः । तस्मिन्समस्तात्मनि मुक्त-
 चैरके ऋते भवन्तं कतमः प्रतीपयेत् ॥४५॥ दीपान्परेयां हि गुणेष्वसाधवो
 गृह्णन्ति केचिन्न भवादृशा द्विज । गुणांश्च फल्गून्यहुलीकरिणवो महत्त-
 मारतेष्वविदद्भवानघम् ॥ ४६ ॥ नाश्चर्यमेतच्चदसत्सु सर्वदा महद्विनिन्दा
 कुणपात्मवादिषु । सेढ्यं मह्यपूरुषपादपांसुभिर्निस्ततेजस्सु तदेव शोभनम्
 ॥ ४७ ॥ यद्वद्व्यचरं नाम गिरेरितं नृणां सकृत्प्रसंगादधमाशु हन्ति तत् ।

पवित्रकीर्तिं तमलंघयशासनं भवानहो ब्रूष्टि शिवं शिवेतरः ॥४८॥ यत्पाद-
 पद्मं महतां मनोऽलिभिर्निपेवितं ब्रह्मरसासवाग्निभिः । लोकस्य यद्वर्पति
 चाशिपोऽग्निस्तस्मै भवान्द्रुह्यति विश्वबन्धवे ॥४९॥ क्रिया शिवाख्यमशिवं
 न विदुस्त्वदन्ये ब्रह्मादयस्तमवकीर्य जटाः श्मशाने । तन्माल्यभस्मनृकपा-
 ल्यऽवसत्पिशाचैर्ये मूर्धभिर्दधति तच्चरणवस्तुष्टम् ॥५०॥ कर्णौ पिधाय
 निरियाद्यदकल्प ईशे धर्मावितर्यष्टुणिभिर्विभिरस्यमाने । छिन्द्यात्प्रसह्य
 रुशतीमसतीं प्रभुश्चेज्जिह्वामसूत्रं ततो विसृजेत्स धर्मः ॥५१॥ अतस्त-
 वोत्पन्नमिदं कलेवरं न धारयिष्ये शितिकण्ठगर्हिणः । जग्धस्य मोहाद्वि-
 विशुद्धिमन्धसो जुगुप्सितस्योद्धरणं प्रचक्षते ॥५२॥ न वेदवादाननुवर्तते
 मतिः स्व एव लोके रमतो महामुनेः । यथा गतिर्देवमनुष्ययोः पृथक् स्व
 एव धर्मे न परं क्षिपेत्स्थितः ॥५३॥ कर्म प्रवृत्तं च निवृत्तमप्यृतं वेदे विचि-
 न्योभयलिंगमाश्रितम् । विरोधि तद्योगपदैककर्तारि द्वयं तथा ब्रह्मणि कर्म
 न च्छेति ॥५४॥ मा चः पदव्यः पितरस्मदास्थिता या यज्ञशालासु न धूम-

वर्त्मभिः । तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरोडिता अव्यक्तलिङ्गा अवधूतसेविताः ॥५५॥
 नैतेन देहेन हरे कृतागसो देहोद्भवेनालमलं कुजन्मना । व्रीडा ममाभूत्कु-
 जनप्रसंगतस्तज्जन्मधिग्यो महतामवद्यकृत् ॥ ५६ ॥ गोत्रं त्वदीयं भगवान्
 वृषःवज्रो दाक्षायणीत्याह यदा सुदुर्मनाः । व्ययेतनमस्मितमाशु तद्धृत्तहं
 व्युत्स्रद्य एतत्कुणपं त्वदंगजम् ॥५७॥ ततः स्वभर्तुश्चरणाम्बुजासवं जगद्-
 गुरोश्चिन्तयती न चापरम् । ददर्श देहो हतकलमपः सती सद्यः प्रजज्वाल
 समाधिजाग्निना ॥ ५८ ॥ तत् पश्यतां स्वे भुवि चाद्भुतं महद्वा हेति वादः
 सुमहानजायत । अहो अनात्म्यं महदस्य पश्यत प्रजापते यस्य चराचरं
 प्रजाः ॥ ५९ ॥ वदत्येवं जने सत्या दृष्टाऽसुत्यागमद्भुतम् । दत्तं तत्पार्षदा
 हन्तुं उदतिष्ठन्नुदायुधाः ॥६०॥ तेषामापततां वेगं निशाम्य भगवान् भृगुः ।
 यज्ञघ्नो न यजुषा दक्षिणाग्नौ जुहाव ह ॥ ६१ ॥ अष्टवर्गुणा हूयमाने देवा
 उत्पेतु रीजसा । ऋभवो नाम तपसा सोमं प्रासाः सहस्रशः ॥६२॥ तैरला-
 तायुधैः सर्वे प्रमथाः सहगुह्यकाः । हन्यमाना दिशो भेजुरुशद्वि ब्रह्मतेजसा

॥६३॥ मैत्रेय उवाच । भवो भवान्या निधनं प्रजापते रसत्कृताया अथगम्य
 नारदात् । स्वपार्षदानां च तदध्वरभुभिर्विद्रावितुं क्रोधमपारमादधे ॥६४॥
 क्रुद्धः सुदष्टौष्ठुटः स धूर्जटिर्जटां तडिद् वह्निसतोग्रोचिपम् । उत्कृत्य रुद्रः
 सहस्रोत्थितो हसन् गम्भीरनादो विससर्ज तां सुवि ॥६५॥ ततोऽतिक्रायस्त-
 नुवा स्पृशन्दिवं सहस्रबाहुर्धनरुक् त्रिसृथ्यटक् । करालदंष्ट्रो ज्वलदग्निमूर्द्धजः
 कपालमाली विचिघोद्यतायुधः ॥६६॥ तं किं करोमीति गृणन्तमाह वद्धा-
 न्नलिं भगवान् भूतनाथः । दत्तं सयज्ञं जहि मद्भटानां त्वमग्रणी रुद्र भटांशको
 मे ॥६७॥ आज्ञप्त एव कुपितेन मन्युना स देवदेवं परिचक्रमे विमुम् । मेने
 तदात्मानमसंगरंहसा महीयसां तात सहः सहिष्णम् ॥६८॥ अन्यीयमानः स
 तु रुद्रपार्षदैर्भृशं नदद्भि व्यनदत् सुभैरवम् । उद्यम्य शूलं जगदन्तकान्तकं स
 प्राद्रवदुधोपणभ्रूपणाग्निः ॥ ६९ ॥ अथत्विजो यजमानः सदस्याः ककुभ्यु-
 दीच्यां प्रसमीदय रेणुम् । तमः किमेतद्वि कुत रजोऽभूत् इति द्विजा द्विज-
 पत्न्यश्च दध्युः ॥७०॥ जाता न वान्ति न हि सन्ति दश्यवः प्राचीनवर्हि-

जीवतीहोम्रदण्डः । गावो न काल्यन्त इदं कुतो रजो लोकेऽधुना किं प्रलयाय
 कल्पते ॥ ७१ ॥ प्रसूतिमिश्राः स्त्रिय उद्विग्नचित्ताः ऊचुर्विपाको वृजिनस्यैप
 तस्य । यत् पश्यन्तीनां दुहितॄणां प्रजेशः सुतां सती मवदध्याचनागाम्
 ॥ ७२ ॥ तावत् स रुद्रानुचरैर्मखो महाबानायुधैर्वीमनकैरुदायुधैः । पिंगैः
 पिशंगैर्मकरोदराननैः पर्याद्रवद्भिर्विदुरान्वरुच्यत ॥ ७३ ॥ केचिद्व-
 भञ्जुः प्राग्वंशं पत्नीशालां तथापरे । सद आग्नीध्रशालां च तद्वि-
 हारं महानसम् ॥ ७४ ॥ रुद्रजुर्यज्ञपात्राणि तथैकेऽग्नीनिनाशयन् ।
 कुन्देष्णमूत्रयन् केचिद् विभिदुर्वेदिमेखलाः ॥ ७५ ॥ अवाधन्त मुनीनन्य
 एकैः पत्नीरतर्जयन् । अपरे जगृहुर्देवान् प्रत्यासन्नान् पलायितान् ॥ ७६ ॥
 भृगुं बबन्ध मणिमान् वीरभद्रः प्रजापतिम् । चण्डीशः पूषणं देवं भगं
 नन्दीश्वरोऽग्रहीत् ॥ ७७ ॥ सर्वं एव त्विजो दृष्ट्वा सदस्याः सदिवौकसः ।
 तैरर्द्यमानाः सुभृशं प्रावभिर्नैकयाऽद्रवन् ॥ ७८ ॥ जुहुतः स्तुवहस्तस्य
 रमश्रूणि भगवान् भवः । भृगोर्लुलुञ्चे सदसि योऽहसत् रमश्रु दर्शयन्

॥७६॥ भगस्य नेत्रे भगवान् पातितस्य रुपा मुचि । उज्जहार सदःस्थोऽद्दणा
 यः शपन्तमस्रुसुचत् ॥ ८० ॥ पूष्णश्चापातयदन्तान् कालिंगस्य यथा यतः ।
 शप्यमाने गरिमणि योऽहसद् दर्शयन्दतः ॥ ८१ ॥ आक्रम्योरसि दक्षस्य
 शितधारेण हेतिना । क्षिन्दन्नपि तदुद्धत्तुं नाशक्नोत् त्रयम्बकस्तदा ॥ ८२ ॥
 शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेव मणिभिन्नत्वचं हरः । विस्मयं परमापन्नो दध्यौ पशुपति-
 श्चिरम् ॥ ८३ ॥ दृष्ट्वा संज्ञपनं योगं पशूनां स पति मखे । यजमानपशोः कस्य
 कायात्तेनाहरच्छिरः ॥ ८४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे दत्तमलभगो नाम पञ्चमपञ्चाश आह्निकः ।

मैत्रेय उवाच । अथ देवगणाः सर्वे रुद्रानीकैः पराजिताः । स्वयंभुवे नम-
 स्कृत्य कार्त्तृस्ये नैतन्नयवेदयन् ॥ १ ॥ उपलभ्य पुरैवैतद् भगवानञ्जसम्भवः ।
 नारायणश्च विश्वात्मा न कस्याध्वरनीयतुः ॥ २ ॥ तदाकर्णय विभुः प्राह
 तेजीयसि धृतागसि । क्षेमाय तत्र सा भूयान्न प्रायेण बुभूषताम् ॥ ३ ॥
 अथापि यूयं कृतकिल्बिषा भवं धे वह्निषो भागभाजं पराङ्मुः । प्रसादयध्वं

परिशुद्धचेतसा क्षिप्रप्रसादं प्रगृहीताङ्घ्रिपद्मम् ॥ ४ ॥ नाहं न यज्ञो न च
यूयमन्ये ये देहभाजो मुनयश्च तत्त्वम् । विदुः प्रमाणं बलवीर्ययोर्वा तस्या-
त्मतन्त्रस्य कः पापं विधित्सेत् ॥ ५ ॥ स इत्थमादिश्य सुरानजस्तैः सम-
न्वितः पितृभिः सप्रजेशैः । ययौ स्वधिष्ण्यान्निलयं पुरछिपः कैलासमद्रि-
प्रवरं प्रियं प्रभोः ॥ ६ ॥ ददृशुर्विविधारम्यां अलकां नाम वै पुरीम् । नन्दा
चालकनन्दा च सरितो बाह्यतः पुरः । तीर्थपादपदाम्भोजरजसाऽतीव
पावने ॥ ७ ॥ मुमुक्षुशरणं शम्भुम् त्यक्तामर्पमिवान्तकम् । सनन्दाद्यैर्महा-
सिद्धैः शान्तैः संशान्तविग्रहम् ॥ ८ ॥ उपास्यमानं सख्या च भर्त्रा गुह्यक-
रत्नसाम् । नारदाय प्रवोचन्तं पृच्छन्ते शृण्वतां सताम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ।
जाने त्वामीशं विश्वस्य जगतो योनिवीजयोः । शक्तेः शिवस्य च परं
यत्तद्ब्रह्म निरन्तरम् ॥ १० ॥ त्वं कर्मणां मंगलमंगलानां कर्तुः स्म लोकं
तनुर्पे स्वः परं वा । अमंगलानां च तमिस्रमुल्बणं विपर्ययः केन तदैव कस्य-
चित् ॥ ११ ॥ कुर्वध्वरस्योद्धरणं हतस्य भोस्त्वयाऽसमाप्तस्य मनोः प्रजा-

पतेः । न यत्र भागं तव भागिनो ददुः कुयज्विनो येन मखो निनीयते
 ॥ १२ ॥ श्रीमहादेव उवाच । प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णो भवत्वजमुखं शिरः ।
 मित्रस्य चक्षुर्पेक्षेत भागं स्वं वह्निपो भगः ॥ १३ ॥ पूषा तु यजमानस्य
 दद्विर्जक्षतु पिष्टभुक् । देवा प्रकृतसर्चाङ्गा ये म उच्छेषणं ददुः ॥ १४ ॥
 आहुभ्यामरिविनोः पूष्णो हस्ताभ्यां कृतवाहवः । भवन्त्वध्वय्यवदचान्ये
 वस्तसमश्रुभवेत् ॥ १४ ॥ सन्धीयमाने शिरसि दक्षो रुद्राभिर्वीक्षितः ।
 सद्यः सुप्त इवोत्तस्थौ ददृशे चाग्रतो मृडम् ॥ १६ ॥ भवस्तवाय कृतवीर्नो-
 शवनीदनुरागतः । औत्कण्डाद् वाष्पकलया संपरेतो सुतां स्मरन् ॥ १७ ॥
 दक्ष उवाच । भूयाननुग्रह अहो भवता कृतो मे दण्डस्त्वया मयि धृतो
 यदपि प्लब्धः । न ब्रह्मवन्धुषु च दां भगवन्नवज्ञां तुभ्यं हरेश्च कृत पंच
 धृतव्रतेषु ॥ १८ ॥ विद्यातपोव्रतधरान्मुखतः स्म विप्रान् ब्रह्मात्मतत्त्वमचितुं
 प्रथमं त्वमस्माक् । तद्ब्राह्मणान् परमसर्वविपत्सु पासि पालः पशूनिव विभो
 प्रगृहीतदण्डः ॥ १९ ॥ योऽसौ मया अविदिततत्त्वदृशा सभायां जितो

दुरुक्ति-विशिग्वै रगणय्य तन्माम् । अर्वाक् पतन्तमहत्तम निन्दया पाहुष्या-
 द्रया स भगवान् स्वकृतेन तुज्येत् ॥ २० ॥ मैत्रेय उवाच । क्षमाप्यैवं स
 मीदृवांसं ब्रह्मणा चानुमन्त्रितः । कर्म सन्तानयामास सोपाध्यायार्तिवगग्निभिः
 ॥ २१ ॥ तदा स्वप्नमया तेषां द्योतयन्त्या दिशो दशः । मुष्टंस्तेज उपानीत
 स्तादर्येण स्तोत्रवाजिना ॥ २२ ॥ श्यामो हिरण्यरशनोऽर्कं किरीटजुष्टो
 नीलालकभ्रमर-मण्डित-कुरण्डलास्यः । कम्बजचक्रशरचापगदाऽसि चर्मव्यग्रै-
 र्हिरण्यभयभुजैरिव कर्णिकारः ॥ २३ ॥ वक्षस्यधिश्चित्तवधुर्वनमाल्युदारहासा-
 वलोककलया रमयंश्च विश्वम् । पार्श्वभ्रमद्रथजनचामरराजहंसः रवेतात-
 पत्रशशिनोपरिरज्यमानः ॥ २४ ॥ तमुपागतमालक्ष्य सर्वे सुरगणादयः ।
 मूर्ध्ना धृताञ्जलिपुटा उपतस्थुरधोक्षजम् ॥ २५ ॥ श्रीभगवानुवाच । अहं
 ब्रह्मा च शर्वश्च जगतः कारणं परम् । आत्मेश्वरः उपद्रष्टा स्वयं हृगवि-
 शेषणः ॥ २६ ॥ आत्ममायां समोविश्य सोऽहं गुणमयीं द्विज । सृजन्
 रक्षन् हरन् विशवं दध्रे संज्ञां क्रियोचिताम् ॥ २७ ॥ तस्मिन् ब्रह्मण्यद्वितीये

केवले परमात्मनि । ब्रह्मरुद्रौ च भूतानि भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ॥ २८ ॥ यथा
 पुमान् स्वर्गेषु शिरःपाण्यादिषु क्वचित् । पारक्यबुद्धिं कुरुते एवं भूतेषु
 मत्परः ॥ २९ ॥ त्रयाणामेकभावानां यो न पश्यति वै भिदाम् । सर्वभूता-
 त्सनां ब्रह्मन् स शान्तिमधिगच्छति ॥ ३० ॥ मैत्रेय उवाच । एवं भगवता-
 दिष्टः प्रजापतिपति ह्रिम् । अर्चिस्तथा क्रतुना स्वेन देवानुभयतोऽयजत्
 ॥ ३१ ॥ एवं दाक्षायणी हित्वा सती पूर्वकलेवरम् । जज्ञे हिमवतः जेत्रे
 मेनायामिति शुश्रुम ॥ ३२ ॥ तमेव दयितं भूय आबृङ्क्ते पतिमम्बिका ।
 अनन्यभावैकगतिं शक्तिः सुप्तेन पूरयम् ॥ ३३ ॥ इदं पवित्रं परमोदशे-
 ष्टितं यशस्यमागुण्यमधौघमर्पणम् । यो नित्यदाऽक्षर्यं नरोऽनुकीर्त्तयेद्बु-
 नोत्पद्यं कौरव भक्तिभायतः ॥ ३४ ॥

इति श्रीभक्तिरौस्तुभे पञ्चाश आह्निके विष्णुरुद्राभेदज्ञानेन दक्षमलसमापनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

गजेन्द्रउवाच । नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकम् । पुरुषायादि-
 वीजाय परेशायाभिधीमहि ॥ १ ॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयम् ।

योऽस्मात्परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयंभुवम् ॥ २ ॥ यः स्वात्मनीदं निजमायया-
 पितं कचिद्दिभातं कचतत्तिरोहितम् । अविद्धदृक्साद्युभयं तदीक्षिते स आत्म-
 मूलोऽयतु मां परात्परः ॥ ३ ॥ कालेन पञ्चत्वमिनेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च
 सर्वहेतुषु । तमस्तदासीद्गह्वरं गभीरं यस्तस्य पारेऽभिविराजते विभुः ॥ ४ ॥
 न यन्नेवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोऽर्हति गन्तुमीरितुम् । यथा
 नटस्याकृतिभिर्विचेष्टतो दुरत्ययानुक्रमणः स माऽयतु ॥ ५ ॥ दिदृक्ष्वो यस्य
 पदं सुमंगलं विमुक्तसंगा मुनयः सुसाधवः । चरन्त्यलोकव्रतमव्रणं वने
 भूतात्मभूताः सुहृदः स मे गतिः ॥ ६ ॥ न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा
 न नामरूपे गुणदोष एव वा । तथाऽपि लोकाप्ययसंभवाय यः स्वमायया
 तान्पनुकालमृच्छति ॥ ७ ॥ तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । अरूपा-
 योरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ८ ॥ नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमा-
 त्मने । नमो गिरां वदिराय मनसरचेतसामपि ॥ ९ ॥ सत्त्वेन प्रतिलभ्याय
 नैष्कर्म्येण विपरिचिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे ॥ १० ॥

नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञान-
घनाय च ॥ ११ ॥ क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वोध्यज्ञाय सान्निधे । पुरुषायात्म-
मूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १२ ॥ सर्वेन्द्रियगुणद्रष्टुं सर्वप्रत्यगहेतवे ।
असता क्षाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १३ ॥ नमो नमस्तेऽस्त्रिलकारणाय
निष्कारणायानुत्तकारणाय । सर्वागमाग्रायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय पराय-
णाय ॥ १४ ॥ गुणारणिच्छब्दचिदुष्मपाय तत्त्वोभविस्फूर्जितमानसाय । नैष्क-
र्म्यभावेन विवर्जितागमस्वर्यप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १५ ॥ मादृक्प्रपन्नपशुपाश-
विमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय । स्वांशेन सर्वतनुभृन्मनसि
प्रतीत प्रत्यग्दशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १६ ॥ आत्मात्मजासृष्टचित्तजनेषु
सत्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसंगविवर्जिताय । मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय
ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १७ ॥ यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजन्त
इष्टां गतिमाप्नुवन्ति । किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽद्भ-
दयो विमोक्षणम् ॥ १८ ॥ एकान्तिनो यस्य न कञ्चनार्थं चाञ्छन्ति ये वै

भगवत्प्रपन्नाः । अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायन्त आनन्दसमुद्रमग्नाः
 ॥१६॥ तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् । अतीन्द्रियं
 सूक्ष्ममिवातिदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २० ॥ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा
 लोकारचराचराः । नामरूपविभेदेन फलव्या च कलया कृताः ॥२१॥ यथाऽ-
 र्चिपोऽग्नेः सवितुर्गमस्तयो निर्यान्ति संयान्त्यसकृत्स्वरोचिषः । तथा
 यतोऽयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गः ॥ २२ ॥ स वै न देवासुर-
 मर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न पण्डो न पुमान्न जन्तुः । नायं गुणः कर्म न सन्न
 चासन्निपेधशेषो जयतादशेषः ॥२३॥ जिजीविषे नाहमिहाऽमुया किमन्तर्ब-
 हिरचावृतयेभ्योन्या । इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवस्तस्यात्मलोकावर-
 णस्य मोक्षम् ॥ २४ ॥ सोऽहं विश्वसृजां विश्वमविश्वं विश्ववेदसम् ।
 विश्वात्मानमजं ब्रह्म प्रणतोऽस्मि परं पदम् ॥ २५ ॥ योगरन्धितकर्माणो
 हृदि योगविभाविते । योगिनो यं प्रपश्यन्ति योगेशं तं नतोऽस्म्यहम् ॥२६॥
 नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेग-शक्तित्रयायाखिलधीगुणाय । प्रपन्नपालाय दुरन्त-

शक्तये कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने ॥ २७ ॥ नायं वेद स्वमात्मानं यच्छ-
क्त्याऽहंधिया हतम् । तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवन्तमितोऽस्म्यहम् ॥ २८ ॥
श्रीशुक उवाच । एवं गजेन्द्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदा-
भिमानाः । नैते यदोपसमृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राग्निलामरमयो हरिरावि-
रासीत् ॥ २९ ॥ सोऽन्तः सरस्युरुचलेन गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं
ख उपात्तचक्रम् । उत्तिष्ठ्य साम्बुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणखिल-
गुरो भगवत्तमस्ते ॥ ३० ॥ तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसाऽवतीर्य सम्राह-
माशु सरसः कृपयोज्जहार । ग्राहाद्विपादितमुखादरिणा गजेन्द्रं संपश्यतां
हरिरमृमुचदुच्छ्विष्याणाम् ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच । ये मां स्तुवन्त्यनेनांग
प्रतिबुध्य निशात्यये । तेषां प्राणत्यये चाहं ददामि विमलां मतिम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीभक्तिकोस्तुभे पञ्चाश आह्निके गजेन्द्रमोक्षणस्तुतिर्नाम द्वितीयः पट्विच्छेदः ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ । वासुदेवस्य कलया रत्नायां
जगतः स्थितौ ॥ १ ॥ जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरुचिस्तयोः । सुरुचिः प्रेयसी

पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रुवः ॥ २ ॥ एकदा सुरुचैः पुत्रममङ्कमारोप्य लालयन् ।
 उत्तमं नारुक्वन्तं ध्रुवं राजाऽभ्यनन्दत ॥ ३ ॥ तथा चिकीर्षमाणं तं
 सपत्न्यास्तनयं ध्रुवम् । सुरुचिः श्रुत्वतो राज्ञः सेष्यमाहातिगर्विता ॥ ४ ॥
 न चत्स नृपतेर्धिष्यं भवानारोढुमर्हति । न गृहीतो मया यत्त्वं कुक्षावपि
 नृपात्मजः ॥ ५ ॥ बालोऽसि बत नात्मानमग्न्यस्त्रीगर्भसंभृतम् । नूनं वेद
 भवान् यस्य दुर्लभेऽर्थे मनोरथः ॥ ६ ॥ तपसाराध्य पुरुषं तस्यैवानुग्रहेण मे ।
 गर्भं त्वं साधयात्मानं यदीच्छसि नृपासनम् ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच । मातुः
 सपत्न्याः सुदुरुक्तिविद्धः श्वसन्रुपादण्डहतो यथाहिः । हित्वा म्रियन्तं
 पितरं सन्नवाचं जगाम मातुः प्ररुदन्सकाशम् ॥ ८ ॥ तं निःश्वसन्तं स्फुरि-
 ताधरोष्ठं सुनीतिरुत्सङ्ग उदूह्य बालम् । निशम्य तत्पौरमुत्वाश्रितान्तं सा
 विन्यथे यद्गदितं सपत्न्याः ॥ ९ ॥ सोत्सृज्य धैर्यं विललाप शोकदावाग्निना
 दावलेतेव बाला । वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दृशा वाष्पकलामुवाह
 ॥ १० ॥ दीर्यं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला । माऽमङ्गलं

तात परेष्वमंस्था मुङ्क्ते जनो यत्परदुःखदस्तात् ॥१॥ सत्यं सुरुच्यामिहितं
 भवान्मे यदुर्भगाया उदरे गृहीतः । स्तन्येन वृद्धश्च विलज्जते यां भार्येति वा
 वोदुमिडस्पतिर्मांम् ॥१२॥ आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समात्राऽपि
 यदव्यलीकम् । आरधयाधोक्षजपादपद्मं यदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमो यथा ॥१३॥
 तमेव वत्साऽऽथ भृद्यवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिम् । अनन्यभावे नि-
 जधर्ममाचिते मनस्यवस्थाप्य भजस्व पुरुषम् ॥१४॥ नान्यं ततः पद्मपलाशलोच-
 नाद्दुःखच्छिदं ते मृगयामि कञ्चन । यो मृग्यते हस्तगृहीतपद्मया त्रियेतरैरङ्ग-
 विमृग्यमाणया ॥१५॥ एवं संजल्पितं मातुराकर्ण्यार्थगमं वचः । संनिय-
 म्यात्मनात्मानं निश्चक्राम पितुः पुरात् ॥१६॥ नारद उवाच । नाधुनाप्यव-
 मानं ते सन्मानं वापि पुत्रक । लक्ष्यामः कुमारस्य सक्तस्य क्रीडनादिषु
 ॥ १७ ॥ विकल्पे विद्यमानेऽपि न ह्यसंतोपहेतवः । पुंसे मोहमृते भिन्ना
 यल्लोके निजकर्मभिः ॥१८॥ परितुल्येततस्तात तावन्मात्रेण पूरुषः । दैवो-
 पसादितं याचद्दीक्ष्येश्वरगतिं बुधः ॥ १९ ॥ अथ मात्रोपदिष्टेन योगेनावरु-

त्ससि । यत्प्रसादं स वै पुंसां दुराराध्यो मतो मम ॥ २० ॥ मुनयः पदवीं
 यस्य निःसंगेनोरुजन्मभिः । न विदुर्मृगयन्तोऽपि तीव्रयोगसमाधिना ॥ २१ ॥
 अतो निवर्ततामेप निर्यन्धस्तव निष्फलः । यतिष्यति भवान्काले श्रेयसां
 समुपस्थिते ॥ २२ ॥ यस्य यद्वैवचिहितं स तेन सुखदुःखयोः । आत्मानं तोष-
 यन्देही तमसः पारमृच्छति ॥ २३ ॥ गुणाधिकान्मुदं लिप्सेदनुक्रोशं गुणाध-
 मात् । मैत्रीं समानादन्विच्छेन्न तापैरभिभूयते ॥ २४ ॥ द्रुव उवाच । सोऽयं
 शमो भगवता सुखदुःखहतात्मनाम् । दर्शितः कृपया पुंसां दुर्दशोऽस्मद्वि-
 धैस्तु यः ॥ २५ ॥ अथापि मेऽविनीतस्य ज्ञात्रं घोरमुपेयुषः । सुरुच्या दुर्वचो-
 बाणैर्भिन्ने न श्रयते हृदि ॥ २६ ॥ पदं त्रिभुवनोत्कृष्टं जिगीयोः साधु वत्स-
 मे । ब्रह्मस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन् अन्यैरप्यनधिष्ठितम् ॥ २७ ॥ नारद उवाच । जनन्या-
 ऽभिहितः पन्थाः स वै निःश्रेयसस्य ते । भगवान्वासुदेवस्तं भज तत्प्रवणा-
 त्मना ॥ २८ ॥ धर्मार्थकाममोक्षार्थं य इच्छेच्छेय आत्मनः । एकमेव हरेस्तत्र
 कारणं पादसेवनम् ॥ २९ ॥ तत्तात गच्छ भद्रं ते यमुनायास्तटं शुचि । पुण्यं

मधुवनं यत्र सात्रिध्यं नित्यदा हरेः ॥ ३० ॥ स्नात्वाऽनुसवनं तस्मिन् कालिन्द्याः
 सलिले शिवे । कृत्योचितानि नियसन्नात्मनः कल्पितासनः ॥ ३१ ॥ प्राणायामेन
 त्रिवृता प्राणेन्द्रियमनोमलम् । शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसा गुरुणा
 गुरुम् ॥ ३२ ॥ प्रसादाभिमुखं शश्वत्प्रसन्न वदनेक्षणम् । सुनासं सुध्रुवं चारु-
 कपोलं सुरसुन्दरम् ॥ ३३ ॥ तरुणं रमणीयाङ्गमरुणौष्ठेक्षणधरम् । प्रणताश्रयणं
 नम्रं शरस्यं करुणार्णवम् ॥ ३४ ॥ श्रीवत्साङ्गं घनश्यामं पुरुषं वनमालिनम् ।
 शलचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ॥ ३५ ॥ किरीटिनं कुण्डलिनं केयूरवल-
 यान्वितम् । कौस्तुभाभरणग्रीवं पीतकौशेयवाससम् ॥ ३६ ॥ काञ्चीकलापपर्यस्तं
 लसत्काञ्चननूपुरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥ ३७ ॥ पद्भ्यां
 नवमणिश्रेण्या विलसद्भ्यां समर्चताम् । हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ठणमाक्रम्या-
 त्मन्यवस्थितम् ॥ ३८ ॥ समयमानमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनम् । निधत्ते
 नैकभूतेन मनसा वरदर्पभम् ॥ ३९ ॥ एवं भगवतो रूपं सुभद्रं ध्यायतो
 मनः । निवृत्त्या परया तूष्णं संपन्नं न निवर्तते ॥ ४० ॥ जप्यश्च परमो गुह्यः

श्रयतां मे नृपात्मज । यं ससरात्रं प्रपठन् पुमान् पश्यति खेचरान् ॥४१॥ ॐ
नमो भागवते वासुदेवाय । मंत्रेणानेन देवस्य कुर्याद्व्यमयीं बुधः । संपर्या
विविधैर्द्रव्यैर्दशकालविभागवित् ॥ ४२ ॥ सलिलैः शुचिभिर्माल्यैर्वन्यमूल-
फलादिभिः । शस्ताङ्कुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्या प्रियया प्रभुम् ॥४३॥ इत्युक्तस्तं
परिक्रम्य प्रणम्य च नृपाभक्तः । ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्चरणचर्चितम् ।
तपोवनं गते तस्मिन्प्रविष्टोऽन्तः पुरं मुनिः ॥४४॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ध्रुवोपाख्याने नारदोपदेशो नाम एकपञ्चाश आह्निकः ।

राजोवाच । सुतो मे वालको ब्रह्मन् सत्रेणेनाऽकरुणात्मना । निर्वासितः
पञ्चवर्षः सह मात्रा महान्कविः ॥ १ ॥ अप्यनाथं वने ब्रह्मन्मास्मादन्त्यर्भकं
वृक्ताः । आन्तं शयानं क्षुधितं परिम्लानमुखाम्बुजम् ॥ २ ॥ अहो मे वत
दौरात्म्यं स्त्रीजितस्योपधारय । योऽङ्कं प्रेम्णाऽरुरुक्षन्तं नाभ्यनन्दमसत्समः
॥३॥ नारद उवाच । मा मा शुचः स्वतनयं देवगुप्तं विशांपिते । तत्प्रभावम-
विजाय व्यावृढ्क्ते यद्यशो जगत् ॥ ४ ॥ सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि

प्रभुः । एष्यत्यचिरतो राजन् यशो विपुलयस्तव ॥ ५ ॥ इति देवर्षिणा प्रोक्तं
 विश्रुत्य जंगतीपतिः । राजलक्ष्मीमनादृत्य पुत्रमेवान्वचिन्तयत् ॥ ६ ॥
 तत्राभिविक्तः प्रयतस्तामुष्य विभावरीम् । समाहितः पर्यचरद्दृष्ट्यादेशेन
 पूरुषम् ॥ ७ ॥ त्रिरात्रान्ते त्रिरात्रान्ते कपित्थवदराशनः । आत्मवृत्यनुसा-
 रेण मासं निन्येऽर्चयन् हरिम् ॥ ८ ॥ द्वितीयं च तथा मासं पष्ठे पष्ठेऽर्भको
 दिने । तृणपर्णीदिभिः शीर्षैः कृताब्रोऽभ्यर्चयद्विभुम् ॥ ९ ॥ तृतीयं चान-
 यन्मासं नवमे नवमेऽहनि । अब्रह्म उत्तमश्लोकमुपाधावत् समाधिना
 ॥ १० ॥ चतुर्थमपि वै मासं द्वादशे द्वादशेऽहनि । वायुभक्तो जितश्वासो
 ध्यायन् देवमधारयत् ॥ ११ ॥ पञ्चमे मास्यनुप्राप्ते जितश्वासो नृपात्मजः ।
 ध्यायन् ब्रह्म षडैकेन तस्थौ स्याणुरिवाचलः ॥ १२ ॥ सर्वतो मन आकृष्य
 हृदि भूतेन्द्रियाशयम् । ध्यायन् भगवतो रूपं नाद्राक्षीत्किंचनापरम् ॥ १३ ॥
 आधारं महदादीनां प्रधानपुरुषेश्वरम् । ब्रह्म धारयमाणस्य त्रयो लोकाश्च-
 कम्पिरे ॥ १४ ॥ यदैकपादेन स पार्थिवार्भकस्तस्थौ तदङ्गुलिनिपीडिता

मही । ननाम तत्रार्धमिभेन्द्रधिष्टिता तरीव सव्येतरतः पदे पदे ॥ १५ ॥
 तस्मिन्नभिधायति विश्वमात्मनो द्वारं निरुद्ध्याऽसुमन्यया धिया । लोका
 निरुच्छ्वासनिपीडिता भृशं सलोकपालाः शरणं यमुह्रिम् ॥ १६ ॥ श्रीभग-
 वानुवाच । मा भैष्ट बालं तपसो दुरत्ययान्निवर्तयिष्ये प्रतिघात स्वधाम ।
 यतो हि वः प्रणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि संगतात्मा ॥ १७ ॥ स वै
 धिया योगविपाकतीव्रया हृत्पद्मकोशे स्फुरित् तडित्प्रभम् । तिरोहितं सहस्रै
 बोपलक्ष्य बहिःस्थितं तदवस्थं ददर्श ॥ १८ ॥ तद्दर्शनेनागतसाध्वसः क्षिता-
 ववन्दताङ्गं चिनमय्य दण्डवत् । दृग्भ्यां प्रपश्यन् प्रपिबन्निवार्भकः चुम्बन्निवा-
 स्येन भुजैरिवाश्लिषन् ॥ १९ ॥ स तं विवक्षन्तमतद्विदं हरिर्ज्ञात्वास्य सर्वस्य
 च हृद्यवस्थितः । कृताब्जालिं प्रहृष्टमयेन कम्बुना पस्पर्श बालं कृपया कपोले
 ॥ २० ॥ स वै तदैव प्रतिपादितां गिरं दैवीं परिज्ञातपरात्मनिर्णयः । तं
 भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरं परिश्रुतोऽरुचसं ध्रुवजितिः ॥ २१ ॥ ध्रुव
 उवाच । योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्ति-

धरः स्वधाम्ना । अन्यारश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणान् नमो भगवते पुरु-
 पाय तुभ्यम् ॥२२॥ त्वहस्तया वयुनयेदमचष्ट विश्वं सुप्तः प्रबुद्ध इव नाथ भव-
 त्प्रपन्नः । तस्यापवर्ग्यशरणं तव पादमूलं विस्मयतेऽकृतविदा कथमार्तचन्दो ॥२३॥
 नूनं विमुष्टमतयस्तव मायया ते ये त्वां भवाप्ययविमोक्षेणमन्त्रहेतोः । अर्च-
 न्ति कल्पकतर्कं कुणपोपभोगधमिच्छन्ति यत्स्पर्शजं निरयेऽपि नृणाम् ॥२४॥ या
 निर्वृत्तिस्तनुभृतां तव पादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेन वा स्यात् । सा
 ब्रह्मणि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत् किं त्वन्तकासिलुलितात्पततां विमानात्
 ॥२५॥ भक्तिं मुहुः प्रवहतां त्वयि मे प्रसङ्गो भूयादनन्त महताममलाशया-
 नाम् । येनाञ्जसोत्पण्णमुख्यसनं भवार्ब्धं नेष्ये भवद् गुणकथामृतपानमन्ताः
 ॥२६॥ ते न स्मरन्त्यतितरां प्रियमीश मर्त्ये ये चान्वदः सुतमुहृद्गृहवित्त-
 दाराः । ये त्ववज्जनाभ भवदीवपदारविन्द-सौगन्ध्यबुद्ध्यहृदयेषु कृतप्रसंगाः
 ॥२७॥ यस्मिन्विरुद्धगतयो ह्यनिशं पतन्ति विद्यादयो विविधशक्तय आनु-
 पूर्यन्ते । तदुग्रह्म विश्वभवमेकमनन्तमाद्य-मानन्दमात्रमधिकारमहं प्रपञ्चे

॥२८॥ सत्पाशशिपो हि भगवंस्तव पादपद्ममाशीस्तथानु भजतः पुरुषार्थमूर्तः ।
 अप्येवमार्थं भगवान्परिपाति दीनान्वाश्रेव वत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् ॥२९॥
 श्रीभगवानुवाच । वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक । तत्प्रपच्छामि
 भद्रं ते दुरापमपि सुव्रत ॥३०॥ नान्यैरधिष्ठितं भद्रं यद्ब्राजिणु ध्रुवक्षिति ।
 यत्र ग्रहचक्षुषाणां ज्योतिषां चक्रमाहितम् ॥३१॥ मेढ्यां गोचकवत्स्यास्तु
 परस्तात्कल्पवासिनाम् । धर्मोऽग्निः कश्यपः शुक्रो मुनयो ये वनौकसः ।
 चरन्ति दक्षिणीकृत्य भ्रमन्तो यत्सतारकाः ॥३२॥ भुक्त्वा चेद्वाशिपः
 सत्पाश्रान्ते मां संस्मरिष्यसि । ततो गन्तासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् ।
 उपरिष्ठाह्वयिभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः ॥३३॥ ध्रुवउवाच । समाधिना नैक-
 भवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरेतसः । मासैरहं पङ्क्तिभिरमुष्य पादयो-
 रङ्गायामुपेत्यापगतः पृथङ्मतिः ॥३४॥ अहो वत ममानात्म्यं मन्दभाग्यस्य
 पश्यत । भवच्छिदः पादमूलं गत्वाऽयाचे यदंतवत् ॥३५॥ मतिर्विदूषिता
 देवैः पतद्भिरसहिष्णुभिः । यो नारदवचस्तथ्यं नाग्राहिपमसत्तमः ॥३६॥

दैवीं मायामुपाश्रित्य प्रसुप्त इव भिन्नदृक् । तप्ये द्वितीयेऽप्यसति भ्रातृ-
 भ्रातृव्यहृद्भुजा ॥३७॥ मयैतत्प्रार्थितं व्यर्थं चिकित्सेव गतायुषि । प्रसाद्य
 जगदात्मानं तपसा दुष्टप्रसादनम् ॥३८॥ भविच्छ्रद्धमयाचैऽहं भवं भाग्यवि-
 वर्जितः । भाग्यं फलति सर्वत्र न विद्या न तपः फलम् ॥३९॥ स्वराज्यं
 यच्छ्रुतो मौढ्यान्मानो मे भिञ्चितो वत । ईश्वरात्क्षीणपुण्येन फलीकारा-
 निबाधनः ॥४०॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ध्रुवोपाख्याने वरप्रदानं नाम द्विपञ्चाश आह्निकः ।

आकर्ण्यार्त्तमजमायान्तं हर्षवेगेन धर्षितः । निश्चक्राम पुरात्तूष्णमात्मजा-
 भीक्षणेत्सुकः ॥१॥ सुनीतिः सुरुचिरचास्य महिष्यौ रुक्मभूषिते । आरुह्य
 शिविकां सार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ॥ २ ॥ तं दृष्ट्वोपवनाभ्याश आयान्तं
 तरसा रथात् । अवरुह्य नृपस्तूष्णमासाद्य प्रेमविह्वलः ॥ ३ ॥ परिरेभेऽङ्गजं
 दोभ्यां दीर्घोत्कण्ठमनाः रवसन् । विष्वक्सेनाङ्घ्रि-संस्पर्शहताशेषाघबन्ध-
 नम् ॥ ४ ॥ अभिवन्द्य पितुः पादावाशीर्भिशचाभिमन्त्रितः । ननाम मातरौ

शीर्ष्णी सत्कृतः सज्जनाग्रणीः ॥ ५ ॥ सुरुचिस्तं समुत्थाप्य पादावनतमर्भ-
कम् । परिष्वज्याह जीवेति बाष्पगद्गदया गिरा ॥ ६ ॥ यस्य प्रसन्नो भग-
वान्गुणैर्भैष्यादिभिर्हरिः । तस्मै नमन्ति भूतानि निगमाप इव स्वयम् ॥ ७ ॥
उत्तमश्च ध्रुवश्चोभावन्योऽन्यं प्रेमविह्वलौ । अंगसंगादुत्पुलकावसौधं मुहु-
रुहतुः ॥ ८ ॥ सुनीतिरस्य जननी प्राणेश्योऽपि प्रियं सुतम् । उपगुह्य जहा-
वाधिं तदंगस्पर्शनिर्वृता ॥ ९ ॥ उत्तानपादो राजर्षिः प्रभावं तनयस्यतम् । श्रुत्वा
दृष्ट्वाद्भुततमं प्रपेदे विस्मयं परम् ॥ १० ॥ वीक्ष्योढवयसं तं च प्रकृतीनां च
संमतम् । अनुरक्तप्रजं राजा ध्रुवं चक्रे भुवःपतिम् ॥ ११ ॥ उत्तमस्त्यक्तुतोद्वाहो
मृगयायां बलीयसा । हतः पुरयजनेनाद्रौ तन्माताऽस्य गतिं गता ॥ १२ ॥
ध्रुवो भ्रातृवधं श्रुत्वा कोपामर्षशुचाऽर्पितः । जैत्रं स्पन्दनमास्थाय गतः पुरय-
जनालयम् ॥ १३ ॥ ततो निष्क्रम्य बलिन उपदेवमहाभटाः असहन्तस्तं नि-
नादमभिपेतुरुदायुधाः ॥ १४ ॥ स तानापततो वीर उग्रधन्वा महारथः ।
एकैकं युगपत्सर्वानहन् चारैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १५ ॥ तेऽपिचामुममृग्यन्तः पाद-

स्पर्शमिवोरगाः । अभ्यवर्प्यप्रकुपिताः सरथं सहसारयिम् ॥ १६ ॥ तस्य ते चाप-
निर्मुक्ता भित्त्वा वर्माणि रक्षसाम् । कायानाविविशुस्तिग्मा गिरीनशनयो
यथा ॥ १७ ॥ क्षणेनाच्छादितं व्योम घनानीकेन सर्वतः । विस्फुरत्तडिता
दित्तु त्रासयत् स्तनयितुना ॥ १८ ॥ बधूपू रुधिरौघासृक्पूयविष्मूत्रमेदसः ।
निर्पेतुर्गगनादस्य कबन्धान्यग्रतोऽनघ ॥ १९ ॥ ततः खेऽदृश्यत गिरिर्निपेतुः
सर्वतोदिशम् । गदापरिघनिस्त्रिंशमुसलाः साशमवर्पिणः ॥ २० ॥ अहयोऽ-
शनिनिःश्वासा वमन्तोऽग्निं रुपाक्षिभिः । अभ्यधावन् गजा मत्ताः सिंहव्या-
घ्राश्च यूथशः ॥ २१ ॥ समुद्र ऊर्मिभिभीमः प्लावयन्सर्वतो भुवम् । आस-
साद् महाहादः कल्पान्त इव भोषणः ॥ २२ ॥ मुनय ऊचुः । औत्तानपादे
भगवांस्तव शार्ङ्गधन्वा देवः क्षिणोत्वचनतार्तिहरो विपज्ञान् । यन्नामधेयम-
भिधाय निशम्य चाद्धा लोकोऽञ्जसा तरति दुस्तरमङ्गमृत्युम् ॥ २३ ॥ निशम्य
गदतामेवमृषीणां धनुषि ध्रुवः । संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्य यन्नारायणनिर्मितम्
॥ २४ ॥ संधीयमान एतस्मिन्माया गुह्यकनिर्मिताः । क्षिप्रं विनेशुर्विदुर

क्लेशा ज्ञानोदये यथा ॥२५॥ तान्हन्यमानानभिधीदय गुह्यकाननागसन्निच-
 त्ररथेन भूरिशः । औत्तानपादिं कृपया पितामहो मनु जगदोपगतः सह-
 विभिः ॥२६॥ मनुरुवाच । अलं वत्सातिरोपेण तमोद्वारेण पाप्मना । येन
 पुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ॥ २७ ॥ नन्वेकस्यापराधेन प्रसङ्गादहवो
 हताः । नायं मार्गो हि साधूनां हृषीकेशानुवर्तिनाम् ॥ २८ ॥ स खल्विदं
 भगवान्कालशक्त्या गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः । करोत्यक्तैव निहन्त्यहन्ता
 चेष्टा विभूम्नः खलु दुर्विभाव्या ॥२९॥ सोऽनन्तोऽन्तकरः कालोऽनादिरादि-
 कृदव्ययः । जनं जनेन जनयन्मारयन्मृत्युनान्तकम् ॥ ३० ॥ केचित्कर्म चद-
 न्त्येनं स्वभावमपरे नृप । एके कालं परे दैवं पुंसः काममुतापरे ॥ ३१ ॥
 अव्यक्तस्याप्रमेयस्य नानाशक्त्युदयस्य च । न वै चिकीर्षितं तात को वेदाथ
 स्वसंभवम् ॥ ३२ ॥ तमेव मृत्युममृतं तात दैवं सर्वात्मनोपेहि जगत्परा-
 यणम् । यस्मै बलिं विश्वसृजो हरन्ति गावो यथा वै नसि दामग्रन्निताः
 ॥३३॥ संयच्छ रोपं भद्रं ते प्रतीपं श्रेयसां परम् । श्रुतेन भूयसा राजन्नगदेन

यथामयम् ॥३४॥ हेलनं गिरिशभ्रातुर्धनदस्य त्वया कृतम् । यज्जनिवान्यु-
 ण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्पितः ॥३५॥ तं प्रसादय बत्साशु सन्नत्पा प्रश्रयो-
 क्तिभिः । न याचन्महतां तेजः कुलं नोऽभिभविष्यति ॥३६॥ ध्रुवं निवृत्तं
 प्रतिबुद्धय वैशसादपेतमन्युं भगवान्धनेश्वरः । तन्नागतश्चारणयज्ञकिन्नरैः
 संस्तूयमानोऽभ्यवदत्कृताञ्जलिम् ॥३७॥ धनद उवाच । भो भो क्षत्रियदा-
 याद परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ । यस्त्वं पितामहादेशाद्वैरं दुस्त्यजमत्यजः ॥३८॥
 न भवानवधीद्यज्ञान्न यज्ञा भ्रातरं तव । काल एव हि भूतानां प्रभुरप्यभ्यभादयोः
 ॥३९॥ अथायजत यज्ञेशं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः । द्रव्यक्रियादेवतानां कर्म कर्म-
 फलप्रदम् ॥४०॥ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं शशास क्षितिमण्डलम् । भोगैः पुण्यक्षयं
 कुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् ॥४१॥ त्रिवर्गोपश्रिकं नीत्वा पुत्रायादान्दृपासनम् ।
 मन्यमान इदं विश्वंमायारचितमात्मनि ॥४२॥ भक्तिं हरौ भगवति प्रवह-
 न्नजस्त्रमानन्दवाष्पकलया मुहुरर्थमानः विक्लिद्यमानहृदयः पुलकाचिताङ्गो
 नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तलिङ्गः ॥ ४३ ॥ स ददर्श विमानाग्र्यं नभसो-

स्वतरदध्रुवः । विभ्राजयद्दशदिशो राकापतिमिवोदितम् ॥४४॥ सुनन्दनन्दा-
 वूचतुः । भो भो राजन्सुभद्रं ते वाचं नोऽवहितः शृणु । यः पञ्चवर्षस्तपसा
 भवान्देवमतीतृपत् ॥४५॥ तस्याखिलजगद्धातुराचां देवस्य शार्ङ्गिणः । पार्षदा-
 विह संप्राप्तौ नेतुं त्वां भगवत्पदम् ॥४६॥ सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं त्वया
 घटसूरयोऽप्राप्य विचक्षते परम् । आतिष्ठ तच्चन्द्रदिवाकरादयो ग्रहर्क्षताराः
 परिधन्ति दक्षिणम् ॥४७॥ अनास्थितं ते पितृभिरन्यैरप्यंग कर्हिचित् ।
 आतिष्ठ जगतां बन्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥४८॥ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लो-
 कमौलिना । उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुं त्वमर्हसि ॥४९॥ परीत्याभ्यर्च्य
 धिष्ण्याग्र्यं पार्षदावभिवन्द्य च । इयेप तदधिष्ठातुं विभूद्रूपं हिरण्यमयम् ॥५०॥
 तदोत्तानपदः पुत्रो ददर्शान्तकमागतम् । मृत्योर्मूर्ध्नि पदं दत्त्वा आरुरोहा-
 ङ्कृतं गृहम् ॥५१॥ स च स्वर्लोकमारोह्यन्सुनीतिं जननीं ध्रुवः । अन्वस्मर-
 द्गं हित्वा दीनां यास्ये त्रिविष्टपम् ॥५२॥ इति व्यवसितं तस्य अप्रवसाय
 सुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥५३॥ इत्युत्तान-

पदः पुत्रो ध्रुवः कृष्णपरायणः । अभूञ्चयाणां लोक्तानां चूडामणि-
 रिवामलः ॥ ५४ ॥ महिमानं विलोक्यास्य नारदो भगवानृषिः । आतोद्यं
 चितुदन् श्लोकान्सत्रोऽगायत्प्रचेतसाम् ॥ ५५ ॥ नूनं सुनीतेः पतिदेवताया-
 स्तपः प्रभावस्य सुतस्य तां गतिम् । दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदवादिनो नैवाधि-
 गन्तुं प्रभवन्ति किं नृपाः ॥ ५६ ॥ ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितं संमतं सताम् ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् । स्वर्ग्यं ध्रौव्यं सौमनस्यं यशस्य-
 मयमर्पणम् ॥ ५७ ॥ श्रुत्वा तच्छ्रद्धया भीक्षुणमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेदुभक्ति-
 भगवति यथा स्यात्क्लेशसंक्षयः ॥ ५८ ॥ महत्त्वमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः
 शीलादयो गुणाः । यत्र तेजस्तदिच्छूनां मानो यत्र मनस्विनाम् ॥ ५९ ॥
 प्रयतः कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजमनाम् । सायं च पुण्यश्लोकस्य ध्रुवस्य
 चरितं महत् ॥ ६० ॥ पौर्णमास्यां सिनीवाल्यां द्वादश्यां श्रवणेऽथवा ॥
 दिनचये व्यतीपाते संक्रमेऽर्कदिनेऽपि वा ॥ ६१ ॥ आवयेच्छ्रद्धाधानानां
 तीर्थपादपदाश्रयः । नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानं संतुष्ट इति सिध्यति ॥ ६२ ॥

ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेऽमृतम् । कृपालोर्दीननाथस्य देवास्तस्या-
नुगृह्णते ॥ ६३ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ध्रुवोपाख्याने परमपदप्राप्तिर्नाम त्रिपञ्चाश आह्निकः ।

नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्तं यज्ञपुरुषमवहित्तात्मायजत्
तस्य ह वाच अद्वया विशुद्धभावेन यजतः दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवत-
वान्सत्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजितं आविरचकार ॥ १ ॥ अथ ह
ऋत्विक्सदस्य गृहपतयोऽधना इवोत्तमधनमुपलभ्य सवहुमानमर्हणेनावन-
तशीर्षाण उपतस्थुः अभिष्टूयमानो भगवान् सदयमिदमाह आग्नीध्रीयेऽश-
कलयावत्तरिण्यामि आत्मतुल्यमनुपलभमानः ॥ २ ॥ वहिपि तस्मिन्नेव विष्णु-
दत्त भगवान्परमर्षिभिः प्रसादितो नाभेः प्रियचिकीर्षया तदचरोधायने
मेरुदेव्यां धर्मान् दर्शयितुकामो वातरशनानां श्रमणानामृषीणामूर्ध्वमन्थिनां
शुक्लया तनुवाऽवततार ॥ ३ ॥ नाभिस्तु यथाभिलपितं सुप्रजास्त्वमवरुध्या-
तिप्रमोदभरविहलो गद्वदाक्षरया गिरा स्वैरं गृहीतनरलोकसधर्मं भगवन्तं

पुराणपुरुषं मायाचलसितमतिः वत्स तातेति सानुरागमुपललयन् परां
निर्वृत्तिमुपगतः ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदो राजा नाभिरात्मजं
समयसेतुरक्षायामभिषिच्य ब्राह्मणेषूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालायां
प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन नरनारायणारूपं भगवन्तं वासुदेवमुपा-
सीनः कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥ अथ ह भगवानुपभदेवो जयन्त्या-
मिन्द्रदत्तायाम् आत्मजानाम् आत्मसमानानां शतं जनयामास ॥ ६ ॥ येषां
खलु महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण आसीद् येनेदं वर्षं भारतमिति व्यप-
दिशन्ति । कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः । आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्च-
मसः करभालनः । इति भागवतधर्मदर्शना नव महा भागवताः । यवीयांस
एकाशीतिर्जायन्तेयाः पितुरादेशकरा महाशालीना महाश्रोत्रिया यज्ञशीलाः
कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ ७ ॥ स कदाचिददमानो भगवानुपभो
ब्रह्मावर्तगता ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशमयन्तीनाम् आत्मजानबहि-
तात्मनः प्रश्रयप्रणमरसुयन्त्रितान् अप्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ ८ ॥ ऋषभ

उवाच । नायं देहो देहभाजां नृलोकं कष्टान्कामानर्हते चिद्भुजां
 ये । तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्त्वं शुद्धेद् यस्माद्ब्रह्मसौख्यं त्वनन्तम्
 ॥ ६ ॥ महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेः तमोद्वारं घोषितां सङ्घिसङ्गम् ।
 महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥ १० ॥
 ये वा मयीशे कृतसौहृदार्था जनेषु देहं भवार्तिकेषु । गृहेषु जायात्म-
 जरातिमत्सु न प्रीतियुक्ता यादवर्थाश्च लोके ॥ ११ ॥ नूनं प्रमत्तः कुरुते
 विकर्म यदिन्द्रियप्रीतय आपृणोति । न साधु मन्ये यत आत्मनोऽयम-
 सन्नपि क्लेशद आस देहः ॥ १२ ॥ पराभवस्तावदबोधजातो यावन्न
 जिज्ञासत आत्मतत्त्वम् । यावत्क्रियास्तावदिदं मनो वै कर्मात्मकं येन शरी-
 रबन्धः ॥ १३ ॥ एवं मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते अविद्यायात्मन्युपधीयमाने ।
 प्रीतिर्न यस्मान्मयि वासुदेवे न देहयोगात्परिमुच्यतेऽतः ॥ १४ ॥ यदा न
 परयत्तयथागुणेहां स्वार्थं प्रमत्तः सहसा विपरिचत् । गतस्मृतिर्विन्दति तत्र
 तापान् आसाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः ॥ १५ ॥ पुंसः स्त्रिया युग्मक भावमेनं तयोर्मिथो

हृदयग्रन्थिमाहुः । अतो गृहत्वेन सुतासवित्तैः जनस्य मोहोऽयमहंममेति ॥ १३ ॥
 यदा मनो हृदयग्रन्थिरस्य कर्मानुबद्धो दृढ आश्लथेत । तदा जनः संपरिवर्त-
 तेऽस्मात्मुक्तः परं यात्यतिहाय हेतुम् ॥ १७ ॥ हंसे गुरौ मयि भक्त्यानुवृत्त्या
 चितृष्ण्या दन्द्यतितिच्या च । सर्वत्र जननोच्यसनावगत्या जिज्ञासया
 तपस्रहानिवृत्त्या ॥ १८ ॥ मत्कर्मभिर्मत्कथया च नित्यं मदेवसद्भादु गुणकीर्त-
 नान्मै । निर्वैरसाम्योपशमेन पुत्रा जिहासया देहगेहात्मबुद्धेः ॥ १९ ॥ अध्या-
 त्मयोगेन विविक्तसेवया प्राणैन्द्रियात्माभिजयेन सम्यक् । सच्छब्दया ब्रह्म-
 चर्येण शश्वदु असंप्रमादेन यमेन वाचाम् ॥ २० ॥ सर्वत्र महावचिचक्षणेन
 ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन । योगेन धृत्युद्यमसन्वयुक्तो लिंगं व्यपोहेत्कुश-
 लोऽहमाख्यम् ॥ २१ ॥ कर्माशयं हृदयग्रन्थिवन्धम् विद्ययाऽसादितमप्रमत्तः ।
 अनेन योगेन यथोपदेशं सम्यग्वपोह्योपरमेत योगात् ॥ २२ ॥ पुत्रांश्च
 शिष्यांश्च नृपो गुरुर्वा मल्लोक्तकामो मदनुग्रहार्थः । इत्थं विप्रन्युरनुशिष्या-
 दत्तज्ञानं न योजयेत्कर्मसु कर्ममूढान् । कं योजयन्मनुजोऽर्थं लभेत निपात-

गन् नष्टदृशं हि गर्ते ॥२३॥ एवं नाराणां विषयसृष्ट्या च निपातयन् निरयेत्व-
 न्यक्कूपे ॥२४॥ लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टि र्द्यौऽर्थान्समीहेत नि कामकामः ।
 अन्योन्यचरः सुखलेशहेतोः अनन्तदुःखं च न वेद मूढः ॥२५॥ कस्तं स्वयं तद-
 भिज्ञो विपरिच्यद् अविद्यायामन्तरे वर्तमानम् । दृष्ट्वा पुनस्तं सद्यः कुबुद्धिं
 प्रयोजयेदुत्पथगं यथान्वयम् ॥२६॥ पिता न स स्यात् जननी न सा स्यात् पतिर्न
 स स्यात् स्वजनो न स स्यात् । दैवं न तत् स्यात् न गुरुश्च स स्यात् न मोच-
 येद्यः समुपेतमृत्युम् ॥ २७ ॥ इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वं हि मे हृदयं
 यन्न धर्मः । पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आरात् अदतो हि मामृषभं प्रादुरार्याः ॥२८॥
 तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयांसममुं सनाभम् । अक्लिष्ट-
 बुद्ध्या भरतं भजध्वं शुश्रूषणं तद्भरणं प्रजानाम् ॥२९॥ भूतेषु वीरुद्भय-
 उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सेवो धनिष्ठाः । ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि
 गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥ ३० ॥ देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना दक्षादयो
 ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् । भवः परः सोऽथ विरिञ्चवीर्यः स मत्परोऽहं द्विजदे-

चदेयः ॥३१॥ न ब्राह्मणैस्तुल्ये भूतमन्यत् पश्यामि विप्राः किमतः परं तु ।
यस्मिन्नुभिः प्रहृतं श्रद्धयाहम् अशनामि कामं न तथाग्निहोत्रे ॥ ३२ ॥ धृता
तनूश्रुशती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् । शमो दमः सत्यमनुग्रह-
श्च तपस्तिष्ठानुभवश्च यत्र ॥३३॥ मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मान् स्वर्गोपव-
र्गापिपतेर्न किञ्चित् । येषां किमु स्यादितरेण तेषाम् अकिञ्चनानां मयि भक्ति-
भाजाम् ॥३४॥ सर्वणि मद्धिष्यतया भवद्भिः श्वराणि भूतानि सुता भुव-
णि । संभावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदग्निस्तदुद्गार्हण्ये ॥३५॥ मनोवचा-
दृक् करणे हि तस्य साक्षात्कृतं मे परियर्हणं हि । विना पुमान्येन महाविमोहात्
कृतान्तपाशान्न विमोक्तुमीशेत् ॥३६॥ एवमनुशास्य स्वतनयशतज्येष्ठं परम-
भागवतं भगवज्जनपरायणं भरतं धरणिपालनायाभिषिच्य स्वयं भवन एवो-
र्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः प्रकीर्णकेश आत्मन्यारो-
पिताहवनीये ब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज । जडान्धमूकवधिरपिशाचोन्मादकवत् अव-
धूतवेधोऽभिभाषमाणोपि जनानां गृहीतमौनव्रतः तूष्णीं बभूव ॥३७॥ तत्र तत्र

पुरग्रामगिरिवनाश्रमादिषु अनुपथमवनिचरापसदैः परिभूयमानो मन्त्रिकाभिरिवयनगजः तर्जनीताडनावमेहनष्ठीवन-ग्रावशकृद्रजः प्रक्षेप-पूतिचातदुरक्तैः तद्विगणयन्नेव असत्संस्थान एतस्मिन्देहोपलक्षणे सदुपदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वह्निमावस्थानेन असमारोपिताहंममाभिमानत्वात् अविखण्डितमनाः पृथिवीमेकचरः परिवव्राम ॥ ३८ ॥ लम्बमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोः अवधूतमलिननिजशरीरेण ग्रहगृहीत इवाट्टश्यत । व्रतमाजगरमास्थितः शयान एवादर्नाति पिबति ग्वादत्यवमेहति हृदति स्म ॥ ३९ ॥ तस्य ह यः पुरीषसुरभिः सौगन्ध्यवायुः तं देशं दशयोजनं समन्तात् सुरभि चकार । एवं गोमृगकाकचर्यया व्रजं स्तिष्ठन्नासीनः शयान काकमृगगोचरितः पिबति खादत्यवमेहति स्म । अथ समीरवेगविधूत-वेणुविकर्पणजातोऽग्र-दावानलः तद्वनम् अलेलिहानः सह तेन ददाह ॥ ४० ॥ यस्य किल अनुचरितं उपाकर्ण्य कोङ्कवेङ्कुकटकानां राजाऽर्हन्नामोपशिष्य कलावधर्म उत्कृष्यमाणे भवितव्येन विमोहितः स्वधर्मपथम् अकुतोभयमपहाय कुपथपापण्डमसमञ्जसं निजमनीपया मन्दः

संपर्वर्तयिष्यते ॥ ४१ ॥ इति ह स्म सकलवेदलोके देवब्राह्मणगवां परमगुरो-
र्भगवत ऋषभाख्यस्य विशुद्धाचरितेरितं पुंसां समस्तदुश्चरिताभिहरणम्
परममहामंगलायनमिदम् अनुश्रद्धयोपचितया अनुश्रुणेत्याश्रावयति चाऽव-
हितो भगवति तस्मिन्वासुदेवे एकान्ततो भक्तिरनयोऽपि समनुवर्तते ॥ ४२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे ऋषभदेवोपाख्यानं नाम चतुष्पञ्चाश आह्निकः ।

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवताऽवनि तलपरिपालनाय सञ्चिन्तित-
स्तदनुशासनपरः पञ्चजनीं विरवरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ स बहुविन्मही-
पतिः पितृपितामहवत्सलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः स्वधर्ममनु-
वर्तमानः पर्यपालयत् । ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुच्चावचैः ॥ २ ॥
एवं कर्मविशुद्ध्या ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे लब्धैस्तरां भक्तिरनुदिनमे-
धमानया अजायत । वर्षायुतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणायसरः पुलहाश्रमे
प्रवव्राज । यत्र ह वाच भगवान्हरिरद्यापि तत्रत्यानां निजजनानां
वात्सल्येन संनिधाप्यत इच्छारूपेण ॥ ३ ॥ तस्मिन् अचिरतपुरुषपरिचर्यया

भगवति प्रयर्धमानानुरागभर-मुत्तहृदयशैथिल्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्धिद्यमान-
 रोमपुलककुलक औत्कण्ठ्यप्रवृत्तप्रणयवाष्पनिरुद्धावलोकनयन एवं निज-
 रमणारुणचरणरविन्दानुध्यानपरिचितभक्तियोगेन परिप्लुतपरमाल्लाद-
 गम्भीरहृदयहृदावगाढधिपणस्तामपि क्रियमाणां भगवत्सपर्यां न सस्मार
 ॥ ४ ॥ भगवन्तं हिरण्मयं पुरुषमुज्जिह्वाने सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतद्
 होवाच । परोरजः सचितुर्जातवेदो देवस्य भर्गो मनसेदं जजान । सुरेतसाऽदः
 पुनराविश्य चष्टे हंसं गृध्राणं नृपद्रिं गिरामिमः ॥ ५ ॥ एकदा तु महानद्यां
 कृताभिपेकनैयमिकावश्यको ब्रह्माक्षरमभिगुणानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त उप-
 विवेश । तत्र तदा राजन्ह्रिणी पिपासया जलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम ।
 तत्रा पेपीयमान उदके तावदेवाचिदूरेण नदतो मृगपतेरुन्नादो लोकभयंकर
 उदपतत् ॥ ६ ॥ तमुपश्रुत्य सा मृगवधूः प्रकृतिविक्रवा चकितनिरीक्षणा
 सुतरांमपि हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदया पारिप्लवदष्टिरगततृपा भयात् सह-
 सैवोन्वचक्राम । तस्या उत्पतन्त्या अन्तर्वतन्या उरुभयावगलितो येनिनि-

गतो गभः सूतसि निपपात । तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरा स्वगणेन
 वियुज्यमाना कस्यांचिद्वर्षां कृष्णसारसती निपपाताथ च ममार ॥ ७ ॥
 तं त्वेणकुणकं कृपणं स्त्रोतसानूह्य मानमभिबीद्यापविद्धं बन्धुरिवानुकम्पया
 राजर्षिर्भरत आदाय मृतमातरमिति आश्रमपदमनयत् । तस्य ह वा एणकुणक
 उन्धैरेतस्मिन्कृतनिजाभिमानस्य अहरहः तत्पोषणपालनलालनप्रीणना-
 नुष्ठानेन अत्मनियमाः सह्यमाः पुरुषपरिचर्यादय एकैकशः कतिपयेनाहर्गणेन
 वियुज्यमानाः किल सर्व एवोदवसन् ॥ ८ ॥ अहो वतायं हरिणकुणकः
 कृपण ईश्वररथचरणपरिभ्रमणरथेण स्वगणसुहृद्वन्धुभ्यः परिवर्जितः शरणं
 च मोपसादितो मामेव मातापितरौ भ्रातृजानीन् यौथिकांश्चैवोपेयाय नान्यं
 कंचन वेद मय्यतिविस्त्रब्धरच अत एव मया मत्परायणस्य पोषणपालनप्रीण-
 नलालनमनसूयुनाऽनुष्ठेयं शरण्योपेक्षादोषविदुषा ॥ ९ ॥ नूनं ह्यार्याः
 साधव उपशमशीलाः कृपणसुहृद एवंबिद्यार्थं स्वानर्थानपि गुरुतरानुपेक्षन्ते ।
 इति कृतानुपङ्ग आसनशयनाटनस्थानाशनादिषु सहसृगजहृनास्नेहानुचक्र-

हृदय आसीत् ॥ १० ॥ कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकानि आहरिष्यमाणो
 वृकसालावृकादिभ्यो भयमाशंसमानो यदा सह हरिणकुणकेन वनं समावि-
 शति तदा पथिषु च मुग्ध भावेन तत्र विपक्तमतिप्रणयभरहृदयः
 कार्पण्यात्स्कन्धेनोद्बहति अन्यदा भृशुमुद्विग्नमना होवाच ॥ ११ ॥ अपि
 वत स वै कृपण एणवालको मृतहरिणीसुतः अहो ममानार्यस्य शठकिरात-
 मतेरकृतसुकृतस्य कृतचिरम्भ आत्मप्रत्ययेन तद्विगणयन्सुजन इवाग-
 मित्यति किम् । अपिस्त्विदसौ भगवानुडुपतिरेनं मृगपतिभयान्मृतमातरं
 मृगवालकं स्वाश्रमपरिश्रष्टं अनुकम्पया कृपणजनवत्सलः परिपाति ॥ १२ ॥
 एवमवदमानमनोरथाकुलहृदयो मृगद्वारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगा-
 रम्भणतो विभ्रंशितो राजर्षेभरतस्य दुरतिक्रमः कालः करालरभस
 आपद्यत ॥ १३ ॥ तदानीमपि पार्श्ववर्तिनम् आत्मजमिवानुशोचन्तम् अभिवीक्ष-
 माणो मृग एवाभिनिवेशितमना इतरवन्मृगशरीरमवाप ॥ १४ ॥ तत्रापि ह
 वा आत्मनो मृगतत्त्वाकारणं भगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्य भृशमनु-

तप्यमानो निगूढनिर्वेदो विसृज्य मृगीमातरं पुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशील-
मुनिगणदयितं शालग्रामं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालञ्जरात्प्रत्याजगाम ॥१५॥
तस्मिन्नपि कालं प्रतीक्षमाणुः संगोच्च भृशमुद्विग्न आत्मसहचरः शुष्कपर्ण-
तृणधीरुधावर्तमानो मृगतृणनिमित्तावसानमेव गणप्रभृगशरीरं तीर्थोदकविल-
न्न धुत्ससर्ज ॥१६॥ अथ कस्यचिद् द्विजवरस्यांऽङ्घ्रिः प्रवरस्य शमदमत्तपः
स्वाध्यायाध्ययन-त्यागसंतोषति निज्ञाप्रश्रय-विद्याऽनसूयात्मज्ञानानन्दयुक्त-
स्थात्मसदृश-श्रुतशीलाचार-रूपौदार्यगुणा नव सोदर्या अंगजा वयूचुः अमिथुनं
च यधीयस्यां भार्यायाम् ॥१७॥ यस्तु तत्र पुमांसं परमभागवतं राजर्षिप्रवरं
भरतम् उत्सृष्टमृगशरीरं चरमशरीरेण चित्रत्वं गतमाहुः । तत्रापि स्वजन-
संगोच्च भृशमुद्विजमानो भगवतः कर्मबन्धविध्वंसन-श्रवणस्मरणगुणविव-
रणचरणारविन्दयुगलं मनसा विदधत् आत्मनः प्रतिघातमाशंकमानो भगवद्-
नुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरः आत्मानमुन्मत्तजडान्धवधिरस्वरूपेण दश-
यामास लोकस्य ॥१८॥ पितर्युपरते आतर पंनमतत्प्रभावविदः आत्रथ्यां विद्या-

यामेव पयंवसितमतयो न परविद्यायां जडमतिरिति भ्रातुरनुशासननिर्वन्धान्यवृत्तसत् ॥१६॥ स च प्राकृतैर्द्विपदः पशुभिरुन्मत्तजडवधिरेत्यभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभापते कर्माणि च स कार्यमाणः परेच्छया करोति चिष्टितो वेतनतो वा याञ्छया यदृच्छया बोपासादितमल्पं बहु मिष्टं कदन्नं व्याभ्यवहरति यरं नेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम् ॥२०॥ शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवानावृतांगः पीनः संहननांगः स्थण्डिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसा महामणिरिवानभिर्यत्तत्रह्यवर्चसः कुपटावृतकटिः उपवीतेनोरुमपिणा द्विजातिरिति ब्रह्मवन्धुरिति संज्ञया अतज्जजनावमतो विचचार ॥२१॥ अथ कदाचित्कश्चित् वृषलपतिर्भद्रकाल्यै पुरुषपशुमालभतापत्यकाम स्तदनुचराश्च निशि निशोथसमये आकस्मिकेन विधिना केदारान्वीरासनेन मृगवराहादिभ्यः संरक्षमाणमङ्गिरः प्रवरसुतमपश्यन् अनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्मनिष्पत्तिं मन्यमाना बद्धवारशनया चण्डिकागृहमुपनिन्यु मृदा विक्रस्तिनवन्दनाः ॥२२॥ अथ पण्यस्तं स्वविधिनाभिपिच्य अहतेन वाससाच्छाद्य

भूषणालेपस्त्रक् निलकादिभिरुपस्कृतं भुक्तवन्तं पुरुषपशुं भद्रकाल्याः पुरतः
उपवेशयामासुः । वृषलराजपणिरच पुरुषपशोरसृगासवेन देवीं भद्रकालीं
यद्यमाणास्तदभिमन्त्रितम् असिमतिकरालनिशितम् उपाददे ॥२३॥ इति तेषां
वृषलानां कर्मातिदारुणमुपलभ्य ब्रह्मतेजसातिदुर्विपद्देण दन्दह्यमानेन वपुया
सहस्रोच्चचाट सैव देवी भद्रकाली । महाऽदृहासम् अतिसंरम्भेण विमुञ्चन्ती
तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां तेनैवासिना विवृक्वणशीर्ष्णो गलात् स्रवन्त-
मसृगासवमत्युष्णं सह गणेन निपीय अतिपानमदविहलोच्चैस्तरां स्वापार्पदेः
सह जगौ ननतं च विजहार शिरः कन्दुकलीलया ॥२४॥ एवमेव खलु
महदभिचारातिक्रमः कात्स्न्येनात्मने फलति ॥२५॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भरलोपाख्याने महदभिचारफलवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाश आह्निकः ।

अथ सिन्धुसौवीरपते रङ्गणस्य ब्रजत इलुमत्यास्तटे तत्कुलपतिना
शित्रिकाचाहपुरुषान्धेपणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध पप
पीवा युवा संहननांगो गोखरवद्धरं वोढुमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह

गृहीतः प्रसभम् अदर्हं उवाह शिषिकां स ह महानुभावः ॥ १ ॥ यदा हि
 द्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगते न समाहिता पुरुषगतिः स्तदा विपमगतां
 स्वशिषिकां रहूगण उपधार्य पुरुषानधिवहत आह हे वोढारः साध्वतिक्रमत
 किमिति विपममुद्यते यानमिति ॥ २ ॥ अथ त ईश्वरवचः सोपालम्भमुपा-
 कश्य विज्ञापयां वभूवुः । अयमयुनैव नियुक्तोऽपि न द्रुतं व्रजति नानेन सह
 बोडुमुह वयं पारयाम इति ॥ ३ ॥ राजा रहूगण उपासितवृद्धोऽपि निसर्गेण
 बलात्कृत ईषदुत्थितमन्युः अविस्पष्टब्रह्मनेजसं जातवेदसमिव रजसाऽधृत-
 मतिराह । अहो कष्टं भ्रातः व्यक्तमरुपरिश्रान्तो दीर्घमध्वानमेक एव ऊहि-
 वान्सुचिरं नातिपीवा न सहननांगो जरसा चोपद्रुतो भवान्सखे नो एवापर
 एते संघट्टिन इति ॥ ४ ॥ अथ पुनः स्वशिषिकायां विपमगतायां प्रकुपित उवाच
 रहूगणः किमिदमरे त्वं जीवन्मृतो मां कदर्थीकृत्य भर्तृशासनमतिचरसि
 प्रमत्तस्य च ते करोमि चिकित्सां दण्डपणिरिव जनताया यथा प्रकृतिं स्वां
 भर्जिष्यस इति ॥ ५ ॥ एवं बह्वयद्धमपि भाषमाणं नरदेवाभिमानं पण्डित-

मानिनं स भगवान्ब्राह्मणो ब्रह्मभूतो विगतस्मय इदमाह ॥ ६ ॥
 ब्राह्मण उवाच । त्वयोदितं व्यक्तमविप्रलब्धं भर्तुः स मे स्याद्यदि चीर-
 भारः । गन्तुर्यदि स्यादधिगम्यमध्वा पीवेति राशौ न विदां प्रवादः ॥ ७ ॥
 स्थौल्यं काश्यं व्याधय आघयश्च सुत्तृड् भयं कलिरिच्छा जरा च । निद्रा
 रतिर्मन्युरहंमदः शुचो देहेन जातस्य न मे हि सन्ति ॥ ८ ॥ जीवन्मृतत्वं
 नियमेन राजन् आद्यन्तवद्यद्विकृतस्य दृष्टम् । स्वस्वाम्यभायो ध्रुव ईड्य
 यत्र तर्बुच्यतेऽसौ विधिकृत्ययोगः ॥ ९ ॥ विशेषपदुद्वेर्विचरं मनाक् च
 पश्याम यन्न व्यवहारतोऽन्यत् । क ईश्वरस्तत्र किमीशितव्यं तथापि
 राजन्करवाम किं ते ॥ १० ॥ उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मे चीर
 चिकित्सितेन । अर्थः कियान्भवता शिजितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेयः
 ॥ ११ ॥ स चापि पाण्डवेय सिन्धुसौवीरपतिः तत्त्वजिज्ञासायां सम्यक्-
 अद्वयाऽधिकृताधिकारः तद्बुदयग्रन्थिविमोचनं द्विजचक्र आश्रुत्य बहुयोग-
 ग्रन्थसंमतं त्वरयाऽवसृज्य शिरसा पादमूलमुपसृतः क्षमापयन् विगतनृप-

देवस्मय उवाच ॥१२॥ कस्त्वं निगूढश्चरसि द्विजानां विभर्षिं मूत्रं कतमोऽ-
वधूतः । कस्यासि कुत्रात्य इहापि कस्मात्क्षेमाय नश्चेदसि नोत शुक्लः ॥१३॥
नाहं विशङ्के सुरराजवज्रात् न व्यक्ष्णूलात् न यमस्य दण्डात् । नाग्न्यर्कसो-
मानिलचित्तपास्यात् रांकेभृशं ब्रह्मकुलावमानात् ॥१४॥ तद् ब्रह्मसङ्को जडव-
द्विगूढविज्ञानवीर्यो विचरस्यपारः । वचांसि योगग्रथितानि साधो न नः क्षमं ते
मनसापि भेत्तुम् ॥१५॥ दृष्टः श्रमः कर्मत आत्मनो वै भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ।
यथाऽऽसतो दानमानाद्यभावात् समूल इष्टो व्यवहारमार्गः ॥१६॥ स्थाल्यग्निता-
पात् पयसोऽभितापः तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धिः । देहेन्द्रियास्वाशयसन्निक्-
र्षात् तत्संस्मृतिः पुरुषस्यानुरोधात् ॥१७॥ शास्ताऽभिगोप्ता नृपतिः प्रजानां
यः किंकरो वै न पिनष्टि पिष्टम् । स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो विज-
हात्यधौघम् ॥१८॥ ब्राह्मण उवाच । अकोविदः कोविदवादादान्वदस्यथो
नातिविदां वरिष्ठः । न सूरयो हि व्यवहारमेनं तत्वावमर्शनं सहामनन्ति
॥१९॥ तथैव राजन्नुरुगार्हमेध-चितानविद्योरुविजृम्भितेषु न वेदवादेषु हि

तत्त्ववादः प्रायेण शुद्धो नु चकास्ति साधुः ॥२०॥ न तस्य तत्त्वग्रहणाय
 साक्षाद्वरीयसीरपि वाचः समासन् । स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं न
 यस्य हेयानुमितं स्वयं स्यात् ॥२१॥ यावन्मनो रजसा पूरुपस्य सत्त्वेन वा
 तमसा वानुरुद्धम् । चेतोभिराकृतिभिरातनोति निरंकुशं कुशलं चेतारं वा
 ॥२२॥ स वासनात्मा विषयोपरक्तो गुणप्रवाहो विकृतः षोडशात्मा ।
 विभ्रतृथङ्नामभि रूपभेदमन्तर्वहिष्टं च पुरैस्तनोति ॥२३॥ दुःखं सुखं
 व्यतिरिक्तं च तीव्रं कालोपपन्नं फलमाव्यनक्ति । आलिङ्ग्य मायारचिता-
 न्तरात्मा स्वदेहिनं संसृतिचक्रकूटः ॥२४॥ तावानयं व्यवहारः सदाविः
 क्षेत्रज्ञसाक्ष्यो भवति स्थूलसूक्ष्मः । तस्मान्मनोलिङ्गमदो वदन्ति गुणागुणत्व-
 स्य परावरस्य ॥२५॥ गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मनः
 स्यात् । यथा प्रदीपो घृतवर्तिमशनन् शिखाः सधूमा भजति ह्यन्यदा स्वम्
 ॥२६॥ पदं तथा गुणकर्मनुबद्धं धृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् । तत्त्वं परं ब्रह्म
 वदन्ति विज्ञा ब्रह्मात्मभावेन चरन्त्यनिर्धृताः ॥२७॥ एकादशासन्मनसो हि

वृत्तय आकृतयः पञ्च धियोऽभिमानः । मात्राणि कर्माणि पुरं च तासां
 वदन्ति हैकादश धीर भूमीः ॥२८॥ गन्धाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसि चिसर्गस्त्व-
 र्त्यभिजल्पशिल्पाः । एकादशं स्वीकरणं ममेति शय्यामहं द्वादशमेक आहुः
 ॥२९॥ द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः । सहस्रशः
 शतशः कोटिशशच क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वतः स्युः ॥३०॥ क्षेत्रज्ञ एता
 मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः । आविर्हिताः कापि तिरोहि-
 ताश्च शुद्धो विचण्ढे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥३१॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुराणः
 साक्षात्स्वयं ज्योतिरजः परेशः । नारायणो भगवान्वासुदेवः स्वमाययाऽत्म-
 न्यवधीयमानः ॥३२॥ यथाऽनिलः स्थावरजङ्गमानाम् आत्मस्वरूपेण निविष्ट
 ईशेत् । एवं परो भगवान्वासुदेवः क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥ ३ ॥ न
 यावदेतां तनुभृन्नरेन्द्र चिधूय मायां ययुनोदयेन । विमुक्तसंगोजितपद्-
 सपत्नो वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ ३४ ॥ न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं
 संसारतापावपनं जनस्य । यच्छोकमोहामयरागलोभ-वैरानुबन्धं ममतां

विधत्ते॥३५॥आतृव्यमेनं तददभ्रवीर्यम् उपेक्षयाऽधेधितमप्रमत्तः।गुरोर्हरेश्च-
रणोपासनास्त्रो जहि व्यलीकं स्वयमात्ममोपम् ॥३६॥ रट्टगण उवाच । नमो
नमः कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय । नमोऽयधुतद्विज-
बन्धुलिङ्गनिगूहनिलानुभवाय तुभ्यम् ॥३७॥ उवरासयार्त्तस्य यथाऽगदं सन्नि-
दायदग्धस्य यथा हिमाम्भः । कुदेहमानाहिचिदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौप-
धं मे ॥ ३८ ॥ यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रियाफलं सद्ब्यवहारमूलम् । न
ह्यञ्जसा तत्त्वविमर्शनाय भवानमुष्मिन्भ्रमते मनो मे । ३९ ॥ ब्राह्मण
उवाच । अयं जनो नाम चलनश्रुद्धिं यः पार्थिवः पार्थिवः कस्य हेतोः ।
तस्यापि चाङ्घ्रयोरधिगुल्फजंघा-जानूकमध्योरशिरोधरांसाः ॥ ४० ॥
अंसेऽधिदार्वीं शिबिका च यस्यां सौवीराजैत्यपदेश आस्ते । यस्मिन्भवा-
न् रुढनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदान्धः ॥४१॥ शोच्यानिमां-
स्त्वमधिकष्टदीनान् विष्ट्या निगूहननिरनुग्रहोसि । जनस्य गोप्ताऽस्मि
विरुध्यमानो न शोभसे वृद्धसभासु घृष्टः ॥४२॥ यदा क्षिताधेव चराचरस्य

विदाम निष्ठां प्रभवं च नित्यम् । तन्नामतोऽन्यद्व्यवहारमूलं निरूप्यतां
 सत्क्रिययानुमेयम् ॥४३॥ एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमा-
 णवो ये । अवेद्यया मनसा कल्पितास्ते येषां समूहेन कृतो विशेषः ॥ ४४ ॥
 एवं कृशं स्थूलमणुर्वृहद्यत् अमर्त्य सज्जीवमजीवमन्यन् । द्रव्यस्वभावाशय-
 कालरूपमन्माऽज्यावेहि कृतं द्वितीयम् ॥ ४५ ॥ ज्ञानं विशुद्धं परमार्थप्रेकम-
 नन्तरं त्ववहिर्ब्रह्म सत्यम् । प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दसंज्ञं यद्वासुदेवं
 कवयो वदन्ति ॥४६॥ रहस्यैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वपणाद्गृहाद्या ।
 न च्छन्दसा नैव जलाऽग्निस्त्वैर्विना महत्पादरजोभिपेकम् ॥४७॥ यत्रोत्तम-
 रलोक गुणानुवादः प्रस्तूयते ग्राम्यकथाविधातः । निपेक्षमाणोऽनुदिनं मुमु-
 क्षो मतिं सतीं यच्छति वासुदेवे ॥४८॥ अहं पुरा भरतो नाम राजा विमु-
 क्तदृष्टश्रुतसंगवन्धः । व्यासक्त चित्तोपि तथाऽप्रमेये मृगोऽभवंमृगसंगाद्-
 तार्यः ॥४९॥ सा मां स्मृतिर्मृगदेहेऽपि वीर कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ।
 अथो अहं जनसंगादसंगो विशङ्कमानोऽविवृतश्चरामि ॥ ५० ॥ तस्मान्न-

रोऽसंगसुसंगजात-ज्ञानासिनेहैव विवृक्कणमोहः । हरिं तदीहाकथनस्मृतिभ्यां
लब्धस्मृतिर्याप्यतिपार मध्वनः ॥ ५१ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भरतोपाख्याने भरतोपदेशो नाम षट्पञ्चाश आह्निकः ।

ब्राह्मणउवाच । दुरन्धयेऽध्वन्यजया निवेशितो रजस्तमः सत्त्वविभक्त-
कर्मदृक् । स एष सार्थोऽर्थपरः परिभ्रमन् भवादृवीं घातिनशर्मचिन्दति ॥ १ ॥
यस्यामिमे पएनरदेवदस्यवः सार्थं विलुम्पन्ति कुनायकं बलात् । गोमायवो
यत्र हरन्ति सार्थिकं प्रमत्तमाविश्व यथोरणं वृकाः ॥ २ ॥ प्रभृतवीरुस्तृणगु-
ल्मगह्वरे कठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः । क्वचित्तु गन्धर्वपुरं प्रपश्यति क्वचित्क्व-
चिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम् ॥ ३ ॥ निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिः ततस्ततो धावति
भो अटब्धाम् । क्वचित्च वात्योत्थितपांसुधूम्ना दिशो न जानातिरजस्व-
लाक्षः ॥ ४ ॥ अटश्यभिल्लीस्वनकर्णशूल उलूकवाग्निभर्व्यथितान्तरात्मा ।
अपुण्यवृक्षान् श्रयते क्षुधाऽर्दितो मरीचितोयान्ग्रभिधावति क्वचित् ॥ ५ ॥
क्वचिद्वितोयाः सरितोऽभियति परस्परं चालप तेनिरन्धः । आसाद्य दावं

क्वचिदग्निस्तसौ निर्विद्यते क च यत्नैर्हतासुः ॥६॥ शूरैर्हतासुः क च निर्विण्ण-
 चेताः शोचन् विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम् । क्वचिच्च गन्धर्वपुरं प्रविष्टः प्रमोदते
 निर्धृतवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥ चलन्क्वचित्कण्टकशर्कराऽङ्घ्रिः नर्गारुरुक्षुर्विमना
 इवास्ते । पदेपदेऽभ्यन्तरयहिनाऽर्दितः कौटुम्बिकः क्रुध्यति वै जनाय ॥८॥ क्व-
 चिद्विगीर्णोऽजगराहिना जनो नावैति किञ्चिद्विपिनेऽपविद्धः । दष्टः स्म शेते क्व
 च दन्दशूरैरन्धोऽन्धरूपे पतितस्तमिक्षे ॥९॥ कर्हि स्मचित्तुङ्गरमन्विचिन्त्यं-
 स्तन्मज्जिकाभिर्व्ययितो विमानः । तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानो बलाद्विलु-
 प्यन्त्यथ तं ततोऽन्ये ॥१०॥ क्वचिच्च शीतातपवातचर्पं प्रतिक्रियां कर्तुम-
 नीश आस्ते । क्वचिन्मिश्रो विपणन् यच्च किञ्चिद्विद्रेपमृच्छत्युत विसाशाख्यात्
 ॥ ११ ॥ क्वचित्मयचित्क्षीणधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीनः ।
 याचन्यपरादप्रतिलब्धकामः पारकयदृष्टिर्लभतेऽवमानम् ॥ १२ ॥ अन्यो-
 ऽन्यवित्तव्यतिपद्गृह्य वैरानुबन्धो विवहन्मिश्रश्च । अर्धचन्यमुष्मिन्नुक्नुच्छ-
 वित्तन्याधोपसर्गे विहरन्विपन्नः ॥ १३ ॥ तांस्तान्विपन्नान् स हि तत्र तत्र

चिहाय जातं परिगृह्य सार्थः । आचर्ततेऽद्यापि न कश्चिदत्र बीराध्वनः
 पारमुपैतियोगम् ॥ १४ ॥ मनस्विनोनिर्जितदिग्गजेन्द्रा भमेति सर्वे भुवि
 बद्धवैराः । मृधे शयीरन् न तु तद्ब्रजन्ति यन्न्यस्तदण्डो गतवैरोऽभि-
 याति ॥ १५ ॥ प्रसज्जति क्वापि लताभुजाश्रयस्तदाश्रया व्यक्तपदद्विज-
 स्पृहः क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतल्लसन्सख्यं विधत्ते वक्रकङ्कगृध्रैः ॥ १६ ॥
 तैर्वञ्चितो हंसकुलं समाविशन् न रोचयन् शीलमुपैतिवानरान् । तज्जाति-
 रासेन सुनिर्वृतेन्द्रियः परस्परोद्धीक्ष्णविस्मृतावधि ॥ १७ ॥ द्रुमेषु रंस्यन्सु-
 तदारवत्सलो व्यघ्रायदीनो विवशः स्वयन्यने । क्वचित्प्रमादाद्गिरि कन्दरे
 पतन्वण्लो गृहीत्वा गजभीत आस्थितः ॥ १८ ॥ अतः कयंचित्सविमुक्त
 आपदः पुनश्च सार्थं प्रविशत्यरिदम । अध्वन्यमुष्मिन्नजया निवेशितो
 भ्रमज्जर्नोऽद्यापि न वेद करचन ॥ १९ ॥ रहृगणत्वमपि ह्यध्वनोऽस्य
 संन्यस्त दण्डः कृतभूतमैत्रः । असज्जितात्मा हरिसेवया शितं ज्ञाना-
 मिमादाय तरातिपारम् ॥ २० ॥ राजोवाच । अहो गृजन्माखिल-

जन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् । न यद्वृषीकेशयशः कृतात्मनां
महात्मनां वः प्रचुरः समागमः ॥ २१ ॥ न ह्यद्भुतं त्वच्चरणान्जरेणुभिर्ह-
तांहसो भक्तिरधोज्जेऽमला । मौहूर्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे द्रुस्तर्क-
मूलोऽपहतोऽविवेकः ॥ २२ ॥ नमो महद्भ्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो नमो
युवभ्यो नम आबटुभ्यः । ये ब्राह्मणा गामयधूतलिङ्गाश्चरन्ति तेभ्यः शिव-
मस्तु राज्ञाम् ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच । इत्येवमुत्तराभातः स वै ब्रह्मर्षि-
सुतः सिन्धुपतय आत्मसतत्त्वं विगणयतः परानुभावः परमकारुणिकतयो-
पदिश्य रट्ठगणैर्न मकरुणमभिवन्दितचरण आपूर्णीणैव इव निभृतकरणो-
र्म्याशयो धरणिमिमां विचचार ॥ २४ ॥ सौवीरपतिरपि सुजनसमकगत-
परमात्मसतत्त्वं आत्मन्यविद्याऽध्यारोपितां देहात्ममतिं विससर्ज ॥ एवं
हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः ॥ २५ ॥ राजोवाच । यो ह वा इह
बहुविदा महाभागवत त्वयाऽभिहितः पारोक्षेण वचसा जीवलोकभवाध्वा
स ह्यार्यमनीषया कल्पितविषयो नाञ्जसाऽव्युत्पन्नलोक्तसमधिगमः । अथ

तदेवैतद्दुरवगम समवेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति ॥ २६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भरलोपाख्याने भवाटवी वर्णने नाम सप्तपञ्चाश आह्निकः ।

स होवोच । य एष देहात्ममामिनां सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशला-
कुशलसम्बन्धारविनिर्मितविविधदेहावलिभिर्वियोगसयोगाद्यनादिसंसारानु-
भवस्य द्वारभूतेन पङ्क्तिन्द्रयवर्गेण तस्मिन्दुर्गाध्ववद सुगमेऽध्वन्यापतित ईश्व-
रस्य भगवतो विष्णोर्चेशवर्तिन्या मायया जीवलोकोयं यथावणिकसाथोऽर्थ-
परः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसारादव्यां गतो
नाद्यापि विफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनी हरिगुरुचरणारविन्दमधु-
करानुपदवीमवबन्धे यस्यामु ह वा एते घडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यच एव
ते ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किंचिद्धर्मोपयिकं बद्धुकृच्छ्राधिगतं
साक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु सांपराय उदाहरन्ति ।
तद्धर्म्य धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादानावधानसंकल्पव्यवसायगृहग्राम्योप-
भोगेन कुनाथस्याजितात्मनो यथा सार्थस्य तथाऽजितात्मनो चितुम्पन्ति

॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्यादयो नाम्ना कर्मणा वृकशृगाला
 एवानिच्छन्तोऽपि कदर्यस्य कुटुम्बिन उरणकवत्संरक्षमाणं मिपतोपि हरन्ति
 ॥ ३ ॥ यथा ह्यनवत्सरं कृष्यमाणप्यदग्धबीजं क्षेत्रं पुनरेवावपनकाले गुल्मत-
 एवीरुद्भिर्गृहमिव भवति एवमेव गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रं यस्मिन् न हि कर्मस्यु-
 त्सीदन्ति यदयं कामकरण्ड एव आवसथः ॥ ४ ॥ तत्र गतो दंशमशकसमापस-
 दैर्मनुजैः शलभशकुन्ततस्करमूपकादिभिरुपरुध्यमानवहिः प्राणः कचित्परिवर्त-
 मानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्तमनसाऽनुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्व-
 नगरमुपपन्नमिति मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च क्वचिदातपोदकनिभा-
 न् विषयानुपधावति पानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ॥ ६ ॥ क्वचिच्च-
 शेषदोषनिषदनं पुरीषविशेषं तद्वर्णगुणनिर्मितमतिः सुवर्णमुपादित्सत्यग्नि-
 कामकातर इवोत्सुकपिशाचम् ॥ ७ ॥ अथ कदाचिन्निवासपानीयद्रविणा-
 द्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेश एतस्यां संसारादव्यामितस्ततः परिधावति
 ॥ ८ ॥ क्वचिच्च वातयौपम्यया प्रमदयाऽरोहमारोपितस्तत्कालरजसा रजनी-

भूता इवासाधुमर्यादो रजस्वलाब्जो दिग्देवता अतिरजस्वलमतिर्न
 विजानाति ॥ ६ ॥ अथचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यः स्वयं पराभिधानेन
 विश्र'शितस्मृतिस्तयैव मरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति ॥ १० ॥ अथचिद्बुल्-
 कभिक्लीस्वनवदतिपरपरभसादोपं प्रत्यक्षं परोक्षं वा रिपुराजकुलनिमत्सि-
 तेनातिव्यथितकर्णमूलहृदयः ॥ ११ ॥ स यदा दग्धपूर्वमुकृतस्तदा कारस्क
 रकाकतुण्डाद्यपुण्यद्रुमलताचिपोदपानवद्भुभयार्थशून्यद्रविलाब्जीवन्युतान्स्वयं
 जीवन्म्रियमाण उपधावति ॥ १२ ॥ एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिव्युदकस्रोतः
 स्वलनवद्भुमयतोऽपि दुःखदं पान्गण्डमभियति ॥ १३ ॥ यदा तु परवाधयान्ध
 आत्मने नोपनमति तदा हि पितृपुत्रयर्हिष्मतः पितृपुत्रान् वा स भवतु
 भक्षयति ॥ १४ ॥ अथचिदासाद्य गृहं दाववतिप्रयार्थविधुरमसुखोदकं शोका-
 ग्निना दह्यमानो भृशं निर्वेदमुपगच्छति ॥ १५ ॥ अथचित्कालविषमितराजकुल-
 रजसाऽपहृतप्रियतमघनासुः प्रमृतक इव विगलजीवलक्ष्णे आस्ते ॥ १६ ॥ क-
 दाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदिति स्वप्ननिर्वृत्तिलक्षणेमनुभवति

॥१७॥ क्वचिद्गृहाश्रमकर्मचोदनाऽति-भरगिरिमारुरुज्जमाणो लोकव्यसन-
 कर्षितमनाः कण्टकशर्कराक्षेत्रं प्रविशन्निव सीदति ॥१८॥ क्वचिच्च दुःसहेन
 कायाभ्यन्तरबन्धिना गृहीतसारः स्वकुटुम्भाय क्रुध्यति ॥१९॥ स एव
 पुनर्निद्राऽजगरगृहीतोऽन्धे तमसि मग्नः शून्यारण्य इव शेते नान्यत्किञ्चन श्रेय-
 शश्च इवापविद्धः ॥२०॥ कदाचिद्भुभग्नमानदंष्ट्रो दुर्जनदन्दशूकैरलब्धनिद्राज्जलो-
 व्यथितहृदयेनानुक्षीयमाणविज्ञानोऽन्धकूपेऽन्धवत् पतति ॥२१॥ कर्हिहस्मच्चि-
 त्काममधुलवान्निचिन्तयन्तदा परदारपरद्रव्याण्यवरुन्धानो राज्ञा स्वामिभिर्वा
 निहतः पतत्पारं निरये ॥ २२ ॥ अथ च तस्मादुभयथाऽपि हि कर्मोस्मि-
 न्नात्मनः संसारावपनमुदाहरन्ति ॥ २३ ॥ मुक्तस्ततो यदि वन्धाद्देवदत्त
 उपाञ्चिनसि तस्मादपि विष्णुमित्र इत्यनवस्थितिः ॥ २४ ॥ क्वचिच्च
 क्षीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौतिकात्मीयानां दक्षानां प्रतिनियारणऽकल्पो
 दुरन्तचिन्तया विपण्य आस्ते ॥ २५ ॥ क्वचिन्मियो व्यवहरन्त्यत्किञ्चिद्ध-
 नमन्येभ्यो वा काकिणिकामात्रमप्यपहरन्त्यत्किञ्चिद्वा विद्रेपमेति वित्तशा-

ध्यात् ॥२६॥ अद्यन्यमुष्मिन्निम उपसर्गास्तथा सुखदुःखरागद्वेषभयाभिमान-
 प्रमादोन्मादशोकमोहलोभमात्सर्यैर्घ्याऽवमानतृप्तिपासाधिभ्याधिजन्मजरा-
 मरणादयः ॥ २७ ॥ अवापि देवमायया स्त्रिया भुजलतोपगूढः प्रस्कन्धविवेक-
 विज्ञानो यद्विहारगृहारम्भाकुलहृदयस्तदाश्रयायसक्तसुतदुहितृकलत्रभा-
 पितावलोकविचेष्टितापहतहृदय आत्मानमजितात्माऽपारेऽन्द्ये तमसि
 प्रहिणोति ॥२८॥ कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाख्याद्विप-
 रार्थापवर्गोपलक्षणात्परिवर्तिनेन वयसा रंहसा हरत आत्रेह्यतृणस्त-
 म्बादीनां भूतानामनिमिषतो मियतां विअस्तहृदयस्तमेवेश्वरं कालचक्रनिजा-
 युधं साक्षाद्भगवन्तं यज्ञपुरुषमनादृत्य पाम्बखड्गदेवताः कङ्कगृध्रकवटप्राया
 आर्यसमग्रपरिहृताः सांक्रैत्येनाभिधत्ते ॥२९॥ यदा पाखरिडभिरात्मवञ्चि-
 तैस्तैरुवञ्चितो ब्रह्मकुलं समावसंस्तेषां शीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मा-
 नुष्ठानेन भगवतो यज्ञपुरुषस्याराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुलं भजते
 निगमाचारेऽशुद्धितो यस्य मिथुनीभावः कुटुम्बभरणं यथा वानरजातेः

॥ ३० ॥ तत्रापि निरवरोधः स्वैरेण विरहद्वन्तिकृपणबुद्धिरन्योन्यमुख-
 निरीक्षणादिना ग्राम्यकर्मणैव विस्मृतकालावधिः ॥ ३१ ॥ क्वचिद् द्रुमव-
 दैहिकार्थेषु गृहेपुरंस्यन्यथा चानरः सुतदारवत्सलो व्यवायक्ष्णः ॥ ३२ ॥
 एवमध्वन्यवरुन्धानो मृत्युगजभयात्तमसि गिरिकन्दरप्राये ॥ ३३ ॥ क्वचि-
 च्छीतवातायनेकदैविकभौतिकात्तमीयानां दुःखानां प्रतिनिवारणेऽकल्पो
 दुरन्तविषयविषयण आस्ते ॥ ३४ ॥ क्वचिन्मिथो व्यवहरन्प्रतिकंचिद्धनमुप-
 याति चित्तशाठ्येन ॥ ३५ ॥ क्वचित्क्षीणधनः शय्यासनशनाद्युपभोगविहीनो
 यावत्प्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनि जनाद-
 भिलभते ॥ ३६ ॥ एवं चित्तव्यतिपंगविद्वैराबुधैरानुबन्धोऽपि पूर्ववासनया मिथ
 उद्वहन्त्यथापवहति ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्संसाराध्वनि नानाक्लेशोपसर्गबाधित
 आपन्नविषन्नो यत्र यस्तमु ह चावेतरस्तत्र विसृज्य जातं जातमुपादाय
 शोचन्मुह्यन्निभ्यद्विवदन्क्रन्दन्संहृष्यन्गायन्नह्यमानः साधुवर्जितो नैवावर्तते-
 ऽद्यापि यत् आरब्ध एव नरलोकसार्थोऽयमध्वनः पारमुपदिशन्ति ॥ ३८ ॥

यदिदं योगानुशासनं न वा एतद्वचन्यते यन्न्यस्तदस्य मुनय उपशमशीला
 उपरतात्मानः समवगच्छन्ति ॥३६॥ यदपि दिगिभजयिनो यद्विनो ये चै
 राजर्षयः किं तु परं मृधे शयीरन्नस्यामेव ममेयमिन्नितृत्तवैरानुयन्ध्यायां
 विस्तृत्य स्वयमुपसंहृताः ॥४०॥ कर्मचल्लीमवलम्ब्य तत आपदः कथंचिन्नर-
 काक्षिमुक्तः पुनरप्येवं संसाराध्वनिवर्तमानो नरलोकसार्थमुपयाति एवमुपरि
 गतोऽपि ॥४१॥ तस्येदमुपगायन्ति । आर्षभस्येह राजर्षेर्मनसापिमहात्मनः ।
 नानुवर्तमार्हतिक्षुपो मक्षिकेव गरुत्मतः ॥ ४२ ॥ यो दुस्त्यजान्दारसुतान्सुहृ-
 द्राज्यं हृदिस्पृशः । जहौ युवैव मलवदृत्तभश्लोकलालसः ॥ ४३ ॥ यो
 दुस्त्यजान्निक्षिप्तस्वजनार्थदारान् प्रार्थ्यां अयं सुरवरैः सद्यावलोकाम् ।
 नैच्छन्त्युपस्तदुचितं महतां मधुद्विदसेवाऽनुरक्तमनसामभयोऽपि फल्गुः ॥४४॥
 यज्ञाय धर्मपत्रये विधिनैपुणाय योगाय सांख्यशिरसे प्रकृतीश्वराय । नाराय-
 णाय हरये नम इत्युदरं हास्यन्मृगतत्वमपि यः समुदाजहार ॥४५॥ य इदं भाग-
 धत सभाजितावदातगुणकर्मणे राजर्षेर्भरतस्यानुचरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं-

धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यपवर्ग्यं वाऽनुश्रुणोत्याख्यास्यति अभिनन्दति च सर्वा
एवाशिष आत्मन आशास्ते न कांचन परत इति ॥४६॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे भरतोपाख्याने परोदयविवरणं नाम अष्टपञ्चाश आह्निकः ।

राजोवाच । समः प्रियः सुहृद्व्रत्तन् भूतानां भगवान् स्वयम् । इन्द्र-
स्वार्थे कथं दैत्यानवधीद्विषमो यथा ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच । साधु पृष्टं
महाराज हरेरचरितमद्भुतम् । यत्र भागवतमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनम्
॥ २ ॥ जिह्वां लब्ध्वापि यो विष्णुं कीर्तनीयं न कीर्तयेत् । लब्ध्वापि
मोक्षनिःश्रेणीं नारोहति स दुर्मतिः ॥ ३ ॥ तस्मात् गोविन्दमाहात्म्यमान-
न्दरससुन्दरम् । शृणुयात्कीर्तयेन्नित्यं स कृतार्थो न संशयः ॥ ४ ॥ निर्गु-
णोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः । स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाध-
कतां गतः ॥ ५ ॥ जयकाले तु सत्त्वस्य देवर्षीन् रजसोऽसुरान् । तमसो यज्ञ-
रक्षांसि तत्कालानुगुणोऽभजत् ॥ ६ ॥ यदा सिद्धन्तुः पुर आत्मनः परो
रजः सृजत्येव पृथक् स्वमायया । सत्त्वं विचित्रासु रिरंसुरीश्वरः शयिष्य-

माणस्तम ईश्यत्यसौ ॥ ७ ॥ कालं चरन्तं सृजतीश आश्रयं प्रधानपुंभ्यां
 नरदेव सत्यकृत् । य एष राजन्नपि काल ईशिता सत्त्वं सुरानीञ्च मिवैधय-
 त्यजः ॥ ८ ॥ अत्रैवोदाहृतः पूर्वमितिहासः सुरर्षिणा । प्रीत्या महाक्रतौ
 राजन् पृच्छन्तेऽजातशत्रवे ॥ ९ ॥ नारद उवाच । निन्दनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थ
 कलेवरम् । प्रधानपरयो राजन्नविवेकेन कल्पितम् ॥ १० ॥ हिंसा तदभिमा-
 नेन दण्डपारुष्ययोग्या । वैषम्यमिह भूतानां ममाहमिति पार्थिव ॥ ११ ॥
 तस्माद् वैरानुबन्धेन निर्वरेण भयेन च । स्नेहात् कामेन वा युज्यथात् कथं-
 चिन्नेच्छते पृथक् ॥ १२ ॥ यथा वैरानुबन्धेन मत्पस्तन्मयतामियात् । न तथा
 भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मतिः ॥ १३ ॥ कीटः पेशस्कृता रुद्रः कुड्यायां
 तमनुस्मरन् । संरम्भभययोगेन चिन्दते तत्सरूपताम् ॥ १४ ॥ कामाद् द्वेषाद्
 भयात् स्नेहात् यथा भक्त्येश्वरे मनः । आवेश्य तदघं हित्वा बहवस्तद्गति
 गताः । तस्मात् केनाप्युपायेन मनः कृष्णे निवेशयेत् ॥ १५ ॥ नारद उवाच ।
 आतर्क्यं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना । हिरण्यकशिपू राजन् पर्यतप्यद्

रूपा शुचा ॥१६॥ ग्राह चेदं रूपा घूर्णः संदष्टदशनच्छदः । कोपोज्ज्वलद्भ्यां
 चक्षुर्भ्यां निरीक्षन् धूम्रमम्बरम् ॥१७॥ सपत्नैर्घातितः क्षुद्रैर्ध्राता मे दधितः
 सुहृत् । पार्ष्णिग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ॥ १८ ॥ तस्यत्यक्तस्वभा-
 यस्य घूर्णेर्मायावनौकसः । भजन्तं भजमानस्य बालस्येवास्थिरात्मनः ॥१९॥
 मन्धूलभिन्नग्रीवस्य भूरिणा रुधिरेण वै । रुधिरप्रियं तर्पयिष्ये अन्तरं मे
 गतव्यथः ॥ २० ॥ तस्मिन् कूटेऽहिते नष्टे कृत्तमूले वनस्पतौ । विट्या इव
 शुष्यन्ति विष्णुप्राणा दिवौकसः ॥२१॥ तावद् यात सुवं यूयं विप्रजत्रसमे-
 धिताम् । सूदयध्वं तपोयज्ञस्याध्यायव्रतदानिनः ॥ २२ ॥ यत्र यत्र द्विजा
 गावो वेदा वर्णाश्रमाः क्रियाः । तं तं जनपदं यात संदीपयत वृश्चत
 ॥ २३ ॥ इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसादृताः । तथा प्रजानां कदनं
 विदधुः कदनप्रियाः । त एव मनुजा भूत्वा निन्दन्ति वैदिकान्सदा ॥ २४ ॥
 हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः संपरेतस्य दुःस्वितः । कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रान-
 सान्त्वयत् ॥ २५ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच । अम्बाम्ब हे वधूः पुत्रा वीरं

माऽर्हथ शोचिषुम् । रिपोरभिमुखे स्लाह्यः शूराणां वध ईप्सितः ॥ २७ ॥
 भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुव्रते । दैवेनैकत्र नीतानामुद्धीतानां स्वक-
 र्मभिः ॥ २७ ॥ नित्य आत्माऽब्धयः शुद्धः सर्वगः सर्वधिक् परः धत्तेऽसावा-
 त्मनो लिंगं मायया चित्सृजन् गुणान् ॥ २८ ॥ यथाम्भसा प्रचलता तरवोपि
 चला इव । चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते चलतीव भूः ॥ २९ ॥ एवं गुणैर्भ्राम्य-
 माणे मनस्यविकलः पुमान् । याति तत्साम्यतां भद्रे ह्यलिंगो लिंगवानिव
 ॥ ३० ॥ एष आत्मविपर्यासो ह्यलिंगे लिंगभाबना । एष मित्राप्रियैर्योगो
 वियोगः कर्मसंसृतिः ॥ ३१ ॥ संभवश्च विनाशश्च शोकरश्च विविधः स्मृतः ।
 अविधेकरश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥ ३२ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममिति-
 हासं पुरालनम् । यमस्य प्रेतबन्धूनां संवादं तं निबोधत ॥ ३३ ॥ उशी-
 नरेष्वभूद्राजा सुयज्ञ इति विश्रुतः । सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत
 ॥ ३४ ॥ तत्र ह प्रेतबन्धूनामाश्रुत्य परिदेवितम् । आह तान् बालको भूत्वा
 यमः स्वयमुपागतः ॥ ३५ ॥ यम उवाच । अहो अमीषां वयसाधिकानां

विपश्यतां लोकविधिं विमोहः । यत्रागतस्तत्र गतं मनुष्यं स्वयं सधर्मा
 अपि शोचन्त्यपार्थम् ॥ ३६ ॥ अहो वयं धन्यतमा यदत्र त्यक्ताः पितृभ्यां
 न विचिन्तयामः । अभयमाणा अबला वृकादिभिः स रक्षिता रक्षति
 यो हि गर्भे ॥ ३७ ॥ य इच्छयेतः सृजतीदमन्ययो य एव रक्षत्यवलुम्पते
 च यः । तस्याबलाः क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरं निग्रहसंग्रहे प्रभुः ॥ ३८ ॥
 पथि च्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं तद्विहृतं विनश्यति । जीवत्य-
 नाथोऽपि तदीजितो बने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥ ३९ ॥ भूता-
 नि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवन्ति काले न भवन्ति सर्वशः । न तत्र हातमा-
 प्रकृतायपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निबध्यते ॥ ४० ॥ इदं शरीरं पुरुष-
 स्य मोहजं यथा पृथग् भौतिकमीयते गृहम् । यथौदकैः पार्थिवतैजसैर्जनः
 कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥ ४१ ॥ यथाऽनलो दारुणु भिन्न ईयते
 यथाऽनिलो देहगतः पृथक् स्थितः । यथा नभः सर्वगतं न सृजते तथा
 पुमान् सर्वगुणाश्रयः परः ॥ ४२ ॥ सुयज्ञो नन्वयं शेते मृदा यमनुशोचथ ।

यः श्रोता योऽनुवक्तृह स न दृश्येत कर्हिचित् ॥ ४३ ॥ ततः शोचत मा भूयं
 परं चात्मानमेव च । क आत्मा कः परो वाऽत्र स्वीयः पारक्य एव वा
 ॥ ४४ ॥ स्वपराभिनिवेशेन विना ज्ञानेन देहिनाम् । ज्ञानेनात्मानमीहन्ते
 ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ४५ ॥ नारद उवाच । हिरण्यकशिपू राजन्नजेयम-
 जरामरम् । आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराजं व्यधित्सत ॥ ४६ ॥ स तेपे मन्दर-
 द्रोण्यां तपः परमदारुणम् । ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः ।
 ॥ ४७ ॥ तस्य मूर्धः समुद्रतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः । तिर्यग्धूर्ध्वमधो लोका-
 नतपद विष्वर्गीरितः ॥ ४८ ॥ बुजुमुर्नयुदन्वन्तः सद्भीपाद्रिरचचाल भूः ।
 निपेतुः सम्रहास्तारा जडयलुश्च दिशो दश ॥ ४९ ॥ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा
 ब्रह्मलोकं ययुः सुराः । धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते । दैत्येन्द्रतपसा
 तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः ॥ ५० ॥ तस्माद्यं किल संकल्पश्चरतो दुरचरं
 तपः । कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः । अन्यथेदं विधास्ये
 ऽहमथथापूर्वमोजसा ॥ ५१ ॥ किमन्यैः कालनिर्धूतैः कल्पान्ते वैष्णवा-

दिभिः । इति चिज्ञापितो देवैर्भगवानत्मभूर्नृप । परीतो भृगुदत्ताचार्ययो
 दैत्येश्वराश्रमम् ॥५२॥ न ददर्श प्रतिब्धं वल्मीकतृणकीचकैः । पिपीलि-
 काभिराचीर्णैर्मेदस्त्वङ्मांसशोणितम् ॥५३॥ ब्रह्मोवाच । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ
 भद्रं ते तपः सिद्धोऽसि काश्यप । वरदोऽहमनुप्राप्तो त्रियतामीप्सितो वरः
 ॥ ५४ ॥ अद्राक्षमहमेतत्ते हृत्सारं महदद्भुतम् । दंशभक्षितदेहस्य प्राणा
 ह्यस्थिषु शेरते ॥५५॥ नैतत् पूर्वर्पयश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे । निरम्बुर्धार-
 येत् प्राणान् को वै दिव्यसमाः शतम् ॥ ५६ ॥ व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण
 मनस्विनाम् । तपोनिष्ठेन भवता जितोऽहं दितिनन्दन । ततस्त आशिपः
 सर्वा ददाम्यसुरपुङ्गव ॥५७॥ कमण्डलुजलेनैज्जिदु दिव्येनामोघराधसा ॥५८॥
 स तत् कीचकवल्मीकात् सहस्रोजो बलान्वितः । सर्वावयवसंपन्नो वज्रसं-
 हननो युवा । उत्थितस्तसहेमाभोविभावसुरिवैधसः ॥ ५९ ॥ हिरण्यकशिपु-
 रुवाच । यदि दास्यस्यभिमतान् वरान् मे वरदोत्तम । भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टे-
 भ्यो मृत्युर्माभून्मम प्रभो ॥६०॥ नान्तर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुधैः ।

न भूमौ नाम्बरे मृत्युर्नरैर्नमृगैरपि ॥ ६१ ॥ व्यसुभिर्वाऽस्तुमद्भिर्वा सुरा-
सुरमहोरगैः अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे ऐकपत्यं च देहिनाम् ॥ ६२ ॥ सर्वेषाम्
लोकपालानां महिमानं यथात्मनः । तपोयोगप्रभावानां यन्नरिष्यति कर्हि-
चित् ॥ ६३ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे हिरण्यकशिपोर्वरयाचनं नाम एकोत्तमपष्ठितम आह्निकः ।

ब्रह्मोवाच । ताते मे दुर्लभाः पुंसां यान् दृण्ये वरान् मम । तथापि
वितराम्यंग वरान् यदपि दुर्लभान् ॥ १ ॥ एवं लब्धवरो दैत्यो विश्वेद्वेममयं
वपुः । भगवत्यकरोद्दूषं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ॥ २ ॥ स विजित्य दिशः सर्वा
लोकांश्च त्रीन् महासुरः । त्रैलोक्यलक्ष्म्याग्रतनमध्युत्रासांस्त्रिलक्षिमतम्
॥ ३ ॥ तमंग मत्तं मधुनोऽभ्यगन्धिना विधृतताम्राक्षमशेषधिष्यपाः । उपास-
तोपायनपाणिभिर्विना त्रिभिस्तपोयोगवलौजसां पदम् ॥ ४ ॥ जगुर्महेन्द्रा-
सनमोजसा स्थितं विश्वाधसुस्तुम्बुरस्मदादयः । गन्धर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तु-
वन् मुहुर्विद्याधरा अप्सरसरश्च पाण्डवाः ॥ ५ ॥ तस्योग्रदण्डसंविग्नाः सर्वे लोकाः

सपालकाः । अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतम् ॥ ६ ॥ तेषामाचिरभू-
 द्वाणी अरूपा मेघनिस्त्वना । सन्नादयन्ती ककुभः साधूनामभयंकरी ॥ ७ ॥
 मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः । महर्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयो-
 पपत्तये ॥ ८ ॥ ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापसदस्य यत् । तस्य शान्ति
 करिष्यामि कालं तावत् प्रतीक्षत ॥ ९ ॥ यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु
 साधुषु । धर्मे मयि च विद्रेपः स वा आशु विनश्यति ॥ १० ॥ निर्वेराय
 प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने । प्रह्लादाय यदा द्रुह्येद्वनिष्येऽपि वरोर्जितम्
 ॥ ११ ॥ नारद उवाच । तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः । प्रह्लादो-
 ऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महद्गुपासकः ॥ १२ ॥ ब्रह्मण्यः शीलसंपन्नः सत्यसंथो
 जितेन्द्रियः । आत्मवत् सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तामः ॥ १३ ॥ दासवत्
 संनतार्थाङ्घ्रिः पितृवद् दीनवत्सलः । भ्रातृवत् सदृशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वर-
 भावनः । विद्यार्थरूपजनमाढ्यो मानस्तम्भविवर्जितः ॥ १४ ॥ नोद्विग्नि-
 चित्तो व्यसनेषु निःस्पृहः श्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् । दान्तेन्द्रियप्राण-

शरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोसुरः ॥ १५ ॥ न्यस्तक्रीडनको
 बालो जडवत्तन्मनस्कया । कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥ १६ ॥
 आसीनः पर्यटन्नशनञ्चयानः प्रपिबन् ब्रुवन् । नानुसंधत्त एतानि गोविन्द-
 परिरम्भितः ॥ १७ ॥ क्वचिद्बुदति धैकुशचिन्ताशयलचेतनः । क्वचिद्बुदसति
 तच्चिन्ताह्लाद उद्गायति क्वचित् ॥ १८ ॥ नदति क्वचिदुत्कण्ठो विलज्जो
 नृत्यति क्वचित् । क्वचित्ताद्रावनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकार ह ॥ १९ ॥ क्वचि-
 द्बुदबुलकस्तूष्णीमास्ते संस्पर्शनिवृत्तः । अस्पन्दप्रणयानन्दसलिलामीलितेच्छणः
 ॥ २० ॥ स उत्तमश्लोकपदारविन्दयोनिपेययाऽकिञ्चनसंगलब्धया । तन्व-
 न्परां निवृत्तिमात्मनो मुहुहुःसंगदीनान्यमनः शमं व्यधात् ॥ २१ ॥
 तस्मिन् महाभागवते महामान्ये महात्मनि । हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदय-
 मात्मजे ॥ २२ ॥ नारद उवाच । पौरोहित्याय भगवान्बृतः काव्यः किला-
 सुरैः । शण्डामकौ सुतौ तस्य दैत्यराजगुहान्तिके ॥ २३ ॥ तौ राज्ञा प्रापितं
 बालं प्रह्लादं नयकोविदम् । पाठयामासतुः पाठ्यानन्यांश्चासुरचालकान्

॥ २४ ॥ एकदाऽसुरराट् पुत्रमंकमारोप्य पाण्डव । पप्रच्छ कथ्यतां वत्स
मन्यते साधु यद्ववान् ॥ २५ ॥ प्रह्लाद उवाच । तत् साधु मन्येऽसुरवयं
देहिनां सदा समुद्दिग्निधियामसदुग्रहात् । हित्वात्मपातं गृहमन्यकूपं वनं
गतो यद्वरिमाश्रयेत् ॥ २६ ॥ गृहमानीतमाह्वय प्रह्लादं दैत्ययाजकाः ।
प्रशस्य शलदणया वाचा समपृच्छन्त सामभिः ॥ २७ ॥ वत्स प्रह्लाद भद्रं
ते सत्यं कथय मा मृया । बालानन्ति कुतस्तुभ्यमेव बुद्धिविपर्ययः ॥ २८ ॥
बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् । भण्यतां श्रोतुकामानां गुरुणां
कुलनन्दन ॥ २९ ॥ प्रह्लाद उवाच । स्वः परश्चेत्यसदुग्राहः पुंसां यन्मायया
कृतः । विमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भगवते नमः ॥ ३० ॥ स यदानुव्रतः पुंसां
पशुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एव तथाऽन्योहमिति भेदगताऽसती ॥ ३१ ॥ स
एव आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानक्रमणो निरूप्यते । मुह्यन्ति यद्वत्तमनि
वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येव भिनन्ति मे मतिम् ॥ ३२ ॥ यथा भ्राम्यत्ययो
ब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ । तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥ ३३ ॥

नारद उवाच । एतावद् ब्रह्मणयोक्त्या चिरराम महामतिः । तं निर्भ-
 त्स्यथ कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥ ३४ ॥ आनीयतामरे बेत्रमस्माकम-
 यशस्करः । कुलांगारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्पोदितो दमः ॥ ३५ ॥ दैतयचन्द-
 नवने जातोऽयं कण्टकद्रुमः । यन्मूलोन्मूलपरशोर्दिष्णोर्नालायितोऽर्भकः
 ॥ ३६ ॥ तत एनं गुरुर्जात्वा जातजयचतुष्टयम् । दैत्येन्द्रं दर्शयामास
 मातृमृष्टमलंकृतम् ॥ ३७ ॥ आरोप्यांकमवघ्राय मूर्धन्यश्रुकलाम्गुभिः ।
 आसिञ्चन् विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥ ३८ ॥ हिरण्यकशिपुन्वाच ।
 प्रह्लादानूच्यतां तात स्वधीतं किञ्चिदुत्तमम् । कालेनैतावतायुष्मन् घद-
 शिच्छद् गुरोर्भवान् ॥ ३९ ॥ प्रह्लाद उवाच । अयणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं
 पादसेवनम् । अर्चनं चन्दनं दास्यं सह्यमात्मनिवेदनम् ॥ ४० ॥ इति पुंसा-
 पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षण । क्रियते भगवत्पन्था तन्मन्येऽधीतमुत्त-
 मम् ॥ ४१ ॥ निशम्येतत् सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा । गुरुपुत्रमुवाचेद्
 रुपा प्रस्कुरिताधरः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मयन्धो किमेतत् ते विपद्ं अयताऽसता ।

असारं ग्राहितो बालो मामनादृत्य दुर्मते ॥ ४३ ॥ सन्ति ह्यसाधवो लोके
 दुर्मित्राश्चक्षुद्वयेपिणः । तेषामुदेत्यग्रं काले रोगः पातकिनामिव ॥ ४४ ॥
 गुरुपुत्र उवाच । न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येव तवेन्द्रशत्रो ।
 नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्म मानः ॥ ४५ ॥
 नारद उवाच । गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् । न चेद्
 गरुमन्वीयं ते कुतोऽभद्राऽसती मतिः ॥ ४६ ॥ प्रह्लाद उवाच । मतिर्न
 कृष्णे परतः स्वतो व मिथोभिपद्येत गृहव्रतानाम् । अदान्तगोभिर्विशतां
 तमिस्त्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वनानाम् ॥ ४७ ॥ न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं
 दुराशया ये बहिरर्थमानिनः । अन्धा यथान्धैरपनीयमाना वागीशतन्त्यामु-
 रुदाम्निवद्धाः ॥ ४८ ॥ नैयां मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थोपगमो
 यदर्थः । महीयसां पादरजोभिपेकं निष्क्रिञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥ ४९ ॥
 इत्युक्तवोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रूपा । अन्धीकृतात्मा स्वोत्संगान्निरस्यत
 महीतले ॥ ५० ॥ आहामर्परूपाविष्टः कपायीभृतलोचनः । वध्यतामाश्वयं

वधो निःसारयत नैर्ऋताः ॥ ५१ ॥ अयं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा
 स्वान् सुहृदोऽधमः । पितृव्यहन्तुयः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ॥ ५२ ॥
 परोव्यपत्यं हितकृद्यथौषधं स्वदेहजोऽप्यामयवत् सुतोऽहितः । छिन्यात्
 तदंगं यदुतात्मनोऽहितं शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात् ॥ ५३ ॥ सर्वैरुपायै-
 र्हेन्तव्यः संभोजशयनासनैः । सुहृद्विलिंगधरः शत्रुमुर्नेदुष्टमिवेन्द्रियम् ॥ ५४ ॥
 परे ब्रह्मण्यनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि । युक्तात्मन्यफला आसन्नपुण्य-
 स्येव सत्क्रियाः ॥ ५५ ॥ धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः । प्रह्लादा
 योचतू राजन् प्रश्रयावनताय च ॥ ५६ ॥ यदाचार्यः परावृत्तो गृहमेधीय-
 कर्मसु । वयस्यैर्वालकैस्तत्र सोपहृतः कृतक्षणैः ॥ ५७ ॥ अयं तान् श्लक्ष्णया
 वाचा प्रत्याहूय महायुधः । उवाचविद्वांस्तन्निष्ठां कृपया प्रहसन्निव ॥ ५८ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे प्रह्लादस्य गुरुगृहेवासो नाम पष्ठितम आह्निकः ।

प्रह्लाद उवाच । कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह । दुर्लभं
 मानुषं जन्म तदप्यध्वमर्थदम् ॥ १ ॥ यथा हि पुरुषस्येह विष्णोः पादोप-

सर्पणम् । यदेप सर्वभूतानां प्रिय आत्मेश्वरः सुहृत् ॥ २ ॥ सुग्वमैन्द्रियकं
 दैत्या देहयोगेन देहिनाम् । सर्वत्र लभ्यते दैवाद् यथा दुःखमयत्वतः ॥ ३ ॥
 तत्प्रयासो न कर्तव्यो यत आयुर्व्ययः परम् । न तथा विन्दते क्षेमं मुकुन्द-
 चरणाम्बुजम् ॥ ४ ॥ ततो यतंत कुशलः क्षेमाय भयमाश्रितः । शरीरं पौरुषं
 यावन्न विपद्येत पुष्कलम् ॥ ५ ॥ पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तदर्थं चाजितात्मनः ।
 निष्फलं यदसौ रात्र्यां शतेऽन्धं प्रापितस्तमः ॥ ६ ॥ मुग्धस्य बाल्ये कौमारे
 क्रीडतो याति विंशतिः । जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ॥ ७ ॥
 दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा । शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति
 हि ॥ ८ ॥ को गृहेषु पुमान् सक्तमात्मानमजितेन्द्रियः । स्नेहपाशैर्दृढबद्ध-
 मुत्सहेत विमोचितुम् ॥ ९ ॥ कोन्वर्थतृष्णां चित्तजेटप्राणेश्योपि य ईप्सितः ।
 यं क्रीणात्यसुभिः प्रैष्टैस्तस्करः सेवको वणिक् ॥ १० ॥ कथं प्रियाया अनुक-
 म्पितायाः संगं रहस्यं रुचिरांश्च मन्त्रान् । सुहृत्सु च स्नेहसितः शिशूनां
 कलाचराणामनुरक्तचित्तः ॥ ११ ॥ पुत्रान् स्मरंस्ता दुहितर्हृदया भ्रातृन्स्व-

सुर्वो पितरौ च दीनौ । गृहान्मनोशोरुपरिच्छदांश्च वृत्तीस्तु कुल्याः पशु-
भृत्यवर्गान् ॥ १२ ॥ त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः कर्माणि लोभादचित्स-
क्राम्यः । औपस्थयजैह्वं यदुहमन्यमानः कथं विरज्येत दुरन्तमोहः ॥ १३ ॥
कुटुम्बपोषाय वियन्निजायुर्न बुध्यतेऽर्थं विहृतं प्रमत्तः । सर्वत्र तापत्रयदुः-
खितात्मा निर्विद्यते न स्वकुटुम्बरामः ॥ १४ ॥ वित्तोऽपि नित्याभिनिविष्टचेता
विदांश्च दोषं परवित्तहर्तुः । प्रेत्येह चाथाप्यजितेन्द्रियस्तदशान्तकामो हरते
कुटुम्बी ॥ १५ ॥ विद्वानपीत्यं दनुजाः कुटुम्बं पुण्णन् स्वलोकाय न कल्पते च ।
यः स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा विमूढः ॥ १६ ॥ यतो न कश्चित्
क च कुत्रचिद्वा दीनः स्वमात्मानमलं समर्थः । विमोचितुं कामदृशां विहार-
क्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः ॥ १७ ॥ तनो विदूरात् परिहृत्य दैत्या दैत्येषु
संगं विषयात्मकेषु । उपेत नारायणमादिदेवं विमुक्तसंगैरिषितोऽपवर्गः ॥ १८ ॥
न ह्यच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽमुरात्मजाः । आत्मत्वात्सर्वभूतानां
सिद्धत्वादिव सर्वतः ॥ १९ ॥ परावरेषु भूतेषु ब्रह्मान्तस्थावरादिषु । भौतिकेषु

विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च ॥ २० ॥ गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे
 तथा । एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः ॥ २१ ॥ प्रत्यगात्मस्वरू-
 पेण दृश्यरूपेण च स्वयम् । व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः
 ॥ २२ ॥ केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः । माययाऽन्तर्हितैश्वर्यं ईयते
 गुणसर्गया ॥ २३ ॥ तस्मात् सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् । आसुरं
 भावमुन्मुच्य यया तुष्यत्यधोक्षजः ॥ २४ ॥ तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त
 आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः । धर्मादयः किमगुणेन च
 काञ्चित्तेन सारंजुषां चरणयोरुपगायतां नः ॥ २५ ॥ धर्मार्थकाम इति
 योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता । मन्ये तदेतदखिलं
 निगमस्य सत्यं स्वात्मार्षणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥ २६ ॥ ज्ञानं तदेतद-
 मलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय । एकान्तिनां भगवत-
 स्तदकिञ्चनानां पादारविन्दरजसाप्लुतदेहिनां स्यात् ॥ २७ ॥ भवतामपि-
 भूयान्मे यदि श्रद्दधते वचः । वैशारदी धीः श्रद्धातः स्त्रीयालानां च मे यथा

॥ २८ ॥ तस्माद् भवद्भिः कर्त्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् । धीजनिर्हरणं
योगः प्रवाहोपरमो धियः ॥ २९ ॥ तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः ।
यदीश्वरे भगवति यथा धैरञ्जसा रतिः ॥ ३० ॥ गुरुशुश्रूषया भक्त्या
सर्वलब्धार्पणेन च । संगेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥ ३१ ॥ श्रद्धया
तत्कथायां च कीर्तनेर्गुणकर्मणाम् । तत्पादाम्बुरुहध्यानान्तल्लिंगेज्ज्ञाऽहं
दिभिः ॥ ३२ ॥ हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः । इति भूतानि
मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ॥ ३३ ॥ एवं निर्जितपङ्कजैः क्रियते भक्ति-
रीश्वरे । वासुदेवे भगवति यथा संलभते रतिम् ॥ ३४ ॥ निशम्य कर्माणि
गुणानतुल्यान् वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि । यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं
प्रोत्कण्ठ उद्गूगायति रीति नृत्यति ॥ ३५ ॥ यदा ग्रहग्रस्त इव कचिद्धसत्या-
क्रन्दते ध्यायति वन्दते जनम् । मुहुः श्वसन् वक्ति हरे जगत्पते नारायणे-
त्यात्ममतिर्गतत्रपः ॥ ३६ ॥ तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानु-
कृताशयाकृतिः । निर्दग्धवीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेन समेत्यधोज्ञ-

जम् ॥ ३७ ॥ अधोज्जालम्भमिहाशुभात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशान-
नम् । तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरम् ॥ ३८ ॥
कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि ब्रिद्रवत् सतः । स्वस्यात्मनः
सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ॥ ३९ ॥ रायः कलत्रं
पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभृतयः । सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगरायुषः
कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत्प्रियं चलाः ॥ ४० ॥ एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता
अमी क्षयिष्णवः सातिशयो न निर्मलाः । तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भ-
क्त्यैक्येशं भजतात्मलब्धये ॥ ४१ ॥ यदध्यर्थेह कर्मोणि विद्वन्मान्यः
सकृन्नरः । करोत्यतो विपर्ययसममोघं विन्दते फलम् ॥ ४२ ॥ सुखाय दुःख-
मोक्षाय संकल्प इह कर्मिणः । सदाप्नोतीहया दुःखमनीहायाः सुखावृतः
॥ ४३ ॥ कामान्कामयते काम्यैर्यदर्थमिह पूरुषः । स वै देहस्तु पारक्यो
भंगुरो यात्युपैति च ॥ ४४ ॥ किमु व्यवंहितापत्यदारागारधनादयः । राज्यं
कोशगजामात्यभृत्यासा ममतास्पदाः ॥ ४५ ॥ किमेतैरात्मनस्तुच्छैः सह

देहेन नरचरैः । अनयैर्यसंकाशैर्निर्गन्धानन्दमहोदवैः ॥ ४३ ॥ निरूप्यतामिह
 स्वार्थः कियान्देहभृतोऽसुराः । निपेकादिष्ववस्थासु त्रितयमानस्य कर्मभिः
 ॥ ४७ ॥ कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना । कर्मभिस्तनुने देहमुभयं
 त्वविदेकतः ॥ ४८ ॥ तस्मादर्थश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः । भजतानीह-
 यात्मानमनीहं हरिमीश्वरम् ॥ ४९ ॥ सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः ।
 भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः ॥ ५० ॥ देवोऽसुरो मनुष्यो वा
 यक्षो गन्धर्व एव वा । भजन्मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्याद्यथा वयम् ॥ ५१ ॥
 नालं छिजतुं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः । प्रीणनाथ मुकुन्दस्य न हृत्तं न
 बहुज्ञता ॥ ५२ ॥ न दानं न तपो न जया न शौचं न व्रतानि च । प्रीयतेऽम-
 लया भक्त्या हरिरन्यद्विदुर्भवन्म् ॥ ५३ ॥ ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत
 दानथाः । आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ॥ ५४ ॥ दैतेया यत्तरत्नांसि
 स्त्रियः शुद्धा व्रजौकसः । ग्वगा मृगाः पापजीवाः सन्ति ह्यच्युततां गताः
 ॥ ५५ ॥ एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः । एकान्तभक्तिर्गो-

विन्दे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ॥ ५६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे दैत्यबालकान् प्रति प्रह्लादस्योपदेशो नाम एकपष्ठितम आह्निकः ।

अथ दैत्यसुताः सर्वे श्रुत्वा तदनुवर्णितम् । जगद्गुर्निरवद्यत्वात् नैव गुर्वनुशिञ्चितम् ॥ १ ॥ अथाचार्यसुतस्तेषां बुद्धिमेकान्तसंस्थिताम् । आलक्ष्य भीतस्त्वरितो राज्ञ आवेदयन्मया ॥ २ ॥ श्रुत्वा तदप्रियं दैत्यो दुःसहं तनयानयम् । आहेक्षमाणः पापेन तिरश्चीनेन चक्षुषा ॥ ३ ॥ रे दुर्विनीतमन्दात्मन् कुलभेदकराधम । स्तब्धं मच्छासनोद्धृतं नेष्ये त्वाऽद्य यमक्षयम् ॥ ४ ॥ क्रुद्धस्य यस्य कम्पन्ते त्रयो लोकाः सहेश्वराः । तस्य मेऽभीतवन्मूढ शासनं किं बलौऽत्यगाः ॥ ५ ॥ प्रह्लाद उवाच । न केवलं मे भवतश्च राजन्स वै बलं बलिनां चापरेषाम् । परेऽचरेऽमी स्थिरजंगमा ये ब्रह्मादयो येन वशं प्रणीताः ॥ ६ ॥ स ईश्वरः काल उरूक्रमोऽसावोजःसहःसत्त्वबलेन्द्रियात्मा । स एव विश्वं परमः स्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यप्ति गुणत्रयेण ॥ ७ ॥ जह्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनः समं मनो धत्स्व न सन्ति विद्विषः ।

ऋतेऽजितादात्मन उत्पथस्थितास्तद्धि ह्यनन्तस्य महत् समर्हणम् ॥ ८ ॥
 दस्युन्पुरा पण्ये चिजित्य लुप्यतो मन्यन्त एके स्वजिता विशो दश । जिता-
 त्मनोऽज्ञस्य समस्य देहिनां साधोः स्वमोहप्रभवाः कृताः परे ॥ ९ ॥ हिरण्य-
 कशिपुर्गवाच । व्यक्तं त्वं मर्तुकामोऽसि योऽतिमात्रं विकल्थसे । मुमूर्षुणां
 हि मन्दात्मनश्च स्युर्विप्लवा गिरः ॥ १० ॥ यस्त्वया मन्दभाग्योक्तो मदन्यो
 जगदीश्वरः । क्वासौ यदि स सर्वत्र कस्मात्स्तम्भे न दृश्यते ॥ ११ ॥ एवं दुर-
 चैर्मुहुर्दयन् रथा सुतं ब्रह्माभागवतं महासुरः । खड्गं प्रगृह्योत्पतितो
 चरासनात् स्तम्भं तताडानिबलः स्वमुष्टिना ॥ १२ ॥ तदैव तस्मिन्निनदो-
 ऽतिभीषणो बभूव येनाण्डकटाहमस्फुटत् । यं वै स्वधिष्यथोपगतं त्वजादयः
 श्रुत्वा स्वधामाप्ययमंग मेनिरे ॥ १३ ॥ स सत्वमेनं परितो धिपरयन्स्तम्भ-
 स्य मध्यादनुनिर्लिहानम् । नापं मृगोनापि नरो विचित्रमहो किमेतन्मृ-
 गेन्द्ररूपम् ॥ १४ ॥ मीमांसमानस्य समुत्थितोऽग्रतो नृसिंहरूपस्तदलं भया-
 नकम् । प्रतप्तचामीकरचण्डलोचनं स्फुरत्सटाकेसरजृम्भिताननम् ॥ १५ ॥

करालदंष्ट्रं करवालचञ्चलनुरान्तजिह्वं भ्रुकुटीमुखोल्लवणम् । स्तब्धोध्वक्कणं
 गिरिकन्दराद्भुतव्यात्तास्यनासं हनुभेदभीषणम् ॥ १६ ॥ दिवि स्पृपत्कायम-
 दीर्घपीचरग्रीवोरुवज्रस्थलमल्पमध्यम् । चन्द्रांशुगौरैश्छुरितं तनूरुहैर्विष्व-
 म्भुजानीकशतं नखायुधम् ॥ १७ ॥ ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरो रुपा
 नृसिंहं गदयोस्वेगया । तं विक्रमन्तं सगदं गदाधरो महोरगं तादर्यसुतो
 यथाऽग्रहीत् । स तस्य हस्तोत्कलितस्वदाऽसुरो विक्रीडतो यद्वदहिर्गस्तमतः
 ॥ १८ ॥ असाध्वमन्यन्त हतौकसोऽमरा घनच्छदा भारत सर्वधिष्ण्यपाः ।
 तं मन्यमानो निजवीर्यशक्तितं यद्वस्तमुक्तो नृहरिं महासुरः ॥ १९ ॥ पुनस्त-
 मासज्जत खड्गचर्मणी प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो मृधे । धराधराभो भयभी-
 तलोचनो ननाद मातंगसमानवत्स्वनः ॥ २० ॥ तं श्येनवेगं शतचन्द्रवर्त्म-
 भिश्वरन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः । कृत्वाऽदृष्टासंखरमुत्स्वनोल्लवणं निमीलि-
 ताक्षं जगृहे महाजवः ॥ २१ ॥ विश्वक् स्फुरन्तं ग्रहणातुरं हरिर्नर्यालो यथा-
 खुं कुलिशाक्षतत्त्वचम् । द्यार्यूर आपात्य ददार लीलया नमैर्यथाऽहिं गरुडो

महाविपम् ॥ २२ ॥ तत्रोपन्नज्य विबुधा ब्रह्मेन्द्रगिरिशदयः । ईडिरे नर-
 शार्दूलं नातिदूरचराः पृथक् ॥ २३ ॥ साक्षाच्छीः प्रेषिता देवैदृष्टा तन्मह-
 दद्भुतम् । अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शंकिता ॥ २४ ॥ प्रह्लादं
 प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमन्तिके । तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं
 प्रभुम् ॥ २५ ॥ तथेति शनकै राजन् महाभागवतोऽर्भकः । उपेत्य
 भुवि कायेन ननाम विधृताञ्जलिः ॥ २६ ॥ अस्तौपीद् हरिमेकाग्रमनसा
 सुसमाहितः । प्रेमगद्गदया वाचा तन्यस्तहृदयेक्ष्णः ॥ २७ ॥ प्रह्लाद
 उवाच । ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः सत्त्वैकतानमतयो वचसां
 प्रवाहैः । नाराधितुं पुरुगुणैरधुनापि पिप्रुः किं तोष्टुमर्हति स मे हरिरग्न-
 जातैः ॥ २८ ॥ मन्ये धनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुष-
 बुद्धियोगाः । नाराधनाय हि भवन्ति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोप भगवान्
 गत्रयूथपाय ॥ २९ ॥ नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः
 करुणो दृणीते । यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुग्नस्य

यथा मुग्धश्रीः ॥ ३० ॥ तस्मादहं विगतचिह्नय ईश्वरस्य सर्वान्मना महि
 गृणामि यथामनीषम् । नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पुयेत येन हि
 पुमाननुवर्णितेन ॥ ३१ ॥ सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्त्वधाम्नो ब्रह्मादयो
 वयमिवेश न चोद्विजन्तः । ज्ञेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्री-
 डितं भगवतो रुचिरावतारैः ॥ ३२ ॥ तदाच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य
 मोदेत साधुरपि दृष्टिचकमर्षहृत्पा । लोकाश्च निर्वृतिमिनाः प्रतियन्ति
 सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरन्ति ॥ ३३ ॥ नाहं विभेम्यजित ते-
 ऽतिभयानकास्यजिह्वाकैनेत्रशुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् । अन्त्रस्त्रजः क्षतज-
 केसरशंकुकर्णाग्निहोदभीतदिगिभादरिभिन्नवाग्रात् ॥ ३४ ॥ ब्रह्मोऽस्म्यहं
 कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनात् असतां प्रणीतः । बद्धः स्वकर्म-
 भिरुत्तम तेऽङ्घ्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गशरणं ह्यसे कदा नु ॥ ३५ ॥ यस्मात्
 प्रियाप्रियवियोगसयोगजनमशोकाग्निना सकलयोनिषु दध्यमानः । दुःखौ-
 पयं तदपि दुःखमतद्विधाहं भूमन् भ्रमामि चद मे तव दास्ययोगम् ।

॥ ३६ ॥ सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह चिरिञ्च-
गीताः । अञ्जस्ति तम्यनुगुणं गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगलयहंस-
संगः ॥ ३७ ॥ बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति
मञ्जतो नौः । तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहाञ्जसेष्टस्तावद्विभो तनुभृतां त्व-
दुपेक्षितानाम् ॥ ३८ ॥ यस्मिन् यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद यस्मै
यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा । भावः करोति विकरोति पृथक् स्वभावः
संचोदितस्तदखिलं भवतः स्वस्यम् ॥ ३९ ॥ माया मनः सृजति कर्म-
मयं बलीयः कालेन चोदितगुणानुमतेन पुंसः । छन्दोभयं यदजया-
ऽर्पितपोऽशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत्स्वदन्यः ॥ ४० ॥ स त्वं हि नित्य-
चिज्जितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविष्टुञ्ज्य विसर्गशक्तिः । चक्रे
विसृष्टमजयेश्वर पोडशारे निष्पीड्यमानमुपकर्प्य विभो प्रपन्नम् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा
मया दिवि विभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुः त्रियो विभव इच्छति यां जनो-
ऽयम् । येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भितभ्रूविस्फूर्जितेन लुलिताः स तु

ते निरस्तः ॥ ४२ ॥ तस्मादमुस्तनुभृतामहमशिपोज आयुः श्रियं विभव-
 मैन्द्रियमाविरिञ्चात् । नेच्छामि ते विलुलितानुसृचिक्रमेण कालात्मनोप-
 नय मां निजभृत्यपार्ष्वम् ॥ ४३ ॥ कुत्राशिपः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः
 केदं कलेवरमशेषरुजां विरोहः । निर्वियने न तु जनो यदपीति विद्वान्
 कामानलं मधुलवैः शमयन् दुरापैः ॥ ४४ ॥ काहं रजःप्रभव ईश तमोऽधि-
 केऽस्मिन् जातः सुरेतरकुले क तवानुकम्पा । न ब्रह्माणो न तु भवस्य न
 वै रमाया यन्मेऽर्पितः शिरसि पद्माकरः प्रसादः ॥ ४५ ॥ नैषा परावरमति-
 र्भवतो ननु स्यात् जन्तोर्यथात्मसुहृदो जगतस्तथापि । संसेवया सुरतरो-
 रिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥ ४६ ॥ एवं जनं निप-
 तितं प्रभवाहिङ्क्षुषे कामाभिकाममनु यः प्रपतन् प्रसंगात् । कृत्वात्मसात्
 सुरर्षिणा भगवन् गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृत्यसेवाम् ॥ ४७ ॥
 मत्प्राणरक्षणमनन्त पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यं पियावयमृतं विधातुम् ।
 खड्गं प्रगृह्य यदचोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽन्तु कं हरास्मि ।

॥ ४८ ॥ इत्थं नृतिर्यगृपिदेवभूपावतारैर्लोकान्विभावयसि हंसि जगत्प्रती-
 पान् । धर्मं महापुरुषं पासि युगानुवृत्तं कृत्वा कलौ यद्भवस्त्रियुगोऽथ
 सत्त्वम् ॥ ४९ ॥ नैतन्मनस्तव कथासु विकुण्ठनाथ संप्रीयते दुरितदुष्टम-
 साधु तीव्रम् । कामातुरं हर्षशोकभयैषणार्त्तं तस्मिन् कथं तव गतिं विमृ-
 शासि दीनः ॥ ५० ॥ जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति माऽवितृसा शिरनोऽन्य-
 तस्तथेगुदरं श्रवणं कुतश्चिन्त । घ्राणोऽन्यतरश्चपलाहृक् क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः
 सपत्न्य इव गेहपतिं लुनन्ति ॥ ५१ ॥ एवं स्वकर्मपतितं भववैतरण्या-
 मन्योन्यजन्ममरणशनभीतभीतम् । पश्यज्जनं स्वपरचिग्रहवैरमैत्रं हन्ते-
 ति पारचर पीडहि सूढमद्य ॥ ५२ ॥ कौन्वत्रतेऽखिलगुरो भगवन्प्रयास
 उत्तारणेऽस्य भवसंभवलोपहेतोः । मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबन्धो किं
 तेन ते प्रियजनानुसेवतां नः ॥ ५३ ॥ नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्या-
 स्त्वदीर्यगायनमहोऽमृतमग्नचित्तः । शोभे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थ-
 माध्यासुखाय भरसुहृते विमूढान् ॥ ५४ ॥ प्रायेण देवमुनयः स्वविमुक्ति-

कामा मौनं चरन्ति विजने न परार्थनिष्ठाः । नैतान् विहाय कृपणान्
विमुमुक्षु एको नान्यं त्वदन्य शरणं भ्रमतोऽनुपश्ये ॥ ५५ ॥ यन्मैथुनादि गृह-
मेधिसुखं हि तुच्छं कण्डूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् । तृप्यन्ति नैह
कृपणा बहुदुःखभाजः कण्डूतिवन्मनसिजं विपहेत धीरः ॥ ५६ ॥ मौन-
व्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः । प्रायः परं
पुरुष ते त्वजितेन्द्रियाणां वार्ता भवन्त्युत न वाऽत्र तु दाम्भिकानाम्
॥ ५७ ॥ स्वप्ने इमे सदसती तव वेदसृष्टे वीजांकुराविव न चान्यदस्वप्नस्य ।
युक्ताः समञ्जसु भग्न विचिन्वते त्वां योगेन बहिमिव दारुणु नान्यतः
स्यात् ॥ ५८ ॥ त्वं वायुरग्निरवनिर्वियदम्बुमात्राः प्राणैऽन्द्रियाणि हृदयं चि-
दनुग्रहश्च । सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन्नान्यत् त्वदस्त्यपि मनो-
बचसा निरुक्तम् ॥ ५९ ॥ नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनः-
प्रभृतयः सहदेवमर्त्याः । आद्यन्तवन्त उरगाय विदन्ति हि त्वामेवं चि-
मस्य सुधियो विरमन्ति शब्दात् ॥ ६० ॥ तत्तर्ह्येतम नमः स्तुतिकर्मपूजाः

कर्मस्मृतिश्चरणयोः अरण्यं कथायाम् । संसेवया त्वयि विनोति पङ्कगया किं
भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत ॥६१॥ चिप्राद्विपङ्गुलयुतादरविन्दनाभ-
पादारविन्दविमुखात् श्वपचं वरिष्ठम् । मन्ध्रे तदपि तमनोवचनेहिताग्रप्राणं
पुनरिति स कुलं न तु भूरिमानः ॥ ६२ ॥ नृसिंह उवाच । य एतत् कीर्तये-
न्मह्यं त्वया गीतमिदं नरः । त्वां च मां च स्मरन्काले कर्मबन्धा-
त्प्रमुच्यते ॥ ६३ ॥ त्रिः सप्तभिः पिता प्रतः पितृभिः सह तेऽनघ । यत्सा-
धोऽस्य गृहे जातो भवान्बै कुलपावनः ॥ ६४ ॥ यत्र यत्र च मद्भक्ताः प्र-
शान्ताः समदर्शिनः । साधवः समुदाचारास्ते प्रयन्त्यपि कीकटाः ॥ ६५ ॥
सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतग्रामेषु किंचन । उच्चावचेषु दैत्येन्द्र मद्भावेन
गतस्त्रहाः ॥ ६६ ॥ भवन्ति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुव्रताः । भवान्मे
खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिस्पर्धुक् ॥६७॥ य एतत् पुण्यमाख्यानं चिण्णो
वीर्योपवृत्तितम् । कीर्तयेच्छृङ्गया श्रुत्वा कर्मपाशाद्विमुच्यते ॥६८॥ एतन्न
आविपुरुषस्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्रयूथपवधं प्रयतः पठेत । दैत्यात्मजस्य

च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वानुभावमकुतोभयमेति लोकम् ॥ ६६ ॥

इति श्रीभक्तिकौमुदे हिरण्यकशिपुवधो नाम द्विपष्ठितम आह्निकः ।

श्रीगणेशायनमः । ऋषय ऊचुः । कथं देवो महदेवो विश्वसंहारकारकः ।
शरभाख्यं महाघोरं विकृतं रूपमास्थितः । किं किं कार्यं कृतं तेन ब्रूहि
सर्वमशेषतः ॥ १ ॥ सूत उवाच । एवमभ्यर्थितो देवैर्मतिचक्रे मुनीश्वराः ।
तत्तेजो नारसिंहाख्यं संहर्तुं परमेश्वरः ॥ २ ॥ तदर्थं स्मृतवान् रुद्रं वीर-
भद्रम् महाबलम् । आत्मनो भैरवं रूपं महाप्रलयकारकम् ॥ ३ ॥ आजगाम
पुरः सद्यः सादृहासं गणाधिपः । दृष्टिह्रस्परत्युग्रैः कोटिभिः परिचारितः
॥ ४ ॥ उत्पतद्भिर्गणवरैः नृत्यद्विरचमुदान्वितैः । क्रीडद्विरचमहावीरैः
ब्रह्माद्यैः कन्दुकैरिव ॥ ५ ॥ कल्पान्तज्वलनज्वालो विलसल्लोचनत्रयः ।
आत्तशस्त्रो जटाजूटो ज्वलद्रालेन्दुमण्डितः ॥ ६ ॥ बालेन्द्वितयाकारः
तीक्ष्णदंष्ट्राङ्गरादयः । आग्न्यण्डलधनुःखण्ड-सन्निभभ्रूलायुतः ॥ ७ ॥ महा-
प्रचण्डहुङ्कार-बधिरीकृतदिङ्मुखः । नीलमेधाञ्जनाकारो भीषणरमश्रुशो-

भितः ॥ ८ ॥ अप्रतिद्वन्द्वबाहुभ्यां भ्रामयंस्त्रिशिखं मुहुः ॥ ९ ॥ ततो निवे-
दितं तेन किमत्र स्मृतिकारणम् । आज्ञापय जगत्स्वामिन् प्रसादः क्रियतां
मयि ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच । अकाले भयमुत्पन्नं देवानामति भैरवम् ।
ज्वलितः स नृसिंहाग्निः शमयैनं दुरासदम् ॥ ११ ॥ बोधय सान्त्वयन्नादौ तेन
चेन् नोपशाम्यति । तर्हि मत्परमं भावं भैरवं सम्प्रदर्शय ॥ १२ ॥ सूक्ष्मं
सूक्ष्मेण संहृत्य स्थूलं स्थूलेन तेजसा । वक्त्रमानय कृत्तिञ्च वीरभद्र ममा-
ज्ञया ॥ १३ ॥ इत्यादिष्टो गणाध्यक्षः प्रशान्तवपुरास्थितः । जगाम रंहसा
तत्र यत्रास्ते नरकेशरी ॥ १४ ॥ ततस्तं बोधयामास वीरभद्रो हरो हरिम् ।
उवाच वाक्यमीशानः पितापुत्रभिर्वौरसम् ॥ १५ ॥ वीरभद्र उवाच । भग-
वन्नवतीर्णोऽसि जगत्सुखाय माधव । स्थित्यर्थे विनियुक्तोऽसि परेण परमे-
ष्ठिना ॥ १६ ॥ जगत् सर्वं त्वया सिंह रत्तिनं मत्स्यरूपिणा । पुच्छे नावं
समाचध्य भ्रमन्नेकार्णवे पुरा ॥ १७ ॥ विभृता कूर्मस्येण चाराहेणोद्धृता
मही । अनेन हरिरूपेण हिरण्यकशिपुर्हृतः ॥ १८ ॥ चामनेन बलिर्वन्दस्त्वया

विक्रमता तथा ॥१६॥ इत्थं यदा यदा लोके दुःखं किञ्चित् प्रजापते । तदा
 तदावतीर्णस्त्वं तत् करोषि निरामयम् ॥ २० ॥ त्वमेव सर्वभूतानां प्रभवः
 प्रभुरव्ययः । त्वया धर्माश्च वेदाश्च शुभे मार्गे प्रतिष्ठिताः ॥ २१ ॥ यदग्रम-
 वतारोऽयं निहतः सोऽपि केशव । उपसंहार विश्वात्मन्नति धारं चपुस्तव
 ॥ २२ ॥ त्वत्समः शिवभक्तोहि नास्ति कोऽपि कुतोऽधिकः ॥ २३ ॥
 स्रुत उवाच । इत्युक्तो वीरभद्रेण नृसिंहः शान्तया गिरा । महाघोरेण कोपेन
 चाधिकं प्राज्वलत्तदा ॥ २४ ॥ नृसिंह उवाच । आगतोऽसि यतस्तत्र गच्छत्यं
 मा हितं वद । इदानीं संहरिष्यामि जगदेतच्चराचरम् ॥ २५ ॥ संहर्तुं न हि
 संहारः प्रकृत्या परतोऽपि वा । शासितं हि मया सर्वं मच्छास्ना नैव विद्यते
 ॥ २६ ॥ मत्प्रसादाज्जगत् सर्वं मर्त्यादामधितिष्ठति । अहं हि सर्वशक्तीनां
 प्रवर्त्तको निवर्त्तकः ॥ २७ ॥ मन्नाभिपङ्कजाज्जातः पुरा ब्रह्मा चतुर्मुखः ।
 तल्ललाटसमुत्पन्नो भगवान् धृपभध्यजः ॥ २८ ॥ अहं नियन्ता सर्वस्य
 मत्परं नास्ति दैवतम् । अतो मां शरणं प्राप्य गच्छ त्वं विगतज्वरः ॥ २९ ॥

स्रुत उवाच । साहङ्कारं वचः श्रुत्वा विहस्यामित चिक्रमः । उवाच वीरभ-
 द्रस्तं सावज्ञं स्फुरिताधरः ॥३०॥ वीरभद्र उवाच । किं न जानासि विश्वेशं
 संहर्तारं पिणाकिनम् । असम्बद्धप्रलापश्च विनाशस्त्वयि केवलः ॥३१॥
 प्रकृतिस्त्वं पुमान् रुद्रस्त्वयि वीर्यं समाहितम् । तन्नाभिपङ्कजाज्जालः पञ्च-
 वक्त्रः पितामहः ॥३२॥ सृष्ट्यर्थेन जगत् पूर्वं शङ्करं नीललोहितम् । ललाटे
 चिन्तयामास तपस्युग्रे व्यवस्थितः ॥ ३३ ॥ तल्ललाटादभूच्छम्भुः सृष्ट्यर्थं
 तन्न दूषणम् ॥३४॥ अंशोऽहं देवदेवस्य महाभैरवरूपिनः । त्वत्संहारे नियु-
 क्तोऽस्मि विनयेन बलेन वा ॥३५॥ तुच्छं दैत्यं विदार्यैकं तच्छक्तिकलया-
 युतः । अहङ्कारावलेपेन गर्जसि त्वमतन्द्रितः । उपकारो ह्यसाधूनामपका-
 राय केवलम् ॥३६॥ यत्त्वं सिंहं महेशानं नसारमेव मन्यसे । न त्वं स्रष्टा न
 संहर्त्ता न स्वतन्त्रो हि कुत्रचित् । कुलालचक्रवत् यत्त्वं प्रेरितोऽसि पिना-
 किना ॥३७॥ अद्यापि तव निजिसं कपालं कूर्मरूपिनः । हरहारलतामध्ये
 मूढ कस्मान्न बुध्यसे ॥ ३८ ॥ विस्मृतं किं तदंशेन यत्पुरा तारकारिणा ।

वाराह विग्रहस्तस्य दंष्ट्रोत्पाटनपीडितः ॥३६॥ दग्धोऽमि तस्य शूलाग्रे विप्य-
 क्सेनवपुर्धरः । दक्षयज्ञे शिरश्चिह्नं मया ते यजस्विनः ॥४०॥ ब्रह्मणस्त्व
 पुत्रस्य ध्विन्नं यत् पञ्चमं शिरः । नाद्यापि सन्धितं तच्च तदंशं तस्य तद्रलम्
 ॥४१॥ निर्जितस्त्वं दधीचेन मंग्रामे महदैयतः । कण्टूयमाने शिरसि कथं
 तद्विस्मृतं त्वया ॥४२॥ चक्रं विक्रमतो यस्य तथैषोहि पराक्रमः । कुनः प्राप्तं
 कृतं केन सर्वं तदपि विस्मृतम् ॥४३॥ यदा हि सकला लोका मंहना प्रलये
 मया । तदा निद्रावशं शेते तथापि सात्त्विको भवान् ॥ ४४ ॥ त्वदादिस्तम्ब-
 पर्यन्तं रुद्रशक्तिविजृम्भितम् । शक्तिमाननलस्तच्च रुद्रशक्तिकृणायुतः
 ॥४५॥ तत्तेजसो न माहात्म्यं युवां द्रष्टुमपि क्षमौ । स्थूलान्धापि प्रपश्यन्ति
 तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ४६ ॥ अदितेरच तथेन्द्राग्नि यमानां वरुणस्य च ।
 कलङ्किनः शशाङ्कस्य जनित्या परमेश्वरः ॥ ४७ ॥ कालोऽसि त्वं महःकालः
 कालकालो महेश्वरः । तदेव कलया युक्तो मृगमृगुस्त्यमेव च ॥ ४८ ॥
 मेरुधन्यादयोवीरो मृगपत्नी हिरण्यमयः । शास्ताऽशेषस्य जगता न त्वं

नैव चतुर्मुखः ॥ ४६ ॥ इत्थं सर्वं समालोच्य -संहरात्मानमात्माना ।
नोचेत्तस्यैव हीदानीं महाभैरवरूपिणः । कोपाशनि महाधोर स्त्वन्मूर्ध्नि
निपतिष्यति ॥ ४७ ॥

इति श्रीमक्तिकौस्तुभे नृसिंहसान्त्वनं नाम त्रिपष्ठितम आह्निकः ।

मृत उवाच । इत्युक्तो वीरभद्रेण नृसिंहः क्रोधविह्वलः । ननाद-
चण्डवेगेन तं ग्रहीतुं प्रचक्रमे ॥ १ ॥ अत्रान्तरे महाधोर-विपक्षभयकार-
णम् । गगनव्यापि दुर्द्धपं शिवतेजःसमुद्भवम् । वीरभद्रस्य तद्रूपं तदैव सम-
दृश्यत ॥ २ ॥ तदा तेजांसि सर्वाणि तस्मिन् लीलानि शाङ्करे । अभूत्
संहाररूपेण सुव्यक्तः परमेश्वरः ॥ ३ ॥ वभौ मृगार्द्धदेहेन पक्षाभ्यां चञ्चु-
नायुतः ॥ ४ ॥ सहस्रबाहुर्जटिल-श्चन्द्रार्द्धकृतशेखरः । आतितीक्ष्णमहा-
दंष्ट्रो बभ्राधिकनखायुधः ॥ ५ ॥ नीलकण्ठश्चतुस्पादः प्रलयान्धिसमुद्भवः ।
अतिक्रूरज्वलत्कोप-संरक्तनयनत्रयः । युगान्तोद्यतजीमूत-भीमगम्भीरनि-
स्वनः ॥ ६ ॥ हरिस्तदर्शनादेव चिनष्टवलविक्रमः । संस्थितोऽग्रे सहस्रांशो-

र्गया त्वद्योतविभ्रमः ॥ ७ ॥ पादावावध्य पुच्छेन बाहुभ्यां बाहुमण्डलम् ।
 भिन्दन्नुरसि चञ्च्वा च पक्षायातविमोहितम् ॥ जगाम गगनं सद्यः गृही-
 त्वाथ हरो हरिम् ॥ ८ ॥ उत्क्षिप्तोत्क्षिप्त्य संगृह्य निपात्य च निपात्य च ।
 उड्डीयोड्डीय रुद्रश्च विहंगो हि ययोरगम् ॥ ९ ॥ हरिं हरन्तं शरभमी-
 शानं परमेश्वरम् । अनुयाताः सुराः सर्वे नमोनाक्येन तुष्टुवुः ॥ ११ ॥
 नीयमानः परचशो दीनवक्त्रः कृताञ्जलिः । तुष्टाव परमेशानं हरिस्तं ललि-
 ताक्षरैः ॥ १२ ॥ नृसिंह उवाच । नमो रुद्राय शर्वाय महाभ्रासाय विष्णवे ।
 नम उग्राय भीमाय नमः क्रोधाय मृत्यवे ॥ १३ ॥ नमो भवाय सर्वाय शङ्क-
 राय शिवाय ते । कालाय कालकालाय महाकालाय तेजसे ॥ १४ ॥ महा-
 देवाय महते सूक्ष्माय मृत्युमृत्यवे । वीराय वीरभद्राय निराधाराय शूलिने
 ॥ १५ ॥ एकाय नीलकण्ठाय श्रीकण्ठाय पिनाकिने । अनन्ताय अचिन्ताय
 पशूनां पतये नमः ॥ १६ ॥ पराय परमेशाय परात्परतराय ते । विश्वेश्वर-
 राय विश्वाय नमस्ते लिङ्गमूर्तये ॥ १७ ॥ नमो विष्णुकलत्राय विष्णुचेन्त्राय

भानवे । हरिचक्रप्रदानाय नमोऽहिभूषणाय ते ॥ १८ ॥ ईशानाय शरणाय
 महाभैरव रूपिणे । नमो नृसिंहसंहन्त्रे कामकालपुरारथे ॥ १९ ॥ महापापौ-
 घसंहन्त्रे विष्णुमायान्तकारिणे । व्यम्बकाय व्यक्षराय शिपिविष्टाय मोहसे
 ॥ २० ॥ मृत्युञ्जयाय शान्ताय सर्वज्ञाय मन्त्रारथे । महेश्वराय घोराय
 रौद्राय सौम्यरूपिणे ॥ २१ ॥ वरदाय जगद्धात्रे सर्वकारणेहेतवे । नमश्चन्द्रा-
 श्रिसूट्यीय मुक्तिवैचित्र्य हेतवे ॥ २२ ॥ नमस्ते पञ्चवक्त्राय वृषवाहाय धूञ्ज-
 टे । कपालिने त्रिनेत्राय भस्माधाराय शाश्वते ॥ २३ ॥ अमोघाय करालाय
 जगन्नाथाय शम्भवे । निपक्ताय मुण्डाय दण्डिने योगरूपिणे ॥ २४ ॥
 विश्वम्भराय नाथाय पार्वतीपतये नमः । अव्यक्ताय विशोक्ताय स्थिराय
 स्थिरधन्विने ॥ २५ ॥ स्थाण्वे कृत्तिवामाय पञ्चभूतात्मने नमः । गिरिशायै-
 कपादाय नमश्चन्द्रार्द्रमौलिने ॥ २६ ॥ नमस्तेऽध्वरराजाय नमस्तेऽध्वररूपिणे ।
 योगेश्वराय नित्याय सत्याय परमेष्ठिने ॥ २७ ॥ अच्युताय महेशाय हराय परब्र-
 ह्मणे । सर्वात्मने नमस्तुभ्यं सर्वेश्वराय ते नमः ॥ २८ ॥ एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-

कृत्यस्तेऽस्तु नमो नमः । दशकृन्वस्तु साहस्रकृत्यस्ते च नमोनमः ॥ २६ ॥ नमो
 ऽपरिमितंकृत्योऽनन्तकृत्यो नमो नमः । नमो नमो नमो भूयः पुनर्भूयो नमो-
 नमः ॥ ३० ॥ सूत उवाच । अष्टोत्तर शतैनैव स्तुत्वाऽमृतमयेन तु । पुनस्तु
 प्रार्थयामास नृसिंहः शरभेश्वरम् ॥ ३१ ॥ यदा यदा ममाजानमहंकारावले-
 पितं । तदा तदापनेतव्यं त्वयैव परमेश्वर ॥ ३२ ॥ तस्य निवेदितं श्रुत्वा
 उवाच शरभेश्वरः । नन्वशक्तो भवान् विष्णो जीवितान्तं पराजितः ॥ ३३ ॥
 ततस्तु कृपया तेन नृसिंहस्य कृताञ्जलैः । श्रुत्तिशित्यं कृतं चाङ्गं चमत्रं छिन्नं
 तदा क्षणात् ॥ ३४ ॥ ऊचुर्ब्रह्मादयः सर्वे वीरभद्र त्वयाधुना । जीविताः
 स्मो वयं देवाः पर्जन्येनैव पादपाः ॥ ३५ ॥ यस्य भीषा दहत्यग्निन्देति च
 रविः स्वयम् । वातो वाति च सोऽसि त्वं मृत्युर्योवति पञ्चमः ॥ ३६ ॥ द्वे
 तनू तव रुद्रस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः । घोरा चैका शिवाव्यन्या ते प्रत्येकमने-
 कधा ॥ ३७ ॥ ब्रह्म-विष्णुवीन्द्र-मार्त्तण्ड शशाङ्कप्रभुग्वः सुराः । असुरारश्च
 सम्प्रसृतास्त्वन्ताः सर्वे महेश्वर ॥ ३८ ॥ घतो विभर्षि सकलं विभज्य तनु-

मष्टधा । ततो पाहि सुरानस्मान् शिवदानैरभीष्टिमैः ॥ ३६ ॥ वीरभद्र
 उवाच । यथा जले जलं जलं चीरं चीरं घृतं घृते । शिचलीनस्तथा
 विष्णुरेक एव न चान्यथा ॥ ४० ॥ एष एव नृसिंहात्मा महादर्पो महा-
 बलः । जगत्संहारकार्थे तु प्रवृत्तो नरकेशरी । याजनीयो नमस्तस्मै मद्भ-
 क्तिसिद्धिकाङ्क्षिभिः ॥ ४१ ॥ एतावदुक्त्वा भगवान् वीरभद्रो महाबलः ।
 परयतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२ ॥ नृसिंहकृत्तिवसनस्तदा
 प्रभृति शङ्करः । वक्त्रं तन्मुण्डमालायां नायकत्वेन कल्पितम् ॥ ४३ ॥ स्तुत
 उवाच । इदं हि पुण्यमाख्यानं सर्वदुःखविनाशनं । धन्यं यशस्यमायुष्यम्
 आरोग्य-पुष्टिबद्धनम् ॥ ४४ ॥ अरिचक्रप्रशमनम् सर्वविघ्नविनाशनम् ।
 आधिव्याधिकुलध्वंसि अपमृत्यु निवारणम् ॥ ४५ ॥ विषग्रहज्जगत् पुत्र-
 पौत्रविवर्द्धनम् दुःस्वप्ननाशनं सद्यः सर्वभूतापसारणम् ॥ ४६ ॥ महाशान्ति-
 करं चैव वाञ्छितार्थैकसाधनम् । विष्णुमायानिरसनं शिव ज्ञान प्रकाशकम्
 ॥ ४७ ॥ शिवलोकस्य सोपानं सर्वथा परमार्थदम् । योगसिद्धिप्रदं सम्यक्

अद्वि प्रज्ञादि साधनम् ॥ ४८ ॥ पठितव्यं सदा भक्त्या परं स्वस्त्ययनं हि
तत् ॥ ४९ ॥ इदन्तु शरभाकारं परं रूपं पिनाकिनः । प्रकाशितव्यं भक्तपु
स्थिरेषूत्साहितेषु च । तैरेव पठितव्यञ्च ओतव्यञ्च यतात्मभिः ॥ ५० ॥
शिवोत्सवेषु सर्वेषु चतुर्दश्यष्टमीषु च । पठेत् प्रतिष्ठाकालेषु शिवसन्निधि-
कारणम् ॥ ५१ ॥ चोरव्याघ्राहिसिंहादि-भये राजभये तथा । विविधोत्पात-
भूकम्प-दावाग्निपांशुवृष्टिषु ॥ ५२ ॥ उल्कापाते महावाते अनावृष्टयति-
वृष्टिषु । सदैव हि पठेद्विद्वान् शिवभक्तो दृढव्रतः ॥ ५३ ॥ यः पठेच्छृणुयात्
स्तोत्रम् अतुल्यं हरिणाकृतम् । रुद्रत्वं स समासाद्य रुद्रस्यानुचरो
भवेत् ॥ ५४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे नृसिंहसंहारो नाम चतुःपष्ठितमो आह्निकः ।

विरवरूप उवाच । धौताङ्घ्रिपाणिराचम्य सपवित्र- उदङ्मुखः ।
कृतस्वाङ्गकरन्यासो मन्त्राभ्यां वाग्यतः शुचिः ॥ १ ॥ नारायणमयं चर्म
सन्नह्येद्वय आगते । पादयोर्जानुनोरुर्वोरुदरेः हृद्यथोरसि ॥ २ ॥ मुखे

शिरस्थानुपूब्ध्यादोङ्कारादीनि विन्यसेत् । ॐ नमो नारायणायेति विपर्ययम-
 थापि वा ॥ ३ ॥ करन्यासं ततः कुर्याद् द्वादशाक्षरविग्रहा । प्रणवादिग्रहा-
 रान्तमङ्गल्यङ्कुष्ठपर्यसु ॥ ४ ॥ न्यसेद्ब्रह्ममोङ्कारं विकारमनु मूर्धनि ।
 पकारं तु म्रुवामध्ये एकारं शिखयो दिशेत् ॥ ५ ॥ वकारं नेत्रयोर्धुञ्ज्यान्नकारं
 सर्वसन्धिषु । मकारमस्त्रमुद्दिश्य मन्त्रमूर्त्तिर्भवेद्बुधः ॥ ६ ॥ सविसर्गं
 फडन्तं तत्सर्वदिक्षु विनिर्दिशेत् । ॐ विष्णवे नम इति ॥ ७ ॥ आत्मानं
 परमं ध्यायेद्बुधेयं षट्शक्तिभिर्युतम् । विद्या तेजस्तपोमूर्त्तिमिमं मन्त्रमुदा-
 हरेत् ॥ ८ ॥ ॐ हरिर्विदध्यान्मम सर्वरक्षां न्यस्तांघ्रिपद्माः पतगेन्द्रपृष्ठे ।
 दराचिर्मूर्त्तिर्गदेयुचापपाशान्दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ॥ ९ ॥ जलेषु मां
 रक्षतु मत्स्यमूर्त्तिर्गोदोगणेभ्यो वक्रणस्य पाशात् । स्थलेषु मायावदुवामनो-
 ऽव्यात् त्रिविक्रमः खेड्यतु विश्वरूपः ॥ १० ॥ दुर्गेष्वष्टव्याजिमुख्यादिषु प्रभुः
 पायान्मूर्त्तिर्होऽसुरयूथपारिः । विमुञ्चतो यस्य महाऽष्टहासं दिशो विनेदुर्न्यप-
 तंश्च गर्भाः ॥ ११ ॥ रक्षत्वसौमाऽध्वनि यज्ञकल्पः स्वदंष्ट्रयोन्नीतधरो चराहः ।

रामोऽद्रिकूटेऽथ विप्रवासे सलक्ष्मणोऽव्याद्भरताग्रजोऽस्मान् ॥ १२ ॥ मासुग्र-
 धर्मादखिलात् प्रमादान्नारायणः पातु नरश्च हासात् । दत्तस्त्वयोगादथ
 योगनाथः पायाद्गुणेशः कपिलः कर्मवन्धात् ॥ १३ ॥ सनत्कुमारोऽवतु काम-
 देवाद्धयशीर्षा मां पथि देवहेलनात् । देवर्षिवर्यः पुरुषार्चनान्तरात्कूर्मो
 हरिर्मा निरयादशेषात् ॥ १४ ॥ धन्वन्तरिर्भगवान्पात्वपथ्याद् दन्द्वाद्भयादपभो
 निर्जितात्मा । यज्ञश्च लोकादवताज्जनान्तादत् वलो गणत्क्रोधवशादहीन्द्रः
 ॥ १५ ॥ द्वैपायनो भगवानप्रबोधोधाद् बुद्धस्तु पाखण्डगणात्प्रमादात् ।
 कल्किः कलेः कालमलात्प्रपातु धर्मावनायोरुद्धृतावतारः ॥ १६ ॥ मां केशवो
 गद्या प्रातरव्याद् गोविन्द आसंगवमात्तवेणुः । नारायणः प्राह्ण उदा-
 त्तशक्तिर्मध्यंदिने विष्णुररीन्द्रपाणिः ॥ १७ ॥ देवोऽपराह्णे मधुहोग्रधन्वा
 सायं त्रिधामाऽवतु माधवो माम् । दोषे हृषीकेश उतार्धरात्रे निशीथ
 एकोऽवतु पद्मनाभः ॥ १८ ॥ श्रीवत्सधामा पररात्र ईशः प्रत्यूष
 ईशोऽसिधरो जनार्दनः । दामोदरोऽव्यादनुसंधं प्रभाते विश्वेश्वरो

भगवान्कालमूर्तिः ॥१६॥ चक्रं युगान्तानलतिगमेनेमि भ्रमन्समन्ताद् भगव-
त्प्रयुक्तम् । दन्ददिग्घ दन्दगध्यरिसैन्यमाशु कलं यथा वातसन्धो हुताशः
॥ २० ॥ गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिंगे निष्पिण्ड निष्पिण्ड्यजितप्रियासि ।
कुष्माण्डवैनायकयन्त्रजो भूतग्रहंश्चूर्णयचूर्णयारीन् ॥२१॥ त्वं यातुधान-
प्रमथ-प्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् । दरेन्द्र विद्राचय कृष्णपूरितो
भीमस्वनोऽरेर्हृदयानि कम्पयन् ॥ २२ ॥ त्वं तिग्मधारासिवरारिसैन्यमीश-
प्रयुक्तो मम छिन्धि छिन्धि । चक्षुःपि चर्मन् शतचन्द्र द्यादय द्विषामघोनां
हरपापचक्षुषाम् ॥२३॥ यन्तो भयं ग्रहेभ्योऽभून् केतुभ्यो नृभ्य एव च । सरी-
सृपेभ्यो दंष्ट्रिभ्यो भूतेभ्योऽहोभ्य एव वा ॥२४॥ सर्वाण्येतानि भगवन्नाम-
रूपास्त्रकीर्तनात् । प्रयान्तु संचयं सद्यो ये नः श्रेयःप्रतीपकाः ॥२५॥ गरुडो
भगवान्स्तोत्रस्तोमरञ्जन्दोमयः प्रभुः । रत्नत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विष्वक्सेनः स्व-
नामभिः ॥२६॥ सर्वापद्भ्यो हरेर्नामरूपयानायुधानि नः । बुद्धीन्द्रियमणः
प्राणान्पान्तु पार्षदभूषणाः ॥२७॥ यथा हि भगवानेव वस्तुतः सदसच्च यत् ।

सत्येनानेन नः सर्वं यान्तु नाशमुपद्रवाः ॥३८॥ यथैकात्म्यानुभावानां विक-
 लपरहितः स्वयम् । भूषणायुधलिङ्गाख्या धत्ते शक्तीः स्वमायया ॥ ३९ ॥
 तेनैव सत्यमानेन सर्वज्ञो भगवान्हरिः । पातु सर्वैः स्वरूपैर्नः सदा सर्वत्र सब-
 गः ॥३०॥ विदित्तु दिङ्मूर्ध्वमधः समन्तादन्तर्बहिर्भगवान्नारसिंहः । प्रहाप्य-
 ल्लोकभयं स्वनेन स्वर्तेजसा शस्तसमस्ततेजाः ॥ ३१ ॥ मधवन्निदमाख्यातं
 वर्म नरायणान्मकम् । विजेष्यस्यञ्जसा येन दंशितोऽसुरयूथपान् ॥३२॥
 एतद्वारयमाणस्तु यं यं पश्यति चक्षुषा । पदा वा संस्पृशेत्सद्यः सान्धवसात्स-
 विमुच्यते ॥३३॥ न कुतश्चिद्भयं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् । राजदस्युग्र-
 हादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिचित् ॥३४॥ इमां विद्यां पुरा कश्चित्कौशिको
 धारयन्निद्वजः । योगधारणया स्वाङ्गं जहौ स मरुधन्वनि ॥३५॥ तस्योपरि
 विमानेन गन्धर्वपतिरेकदा । ययौ चित्ररथः स्त्रीभिर्वृत्ता यत्र द्विजक्षयः
 ॥३६॥ गगनाद्गपपतत्सद्यः सविमानो ह्यवाक्शिराः । स बालखिल्यवचनाद-
 स्थीन्यादाय चिस्मितः ॥३७॥ प्रास्य प्राचीसरस्वत्यां स्नात्वा धाम स्वमन्त्र-

गात् ॥३८॥ श्रीशुक उवाच । य इदं शृणुयात्काले यो धारयति चादृतः । तं
नमस्यन्ति भूतानि मुच्यन्ते सर्वतो भयात् ॥३९॥ एतां विद्यामधिगतो
विश्वरूपाच्छतक्रतुः । त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य मृधेऽसुरान् ॥४०॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे नारायणवर्म नाम पञ्चपटितम आह्निकः ।

हृत्पुत्रस्ततस्त्वष्टा जुह्वेन्द्राय शत्रवे । इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं
जहि विद्विषम् ॥ १ ॥ अथान्वाहाग्यपचनानुत्थितो घोरदर्शनः । कृतान्त इव
लोकानां युगान्तसमये गथा ॥ २ ॥ दग्धशैलप्रतीकाशं मग्न्याह्वाक्योऽग्रलोचनम् ।
तप्तताम्रशिखाश्रुं चालयन्तं पदा महीम् ॥ ३ ॥ दरीगम्भीरवक्त्रेण
पिचता च नमस्तलम् । लिहता जिह्वयर्क्षणि असना भुवनत्रयम् । विव्रस्ता
दुद्रुवुर्लोका वीक्ष्य सर्वे दिशो दश ॥ ४ ॥ येनावृता ह्रमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्र-
मूर्त्तिना । स वै वृत्र इति प्रोक्तः पापः परमदारुणः ॥ ५ ॥ तं निजधनुर-
भिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभाः । स्वैः स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैः सोऽग्रसत्तानि
कृत्स्नशः ॥ ६ ॥ ततस्ते विस्मिताः सर्वे विपयणा अस्ततेजसः प्रत्यञ्च-

मादिपुरुषमपनस्थुः समाहिताः ॥७॥ श्रीभगवानुवाच । प्रीतोऽहं वः सुरश्रेष्ठा
मद्गुपस्थानविद्यया । आत्मैश्वर्यस्मृतिः पुंसां भक्तिश्चैव यया मयि ॥ ८ ॥
किं दुरापं मयि प्रीतिं तथाऽपि विबुधर्षभाः । मय्येकान्तमतिर्नान्यन्मत्तो
वाञ्छति तत्त्ववित् ॥ ९ ॥ न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् ।
तस्य तानिच्छतो यच्छेद् यदि सोऽपि तथाविधः ॥ १० ॥ स्वयं निःश्रेयसं
विद्वान्न वक्तव्यज्ञाय कर्म हि । न राति रोगिणोऽपथ्यं वाञ्छतोऽपि भिषक्तमः
॥ ११ ॥ मघवन्यात भद्रं वो दध्यञ्चमृपिसत्तमम् । विद्याव्रततपःसारं
गात्रं याचत मा चिरम् ॥ १२ ॥ ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ।
येन वृत्रशिरो हर्ता मत्तेज उपवृंहितः ॥ १३ ॥ ततः सुराणामसुरै रणः
परमदारुणः । त्रेतामुखे नर्मदायामभवत्प्रथमे युगे ॥ १४ ॥ वृत्र उवाच ।
दिष्ट्या भवान् मे समवस्थितो रिपुर्यो ब्रह्महा गुरुहा आतुहा च । दिष्ट्या
ऽवृणोऽद्याहमसत्तम त्वया मच्छूलनिर्भिन्नदृपद्वुदाऽचिरात् ॥ १५ ॥ यो
नोऽग्रजस्यात्मविदो द्विजातेर्गुरोरपापस्य च दीक्षितस्य । विश्रभ्य खड्गेन

शिरांस्यष्टचत् पशोरिवाऽकरुणः स्वर्गकामः ॥ १६ ॥ ह्रीश्रीदयाक्रीर्तिभिन्म-
 जिम्भतं त्वां स्वकर्मणा पुरुषादैश्च गर्ह्यम् । कृच्छ्रेण मञ्जुलविभिन्नदेहमस्पृ-
 ष्टवहिं समदन्ति गृध्राः ॥ १७ ॥ अन्येऽनु ये त्वेह नृशंसमज्ञा ये ह्युद्यतान्त्राः
 प्रहरन्ति मह्यम् । तैर्भूतनाथान् सगणान् निशातत्रिशूलनिभिन्नगलैर्यजामि
 ॥ १८ ॥ अथो हरे मे कुलितेन वीर हर्ता प्रमथ्यैव शिरो यदीह । तत्रानृणो
 भूतयलि विधाय मनस्विनां पादरजः प्रपत्स्ये ॥ १९ ॥ सुरेश कस्मान्न हिनोपि
 वज्रं पुरः स्थिते वैरिणि मथ्यमोघम् । मा संशयिष्ठा न गदेव वज्रं स्यान्नि-
 ष्फलं कृपणार्थेव याञ्जा ॥ २० ॥ नन्वेव वज्रस्तव शक्र तेजसा हरेर्दधीचेस्त-
 पसा स तेजितः । तेनैव शत्रुं जहि विष्णुयन्त्रितो यतो हरिर्विजयः श्रीगुणा-
 स्ततः ॥ २१ ॥ अहं समाधाय मनो यथाह संकर्षणस्तचरणरविन्दे । त्व-
 द्भ्रंरहोबुलितग्राम्यपाशो गतिं सुनेर्याम्यपविद्धलोकः ॥ २२ ॥ पुंसां किले-
 कान्तधियां स्वकानां याः सम्पदो दिवि भूमौ रसाग्राम् । न राति यद्दृष्टेप-
 उद्वेग आधिर्मदः कलिर्व्यसनं संप्रयासः ॥ २३ ॥ त्रैवर्गिकायासविद्या-

तमस्मत्पतिर्विधत्ते पुरुषस्य शक्र । ततोऽनुमेयो भगवत्प्रसादो यो दुर्लभो
 ऽकिंचनगोचरोऽन्यैः ॥ २४ ॥ अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवि-
 तास्मि भूयः । मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः
 ॥ २५ ॥ न नाकपृष्ठं न च पारमेष्ठ्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् । न
 योगसिद्धीरपुनर्भवं वा समञ्जस त्वा विरहय्य काङ्क्षे ॥ २६ ॥ अजातपक्षा
 इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सतराः क्षुधार्ताः । प्रियं प्रियेव व्युपितं
 विषण्ण मनोऽरविन्दाक्षं दिदृक्षते त्वाम् ॥ २७ ॥ ममोत्तमश्लोकजनेषु
 सख्यं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्मभिः । त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वास-
 क्तचित्तस्य न नाथ भूयात् ॥ २८ ॥ ऋषिरुवाच । एवं जिहासुर्नृपदेहमाजौ
 मृत्युं वरं विजयान्मन्यमानः । शूलं प्रगृह्याभ्यपतत् सुरेन्द्रं यथा महा-
 पुरुषं कैटभोऽप्सु ॥ २९ ॥ ततो युगान्ताग्निकठोरजिह्मविध्य शूलं तर-
 साऽसुरेन्द्रः । क्षिप्त्वा महेन्द्राय विनय वीरो हतोऽसि पापेति रुपा जगद-
 ॥ ३० ॥ ख आपतत्क्षिचलद्रुग्रहोत्कवन्निरीक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमजातविकलवः ।

वज्रेण घञी शतपर्वणाऽच्छिन्नक्षुजं च तस्योरगराजभोगम् ॥ ३१ ॥ छिन्नैक-
 बाहुः परिधेण वृत्रः संरब्ध आसाद्य गृहीतवज्रम् । हनौ तताडेन्द्रमथा-
 मरेभं वज्रं च हस्तान्धपतन्मघोनः ॥ ३२ ॥ वृत्रस्य कर्मातिमहाद्भुतं तत्-
 सुरासुराश्चारणसिद्धसंधाः । अपूजयंस्तत् पुरुहूतसंकटं निरीदय हा हेति
 विचुक्रशुर्भृशम् ॥ ३३ ॥ इन्द्रो न वज्रं जगृहे विलज्जितश्च्युतं स्वहस्तादरि-
 सन्निधौ पुनः । तमाह वृत्रो हर आत्तवज्रो जहि स्वशत्रुं न विषादकालः
 ॥ ३४ ॥ युयुत्सतां कुत्रचिदाततायिनां जयः सदैकज्ञ न वै परात्मनाम् ।
 विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरं सर्वज्ञमाद्यं पुरुषं सनातनम् ॥ ३४ ॥ लोकाः
 सयाला यस्येमे श्वसन्ति विवशा वशे । द्विजा इव शिचा यद्धाः स काल
 इह कारणम् ॥ ३६ ॥ ओजः सहो बलं प्राणममृतं मृत्युमेव च । तमज्ञाय
 जनो हेतुमात्मानं मन्यते जडम् ॥ ३७ ॥ यथा दारुमयी नारी यथा यन्त्र-
 मयो मृगः । एवं भूतानि मघवक्षीशतन्त्राणि विद्धि भोः ॥ ३८ ॥ पुरुषः
 प्रकृतिव्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशयाः । शक्नुवन्तघस्य सर्गादौ न चिना घदन्तु-

ग्रहात् ॥ ३६ ॥ अविद्वानेवमात्मानं मन्यतेऽनीशमीश्वरम् । भूतैः सृजति
 भूतानि ग्रसते तानि तैः स्वयम् ॥ ४० ॥ आयुः श्रीः कीर्तिरैश्वर्यमाश्रियः
 पुरुषस्य याः । भवन्त्येव हि तत्काले यथानिच्छोर्विपर्ययाः ॥ ४१ ॥ तस्मा-
 द्दकीर्तियशसोर्जयापजययोरपि । समः स्यात्सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयो-
 स्तथा ॥ ४२ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । तत्र साञ्चिण-
 मात्मानं यो वेद न स वध्यते ॥ ४३ ॥ पश्य मां निर्जितं शक्रं वृक्षणागुग्धभुजं
 मृधे । घटमानं यथाशक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥ ४४ ॥ प्राणग्लहोऽयं समर-
 इष्टवत्क्षो वाहनासनः । अत्र न ज्ञायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजयः ॥ ४५ ॥
 श्रीशुक उवाच । इन्द्रो वृत्रवचः श्रुत्वा गतालीकमपूजयत् । गृहीतवज्रः
 प्रहसंस्तमाह गतविस्मयः ॥ ४६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे धृत्रासुरस्य ज्ञानोपदेशो नाम पट्पष्टितम आह्निकः ।

इन्द्र उवाच । अहो दानव सिद्धोऽसि यस्य ते मत्तिरीदृशी । भक्तः
 सर्वात्मनात्मानं सुहृदं जगदीश्वरम् ॥ १ ॥ भवानतार्पीन्मायां वै वैष्णवीं

जनमोहिनीम् । यद्विहायासुरं भावं महापुरुषतां गतः ॥ २ ॥ गत्वियदं
 महदाश्चर्यं यद्रजःप्रकृतेस्तव । वासुदेवे भगवति सत्त्वात्मनि दृढा मतिः
 ॥ ३ ॥ यस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे । विक्रीडतोऽमृताम्भोधौ
 किं क्षुद्रैः स्वातकोदकैः ॥ ४ ॥ वज्रस्तु तत्कन्धरमाशुवेगः कृन्तन् समन्तात्
 परिवर्तमानः । न्यपातयत्तावदहर्गणेन यो ज्योतिषामयने चार्द्रहृत्ये ॥ ५ ॥
 परीक्षिदुवाच । रजस्तमःस्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मनः । नारायणे भग-
 वति कथमासीद् दृढा मतिः ॥ ६ ॥ देवानां शुद्धसत्त्वानामृषीणां चामला-
 त्मनाम् । भक्तिर्मुकुन्दचरणे न प्रायेणोपजायने ॥ ७ ॥ रजोभिः समसं-
 ख्यताः पार्थिवैरिह जन्तवः । तेषां ये केचनेहन्ते श्रेयो वै मनुजादयः ॥ ८ ॥
 प्रापो मुमुक्षवस्तेषां केचनैव द्विजोत्तम । मुमुक्षूणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत
 सिध्यति ॥ ९ ॥ मुक्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायणः । सुदुर्लभः प्रशा-
 न्तात्मा कोटिष्वपि महासुने ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच । आसीद्राजा सार्व-
 भौमः शूरसेनेषु वै नृप । चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत् कामधुङ् मही

॥११॥ अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत । जनयञ्छूरसेनानां शृण्वतां
 परमां मुदम् ॥१२॥ विद्वेपनष्टमतयः स्त्रियो दाक्षणेचेतसः । गरं ददुः कुमा-
 राय दुर्मर्षा वृषतिं प्रति ॥ १३॥ एवं कश्मलमापन्नं नष्टसंज्ञमनायकम् ।
 ज्ञात्वांगिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ॥ १४ ॥ इत्थं त्वां पुत्रशेकेन मग्नं
 तमसि दुस्तरे । अतदर्हमनुस्मृत्य महापुरुषगोचरम् ॥ १५ ॥ अनुग्रहाय
 भवतः प्रासावावामिह प्रभो । ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तो नावसीदितुमर्हति
 ॥१६॥ नारद उवाच । एतां मन्त्रोपनिषदं प्रतीच्छ प्रयतो मम । यां धारय-
 न्सप्तरात्रादृष्टा संकर्षणं प्रभुम् ॥१७॥ ततश्च सप्तरात्रान्ते विद्यया धार्यमा-
 णया । विद्याथराधिपत्यं स लभेऽप्रतिहतं नृप ॥ १८ ॥ एकदा स विमानेन
 विष्णुदत्तेन भास्वता । गिरिशं ददृशे गच्छन्परीतं सिद्धचारणैः ॥१९॥ आ-
 लिंग्यांकीकृतां देवीं बाहुना मुनिसंसदि । उवाच देव्याः शृण्वन्त्या जहा-
 सेऽचैस्तदन्तिके ॥२०॥ चित्रकेतुरुवाच । एष लोकगुरुः साक्षाद्भूमं वक्ता
 शरीरिणाम् । आस्ते मुख्यः सभायां वै मिथुर्नाभ्य भार्यया ॥२१॥ जडा-

धरस्तीव्रतपा ब्रह्मचादी सभापतिः । अंकीकृत्यं स्त्रियं चास्ते गतह्रीः प्राकृतो
 यथा ॥२२॥ भगवानपि तच्छ्रुत्वा प्रहस्यागधधीन्प । तूष्णींयभूय सदसि
 सभायश्च तदनुव्रताः ॥ २३ ॥ पार्वत्युवाच । अयं किमनुना लोके शास्ता
 दण्डधरः प्रभुः । अस्मद्विधानां दुष्टानां निर्लेजानां च विप्रकृत् ॥ २४ ॥
 नायमर्हति वैकुण्ठपादमूलोपसर्पणम् । संभावितमतिः स्तब्धः साधुभिः
 पर्युपासितम् ॥ २५ ॥ अतः पापीयसीं योनिमासुरीं याहि दुर्मते । यथेह
 भूयो महतां न कर्ता पुत्र किल्बिषम् ॥ २६ ॥ चित्रकेतुरुवाच । प्रतिगृह्णामि
 ते शापमात्मनोऽञ्जलिनाऽम्बिके । देवैर्मर्त्याय यत्प्रोक्तं पूर्वदिष्टं हि तस्य
 तत् ॥२७॥ नैवात्मा न परश्चापि कर्ता स्यात्सुखः दुःखयोः । कर्तारं मन्यते
 प्राज्ञ आत्मानं परमेव च ॥२८॥ गुणप्रवाह एस्मिन् कः शापः कोऽन्वनु-
 ग्रहः । कः स्वर्गो नरकः को वा किं सुखं दुःखमेव वा ॥ २९ ॥ एकः सृजति
 भूतानि भगवानात्ममायया । एषां बन्धं च मोक्षं च सुखं दुःखं च निष्कलः
 ॥३०॥ न तस्य कश्चिद्व्ययितः प्रतीपो न ज्ञातिवन्धुर्न परो न च स्वः । समस्य

सर्वत्र निरञ्जनस्य सुखेन रागः कुत एव रोपः ॥३१॥ अथ प्रसादये न त्वां
 शापमोक्षाय भामिनि । यन्मन्यसे असाधूक्तं मम तत्तन्म्यतां सति ॥३२॥
 ततस्तु भगवान् रुद्रो रुद्राणीमिदमब्रवीत् । देवर्षिदैत्यसिद्धानां पार्षदानां च
 शृण्वताम् ॥३३॥ दृष्टवन्त्यसि सुश्रोणि हरेरद्भुतकर्मणः । माहात्म्यं भृत्यभृ-
 त्यानां निःस्पृहाणां महात्मनाम् ॥ ३४ ॥ नारायणपराः सर्वे न कुतश्चन
 विभ्यति । स्वर्गापवर्गनरकेष्वपि तुल्यार्थदर्शिनः ॥३५॥ देहिनां देहसंयोगा-
 द्बन्धानीश्वरलीलया । सुखं दुःखं मृतिर्जन्म शापोऽनुग्रह एव च ॥ ३६ ॥
 अविवेककृतः पुंसां ह्यर्थभेद इवात्मनि । गुणदोषविकल्पश्च भिदेव स्रजि-
 यत्कृतः ॥३७॥ वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्रहतां, नृणाम् । ज्ञानवैराग्यवी-
 र्याणां नेह कश्चिद्रथपाश्रयः ॥ ३८ ॥ नाहं विरिञ्चो न कुमारनारदौ न
 ब्रह्मपुत्रा मुनयः सुरेशाः । विदाम यस्येहितमंशकांशका न तत् स्वरूपं
 पृथगीशमानिनः ॥३९॥ न ह्यस्यास्ति प्रियः कश्चिन्नाप्रियः स्वः परोऽपि वा ।
 आत्मत्वात्सर्वभूतानां सर्वभूतप्रियो हरिः ॥४०॥ तस्य चायं महाभागश्चि-

त्रकेतुः प्रियोऽनुगः । सर्वत्र समदृक् शान्तो ह्यहं चैवाच्युतप्रियः ॥४१॥
तस्मान्न विस्मयः कार्यः पुरुषेषु महात्मसु । महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु सम-
दर्शेषु ॥ ४२ ॥ इति भागवतो देव्याः प्रतिशसुमलंतमः । मूर्ध्ना संजगृहे
शापमेतावत्साधुलक्षणम् ॥ ४३ ॥ जज्ञे त्वष्टुर्दक्षिणाग्नौ दानवीं धोनिमा-
श्रितः । दृत्र इत्यभिखियातो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ ४४ ॥ इतिहासमिमं
पुण्यं चित्रकेतोर्महात्मनः । माहात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा बन्धाद्विमुच्यते
॥४५॥ य एतत्प्रातस्तथाय अद्वया वाग्यतः पठेत् । इतिहासं हरिं स्मृत्वा स
याति परमां गतिं ॥४६॥

इति श्रीमत्किष्कौस्तुभे दृत्रासुरवृत्तान्तो नाम सप्तपष्ठितम आह्निकः ।

एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमानाऽदितिस्तदा । हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्य-
दनाथवत् ॥ १ ॥ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात् । निरुत्सवं
निरानन्दं समाधेर्विरतश्चिरात् ॥ २ ॥ अदितिरुवाच । परैर्यवासिता साऽहं
मग्ना व्यसनसागरे । पेश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम ॥ ३ ॥ यथा

तानि पुनः साधो प्रपद्येरन्ममात्मजाः । तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्या-
 णकृत्तम ॥४॥ श्रीशुक उवाच । एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह् स्मयन्निव ।
 अहो गाथायत्नं विष्णोः स्नेहवद्धमिदं जगत् ॥ ५ ॥ क्व देहो भौतिकोऽना-
 त्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः । कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम्
 ॥ ६ ॥ उपनिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं जनार्दनम् । सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं
 जगद्गुरुम् ॥ ७ ॥ स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुकम्पनः । अमोघा
 भगवद्भक्तिर्नैतरेति मतिर्मम ॥ ८ ॥ एतत् पयोव्रतं नाम पुरुषाराधनं परम् ।
 पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतम् ॥ ९ ॥ तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयत्ना
 अद्वयाचर । भगवान्परितुष्टस्ते वरानाशु विधास्यति ॥१०॥ श्रीशुक
 उवाच । इत्युक्ता साऽदिती राजन्स्वभर्त्रा कश्यपेन वै । अन्यतिष्ठद्व्रतमिदं
 द्वादशाहमतन्निवृत्ता ॥११॥ तस्याः प्रादुरभूत्तान् भगवानादिपूरुषः । पीतचा-
 सारचतुर्बाहुः शंखचक्रगदाधरः ॥१२॥ सोत्थाय बद्धाञ्जलिरीडितुं स्थिता
 नोत्सेह आनन्दजलाकुलेक्षणा । उक्षीक्षती सा पिवती च चक्षुषा रमापतिं

यज्ञपतिं जगत्पतिम् ॥१३॥ अदितिरुवाच । यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद
 तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय । आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाऽद्य शं नः
 कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ॥१४॥ आयुः परं वपुरभीष्टमनुल्य लक्ष्मीर्द्यौर्भू
 रसाः सकलयोगगुणारिन्नवर्गः । ज्ञानं च केवलमनन्त भवन्ति तुष्टान्वत्तो
 नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः ॥१५॥ श्रीभगवानुवाच । देवमातर्भवत्या
 मे विज्ञातं चिर काञ्चित् ॥ १६ ॥ प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारणीया
 इति देवि मे मतिः । यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति
 ॥१७॥ अथाप्युपायो मम देवि चिन्त्यः संतोषितस्य व्रतचर्यया ते । ममाच्य-
 नं नार्हति गन्तुमन्यथा अद्वानुरूपं फलहेतुकत्वात् ॥ १८ ॥ त्वयार्चित-
 र्वाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतनानुगुणं समीडितः । स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य
 ते सुतान् गोप्ताऽस्मि मारीचतपस्यधिष्ठितः ॥ १९ ॥ नैतत्परस्मा आरब्धयेयं
 पृष्टयापि कथंचन । सर्वं संपद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् ॥२०॥ श्रीशुक
 उवाच । अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवन्तं सनातनम् । हिरण्यगर्भो विज्ञाय

समीडे गुह्यनामभिः ॥२१॥ ब्रह्मोवाच । जयोरुगाय भगवन्तु रुक्म नमोऽस्तु
ते । नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः ॥२२॥ नमस्ते पृथिनगर्भाय
वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिपुष्टाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥२३॥
त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यमोहुः । कालो भवाना-
न्निपतीश विश्वं स्रोतो यथाऽन्तः पतितं गभर्भिरम् ॥२४॥ त्वं वै प्रजानां
स्थिरजङ्गमानां प्रजापतीनामसि संभविष्णुः । दिवौकसां देव दिवश्च्युतानां
परायणं नौरिव मज्जतोऽप्सु ॥२५॥ श्रीशुक उवाच । इत्थं चिरिज्जस्तुतकम-
वीर्यः प्रादुर्वभूवामृतभूरदित्याम् । चतुर्भुजः शङ्खगदाब्जचक्रः पिशङ्गवासा
नलिनार्थतेज्जणः । ॥२६॥ श्यामावदातो भूपराजकुण्डलत्विषोऽलसच्छीवद-
नाम्भुजः पुमान् । श्रीवत्सवत्त्वा वलयाङ्गदोलसत्किरीटकाञ्चीगुणचारुनूपु-
रः ॥२७॥ मधुव्रतव्रातविधुष्टया स्वया विराजितः श्रीवनमालया हरिः ।
प्रजापतेर्वेश्मतमः स्वरोचिषा विनाशयन्कण्ठनिविष्टकौस्तुभः ॥२८॥ दिशः
प्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजाः प्रहृष्टा ऋतवो गुणान्विताः । द्यौरन्तरिक्षं

चित्तिरग्निजिह्वा गावो द्विजाः संजह्नुर्नगाश्च ॥२६॥ ओणायां अचणद्वाद-
 श्यां मुहूर्तेऽमिजिति प्रभुः । सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चक्रस्तज्जन्म दक्षिणम् ॥३०॥
 द्वादश्यां सविताऽतिष्ठत्सम्यंदिनगतो नृप । विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां
 जन्म विदुर्हरेः ॥३१॥ शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्मृदङ्गपणवानकाः । चित्रवादित्रतूर्यो-
 णां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ॥३२॥ प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन्गान्धर्वप्रवरा जगुः ।
 तुष्टुबुध्नयो देवा मनवः पितरोऽग्नयः ॥३३॥ सिद्धविद्याधरगणाः सर्किपुरु-
 षकिन्नराः । चारणा यच्चरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ॥३४॥ गायन्तोऽति-
 प्रशंसन्तो नृत्यन्तो विबुधानुगाः । अदित्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकि-
 रन् ॥३५॥ दृष्ट्वाऽदितिस्तं निजगर्भसंभवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता ।
 गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ॥३६॥ यत्तद्रूप-
 भोति विभूषणायुधैरव्यक्तचिद् यत्कमधारयद्धरिः । यभूव तेनैव स वामनो
 बटुः संपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः ॥३७॥ तं बटुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना
 महर्षयः । कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥३८॥ अत्वाश्वमेधै-

र्यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगाम तत्राखिलसारसंभृतो
 भारेण गां सन्नमयन्पदेपदे ॥३६॥ तं नर्मदायास्तट उत्तरे बलर्यं ऋत्विजस्ते
 भृगुकच्छसंज्ञके । प्रवर्तयन्तो भृगवः क्रतूत्तमं व्यचक्षताराद्भुदितं तथा रविम्
 ॥४०॥ बलिरुवाच । स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन् किं करवाम ते । ब्रह्मर्षीणां
 तपः साक्षान्मन्ये त्वायचयुर्धरम् ॥४१॥ अद्य नः पितरस्तुता अद्य नः पावितं
 कुलम् । अद्य स्विष्टः क्रतुरयं यद्भवानागतो गृहान् ॥४२॥ यद्यहदो वाञ्छ-
 सि तत्प्रतीच्छ मे त्वामर्थिनं विप्रसुतानुत्कर्ष्ये ॥४३॥ श्रीभगवानुवाच ।
 न ह्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः पुमान् । प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो
 वाऽदाता द्विजातये ॥४४॥ न सन्ति तीर्थे युधि चार्थिनार्थिताः पराङ्मुखा
 ये त्वमनस्विनो नृपाः । युष्मत्कुले यद्यशसऽमलेन प्रह्लाद उद्भाति यथोद्भुपः
 खे ॥४५॥ यतो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमां महीम् । प्रतिवीरं दिग्विजये
 नाविन्दत गदायुधः ॥४६॥ यं विनिर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुः दमोद्धार आग-
 तम् । नात्मानं जयिमं मेने तद्वीर्यं भूर्यतुस्मरन् ॥४७॥ निशम्य तद्वधं प्राप्ता

हिरण्यकशिपुः पुरा । हन्तुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ॥४८॥ तमा-
 यान्तं समालोक्य शूलपाणिं कृतान्तवत् । चिन्तयामास कालज्ञो चिष्णुर्मा-
 याचिनां वरः ॥४९॥ यतोयतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव । अतोऽह-
 मस्य हृदयं प्रवेदयामि परागृह्यः ॥५०॥ स तत्रिकेतं परिमृश्य शून्यमपश्य-
 मानः कुपितो ननाद । दमां द्यां दिशः खं विवरान्समुद्रान्विष्णुं विचिन्वन्न
 ददर्श वीरः ॥५१॥ अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत् । भ्रातृहा मे
 गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् ॥५२॥ पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान्द्रिजवत्स-
 लः । स्वमायुर्ब्रिजलिङ्गेभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचितः ॥५३॥ तस्मात्त्वत्तो
 महीमीपदृष्टेऽहं वरदर्पभात् । पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र संमितानि पदा
 मम ॥५४॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे बलेरुपाख्याने वामनयात्र्या नाम अष्टषष्टितम आह्निकः ।

बलिरुवाच । अहो ब्राह्मणदायाद वाचस्ते वृद्धसंमताः । त्वं बालो
 बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यवुवो यथा ॥ १ ॥ मां वचोभिः समाराध्य लोका-

नामेकमीश्वरम् । पदत्रयं वृणीते योऽबुद्धिमान्डीपदाशुषम् ॥ २ ॥ न पुमा-
 त्नामुपव्रज्य भूयो याचितुमर्हति । तस्मादत्तिकरीं भूमिं बंदो कामं प्रतीच्छ
 मे ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच । पुंसोऽयं संसृतेर्हेतुरसंतोपोऽर्थकामयोः ।
 यदृच्छयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृतः ॥ ४ ॥ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजो
 विप्रस्य वर्धते । तत्प्रशाम्यत्यसंतोपादम्भसेवाशुशुक्षणिः ॥ ५ ॥ तस्मान्त्रोणि
 पदान्येव वृणे त्वद्वरदर्पभात् । एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनम्
 ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच । इत्युक्तः स हसन्नाह वाञ्छतः प्रतिगृह्यताम् ।
 वामनाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनम् ॥ ७ ॥ शुक्राचार्य उवाच । एष
 वैरोचने सालाङ्गवान्विष्णुरव्ययः । कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाध-
 कः ॥ ८ ॥ त्रिभिःक्रमैरिमांल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति । सर्वस्वं विष्णवे
 दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथम् ॥ ९ ॥ निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुत-
 म् । प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ॥ १० ॥ न तद्दानं प्रशंसन्ति
 येन वृत्तिर्विपद्यते । दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥ ११ ॥ धर्माय

यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च । पञ्चधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ॥१२॥ सत्यं पुष्टफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते । बृक्षेऽजीवति तत्र स्यादन्तुतं मूलमात्मनः ॥१३॥ तद्यथा वृक्ष उन्मूलः शुष्यत्युद्धते चिरात् । एवं नष्टान्तुतः सद्य आत्मा शुष्येन्न संशयः ॥१४॥ अर्थतत्पूर्णमभ्यात्मं यच्च नेत्यन्तुतं वचः । सर्वं नेत्यन्तुतं ब्रूयात्स दुष्कृतिः श्वसन्मृतः ॥१५॥ स्त्रीषु नर्मविवाहे च वृत्तर्ये प्राणसंकटे । गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नान्तुतं स्याज्जुगुप्सितम् ॥१६॥ बलिख्याच । सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् । अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न वाधेत कर्हिचित् ॥१७॥ स चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजम् । प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा ॥१८॥ नह्यसत्यात्परोऽधर्म इति होवाच भूरियम् । सर्वं सोढुमलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरम् ॥१९॥ नाहं विभेमि निरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् । न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलम्भनात् ॥२०॥ श्रेयः कुर्वन्ति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः । दध्यङ्गशिविप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु ॥ २१ ॥ सुलभा युधि

विप्रपे ह्यनिवृत्तास्तनुत्यजः । न तथा तीर्थ आयाते श्रद्धया ये धनत्यजः
 ॥२२॥ मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोऽपनयेन दुर्गतिः । कुतः
 पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां ततो बटोरस्य ददामि वाञ्छितम् ॥२३॥ यजन्ति-
 यज्ञक्रतुभिर्यमादृता भवन्त आम्नायविधानकोविदाः । स एव विष्णुर्वरदो-
 ऽस्तु वा परो दास्याम्यमुष्मै क्षितिमीप्सितां मुने ॥ २४ ॥ यदप्यसावधर्मेण
 मां बध्नीयादनागसम् । तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुम् ॥२५॥
 एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः । शशाप दैवंप्रहितः सत्यसंधं मनस्विनम्
 ॥२६॥ दृढं पण्डितमान्यज्ञः स्तब्धोऽस्य-स्मदुपेक्षया । मच्छ्वासनातिगो यस्त्व
 मचिराद्भ्रश्यसे श्रियः ॥२७॥ विन्ध्यावलिस्तदागत्य पत्नी जालकमालिनी ।
 आनिन्ये कलशं हैममवनेजन्यपांभृतम् ॥२८॥ यजमानः स्वयं तस्य श्रीम-
 त्पादयुगं मुदा । अवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनीः ॥२९॥ तद्वामनं
 रूपमवर्धताद्भुतं हरेरनन्तस्य गुणत्रयात्मकम् । काये बलिस्तस्य महाभिभूतैः
 ददर्श विश्वं त्रिगुणं गुणात्मकं ॥३०॥ रसामचष्टांघ्रितलेऽथ पादयोर्महौ

महीध्रान्पुरुषस्य जङ्घयोः । पतत्त्रिणो जानुनि विश्वमूर्तेरुर्वोर्गणं मारुतमिन्द्र-
 सेनः ॥३१॥ संध्यां विभोर्वाससि गुह्य ऐक्षत्प्रजापतीश्वघने आत्ममुख्यान् ।
 नाभ्यां नमः कुक्षिषु सससिन्धूनुलक्रमस्योरसि चर्चमालाम् ॥३२॥ हृद्यङ्ग-
 धर्मस्तनयोर्मुरारेऋतं च सत्यं च मनस्यथेन्दुम् । अग्र्यं चं वक्षस्यरविन्द-
 हस्तां कण्ठे च सामानि समस्तरैफान् ॥ ३३ ॥ इन्द्रप्रधानानमरान्मुजेषु
 तत्कर्णयोः कक्कुभो द्यौश्च मूर्ध्नि । केशेषु मेघान् श्वसनं नासिकायामक्ष्णोश्च
 सूर्यं वदने च बहिम् ॥३४॥ वाण्यां च छन्दांसि रसे जलेशं भ्रुवोर्निपेयं च
 विधिं च पद्मसु । अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो मन्युं ललाटेऽधर एव लोभम्
 ॥३५॥ स्पर्शं च कामं नृप रेतसोऽम्भः पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञम् । व्यायोसु
 मृत्युं हसिते च मायां तनूरुहेष्वोषधिजातयश्च ॥३६॥ नदीश्च नाडीषु
 शिला नलेषु बुद्धावजं देवगणानृपोश्च । प्राणेषु गात्रे स्थिरजङ्गमानि सर्वाणि
 भूतानि ददर्श धीरः ॥ ३७ ॥ सर्वात्मनीदं सुवनं निरीक्ष्य सर्वेऽसुराः कश्म-
 लमापुरङ्ग । सुदर्शनं चक्रमसह्यतेजो धनुश्च शार्ङ्गं स्तनयित्नुघोषम् ॥ ३८ ॥

पर्जन्यघोषो जलजः पाञ्चजन्यः कौमोदिकी विष्णुगदा तरस्यिनी । विद्या-
धरोऽसिः शतचन्द्रयुक्तस्तूणोत्तमावज्यसायकौ च ॥ ३६ ॥ सुनन्दमुग्ध्या
उपतस्थुरीशं पार्षद मुख्याः सहलोकपालाः । स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनक्रुण्डल-
श्रीवत्सरलोत्तममेखलाम्बरैः ॥४०॥ मधुव्रतस्रग्वनमालया वृतो रराज राज-
नभगवानुरुक्रमः । चित्तिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च
बाहुभिः ॥४१॥ पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिविष्टपं न चै तृतीयाय तदीयमएवपि ।
उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्ययो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥४२॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे बलरूपख्ये त्रिविक्रमरूपदर्शनं नाम एकानसप्ततितम आह्निकः ।

महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्चया । ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीप्ति-
तस्यात्यमर्षिणः ॥ १ ॥ न वा अयं ब्रह्मघन्धुविष्णुर्मर्यादिनां वरः । द्विजस्-
पप्रतिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति ॥ २ ॥ ते सर्वे वामनं हन्तुं शूलपट्टिश-
पाणयः । अनिच्छन्तो बले राजन्प्राद्रवज्जातमन्यवः ॥ ३ ॥ हन्यमानान्स्व-
कान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्वलिः । वारयामास संरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् ॥ ४ ॥

यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये । तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः
 पुमान् ॥ ५ ॥ यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकसाम् । स एव भग-
 वानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ॥ ६ ॥ बलेन सचिर्वैबुद्ध्या दुर्गेर्मन्त्रौपधादिभिः ।
 सामादिभिरूपायैश्च कालं नात्येति वै जनः ॥ ७ ॥ भवद्विनिर्जिता ह्येते
 बहुशोऽनुचरा हरेः । दैवेनद्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदन्ति नः ॥ ८ ॥
 एतान्वयं विजेण्यामो यदि दैवं प्रसीदति । तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो
 नोऽर्थत्वाय कल्पते ॥ ९ ॥ अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट् प्रमुचिकीर्षितम् ।
 बबन्ध वारुणैः पार्श्वैर्वलि सौत्येऽहनि क्रतौ ॥ १० ॥ हाहाकारो महानासी-
 द्रोदस्योः सर्वतो दिशम् । गृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ११ ॥
 तं बद्धं वारुणैः पार्श्वैर्भगवानाह वामनः । नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप
 ॥ १२ ॥ पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयाऽसुर । द्वाभ्यां क्रान्ता मही
 सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥ १३ ॥ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते । विश-
 त्वं निरयं तस्माद्गुणान् चानुमोदितः ॥ १४ ॥ एवं विप्रकृतो राजन्यलिर्भग-

वताऽसुरः । विद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याह्वाचिह्वयं वचः ॥ १५ ॥ बलिरु-
वाच । द्यूत्तमरलोक भवान्ममेरितं वचोऽव्यलीकं सुरवर्यं मन्यते । क्रगो-
म्युतं तन्न भवेत्पलम्भनं पदं तृतीयं कुरु शीर्षिण मे निजम् ॥ १६ ॥ विभेमि
नाहं निरयात्पदच्युतो न पाशवन्धाद्वधसनादुरत्ययात् । नैवार्थकृच्छ्राद्भयतो
विनिग्रहादसाधुवादाद्भयमुद्विजे यथा ॥ १७ ॥ पुंसां दलाध्यतमं मन्ये
दण्डमर्हत्तमापितम् । यं न माता पिता आता सुहृदश्चादिशन्ति हि ॥ १८ ॥
त्वं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः । यो नोऽनेकमदान्धानां वि-
भ्रंशं चक्षुरादिशत् ॥ १९ ॥ तेनाहं निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा ।
बद्धश्च वारुणैः पार्श्वनीतिव्रीडे न च व्यथे ॥ २० ॥ पितामहो मे भवदीय-
संमतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः । भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापि-
तस्त्वत्परमः स्वपित्रा ॥ २१ ॥ किमात्मनाऽनेन जहति योऽन्ततः किंरि-
क्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः । किं जायया संसृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गेहैः
किमिहायुपो व्यथः ॥ २२ ॥ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधचोयो

भवतः पादपद्मम् । ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाङ्गीतः स्वपक्षक्षपणस्य
सत्तमः ॥ २३ ॥ तस्येदं आपमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः । आजगाम
कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः ॥ २४ ॥ प्रह्लाद उवाच । त्वयैव दत्तं पदमैन्द्र-
मूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनम् । मन्त्रे महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो
विभ्रंशितो यच्छिष्य आत्ममोहनात् ॥ २५ ॥ यया हि विद्यानपि मुह्यते यत-
स्तत्को विचष्टे गतिमात्मनो यथा । तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारा-
यणायाखिललोकसान्निणे ॥ २६ ॥ ब्रह्मोवाच । भूतभावन भूतेश देवदेव
जगन्मय । मुञ्चैनं हृतमर्वस्वं नायमर्हति निग्रहम् ॥ २७ ॥ श्रीभगवानु-
वाच । ब्रह्मन्यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहम् । यन्मदः पुन्यः स्तब्धो
लोकं मां चावमन्यते ॥ २८ ॥ यदा कदाचिज्जीवात्मा संसरन्नज्जकर्मभिः ।
नानायोनिष्वनीशोऽयं पौरुषीं गतिमाव्रजेत् ॥ २९ ॥ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्व-
र्यधनादिभिः । यद्यस्य न भवेत्सन्मस्तत्रायं मदनुग्रहः ॥ ३० ॥ मानस्तम्भनि-
मित्तानां जन्मादीनां समन्ततः । सर्वश्रेयःप्रतीपानां हन्तमुद्येक्ष मत्परः ॥ ३१ ॥

एष दानवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः । अजैपीदजयां मायां सोदन्नपि न
 मुह्यति ॥ ३२ ॥ क्षीणरिक्थश्च्युतः स्थानात्क्षिप्तो चद्धश्च शत्रुभिः । ज्ञाति-
 मिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः ॥ ३३ ॥ गुरुणा भर्तिसतः शसो जहौ
 सत्यं न सुव्रतः । ह्यलैरुक्तो मया धर्मो नायं त्यजति सत्ययाक् ॥ ३४ ॥
 इन्द्रसेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते । सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः
 परिचारितः ॥ ३५ ॥ रत्निष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुगं सपरिच्छिदम् । सदा-
 सन्निहितं वीर तत्र मां द्रक्ष्यते भवान् ॥ ३६ ॥ तत्र दानवदैत्यानां संग-
 ते भाव आसुरः । दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यःकुण्ठो चिन्ङ्क्ष्यति ॥ ३७ ॥
 बलिरुवाच । अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः प्रपन्नभक्तार्थविधौ समाहितः ।
 यत्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलम्बपूर्वोऽपसदेऽसुरैर्षितः ॥ ३८ ॥ प्रह्लाद
 उवाच । नेमं विरज्ज्वो लभते प्रसादं न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ते । यन्नोऽसु-
 राणामसि दुर्गपालो विरवाभिवन्दैरपि चन्दितांघ्रिः ॥ ३९ ॥ चित्रं तवेहित-
 महोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य विशारदस्य । सर्वार्त्तमनः समदृशो

विषमः स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ॥ ४० ॥ श्रीभगवानु-
वाच । वत्स प्रह्लाद भद्रं ते प्रयाहि सुतलालयम् । मोदमानः स्वपौत्रेण
ज्ञातीनां सुखमावह ॥ ४१ ॥ नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमवस्थितम् ।
महर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबन्धनः ॥ ४२ ॥ परिक्रम्यादिपुरुषं प्रह्लादो
बलिना सह । प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाविलम् ॥ ४३ ॥ य इदं देव-
देवस्य हरेरद्भुतकर्मणः । अवतारानुचरितं शृण्वन् याति परां गतिम् ॥ ४४ ॥
क्रियमाणे कर्मणीदं देवे विन्ध्येऽय मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत्तेषां सुकृतं
विदुः ॥ ४५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे बलेरुपाख्यानं बलेद्वारपत्रम् नाम सप्ततितम आह्निकः ।

आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र
लोका भूरादयो नृप ॥ १ ॥ कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशयिपोर्वली ।
मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ॥ २ ॥ ज्ञात्वा तदान्वेन्द्रस्य
हयग्रीवस्य चेष्टितम् । दधार शफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ॥ ३ ॥ तत्र

राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् । नारायणपरोऽतप्यत्तपः स सलि-
 लाशनः ॥ ४ ॥ एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् । तस्याञ्जल्युदके
 काचिच्छफ्यैकाऽभ्यपद्यत ॥ ५ ॥ सत्यव्रतोऽञ्जलिगतां सह तोयेन भारत ।
 उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः ॥ ६ ॥ तमाह साऽतिकरुणं महाकारु-
 णिकं नृपम् । यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल । कथं चिन्नुज-
 से राजन्भोतामस्मिन्सरिज्जले ॥ ७ ॥ तस्या दीनतरं वाधयमाश्रुत्य
 समहीपतिः । कलशाप्सु निधायैनां दयालुर्निन्य आश्रमम् ॥ ८ ॥
 सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डलौ । अलब्ध्वात्मावकाशं
 वा इदमाह महीपतिम् ॥ ९ ॥ नाहं कमण्डलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे ।
 कल्पयौकः सुविपुलं यत्राहं निवसे सुखम् ॥ १० ॥ स एनां तत आदाय
 न्यधादौदञ्चनोदके । तत्र चित्सा मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत ॥ ११ ॥ न म
 एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदञ्चनम् । पृथु देहि पदं मह्यं यत्स्याऽहं शरणं
 गता ॥ १२ ॥ तत आदाय सा राज्ञा चित्सा राजन्सरोवरे । तदावृत्त्यात्मना

तोऽयं महामीनोऽन्ववर्धत ॥१३॥ नैतन्मे स्वस्तये राजन्नुदकं सलिलौकसः ।
 निधेहि रत्नायोगेन हृदे मामविदासिनि ॥१४॥ इत्युक्तः सोऽनघन्मत्स्यं तत्र
 तत्राचिदासिनि । जलाशयेऽसंमितं तं समुद्रे प्राक्षिपज्झपम् ॥१५॥ क्षिप्य-
 माणस्तमाहेदमिह मां मकरादयः । अदन्त्यतिबला वीर मां नेहोत्सृष्टुमर्ह-
 सि ॥१६॥ एवं विमोहितस्तेन वदता वल्गुभारतीम् । तमाह को भवान-
 स्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन् ॥१७॥ नैववीर्यो जलचरो दृष्टोऽस्माभिः श्रुतोऽपि
 च । यो भवान्योजनशतमह्नाऽभिव्यानशे सरः ॥१८॥ नूनं त्वं भगवान्सान्ना-
 द्दरिर्नारायणोऽज्ययः । अनुग्रहाय भूतानां घत्से रूपं जलौकसाम् ॥१९॥
 नमस्ते पुरुष श्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर । भक्तानां नः प्रपन्नानां मुख्यो
 ह्यात्मगतिर्विभो ॥२०॥ सर्वे लीलाऽवतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः । जालु-
 मिच्छाम्यदो रूपं यदर्थं भवता धृतम् ॥२१॥ श्रीभगवानुवाच । सप्तमेऽद्य-
 तनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम । निमङ्क्ष्यत्यप्ययाम्भौधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादि-
 कम् ॥२२॥ त्रिलोक्यां लीयमानायां संवर्ताम्यसि वै तदा । उपस्था-

स्यति नौः काचिद्विशाला त्वां मयेरिता ॥२३॥ त्वं तावदोपधीः
 सर्वा बीजान्युच्चावचानि च । सप्तर्षिभिः परिवृतः सर्वसत्त्वोपबृंहितः
 ॥२४॥ आरुह्य महतीं नावं विचरिष्यस्यविक्रवः । एकार्णवे निरालोके
 ऋषीणामेव वर्चसा ॥२५॥ दोधूयमानां तां नावं समीरेण बलीयसा ।
 उपस्थितस्य मे शृङ्गे निबध्नीहि महाहिना ॥२६॥ अहं त्वामृषिभिः साकं
 सहनावसुदन्वति । विकर्पन्विचरिष्यामि यावद्ब्राह्मी निशा प्रभो ॥२७॥
 मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितम् । वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे संप्रश्नैर्विवृतं
 हृदि ॥२८॥ इत्थमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत । सोऽन्ववैक्षत नं कालं
 यं हृषीकेश आदिशत् ॥ २९ ॥ आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिः प्रागु-
 दङ्मुखः । निपसाद हरेः पादौ चिन्तयन्मत्स्यरूपिणः ॥ ३० ॥ ततः
 समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्लावयन्महीम् । बर्धमानो महामेघैर्वर्पद्भिः सम-
 दृश्यत् ॥ ३१ ॥ ध्यायन्भगवदादेशं ददृशे नावमागताम् । ता-
 मारुरोह विम्रेन्द्रैरादायौपधिबीरुधः ॥ ३२ ॥ तमूचुर्मुनयः प्रीता राजन्त्या-

यस्य केशवम् । स वै नः संकटादस्मादविना शं विधास्यति ॥ ३३ ॥ सोऽनु-
 ध्यातमन्तो राज्ञा प्रादूरासीन्महार्णवे । एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुक्तयो-
 जनः ॥ ३४ ॥ निवध्य नावं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरिणा पुरा । चरन्नेणाहिना
 तुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ३५ ॥ राजोवाच ॥ अनाद्यविद्योपहृतात्मसंविद-
 स्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः । यदृच्छयेहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः
 परमो गुरुर्मवान् ॥ ३६ ॥ जनोऽबुधोऽयं निजकर्मबन्धनः सुखेच्छया कर्म
 समीहतेऽसुखम् । यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं ग्रन्थि स भिन्द्याद्बुद्धयं स
 नो गुरुः ॥ ३७ ॥ यत्सेवयाऽग्नेरिव रुद्रोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः ।
 भजेत वर्णं निजमेव सोऽब्धयो भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरः ॥ ३८ ॥ न
 यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयम् । कर्तुं समेताः
 प्रभवन्ति पुंसस्तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ३९ ॥ अचक्षुरन्धस्य यथाऽग्रणीः
 कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः । त्वमर्कटकः सर्वदृशां समीक्षणो बृहतो गुरुर्नः
 स्वर्गतिं बुभुत्सताम् ॥ ४० ॥ जना जनस्यादिशतेऽसतो मतिं यया प्रपद्येत

दुरत्ययं तमः । त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमञ्जसा प्रपद्यते येन जनो निजं पदम्
 ॥ ४१ ॥ त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुज्ञानमभीष्टसिद्धिः ।
 तथापि लोको न भवन्तमन्धधीर्जानाति सन्तं हृदि बद्धकामः ॥ ४२ ॥ तं
 त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय । ध्विन्ध्यर्थदीपैर्भगवन्वचो-
 भिर्ग्रन्थीन्हृदयान्विवृणु स्वमोकः ॥ ४३ ॥ श्रीशुक उवाच । इत्युक्तवन्तं
 नृपतिं भगवानादिपूरुषः । मत्सयरूपी महाम्भोधौ विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ॥ ४४ ॥
 पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगकियावतीम् । सत्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्य-
 मशेषतः ॥ ४५ ॥ अश्रौषीदपिभिः साकमात्मतत्त्वमसंशयम् । नाव्यासीनो
 भगवता प्रोक्तं ब्रह्मसनातनत् ॥ ४६ ॥ अतीतप्रलयापाय उत्थिताय
 स वेधसे । हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ॥ ४७ ॥ स तु सत्यव्रतो
 राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः । विष्णोः प्रसादात्कल्पेऽस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः
 ॥ ४८ ॥ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मोयामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः । संवादं महदाख्यानं
 श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥ ४९ ॥ अवतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः ।

संकल्पास्तस्य सिध्यन्ति स याति परमां गतिम् ॥ ५० ॥ प्रलयपर्यासि धातुः
सुप्तशक्तेषु श्वेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा । दितिजमकथय्यञ्चो
ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोऽस्मि ॥ ५१ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे मतयावतारचरितं नाम एकसप्तितम आह्निकः ।

श्रीशुक उवाच । नाभागो नभगापत्यं यततं भ्रातरः कविम् । यविष्ठं
व्यभजन्दायं ब्रह्मचारिणमागतम् ॥ १ ॥ भ्रातरोऽभाक्त किं मह्यं भजाम
पितरं तत्र । त्वां ममार्यास्तताभालुर्मा पुत्रक तदादृथाः ॥ २ ॥ इमे अङ्घ्रि-
रसः सत्रमासतेऽव्य सुमेधसः । पष्ठं पष्ठमुपेत्याहः कवे मुह्यन्ति कर्मणि
॥ ३ ॥ तांस्त्वं शंसस्य सूक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मनः । ते स्वर्धन्तो धनं सत्र-
परिशेषितमात्मनः ॥ ४ ॥ दास्यन्त्यथ ततो गच्छ तथा स कृतवान्यथा ।
तस्मै दत्त्वा ययुः स्वर्गं ते सत्रपरिशेषितम् ॥ ५ ॥ तं कश्चित्स्वीकरिष्यन्तं
पुरुषः कृष्णदर्शनः । उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु ॥ ६ ॥ ममेद-
मृषिभिर्दत्तमिति तर्हि स्म मानवः । स्यान्नौ ते पितरि प्रश्नः पृष्ठवान्पितरं

तथा ॥ ७ ॥ यज्ञवास्तुगतं सर्वमुच्छिष्टमृषयः क्वचित् । चक्रुर्विभागं रुद्राय
स देवः सवमर्हति ॥ ८ ॥ नाभागस्तं प्रणम्याह तयेश किल वास्तुकम् ।
इत्याह मे पिता ब्रह्मन् शिरसा त्वां प्रसादये ॥ ९ ॥ यत्ते पितायदद्भुतं त्वं
तु सत्यं प्रभापते । ददामि ते मन्त्रदृशो ज्ञानं ब्रह्म सनातनम् ॥ १० ॥ गृह्णाण
द्वविणं दत्तं मत्सन्ने परिशेषितम् । इत्युक्त्वाऽन्तर्हितो रुद्रो भगवान्सत्यव-
त्सलः ॥ ११ ॥ य एतस्संस्मरेत्प्रातः सायं च सुसमाहितः । कविर्भवति
मन्त्रज्ञो गतिं चैव तथात्मनः ॥ १२ ॥ नाभागादम्बरीपोऽभून्महाभागवतः
कृती । यो भक्त्या निरयाश्चक्रे अचिरिञ्चान्मनोरथान् ॥ १३ ॥ अम्बरीपो
महाभागः ससद्वीपवतीं महीम् । अभ्ययां च अग्रं लब्ध्वा विभवं चातुलं
भुवि ॥ १४ ॥ मेनेऽतिदुर्लभं पुंसां सर्वं तत्स्वप्नसंस्तुतम् । विद्यान् विभवनि-
र्वाणं तमो विशति यत्पुमान् ॥ १५ ॥ चासुदेवे भगवति तद्भक्तेषु च साधुषु ।
प्राप्तो भावं परं विश्वं धेनेदं लोष्ट्रयत्स्मृतम् ॥ १६ ॥ स वै मनः कृष्णपदार-
चिन्दयोर्यचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने । करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुति

चकाराच्युतसत्कभोदये ॥१७॥ मुकुन्दलिंगालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगान्त्रस्पर्श-
 ऽङ्गसंगमम् । द्वाणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्सुलस्या रसनां तदर्पिते
 ॥१८॥ पादौ हरेः क्षेत्रपद(नुसर्षणे शिरोहृषीकेशपदाभिवन्दने कामं च दास्ये
 न तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रया रतिः ॥१९॥ तस्मा अदाद्धरि-
 रचकं प्रत्यनीकमयावहम् । एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भृत्याभिरक्षणम्
 ॥२०॥ आरिराधयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया । युक्तः सांवत्सरं वीरो
 दधार द्वादशीव्रतम् ॥२१॥ लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे । तस्य तर्ह्य-
 तिथिः साक्षाद् दुर्वासा भगवानभूत् ॥२२॥ दुर्वासा यमुनाकूलोत्कृतावस्यक
 आगतः । राज्ञाऽभिनन्दितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ॥२३॥ मन्युना प्रचल-
 द्गान्धो भुकुटीकुटिलाननः । बुभुक्षितश्च सुतरां कृतान्जलिमभाषत् ॥२४॥
 अहो अस्य नृशंसस्य अयोन्मत्तस्य पश्यत । धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्त-
 स्येश मानिनः ॥२५॥ यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमन्त्र्य च । अदत्त्वा
 मुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥ २६ ॥ एवं ब्रुवाण उत्कृत्स्य जटां रोप-

विदीपितः । तथा स निममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमाम् ॥२७॥ ताभा-
 पतन्तीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा भुवम् । वैपयन्तीं समुद्रोक्ष्य न चचाल
 पदान्धुषः ॥ २८ ॥ प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना । ददाह कृत्यां
 तां चक्रं क्रद्धाहिमिव पावकः ॥२९॥ तमन्वधावद्भगवद्रथांगं दायाग्निरुद्ध-
 तशिखो यथाऽहिम् । तथानुपक्तं स निरीक्षमाणो गुहां विविद्धुः प्रससार
 मेरोः ॥३०॥ अलब्धनाथः स यदा कुतश्चित्संश्रुतचित्तोऽरण्येपमाणः ।
 देवं विरिञ्चं समगाह्मियातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसो माम् ॥३१॥ प्रत्या-
 ख्यातो विरिञ्चेन विष्णुचक्रोपतापितः । दुर्वासाः शरणं यातः शर्वं कैलोम-
 वासिनाम् ॥३२॥ ततो निराशो दुर्वासाः पदं भगवतो ययौ । वैकुण्ठाग्न्यं
 यदध्यास्ते श्रीनिवासः श्रिया सह ॥३३॥ स दह्यमानोऽजितशस्त्रवह्निना
 तत्पादमूले पतितः सवेपथुः । आहाच्युतानन्त सदीप्सित प्रभो कृतागसं
 माऽव हि विश्वभावन ॥३४॥ अजानता ते परमानुभावं कृतं मयाधं भयतः
 प्रियाणाम् । विधेहि तस्यापचितिं विधात मुच्येत यन्नाग्न्युदितेनारकोऽपि

॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच । अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज ।
 सायुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥३६॥ नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः
 साधुभिर्विना । अयं चात्यन्तिको ब्रह्मन् येषां गतिरहं परा ॥ ३७ ॥ ये
 दारागारपुत्रासान् प्राणान् वित्तमिमं परम् । हित्वा मां शरणं याताः कथं
 तांस्त्वक्तुमुत्सहे ॥ ३८ ॥ मयि निर्वद्वहृदयाः साधवः समदर्शनाः । वशे
 कुर्वन्ति मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा ॥ ३९ ॥ मत्सेवया प्रतीतिं
 च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालचिद्रु-
 तम् ॥४०॥ साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहम् । भदन्यस्ते न जा-
 नन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि ॥४१॥ उपायं कथयिष्यामि तव विप्र श्रु-
 णुष्व तत् । अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्तं यातु वै भवान् ॥४२॥ साधुषु
 प्रहितं तेजः प्रहर्तुः कुरुतेऽशिवम् । तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसकरे
 उभे । ते एव दुर्विनीतस्य कल्पेते कर्तुमन्यथा ॥४३॥ ब्रह्मंस्तद्वच्छ भद्रं
 ते नाभागतनयं नृपम् । क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति ॥४४॥

श्रीशुक उवाच । एवं भगवतादिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः । अम्बरीषमुपा-
 वृत्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत् ॥४५॥ तस्य सोद्यमानं वीक्ष्य पादस्पर्शवि-
 लज्जितः । अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रं कृपया पीडितो भृशम् ॥ ४६ ॥ अम्बरीष
 उवाच । सुदर्शन नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रिय । सर्वोस्त्रघातिन् विप्राय
 स्वति भूया इडस्पते ॥४७॥ त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽखिलयज्ञ-
 भुक् । त्वं लोकपालः सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परम् ॥४८॥ नमः सुना-
 भाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे । त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे
 मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृणे ॥४९॥ स त्वं जगत्त्राणखलप्रहाणये निरु-
 पितः सर्वसहो गदाभृता । विप्रस्य चास्मत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनु-
 ग्रहो हि नः ॥५०॥ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः । कुलं
 नो विप्रदैवं चेद्विजो भवतु विज्वरः ॥५१॥ यदि नो भगवान् प्रीत एकः
 सर्वगुणाश्रयः । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ॥५२॥ श्रीशुक
 उवाच । इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनम् । अशाम्यत् सर्वतो

विप्रं प्रदहद्राजयाच्छ्रया ॥५३॥ स मुक्तोऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासाः स्वस्ति-
 मांस्ततः । प्रशशंस तमुर्वीशं युञ्जानः परमाशिपः ॥५४॥ दुर्वासा
 उवाच । अहो अनन्तदासानां महत्त्वं दृष्टमद्य मे । कृतागसोऽपि यद्वा-
 जन्मंगलानि समीहसे ॥ ५५ ॥ दुष्करः को नु साधूनां दुरत्यजो वा महा-
 त्मनाम् । यैः संगृहीतो भगवान् सात्वतामृषभो हरिः ॥ ५६ ॥ यन्नाम-
 अतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः । तस्य तीर्थपदः किं वा दासानाम-
 वशिष्यते ॥ ५७ ॥ राजन्ननुगृहीतोऽहं त्वयाऽतिकरुणात्मना । मदघं पृष्टतः
 कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिताः ॥ ५८ ॥ राजा तमकृताहारः प्रत्यागमन-
 काञ्क्षया । चरणधुपसंगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् ॥ ५९ ॥ सोऽशित्वाऽऽहत-
 मानीतमातिथ्यं सार्वकामिकम् । तृप्तात्मानुपतिं प्राह मुज्यतामिति सादरम्
 ॥६०॥ प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै । दर्शनस्पर्शनालापैराति-
 थ्येनात्ममेधसा ॥ ६१ ॥ कर्मावदातमेतत्ते गायन्ति स्वः स्त्रियो मुहुः । कीर्तिं
 परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥ ६२ ॥ श्रीशुक उवाच । एवं संकी-

त्यं राजानं दुर्वासाः परितोषितः । ययौ विहायसाऽऽमन्त्र्य ब्रह्मलोकमहै-
तुकम् ॥ ६३ ॥ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यावता नागतो गतः । मुनिस्तद्दर्शना-
कांक्षी राजाऽऽभक्षो बभूव ह ॥ ६४ ॥ गते च दुर्वाससि सोऽम्बरीपो द्विजो-
पयोगातिपवित्रमाहरत् । ऋषेर्विमोक्षं व्यसनं च बुद्ध्वा मेने स्ववीर्यं च
परानुभावम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे अम्बरीपमाहात्म्य नाम द्विसप्ततितम आह्निकः ।

भूमिदृसनृपव्याजदैत्यानीकशतायुतैः । आक्रान्ताभूरिभारेण ब्रह्माणं शरणं
ययौ ॥ १ ॥ ब्रह्मा तदुपधार्याथ सह देवैस्तथा सह । पुरुषं पुरुषमूर्त्तेन उप-
तस्थे समाहिताः ॥ २ ॥ गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिद-
शानुवाच ह । पुरैव पुंसावधृतो धराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुपूजयन्तम् ॥ ३ ॥
वसुदेवगृहे साक्षाद्भगवान्पुरुषः परः । जनिष्यते तत्प्रियार्थं संभवन्तु सुर-
स्त्रियः ॥ ४ ॥ वासुदेव कलानन्तः सहस्रवदनः स्वराट् । अग्रतो भविता देवो
हरेः प्रियचिकीर्षया ॥ ५ ॥ विष्णोर्माया भगवती यया संमोहितं जगत् ।

आदिष्टा प्रभुणांशेन कार्यार्थे संभविष्यति ॥ ६ ॥ शूरसेनो गदुपतिर्मथुरा-
मावसन्पुरीम् । माथुरान् शूरसेनांश्च विषयान्बुभुजे पुरा । मथुरा भग-
वान्यत्र नित्यं संनिहितो हरिः ॥ ७ ॥ तस्यां तु कर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवः
कृतोद्वहः । देवक्या सूर्यया सार्धं प्रयाणे रथमारुहत् ॥ ८ ॥ पथिग्राहिणं कंसमा
भाप्याऽष्टाशरीरवाक् । अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता यां बहसेऽबुध ॥ ९ ॥
इत्युक्तः स खलः पापो भोजानां कुलपांसनः । भगिनीं हन्तुमारब्धः खड्गपाणिः
कचेऽग्रहीत् ॥ १० ॥ वसुदेव उवाच । मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते ।
अथ वाऽब्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां भ्रुवः ॥ ११ ॥ देहे पञ्चत्वमापन्नो
देही कर्मानुगोऽवशः । देहान्तरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥ १२ ॥
व्रजं स्तिष्ठन्पदैकेन यथैवैकेन गच्छति । यथा तृणजलूकैवं देही कर्मगतिं गतः
॥ १३ ॥ स्वप्ने यथा पश्यति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः । दृष्ट-
श्रुताभ्यां मनसानुचिन्तयन्प्रपद्यते तत्किमपि ह्यपस्मृतिः ॥ १४ ॥ यतो
यतो यावति दैवचोदितं मनो विकरात्मकमाप पञ्चसु । गुणेषु मायारचितेषु

देह्यसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥ १५ ॥ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः
 समीरवेगानुगतं विभाव्यते । एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान्गुणेषु रागा-
 नुगतो विमुह्यति ॥ १६ ॥ तस्मान्न कस्यचिद्द्रोहमाचरेत्स तथाविधः ।
 आत्मनः क्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वै परतो भयम् ॥ १७ ॥ एषा तवानुजा बाला
 कृपणा पुत्रिकोपमा । हन्तुं नार्हसि कल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सलः ॥ १८ ॥
 निर्यन्धं तस्य तं ज्ञात्वा विचिन्त्यानकदुन्दुभिः । प्राप्तं कालं प्रतिव्योढुमिदं
 तन्त्रान्वपद्यत ॥ १९ ॥ मृत्युर्बुद्धिमताऽपोहयो यावद्वुद्धिबलोदयम् ।
 यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिनः ॥ २० ॥ प्रदाय मृत्यवे
 पुत्रान्मोचये कृपणामिमाम् । विपर्ययो वा किं न स्याद्गतिर्धातुर्दुर्-
 त्यया । उपस्थितोनिवर्तेत निवृत्तः पुनरापतेत् ॥ २१ ॥ न ह्यस्यास्ते
 भयं सौम्य यद्वै साहाशरीरवाक् । पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमु-
 त्थितम् ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच । स्वसुर्वधान्निवृत्ते कंसस्तद्वाक्यसार-
 वित् । वसुदेवोऽपि तं प्रीतः प्रशस्य प्राविशद्गृहम् ॥ २३ ॥ अथ काल

उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता । पुत्रान्प्रसुपुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरम् ॥२४॥
 कीर्तिमन्तं प्रथमजं कंसापानकटुन्दुभिः । अर्पयामास कृच्छ्रेण सोऽनुताद-
 तिचिह्नलः ॥२६॥ किं दूःसहं नु साधूनां विदुषां किमुपेक्षितम् । किमकार्यं
 कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनाम् ॥२६॥ दृष्ट्वा ममत्वं तच्छौरैः सत्ये चैव
 व्यवस्थितम् । कंसस्तुष्टमना राजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् । प्रतियानु कुमारोऽयं
 न ह्यस्मादस्ति मे भयम् ॥२७॥ नन्दाद्यायेव्रजे गोपा यादचामीपां च योपितः ।
 वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुस्त्रियः ॥२८॥ सर्वे वै देवता प्राया उभयो-
 रपि भारत । एतत्कंसाय भगवान् शशंसाभ्येत्यनारदः ॥२९॥ ऋषेर्विनिर्गमे
 कंसो यदृन्मत्वा सुरानिति । देवक्या गर्भसंभूतं विष्णुं च स्ववधं प्रति
 ॥३०॥ देवकीं वसुदेवं च निगृह्य निगडैर्गृहे । जातं जातमहन्पुत्रं तयोरजन-
 शङ्कया ॥३१॥ उग्रसेनं च पितरं यदुभोजान्वकाधिपम् । स्वयं निगृह्य
 वुसुजे शूरसेनान्महाबलः । यदूनां कदनं चक्रे बली मागधसंश्रयः ॥३२॥
 हर्तेषु पदेषु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना सप्तमो वैष्णवं धाम यमनन्तं

प्रचक्षते । गर्भो बभूव देवक्या हर्षशोकविवर्धनः ॥ ३३ ॥ भगवानपि विश्वा-
 त्मा योगमायां समादिशत् । देवक्या जठरे गर्भं शेषाल्यं धाम मामकम् ।
 तत्संनिष्कृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशय ॥ ३४ ॥ अथाहमंशभागेन
 देवक्याः पुत्रतां शुभे । प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नन्दपत्न्यां
 भविष्यसि ॥ ३५ ॥ अर्चिष्यन्ति मनुष्यास्त्वां सर्वकामवरेश्वरीम् ।
 धूपोपहारचलिभिः सर्वकामचरप्रदाम् ॥ ३६ ॥ सा देवकी सर्वजग-
 द्विवासनिवासभूता नितरां न रेजे । भोजेन्द्रगेहेऽग्निशिखेव रुद्धा
 सरस्वती ज्ञानखले यथा सती ॥ ३७ ॥ सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसस्यं
 सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये । भत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्या-
 त्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥ ३८ ॥ एकायनोऽसौ द्विफलस्त्रिमूलश्चतुरसः
 पञ्चविधः पञ्चात्मा । सप्तत्त्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्विग्वगो ह्यादिवृत्तः
 ॥ ३९ ॥ त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिस्त्वं संनिधानं त्वमनुग्रहश्च । त्वन्मा-
 यया संवृतचेतसस्त्वां पश्यन्ति नाना न विपरिचिंतो ये ॥ ४० ॥ विभ्रर्षि

रूपाय्यवबोध आत्मा ज्ञेमाय लोकस्थ चराचरस्य । सत्त्वोपपत्तानि सुखाच-
 हानि सतामभद्राणि सुदुःखलानाम् ॥४१॥ त्वय्यम्बुजाक्षाग्निलसत्त्वधाम्नि
 समाधिनावेशितचेतसैके । त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन कुर्वन्ति गोचत्सपदं
 भवाब्धिम् ॥ ४२ ॥ स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन्भवार्णवं भीममदभ्रसौ-
 हृदाः । भवत्पदाम्भोरुहनाचमन्न ते निवाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥४३॥
 येऽन्येरविन्दान् विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः । आरुह्य
 कुरुक्षेत्रं परं पदं ततः पतन्त्यधोऽनादृत्युष्मदङ्घ्रयः ॥ ४४ ॥ तथा न ते
 माधव तावकाः क्वचिद्भयन्ति मार्गान्वयि वदसौहृदाः । त्याभिगुप्ता
 विचरन्ति निर्भया विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥ ४५ ॥ सत्त्वं चिशुद्धं
 अग्रते भवान्स्थितौ शरीरिणां श्रेयउपायनं वपुः ॥ वेदक्रियायोगतपः समा-
 धिभिस्तवार्हणं येन जनः समीहते ॥ ४६ ॥ सत्त्वं न चेद्भातरिदं निजं
 भवेद्विज्ञानभिदापमार्जनम् । गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान्प्रकाशते यस्य च
 येन धा गुणः ॥ ४७ ॥ न नामरूपे गुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्ये तव तस्य

साक्षिणः । मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतियन्त्यथापि हि
॥ ४८ ॥ शृण्वन्गृणन्संस्मरयश्च चिन्तयन्नामानि रूपाणि च मङ्गलानि ते ।
क्रियासु यस्त्वच्चरणारविन्दयोरविष्टचेता न भवाय कल्पते ॥ ४९ ॥

इति श्री भक्तिकौस्तुभे श्री कृष्णजन्म पूर्वार्द्धो नाम त्रिस्तुतितम आह्निकः ।

श्रीशुक उवाच । अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः । यर्ह्येवाजन-
जन्मर्त्ते शान्तर्त्ते ग्रहतारकम् ॥ १ ॥ दिशः प्रसेदुर्गगनं निर्मलोदुगणोदयम् ।
महो मङ्गलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकराः ॥ २ ॥ नद्यः प्रसन्नसलिला हृदा जलरुह-
श्रियः । द्विजालिकुलसंनादस्तवका वनराजयः ॥ ३ ॥ ववौ वायुः सुख-
स्पर्शः पुण्यगन्धवहः शुचिः । अग्नयश्च द्विजातीनां शान्तास्तत्र समिन्धत
॥ ४ ॥ मनांस्यासम्प्रसन्नानि साधूनामसुरद्रुहाम् । जायमानेऽजने तस्मि-
न्नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ॥ ५ ॥ जगुः किन्नरगन्धर्वास्तुष्टुबुः सिद्धचारणाः ।
विद्याधर्यश्च नन्दुरप्सरोग्भिः समं तदा ॥ ६ ॥ सुमुचुर्मुनयो देवाः
सुमनांसि मुदान्विताः । मन्दं मन्दं जलधरा जगज्जुर्नुसागरम् ॥ ७ ॥

निशीथे तमउद्भूते जायमाने जनार्दने । देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः
 सर्वगुहाशयः । आविरासीद्यथा प्राच्यां दिशिन्दुरिव पुष्कलः ॥ ८ ॥
 तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं चलुर्भुजं शङ्खगवार्युदायुधम् । श्रीवत्स-लक्ष्मं
 गलशोभिकौस्तुभं पीताम्बरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥ ९ ॥ महाहर्षैर्दूर्य-
 क्किरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् । उद्दामकाञ्चपङ्कदङ्कणादि-
 भिरिचिरोचमानं वसुदेव ऐक्षत ॥ १० ॥ स विस्मयोत्कुलविलोचनो हरिं
 सुतं विलोक्यानकन्दुन्दुभिस्तदा । कृष्णवतारोत्सवसंभ्रमोऽपृशन्मुदा द्विजे-
 भ्योऽयुतमाप्लुतो गवाम् ॥ ११ ॥ वसुदेव उवाच । विदितोसिभवान्सान्ना-
 त्पुरुषः प्रकृतेः परः । केवलानुभवानन्दस्वरूपः सर्वबुद्धिदृक् ॥ १२ ॥ स एव
 स्वप्नकृत्येदं सृष्ट्वाग्ने त्रिगुणात्मकम् । तदनु त्वं ह्यप्रविष्ट इव भाज्यसे ॥ १३ ॥
 त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसंगमान्विभो वदन्यनीहादगुणादविक्रियात् । त्वयी-
 श्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाश्रयत्वानुपचर्यते गुणैः ॥ १४ ॥ स त्वं
 त्रिलोकास्थितये स्वमायया विभर्षि शुक्लं खलु वर्णमात्मनः । सर्गाय रक्तं

रजसोपवृंहितं कृष्णं च वर्णं तमसा जनात्यये ॥ १६ ॥ त्वमस्य लोकस्य
 विभो रिरिजिपुर्गृहेऽवतीर्णोसि ममाखिलेश्वर । राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथ-
 पैर्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमूः ॥ १६ ॥ अयं त्वसभ्यस्तव जन्म नौ गृहे
 श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधीत्सुरेश्वर । स तेऽवतारं पुरुषैः समर्पितं श्रुत्वाधुनै-
 वाभिसरलुदायुधः ॥ १७ ॥ देवक्युवाच । रूपं यत्प्रादुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म
 ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् । सत्तामात्रं निर्विशेषं निरीहं सत्त्वं साक्षाद्विष्णु-
 रध्यात्मदीपः ॥ १८ ॥ मर्त्यो मृत्युव्यालभीतः पलायन्लोकान्सर्वान्निर्भयं
 नाध्यगच्छत् । त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मादपैति
 ॥ १९ ॥ स त्वं घोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहि त्रस्तान्भृत्यवित्रासहासि । रूपं
 चेदं पौरुषं ध्यानधिष्यं मा प्रत्यक्षं मांसदृशां कृपीष्ठाः ॥ २० ॥ जन्म ते
 मयसौ पापो मा विद्यान्मधुसूदन । समुद्रिजे भवद्धेतोः कंसादहमधीरधीः
 ॥ २१ ॥ उपसंहार विश्वात्मन्नदो रूपमलौकिकम् । शङ्खचक्रगदापद्मश्रिया जुष्टं
 चतुर्भुजम् ॥ २२ ॥ विश्वं यदेतत्स्वतनौ निशान्ते यथावकाशं पुरुषः परो

भवान् । विभर्ति सोऽयं मम गर्भगोऽभूदहो नृलोकस्य विडम्बनं हि तत् ॥२३॥
 श्रीभगवानुवाच । त्वमेव पूर्वसर्गेऽम्रूः पृथिनः स्वायम्भुवे सति । तदाऽयं
 सुतपा नाम प्रजापतिरकल्मषः ॥२४॥ युवां वै ब्रह्मणादिष्टौ प्रजासर्गे यदा
 ततः । संनियम्येन्द्रियग्रामं तेषां तपः ॥२५॥ तपसा अद्धया नित्यं
 तदाहं भक्तिं भावितः । प्रादुरासं वरदराड् युवयोः कामदित्सया ॥२६॥
 त्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वां धृतः सुतः । न वत्राथेऽपवर्गं मे मोहितौ
 देवमायया ॥२७॥ अदृष्टान्यतमं लोके शीलौदार्यगुणैः समम् । अहं सुतो
 वामभवं पृथिनगर्भं इति श्रुतः ॥२८॥ तयोर्वा पुनरेवाहमदित्यामास कश्य-
 पात् । उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्याच्च वामनः ॥२९॥ एतद्वां दर्शितं
 रूपं प्रागजन्मस्मरणाय मे । नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिङ्गेन जायते ॥३०॥
 यदि कंसाद्विभेपि त्वं तर्हि मां गोकुलं नय । मन्मायामानयाशु त्वं
 यशोदागर्भसंभवाम् ॥३१॥ इत्युक्त्वाऽसौद्धरिस्तूष्णीं भगवानात्ममायया ।
 पित्रोः संपश्य नोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥३२॥ ततश्च शौरिर्भगवत्प्र-

चोदितः सुतं समदाय स स्मृतिकागृहात् । यदा बहिर्गन्तुमियेप तर्ह्यजा या
 योगमायाऽजनि नन्दजायया ॥३३॥ तथा हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु दाःस्थेषु
 पौरेष्वपि शायितेष्वथ । द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्कपाटायसक्ती-
 लशृङ्खलैः ॥३४॥ ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्तन्त यथा तस्मै
 रवेः । ववर्प पर्जन्य उपांशुगर्जितः शेषोऽन्वगाद्वारि निवारयन्फणैः ॥३५॥
 मधोनि वर्पत्यसकृद्यमानुजा गम्भीरतौघौघजवोर्मिफेनिला । भयानकावर्त-
 शताकुला नदी मार्गं ददौ सिन्धुरिव श्रियः पतेः ॥३६॥ नन्दव्रजं शौरिरुपेत्य
 तत्र तान् गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया । सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुता-
 मुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥३७॥ देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकाम् ।
 प्रतिमुच्य पदोलोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥३८॥ यशोदा नन्दपत्नी च जातं परम-
 बुध्यत । न तल्लिङ्गं परिश्रान्ता निद्रयापगतस्मृतिः ॥३९॥ यदा यदेह धर्मस्य क्षयो
 वृद्धिश्च पाप्मनः । तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ॥४०॥ नद्यस्य
 जन्मनो हेतुः कर्मणो वा महीपते । आत्ममायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मनः

॥४१॥ तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यसुरद्विषः । पृतनासुपयः पानं शकटो-
 च्चाटनं शिशोः ॥४२॥ तृणार्थस्य निष्पेक्षतयैव बकवत्सयोः । धेनुकस्य
 सहस्रातुः प्रलम्बस्य च संज्ञयः ॥ ४३ ॥ अथासुरस्य संहारः कस्य माघाप्रपं-
 चनम् गोपानां च परित्राणं दावाग्नेः परिसर्पतः । दमनं कालियस्याहेर्महाहे-
 नन्दमीक्षणम् ॥४४॥ व्रतचर्या तु कन्यानां यत्र तुष्टोऽच्युतो व्रतैः । प्रसादो
 यज्ञपत्नीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ॥४५॥ गोवर्धनोद्धारणं च शक्रस्य सुरभे-
 रथ । यज्ञाभिषेकं कृष्णस्य स्त्रीभिः क्रीडा च रात्रिषु ॥४६॥ शङ्खचूडस्य
 दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिनः । अक्रूरागमनं पश्चात्प्रस्थानं रामकृष्णयोः ॥४७॥
 व्रजस्त्रीणां विलापश्च मथुरालोकनं ततः । गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनां विहिंस-
 नम् ॥४८॥ मृतस्थानयनं सूनोः मुनेः सांदीपनेशुरोः । मथुरायां निवसता
 यदुचक्रस्य घट्प्रियम् ॥ ४९ ॥ कृतसुद्धवरामाभ्यां युतेन हरिणा द्विजाः ।
 जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः । धातनं यवनेन्द्रस्य कुशस्यल्पा
 निवेशनम् ॥५०॥ आदानं पारिजातस्य सुधर्मायाः सुरालयात् । रुक्मिण्या

हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विपतो हरेः ॥५१॥ हरस्य जृम्भणं युद्धे वाणस्य भुज-
 कुन्तनम् । प्राण्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं तथा ॥५२॥ चैत्रपौण्ड्रक
 शाल्वानां दन्तवक्रस्य दुर्मतेः । शम्भरो द्विविदः पीठो मुरः पञ्चजनादयः ।
 माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनम् ॥ ५३ ॥ कर्माण्यपरिमेयानि
 मनसापि सुरेश्वरैः । सह संकर्षणश्चक्रे भगवानन्मयुसूदनः ॥५४॥ यस्याननं
 मकरकुण्डलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगं सविलासहासम् । नित्योत्सवं न
 ततपुद्गशिभिः पिवन्त्यो नार्यो नराश्च मुदिताः कुपिता निमेश्च ॥ ५५ ॥
 जातो गतः पितृगृहाद्ब्रजमेधितार्थो हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः ।
 उत्पाद्य तेषु पुरुषः क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनिगमं प्रययज्जनेषु ॥५६॥
 पृथ्व्याः स वै गुरुभरं क्षपयन्कुक्ष्णामन्तः समुत्थकलिना युधि भूपचम्बः ।
 दृष्ट्या विधूय विजये जयमुद्विद्योष्य प्रोचोद्धवाय च परं समगात्स्वधाम
 ॥५७॥ कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोक तमोनुदम् । अनुग्रहाय भक्तानां
 सुपुण्यं व्यतनोद् यशः ॥ ५८॥ यस्मिन् सत्कर्णपीयूषे यशस्तीर्थवरे सकृत् ।

श्रीआञ्जलिरुपसृश्य धुनुते कर्मवासनाम् ॥४६॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे श्रीकृष्णजन्म उत्तराहो नाम चतुःसप्ततितम आह्निकः ।

गोपा ऊचुः । राम राम महावीर्य कृष्ण दुष्टनिवर्हण । एषा वै वायते
 ब्रह्मस्तच्छान्तिं कर्तुमर्हथः ॥ १ ॥ अशुक उवाच । इति विज्ञापितो गोवै-
 भगवान् देवकीसुतः । भक्ताया विप्रभार्यायाः प्रसीदन्निदमब्रवीत् ॥ २ ॥
 प्रयात देवयजनं ब्राह्मणा ब्रह्मचाविनः । सन्नमंगिरसं नाम ह्यासते स्वर्ग-
 काश्यपा ॥ ३ ॥ तत्र गत्वौदनं गोपा याचतास्मद्विसर्जिताः । कीर्तयन्तो
 भगवत आर्घ्यस्य मम चाभिधाम् ॥ ४ ॥ इत्यादिष्टा भगवता गत्वाऽयाचन्त
 ते तथा । कृताञ्जलिपुटा विमान् दण्डवत् पतिता सुवि ॥ ५ ॥ इति ते
 भगवद्याञ्जं शृण्वन्तोऽपि न शुश्रुबुः । हृदाशा भूरिकर्मणो वालिया
 इदृशमानिनः ॥ ६ ॥ देशः कालः पृथग्द्रव्यं मन्त्रतन्त्रत्विजोग्रयः । देवता
 यजमानश्च क्रतुधर्मश्च यन्मयः ॥ ७ ॥ तं ब्रह्म परमं साक्षात् भगवन्तयधो-
 ज्ञेयम् । मनुष्यदृष्ट्या दुष्पज्ञा मर्त्यात्मनो न जेनिरे ॥ ८ ॥ तदुपाकार्यं

भगवान् प्रहस्य जगदीश्वरः । व्याजहार पुनर्गोपान् दर्शयन् लौकिकीं
 गतिम् ॥ ६ ॥ मां ज्ञापयत पत्नीभ्यः ससंकर्षणमागतम् । दास्यन्ति काम-
 मन्नं वः स्निग्धा मथ्युपिता धिया ॥ १० ॥ गत्वाऽथ पत्नीशालायां दृष्ट्वाऽ-
 ऽसीनाः स्वलंकृताः । नत्वा द्विजसतीर्गोपाः प्रश्रित्वा इदमब्रुवन् ॥ ११ ॥
 नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निबोधत वचांसि नः । इतोऽविदूरे चरता कृष्णे-
 नेह्येहिता वयम् ॥ १२ ॥ गाश्चारयन् स गोपालैः सरामो दूरमागतः । बुभु-
 क्षितस्य तस्यान्नं सानुगस्य प्रदीयताम् ॥ १३ ॥ श्रुत्वाऽच्च्युतमुपायातं नित्यं
 तद्दर्शनोत्सुकाः । तत्कथाक्षिप्तमनसो बभूवुर्जातसंभ्रमाः ॥ १४ ॥ चतुर्विधं
 बहुगुणमन्नमादाय भाजनैः । अभिसन्तुः प्रियं सर्वोः समुद्रमिव निम्नगाः
 ॥ १५ ॥ निषिध्यमानाः पतिभिर्भ्रातृभिर्वन्धुभिः सुतैः । भगवत्युत्तम-
 श्लोके दीर्घश्रुतधृताशयाः ॥ १६ ॥ तास्तथा त्यक्तसर्वशाः प्राप्ता आत्मदि-
 दृक्षया । विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः ॥ १७ ॥ स्वागतं वो
 महाभागा आस्यतां करवाम किम् । यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं

रि वः ॥ १८ ॥ नन्वद्धा मयि कुर्वन्ति कुशलाः स्वार्थदर्शनाः । अहैतुक्य-
 व्यवहितां भक्तिमात्मप्रिये यथा ॥ १९ ॥ प्राणयुद्धिमनःस्वात्मदारापत्य-
 धमादयः । यत्संपर्कात् प्रिया आसंस्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ २० ॥ तद्यात
 देवयजनं पतयो वो द्विजातयः । स्वसन्नं पारयिष्यन्ति युष्माभिर्गृहमे-
 धिनः ॥ २१ ॥ पत्न्य ऊचुः । मैत्रं विभोऽर्हति भयान् गदितुं नृशंसं सत्यं
 कुरुष्व निगमं तव पादमूलम् । प्राप्ता चयं तुलसिदाम पदावसृष्टं केशै-
 र्निवीदुमतिलंघ्य समस्तयन्बून् ॥ २२ ॥ गृह्णन्ति नो न पतयः पितरौ सुता
 वा न भ्रातृयन्नुसुहृदः कुत एव चान्ये । तस्माद्भवत्प्रपदयोः पतितामनां नो
 नान्या भवेद्गतिरिन्दम तद्विधेहि ॥ २३ ॥ श्रीभगवानुवाच । पतयो नाम्य-
 स्यैरन् पितृभ्रातृसुतादयः । लोकाश्च ये मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते ॥ २४ ॥
 न प्रीतयेऽनुरागाय ह्यंगसंगो नृणामिह । तन्मनो मयि युञ्जाना अचिरान्मा-
 मवाप्स्यथ ॥ २५ ॥ अब्रूणादर्शनाद्व्यानान्मयिभावोऽनुकीर्तनात् । न तथा
 सन्निकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् ॥ २६ ॥ श्रीशुक उवाच । इत्युक्त्वा मुनि-

पत्न्यस्ता यज्ञवाटं पुनर्गताः । ते चानसूयवः स्वाभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ॥ २७ ॥ अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अन्यतप्यन् कृतागसः । पछिश्वेश्वरयोर्धर्माञ्जामहन्म नृविडस्ययोः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णे भक्तिमलौकिकीम् । आत्मानं च तथा हीनमनुतप्ता व्यगर्हयन् ॥ २९ ॥ धिगूजन्म नस्त्रिबृद्धिर्धां धिग्व्रतं धिग्व्यहृजताम् । धिक् कुलं धिक् क्रियादादयं विमुग्धा ये त्वयोक्षजे ॥ ३० ॥ नूनं भगवतो माया योगिनामपि मोहिनी । यद्वयं गुरवो नृणां स्वार्थं मुह्यामहे द्विजाः ॥ ३१ ॥ अहो पश्यत नारीणामपि कृष्णे जगद्गुरौ । दुरन्तभावं योऽक्लिषन्मृत्युपाशान् गृह्णामिधान् ॥ ३२ ॥ नासां द्विजाति-संस्कारी न निवासो गुरावपि । न तपो नात्ममोमांसा न शौचं न क्रियाः शुभाः ॥ ३३ ॥ अथापि ह्युत्तमश्लोके कृष्णे योगेश्वरेश्वरे । भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ॥ ३४ ॥ ननु स्वार्थविमूढानां प्रमत्तानां गृहे-ह्या । अहो नः स्मारयामास गोपवाक्यैः सतां गतिः ॥ ३५ ॥ स एष भगवान् सच्चिद्विष्णुयोगेश्वरेश्वरः । जातो यद्वृष्टिगत्प्रश्रुप्तमद्यपि मूढान् विदधे

॥ ३६ ॥ अहो वयं धन्यतमा येषां नस्नादृशीः स्त्रियः । भक्त्या यासां
मतिर्जाता ह्यस्माकं निश्चला हरौ ॥ ३७ ॥ स वै न आद्यः पुरुषः स्वमाया-
मोहितात्मनाम् । अविज्ञातानुभावानां क्षन्तुमर्हत्यतिक्रमम् ॥ ३८ ॥ इति
स्वाधमनुस्मृत्य कृष्णे ते कृतहेलनाः । दिदृक्ष्वोऽप्यच्युतयोः कंसाद्रीता न-
चाऽचलन् ॥ ३९ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे पञ्चसप्ततितम आह्निके यज्ञपत्नीप्रसाद नाम प्रथमः परिच्छेदः

प्रह्लादो भगवद्भक्तः सदैत्यः सहदानवः । नैमियारण्यमासाद्य स्नानं
चक्रे सुदान्वितः ॥ १ ॥ सरस्वतीं महापुण्यां दृष्ट्वैव विमलोदकां । कृनस्तीर्थ-
विधिस्तत्र प्रह्लादेन महात्मना ॥ २ ॥ न्यग्रोधं सुमहच्छायमपश्यत् पुरतः
स्थितम् । शार्ङ्गमाजगवञ्चैव तथाक्षय्यौ महेषुधी ॥ ३ ॥ समुद्रतजटाभारौ
स्थितौ धर्मसुतौ पुरः । ध्यानस्थौ च महाभागौ नरनारायणावृषी ॥ ४ ॥
दैत्यानां पालकः प्राह क्रोधरक्तेक्ष्णस्ततः । किं भवद्भ्यां समारब्धौ दम्भो
धर्मविनाशनः । न श्रुतो नैव दृष्टश्च संसारेस्मिन् कदाचन ॥ ५ ॥ क-

जटाधारणं देहे केषुधिश्च विडम्बनं । धर्मस्य लङ्घनं गर्ह्यं युवयोर्द्विष्यभावयोः ॥ ६ ॥ इति गर्भवचः श्रुत्वा कुपितः प्राह वै नरः । का चिन्ता तव दैत्येन्द्र दृथा तपसि चावयोः ॥ ७ ॥ सामर्थ्ये सति यत् कुर्यात् तत् सम्पद्येत तस्य हि । युद्धे तपसि सामर्थ्यं आवयोः खलु विद्यते । गच्छ मार्गे यथाकामं कस्मान्मन्दं चिकित्थसे ॥ ८ ॥ ब्राह्मं तेजो दुराधर्यं न त्वं वेद विमोहितः । विप्रचर्चा न कर्त्तव्या प्राणिभिः सुखमीप्सुभिः ॥ ९ ॥ प्रह्लाद उवाच । मयि तिष्ठति दैत्येन्द्रे धर्मसेतुप्रवर्त्तके । वर्जनीयं सदा तीर्थं अधर्माचरणं किल ॥ १० ॥ युवां मन्दमती चोभौ मृषा गर्वविमोहितौ । शक्तिरचेत्तव युद्धेऽस्ति दशयाद्य स्वपौरुषम् ॥ ११ ॥ तदाकर्ण्य वचस्तस्य नरस्तं प्रमुखाश्च ह । युध्यस्व त्वं मया सार्द्धं यदि ते मतिरीदृशी ॥ १२ ॥ निशम्यैतद् यतेर्वाक्यं दैत्येन्द्रः कुपितो भृशम् । प्रह्लादो बलसंयुक्तः प्रतिज्ञामकरोद्दृढम् ॥ १३ ॥ येन केनाप्युपायेन जेष्यामि तावुमावपि । नरनारायणौ दान्तौ सशस्त्रौ च तपस्विनौ ॥ १४ ॥ दिव्यवपेसहस्रान्तु अभूद युद्धं लयङ्करम् । ऊचुः परस्परं

देवा दैत्याश्चातीव विस्मिताः । अदृष्टपूर्वं युद्धं वै वर्त्ततेऽद्य सुदामणम् ॥१५॥ नारदः पर्वतं प्राह नेदृशं चाभवत् पुरा । तारकासुरयुद्धञ्च तथा वृत्रा-
सुरस्य च । मधुकैटभयोर्युद्धं हरिणा नेदृशं कृतम् ॥१६॥ आजगाम तदा
तूर्णं पीतवासाश्चतुर्भुजः । प्रह्लादस्याश्रमं शङ्खचक्रपद्मगदाधरः ॥१७॥
दृष्ट्वा तमागतं विष्णुं हिरण्यकशिपोः सुतः । प्रणम्य परया भक्त्या प्राञ्जलि-
स्तमभापत ॥१८॥ देवदेव जगन्नाथ श्रीपते भक्तयत्सल । कथं न जितवान्
आजौ अहमेतौ तपस्विनौ ॥१९॥ विष्णुरुवाच । तापसौ तु जितात्मानौ
सिद्धौ चाथ मदंशकौ । नरनारायणत्वेनौ विस्मयः कोऽत्र मारिष ॥२०॥
गच्छ त्वं विततलं राजन् कुरु भक्तिं ममाचलाम् । नाभ्यां कुरु विरोधं त्वं
तापसाभ्यां महामते ॥२१॥ दैत्यराज स्तदाज्ञसो निर्ययौ असुरैः सह ।
नरनारायणौ भूयस्तपो युक्तौ बभूवतुः ॥२२॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे पंचसप्ततितम आह्निके प्रह्लादेन सह नरनारायणयोर्युद्धम् नाम

द्वितीयः परिच्छेदः ।

श्रीशुक उवाच । कृष्णस्यासीत्सखा कश्चिद्ब्राह्मणो ब्रह्मचित्तमः । चि-
रक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥ १ ॥ घटच्छयोपपन्नेन वर्तमानो
गृहाश्रमी । तस्य भार्या कुचैलस्य लुत्क्षामा च तथाविधा ॥ २ ॥ पतिव्रता
पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा । दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च
॥ ३ ॥ ननु ब्रह्मन्भगवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः । ब्रह्मण्यश्च शरण्य-
श्च भगवान्सात्वतर्षभः ॥ ४ ॥ तमुपेहि महाभाग साधूनां च परायणम् ।
दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुम्बिने । स्मरतः पादकमलमात्मानमपि
घञ्छति ॥ ५ ॥ स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मृदु । अयं हि परमो
लाभ उत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ ६ ॥ इति संचिन्त्य मनसा गमनाय मतिं
दधे । अप्यस्त्युपायनं किञ्चिद्गृहे कर्थाणि दीयताम् ॥ ७ ॥ याचित्वा
चतुरो मुष्टीन्विप्रान्पुन्युक्तपण्डुलान् । चैलखण्डेन तान्यद्धा भर्त्रे प्रादाद्दुपा-
यनम् ॥ ८ ॥ स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल । कृष्णसंदर्शनं
मह्यं कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥ ९ ॥ त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च

स द्विजः । विप्रोऽगम्यान्धघृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणाम् ॥ १० ॥ गृह-
 द्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः । विवेशैकतमं श्रीमद्व्रह्मानन्दं गतो
 यथा ॥ ११ ॥ तं विलोक्याच्युतो दूरात्प्रियापर्यङ्कमास्थितः । सहस्रोत्थाय
 चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा ॥ १२ ॥ सख्युः प्रियस्य विप्रपेरंगसंगति-
 निवृत्तः । प्रीतो व्यमुञ्चदविवन्दन्नेत्राभ्यां पुष्करेक्ष्णः ॥ १३ ॥ उपहृत्यावनि-
 ज्यास्य पादौ पादावनेजनीः । अग्रहीच्छिरसा राजन्भगवांल्लोकपावनः
 ॥ १३ ॥ धूपैः सुरभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा । अर्चित्वावेद्य ताम्बूलं गां च
 स्वागतमब्रवीत् ॥ १५ ॥ कुक्षेणं मलिनं क्षामं द्विजं घमनिसंततम् । देवीपर्यच-
 रच्छैव्या चामरव्यजनेन वै ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच । अपि ब्रह्मन्गुरुकुलोद्भ-
 वता लब्धदक्षिणात् । समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्यया सदृशी न वा ॥ १७ ॥ प्राप्नो
 गृहेषु ते चित्तमकामविहतं तथा । नैवातिप्रीयसे विद्वन्धनेषु विदितं हि मे
 ॥ १८ ॥ नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन च तुल्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रू-
 षया यथा ॥ १९ ॥ अपि न स्मर्यते ब्रह्मन्वृत्तं निवसतां गुरौ । गुरुदारैश्चो-

दितानामिन्धनानयने क्वचित् ॥ २० ॥ प्रविष्टानां महारण्यमपतौ सुमहद-
 द्विज । वातवर्षमभूत्तीव्रं निष्ठुराः स्तनयितवः ॥ २१ ॥ सूर्यश्चास्तं गतस्ता-
 वत्तमसा आवृता दिशः । निम्नं कूलं जलमयं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ २२ ॥
 वयं भृशं तत्र महानिलाभ्युभिर्निहन्यमाना मुहुरभ्युसंप्लवे । दिशोऽचिदन्तो-
 ऽथ परस्परं वने गृहीतहस्ताः परिवभ्रिमातुराः ॥ २३ ॥ एतद्विदित्वा उदितैरवौ
 सां दीपनिर्गुराः । अन्वेपमाणौ नः शिष्यानाचार्योऽपश्यदातुरान् ॥ २४ ॥ अहो हे पुत्र-
 का यूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः । आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्पराः ॥ २५ ॥
 एतदेव हि सच्छिष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् । यद्वै विशुद्धभावेन सर्वार्थो-
 त्मार्पणं गुरौ ॥ २६ ॥ तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः सन्तु मनोरथाः । छन्दो-
 स्ययातयामानि भवन्निदह परत्र च ॥ २७ ॥ ब्राह्मण उवाच । किमस्माभिरनि-
 चूर्तं देवदेव जगद्गुरो । भवता सत्यक्तामेन गेपां चासौ गुरान्भूत् ॥ २८ ॥
 यस्य ऋन्दोमयं ब्रह्म देह आवपनं विभो । श्रेयसां तस्य गुरुषु चासौऽत्यन्त-
 विडम्बनम् ॥ २९ ॥ श्रीभगवानुवाच । किमुपायनमानीतं ब्रह्मन्मे भवता गृहात्

अखण्डपाहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवेत् । भूर्यप्यभक्तोपहृतं न मे
 तोपाय कल्पते ॥३०॥ इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै व्रीडितः पतये अयः । पृथुक-
 प्रसृतिं राजन्न प्रायच्छदवाङ्मुखः । स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतण्डुलान्
 ॥३१॥ नन्वेतदुपनीतं मे परमग्रीणनं सखे । तर्पयन्त्यङ्गं मां विश्वमेते पृथुक-
 तण्डुलाः ॥३२॥ इति मुष्टिं सकृज्जगद्वा द्वितीयां जग्धुमाददे । तावच्छीर्ज-
 गृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः ॥३३॥ एतावतऽलं विश्वात्मन्सर्वसंपत्समृद्धये ।
 अस्मिन्लोकौ तथाऽमुस्मिन् पुंसस्त्वत्तोपकारणम् ॥३४॥ स चालब्ध्वा धनं
 कृष्णान्नं तु याचितवान्स्वयम् । स्वगृहान्ग्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः ॥३५॥
 अहो ब्रह्मण्य देवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया । यद्विरद्रतमो लक्ष्मीमारिलष्टो
 विभ्रतोरसि ॥३६॥ क्वाहं दरिद्रः पापीयान्क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः । ब्रह्मयन्धु
 रिति स्माहं बाहुभ्यां परिरम्भितः ॥ ३७ ॥ निवासितः प्रियासुष्टे
 पर्यङ्के आतरो यथा । महिष्या वीजितः आन्तो बालव्यजनहस्तया
 ॥ ३८ ॥ शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः । पूजिनो देवदेवेन

विप्रदेवेन देववत् ॥३६॥ अथनोऽयं धनं प्राप्य माद्यन्नुच्चैर्न मां स्मरेत् ।
 इति कारुणिको नूनं धनं मे भूरि नाददात् ॥४०॥ पतिमागतमाकल्य पत्न्यु-
 द्धर्पाऽतिसंभ्रमा । निश्चक्राम गृहात्तर्णं रूपिणी श्रीरिवालयात् ॥४१॥
 पत्नीं वीक्ष्य विस्फुरन्तीं देवीं चैमानिकीमिव । दासीनां निष्ककण्ठीनां मध्ये
 भान्तीं स विस्मितः ॥४२॥ प्रीतः स्वयं तथा युक्तः प्रविष्टो निजमन्दिरम् ।
 मणिस्तम्भशतोपेतं महेन्द्रभवनं यथा । पयः फेननिभाः शय्या दान्ता रुक्म-
 परिच्छदाः । पर्यङ्का हेमदण्डानि चामरव्यजनानि च ॥४४॥ आसनानि च
 हैमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्तादामविलम्बीनि वितानानि शुभन्ति च
 ॥४५॥ स्वच्छस्फटिककुब्जेषु महामारकतेषु च । रत्नदीपान्भ्राजमानानल्ललना
 रत्नसंयुतान् ॥४६॥ विलोक्य ब्राह्मणस्तत्र समृद्धिं सर्वसंपदाम् । तर्कयामास
 निर्व्यग्रः स्वसमृद्धिमहैतुकीम् ॥४७॥ नूनं वतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वद्वरिद्रस्य
 समृद्धिहेतुः । महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो नैवोपपद्येत यदूत्तमस्य ॥४८॥
 किञ्चित्करोत्युर्वपि यत्स्वदत्तं सुहृत्कृतं फलवपि भूरिकारी । मयोपनीतां

पृथुकैकमुष्टि प्रत्यग्रहीतमीतियुतो महोत्मा ॥ ४६ ॥ तस्यैव मे सौहृदसख्य-
मैत्रीदास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात् । महानुभावेन गुणालयेन विपज्जत-
स्तत्पुरुषप्रसङ्गः ॥ ५० ॥ भक्ताय चित्रा भगवान्हि संपदो राज्यं विभूतीर्न
समर्थयत्यजः । अदीर्घं बोधाय विचक्षणः स्वयं पश्यन्निपातं धनिनां महोद्-
भवम् ॥ ५१ ॥ इत्थं व्यवसितो बुद्ध्या भक्तोऽतीव जनार्दने । विषयान्
जायया त्यक्ष्यन्नुभुजे नातिलम्पटः ॥ ५२ ॥ एवं स विप्रो भगवत्सुहृत्तादा
दृष्ट्वा स्वभृत्यैरजितं पराजितम् । तद्व्यानवेगोद्ग्रथितात्मवन्धनस्तद्धाम
लेभेऽचिरतः सतां गतिम् ॥ ५३ ॥ एतद्ब्रह्मस्यैवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतो
नरः । लब्धभावो भगवति कर्मवन्धाद्विमुच्यते ॥ ५४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे श्रीदामाप्रसादो नाम पटसप्तति आह्निकः ।

श्रीशुक उवाच । एकदा द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः । जातमा-
त्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥ १ ॥ विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युप-
धाय सः । इदं प्रोवाच विलपन्नातुरो दीनमानसः ॥ २ ॥ ब्रह्मद्विपः शठ-

धियो बुधस्य विपयात्मनः । क्षत्रचन्धोः कर्मदोषात्पञ्चत्वं मे गतोऽर्भकः
 ॥ ३ ॥ हिंसाविहारं नृपतिं दुःशीलमजितेन्द्रियम् । प्रजा भजन्त्यः सीदन्ति
 दरिद्रा नित्यदुःखिताः ॥ ४ ॥ एवं द्वितीयं विप्रपिस्तृतीयं त्वेवमेव च ।
 विसृज्य स नृपद्वारि तां गाथां समगायत ॥ ५ ॥ तामर्जुन उपश्रुत्य कर्हि-
 चित्केशचान्तिके । परेतेऽनवमे बाले ब्राह्मणं समभाषत ॥ ६ ॥ किस्त्रिंद्-
 ब्रह्मांस्वन्निवासे इह नास्ति धनुर्धरः । राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणाः सत्रमास-
 ते ॥ ७ ॥ धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः । ते वै राजन्यवेपेण
 नटा जीवन्त्यसुभराः ॥ ८ ॥ अहं प्रजां चां भगवन् रक्षिष्ये दीनयोरिह ।
 अनिस्तीर्णप्रतिज्ञोऽग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मषः ॥ ९ ॥ ब्राह्मण उवाच । संकल्प-
 णो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विनां वरः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नु-
 वन्ति यत् ॥ १० ॥ तत्क्रथं नु भवान्कर्म दुष्करं जगदीश्वरैः । चिकीर्षसि
 त्वं बालिशयात्तत्र अदध्महे वयम् ॥ ११ ॥ अर्जुन उवाच । नाहं संकल्पणो
 ब्रह्मन्न कृष्णः कार्ष्णिणरेव च । अहं वा अर्जुनो नाम गारुडीवं यस्य वै धनुः

॥ १२ ॥ माऽवमंस्था मम ब्रह्मन्वीर्यं त्र्यम्बकतोपणम् । मृत्युं विजित्य प्रघने
 आनेष्ये ते प्रजां प्रभो ॥ १३ ॥ एवं विश्रम्भितो विप्रः फाल्गुनेन परंतप ।
 जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥ २४ ॥ प्रसृतिकाल आसन्ने
 भार्याया द्विजसत्तमः । पाहि पाहि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥ १५ ॥
 स उपस्पृश्य शुच्यम्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् । दिव्यान्यस्त्राणि संस्मृत्य सज्जं
 गार्हदीवमाददे ॥ १६ ॥ न्परुणत्सृतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजितैः । तिर्यग्-
 ध्वमयः पार्थश्चकार शरपञ्चरम् ॥ १७ ॥ ततः कुमारः संजातो विप्रपत्न्या
 रुदन्मुहुः । सद्योऽदर्शनमापेदे सशरीरो विहायसा ॥ १८ ॥ तदाह विप्रो
 विजयं विनिन्दन् कृष्णसंनिधौ । मौढ्यं पश्यत मेगोऽहं श्रद्धे क्लीबकत्थनम्
 ॥ १९ ॥ न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः । यस्य शंकुः परित्रातुं
 कोऽन्यस्तदवितेश्वरः ॥ २० ॥ धिगर्जुनं मृपावादं धिगात्मश्लाघिनो धनुः ।
 दैवोपसृष्टं यो मौढ्यादानिनीपति दुर्मतिः ॥ २१ ॥ एवं शपति विप्रर्षो
 विद्यामास्थाय फाल्गुनः । ययौ संघमनीमाशु यत्रास्ते भगवान्यमः ॥ २२ ॥

विप्रापत्यमचक्ष्णस्तत ऐन्द्रीमगात्पुरीम् । आग्नेयी नैऋती सौम्यां वायव्यां
 वारुणीमथ । रसातलं नाकपृष्ठं धिष्यान्यन्यान्पुदायुधः ॥ २३ ॥ ततोऽल-
 व्यद्विजस्रुतो ह्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रत्युक्तः प्रतिपे-
 धता ॥ २४ ॥ दर्शये द्विजस्रून्स्ते मावज्ञात्मानमात्मना । ये तेहि कीर्तिं विमलां
 मनुष्याः स्थापयिष्यन्ति नः ॥ २५ ॥ इति संभाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः ।
 दिव्यं स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिसमाविशत् ॥ २६ ॥ सप्तद्वीपान्सप्तसिन्धू-
 न्सप्तसप्त गिरीनथ । लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ॥ २७ ॥
 तत्राश्वाः शैव्यसुग्रीचमेघपुष्पचलाहकाः । तमसि अष्टगतयो बभ्रुवुर्भरतर्षभ
 ॥ २८ ॥ तान्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः सहस्रादित्यसंकाशं
 स्वचक्रं प्राहिणोत्पुरः ॥ २९ ॥ तमः सुधोरं गहनं कृतं महद्विदारयद्भूरितरेण
 रोचिषा । मनोजवं निर्विचिंशे सुदर्शनं गुणच्युतो रामशरो यथा चमूः ॥ ३० ॥
 द्वारेणचक्रानुपथेन तत्तमः परं परंज्योतिरनन्तपारम् । समश्नुवानं प्रस-
 मीक्ष्य फाल्गुनः प्रताडिताऽक्षो पिदधेऽक्षिणी उभे ॥ ३१ ॥ ततः प्रविष्टः

सलिलं नमस्वता बलीयसैजद्वृहदूर्मिभूपणम् । तत्राद्भुतं वै भवनं
 द्युमत्तमं आजन्मणिस्तम्भसहस्रशोभितम् ॥३२॥ तस्मिन्महाभीममनन्तमद्भुतं
 सहस्रमूर्धन्यफणामणियुभिः । विभ्राजमानं द्विगुणोत्पलेक्षणं सितान्वलाभं
 शितिकण्ठजिह्वम् ॥३३॥ ददर्श तद्भोगमुख्यासनं विशु' महानुभावं पुरुषोत्ता-
 मोत्तमम् । सान्द्रान्बुदाभं सुपिशङ्गवाससं प्रसन्नवक्त्रं रुचिरायतेक्षणम्
 ॥ ३४ ॥ महामणित्रातकिरीटकुण्डलप्रभापरिचित्सहस्रकुन्तलम् । प्रलम्ब-
 चार्वष्टभुजं सुकौस्तुभं श्रीवत्सलदम्पा वनमालया वृतम् ॥३५॥ सुमन्दनन्द-
 प्रसुप्तैः स्वपापदैश्चकादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः । पुष्ट्या श्रिया कीर्त्यजया-
 स्त्रिलक्षिभिर्निपेयमाणं परमंष्ठिनां पतिम् ॥ ३६ ॥ ववन्द आत्मानमनन्तम-
 न्युनो जिष्णुश्च तद्दर्शनजातसाधवसः । तावाह भूमा परमेष्ठिनां प्रभुर्वद्धा-
 ङ्गजली सस्मितमूर्जया गिरा ॥३७॥ द्विजात्मजा मे युवयोर्दिदक्षुणा मयोप-
 नीता सुवि धर्मगुप्तये । कलावतीर्णावनेर्भरासुरान्हृत्वेह भूयस्त्वरयेतमन्ति
 मे ॥३८॥ पूर्णकामावपि युवां नरनारायणावृषो । धर्ममाचरतां स्थित्यै ऋपभौ

लोकमंग्रहम् ॥३६॥ इत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना । ओमित्या-
 नम्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ॥ ४० ॥ न्यवर्ततां स्वकं धाम संप्रहृष्टौ
 यथागतम् । विप्राय ददतुः पुत्रान्यथारूपं यथावधः ॥ ४१ ॥ निशाम्य वैष्णवं
 धाम पार्यः परमविस्मितः । घटिकचित्पौरुषं पुंसां मेने कृष्णानुक-
 म्पितम् ॥ ४२ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे पार्थव्यामोह निरसनं नाम सप्तसप्ततितम आह्निकः ।

श्रीगणेशायनमः । नमश्चण्डिकायै । नमस्तेस्तु महारौद्रे महाघोर-
 पराक्रमे । महाबले महोत्साहे महाभयविनाशिनि । त्राहि मां देवि दुष्प्रे-
 क्ष्ये शत्रूणां भगवद्विनि । अस्य श्रीदेवी कवचस्य ब्रह्माक्षुपिः अनुष्टुप्छन्दः
 चासुशुद्धो देवता अंगन्यासोक्तमातरो बीजं दिग्वन्ध देवतास्तत्त्वं श्रीजगदम्बा-
 सुप्रीतये सप्तशतीपाठांगजये विनियोगः । नमश्चण्डिकायै । मार्कण्डेय उवा-
 च । यद्गुह्यं परमं लोके सर्वरक्षाकरं नृणाम् । यन्न कस्यचिदाख्यातं तन्मे
 ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । अस्ति गुह्यतमं विप्र सर्वभूतोप-

कारकम् । देव्यास्तु कवचं पुण्यं तच्छृणुष्व महासुने ॥ २ ॥ प्रथमं
 शैलपुत्रीति द्वितीयं ब्रह्मचारिणी । तृतीयं चन्द्रघण्टेति कूष्माण्डेति
 चतुर्थकम् ॥ ३ ॥ पञ्चमं स्कन्दमातेति षष्ठं कात्यायनीति च । सप्तमं काल-
 रात्रीति महागौरीति चाष्टमम् ॥ ४ ॥ नवमं सिद्धिदात्री च नव दुर्गाः
 प्रकीर्तिताः । उक्तान्येतानि नामानि ब्रह्मणैव महात्मना ॥ ५ ॥ अग्निना
 दह्यमानास्तु शत्रुमध्ये गता रणे । विषमे दुर्गमे चैव भयार्त्ताः शरणं गताः
 ॥ ६ ॥ न तेषां जायते किञ्चिदशुभं रणसंकटे । नापदं तस्य पश्यामि शोक-
 दुःखभयं न हि ॥ ७ ॥ यैस्तु भक्त्या स्मृता नूनं तेषामृद्धिः प्रजायते ।
 प्रेतसंस्था तु चामुण्डा वाराही महिषासना ॥ ८ ॥ ऐन्द्री गजसमाह्ला
 वैष्णवी गरुडासना । माहेश्वरी वृषारूढा कौमारी शिखिवाहना ॥ ९ ॥
 ब्राह्मी हंससमारूढा सर्वाभरणभूषिता । नानाभरणशोभाढ्या नानारत्नो-
 पशोभिताः ॥ १० ॥ दृश्यन्ते रथमारूढा देव्यः क्रोधसमाकुलाः । शङ्खं चक्रं
 गदां शक्तिं हलं च मुसलायुधम् ॥ ११ ॥ खेटकं तोमरं चैव परशुं पाशमेव

च कुन्तायुधं त्रिशूलं च शार्ङ्गमायुधमुत्तमम् ॥ १२ ॥ दैत्यानां देहनाशाय
 भक्तानामभयाय च । धारयन्त्यायुधानीत्यं देवानां च हिताय वै ॥ १३ ॥
 नमस्तेऽस्तु महारौद्रे महाघोरपराक्रमे । महाबले महोत्साहे महाभयविना-
 शिनि । त्राहि मां देवि दुष्प्रेक्ष्ये शत्रुणां भयवर्द्धिनी ॥ १४ ॥ प्राच्यां रक्षतु
 मामैन्द्री आग्नेय्यामग्निदेवता । दक्षिणेष्वतु वाराही नैऋत्यां ग्वह्या-
 रिणी ॥ १५ ॥ प्रचीच्यां वारुणी रक्षेद्वायव्यां मृगवाहिनी । उदीच्यां पातु
 कौबेरी ईशान्यां शूलधारिणी ॥ १६ ॥ ऊर्ध्वं ब्रह्माणि मे रक्षेद्दधस्ताद्वज्रणी
 तथा । एवं दशदिशो रक्षेच्चामुष्टा शचवाहना ॥ १७ ॥ जया मे चाग्रतः
 स्यातु विजया स्यातु पृष्ठतः । अजिता वामपार्श्वे तु दक्षिणे चापराजिता
 ॥ १८ ॥ शिखामुद्योतिनी रक्षेद्दुमा भूर्धनि व्यवस्थिता । मालाधरी ललाटे च
 भ्रुवौ रक्षेद्यशस्विनी ॥ १९ ॥ त्रिनेत्रा च भ्रुवोर्मध्ये यमग्रष्टा च नासिके ।
 शङ्खिनी चक्षुषोर्मध्ये श्रोत्रयोर्दरवासिनी ॥ २० ॥ कपोलौ कालिका रक्षेत्क-
 ण्मूले तु शार्ङ्गरी । नासिकायां सुगन्धा च उत्तरोष्ठे च चर्चिका ॥ २१ ॥

अधरे चामृतकला जिह्वायां च सरश्चती । दन्तानक्षतु कौमारी कण्ठमध्ये तु
 चण्डिका ॥ २२ ॥ घण्टिकां चित्रघण्टा च महाभाषा च तालुके । कामाक्षी
 चिबुकं रत्नेद्वाचं मे सर्वमङ्गला ॥ २३ ॥ ग्रीवायां भद्रकाली च पृष्ठवंशे धनु-
 र्धरी । नीलग्रीवा वह्निःकण्ठे नलिकां नलकूचरी ॥ २४ ॥ खड्गधारिस्त्र्युभौ
 स्कंधौ बाहू मे वज्रधारिणी । हस्तयोर्दण्डिनी रत्नेदम्बिका चाङ्गुलीषु च ॥ २५ ॥
 नखाञ्छूलेश्वरी रत्नेत्कुक्षौ रत्नेन्नलेश्वरी । स्तनौ रत्नेन्महादेवी मनःशोकविना-
 शिनी ॥ २६ ॥ हृदये ललिता देवी उदरे शूलधारिणी । नाभौ च कामिनी
 रत्नेद्गुह्यं गुह्येश्वरी तथा ॥ २७ ॥ भूतनाथा च मेढू मे गुदे महिषवाहिनी ।
 कट्यां भगवती रत्नेज्जानुनी चिन्ध्यावासिनी ॥ २८ ॥ जङ्घे महायला रत्नेत्स-
 र्वकामप्रदायिनी । गुल्फयोर्नारसिंही च पाददृष्टेऽमितौजसी ॥ २९ ॥ पादा-
 ङ्गुलीषु श्री रत्नेत्पादाधस्तलवासिनी । नखान्दंष्ट्राकराली च केदारैश्चै-
 वोर्ध्वकेशिनी ॥ ३० ॥ रोमकूपेषु कौबेरी त्वचं वागीश्वरी तथा । रक्तमज्जा-
 वसामांसान्यस्थिमेदांसि पार्वती ॥ ३१ ॥ अन्त्राणि कालरात्रिश्च पित्तं च

मुकुटेश्वरी । पद्मावती पद्मकोशे कफे चूडामणिस्तथा ॥ ३२ ॥ ज्वालामुखी
 नखज्वालामभेद्या सर्वसन्धिषु । शुक्रं ब्रह्माणी मे रत्नेच्छायां छत्रेश्वरी तथा ।
 अहङ्कारं मनो बुद्धिं रत्ने न्मे धर्मचारिणी ॥ ३३ ॥ प्राणापानौ तथा व्यान-
 मुदोनश्च समानकम् । वज्रहस्ता च मे रत्ने त्माणं कल्याणशोभना ॥ ३४ ॥
 आयू रत्नतु वाराही धर्म रत्नतु वैष्णवी । यशः कीर्तिं च लक्ष्मीं च धनं विद्यां
 च चक्रिणी ॥ ३५ ॥ गोलमिन्द्राणि मे रत्ने त्पशुन्मे रत्नं चण्डिके । पुत्रान्-
 ज्ञेन्महालक्ष्मीर्भायां रत्नतु भैरवी ॥ ३६ ॥ पन्थानं सुपथा रत्नेन्मार्गं ज्ञेमं करी
 तथा । राजद्वारे महालक्ष्मीर्विजया सर्वतः स्थिता ॥ ३७ ॥ रत्नाहीनं तु
 यत्स्थानं वर्जितं कवचेन तु । तत्सर्वं रत्नं मे देवि जयन्ती पापनाशिनी ॥ ३८ ॥
 पद्मेकं न गच्छेत्तु यदीच्छेच्छुभमात्मनः । कवचेनावृतो नित्यं यत्र यत्रैव
 गच्छति ॥ ३९ ॥ तत्र तत्रार्थलाभश्च विजयः सार्वकामिकः । यं यं कामयते
 कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ४० ॥ परमैश्वर्यमतुलं प्राप्स्यते भूतले
 पुमान् । निर्भयो जायते मर्त्यः संग्रामेष्वपराजितः । त्रैलोक्ये तु भवेत्पूज्यः

कवचेनावृतः पुमान् ॥ ४१ ॥ इदं तु देव्याः कवचं देवानामपि दुर्लभम् ।
यः पठेत्प्रयतो नित्यं त्रिसन्ध्यं अद्भुयान्वितः ॥ ४२ ॥ दैवीकला भवेत्तस्य
चैलोक्येष्वपराजितः । जीवेद्दर्पशतं साग्रमपमृत्यु विवर्जितः ॥ ४३ ॥ नश्य-
न्ति व्याधयः सर्वे लूताचिस्फोटकादयः । स्थावरं जङ्गमं चैव कृत्रिमं चापि
यद्विषम् ॥ ४४ ॥ अभिचाराणि सर्वाणि मन्त्रयन्त्राणि भूतले । मूचराः
लेचरारचैव कुलजारचौपदेशिकाः ॥ ४५ ॥ सहजाः कुलजा माला शाकिनी
डाकिनी तथा । अन्तरीक्षचरा घोरा डाकिन्यश्च महायलाः ॥ ४६ ॥ ग्रह-
भूतपिशाचाश्च घत्तगन्धर्वराक्षसाः । ब्रह्मराक्षसवेतालाः कूष्माण्डा भैरवा-
दयः । नश्यन्ति दर्शनात्तस्य कवचे हृदि संस्थिते ॥ ४७ ॥ मानोज्ञतिर्भवेद्वा-
ज्रस्तेजोवृद्धि करं परम् । यशसा वर्द्धते सोऽपि कीर्तिमण्डित भूतले ॥ ४८ ॥
जपेत्सप्तशतीं चण्डीं कृत्वा तु कवचं पुरा । यावद्भूमण्डलं धत्ते सशैलवन-
काननम् ॥ ४९ ॥ तावत्तिष्ठति मेदिन्यां सन्ततिः पुत्रपौत्रिकी । देहान्ते
परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् । प्राप्नोति पुरुषो महामायाप्रसादतः

॥ ५० ॥ श्री वाराहपुराणे हरिहरब्रह्मविरचितं देव्याः कवचं समाप्तम् ।
श्रीजगदंवार्षणमस्तु ॥

इति श्री भक्तिकौस्तुभे अष्टसप्ततितम आह्निके देवी कवचं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

अस्य श्री अर्गलास्तोत्रमन्त्रस्य विष्णुर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः श्रीमहालक्ष्मी-
दंवना श्रीजगदम्बासुप्रीतये सप्तशतीपाठांगजपे विनियोगः । नमरचण्डिकायै ।
मार्कण्डेय उवाच । जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी । दुर्गा
क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोस्तु ते ॥ १ ॥ मधुकैटभविद्रावि
विधातृवरदे नमः । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ २ ॥
महिपासुरनिर्णशिषिधात्रि चरदेनमः । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि
द्विपो जहि ॥ ३ ॥ रक्तवीजवधे देवि चण्डमुखदधिनाशिनि । रूपं देहि
जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ ४ ॥ शुम्भस्यैव निशुम्भस्य धूम्राक्षस्य
च मर्दिनि । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ ५ ॥ बन्दिताङ्ग-
घ्रियुगेदेवि सर्वसौभाग्यदायिनि । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो

जहि ॥ ६ ॥ अचिन्त्यरूपचरिते सर्वेश्वरविनाशिनि । रूपं देहि जयं देहि
यशो देहि द्विपो जहि ॥ ७ ॥ नतेभ्यः सर्वदा भक्त्या चण्डिके दुरितापहे ।
रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ ८ ॥ स्तुवद्भ्यो भक्तिपूर्वं त्वां
चण्डिके व्याधिनाशिनि । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ ९ ॥
चण्डिके सततं मे त्वामर्चयन्तीह भक्तितः । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि
द्विपो जहि ॥ १० ॥ देहि सौभाग्यमारोग्यं देहि देवि परं सुखम् । रूपं देहि
जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ ११ ॥ विधेहि द्विपतां नाशं विधेहि
यलमुच्चकैः । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ १२ ॥ विधेहि देवि
कल्याणं विधेहि परमां श्रियम् । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि
॥ १३ ॥ विद्यावन्तं यशस्वन्तं लक्ष्मीवन्तं जनं कुरु । रूपं देहि जयं देहि यशो
देहि द्विपो जहि ॥ १४ ॥ प्रचण्डदैत्यदर्पघ्नं चण्डिके प्रणताय मे । रूपं देहि
जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ १५ ॥ चतुर्भुजे चतुर्वक्त्रसंस्तुते परमेश्वरि ।
रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ १६ ॥ कृष्णेन संस्तुते देवि

शश्वद्भक्त्या त्वमम्बिके । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ १७ ॥
 हिमाचलसुतानाथसंस्तुते परमेश्वरि । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो
 जहि ॥ १८ ॥ सुरासुरशिरोरत्न-निघृष्टचरणेऽम्बिके रूपं देहि जयं देहि
 यशो देहि द्विपो जहि ॥ १९ ॥ इन्द्राणीपतिसद्भावपूजिते परमेश्वरि । रूपं
 देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ २० ॥ देवि प्रचण्डदोर्दण्डदैत्यदर्प-
 विनाशिनि । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो जहि ॥ २१ ॥ पुत्रान्
 देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे । रूपं देहि जयं देहि यशो देहि द्विपो
 जहि ॥ २२ ॥ देवि भक्तजनोद्दामदत्तानन्दोदयेऽम्बिके । रूपं देहि जयं देहि
 यशो देहि द्विपो जहि ॥ २३ ॥ पत्नीं मनोरमां देहि मनो वृत्तानुसारिणीम् ।
 तारिणीं दुर्गसंसारसागरस्य कुलोद्भवाम् ॥ २४ ॥ इदं स्तोत्रं पठित्वा तु
 महास्तोत्रं पठेन्नरः । स तु सप्तशतीसंख्यावरमाम्नोति सम्पदाम् ॥ २५ ॥
 श्रीमार्कण्डेयपुराणे अर्गलास्तोत्रं समाप्तम् ।

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे अष्टसप्ततितम आह्निके अर्गलास्तोत्रं नाम द्वितीय परिच्छेदः ।

नमश्चरिडकार्यै । ऐं विश्वेश्वरी जगद्धात्री स्थितिसंहारकारिणीम् ।
 निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलां तेजसः प्रभु ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । त्वं स्वाहा त्वं
 स्वधा त्वं हि चपट्कारः स्वरात्मिका । सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रा-
 त्मिका स्थिता ॥ २ ॥ अर्धं मात्रास्थिता नित्या यानुच्चार्यो विशेषतः ।
 त्वमेव संन्या सावित्रा त्वं देवि जननी परा ॥ ३ ॥ त्वयैतद्वार्यते विद्वं
 त्वयैतत्सृज्यते जगत् । त्वयैतत्पाल्यते देवि त्वमत्स्यन्ते च सर्वदा ॥ ४ ॥
 विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने । तथा संहतिरूपान्ते जगतो-
 ऽस्य जगन्मये ॥ ५ ॥ महाविद्या महामाया महामेधा महास्मृतिः । महा-
 मोहा च भवनी महादेवी महासुरी ॥ ६ ॥ प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रय-
 विभाविनी । कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिरच वारुणा ॥ ७ ॥ त्वं श्रीस्त्व-
 मीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धियौघलक्षणा । लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः
 क्षान्तिरेव च ॥ ८ ॥ खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा । शङ्खिनी
 चापिनी चाणसुशुण्डीपरिघायुधा ॥ ९ ॥ सौम्यासौम्यतराशेषसौम्येभ्यस्त्वति-

सुन्दरी । परापराणां पामा त्वमेव परमेश्वरी ॥ १० ॥ यच्च किञ्चित् त्वच-
 चिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके । तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे
 मया ॥ ११ ॥ यया त्वया जगत्स्रष्टा जगत्पात्यत्ति यो जगत् । सोऽपि
 निद्रावशं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ १२ ॥ विष्णुः शरीरग्रहणमहमी-
 शान एव ए । कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान्भवेत् ॥ १३ ॥
 सा त्वमित्थं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता । मोहयैतो दुराधर्पावसुरौ मधु-
 कैटभौ ॥ १४ ॥ प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु । बोधश्च
 क्रियतामस्य हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ १५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकानाशीतितम आह्निके रात्रिसूक्तं नाम प्रथम परिच्छेदः ।

ह्रीं ऋषिरुवाच ॥ १ ॥ शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्ये तस्मिन्दुरात्मनि
 सुरारिबले च देव्या । तां तुष्टुः प्रणतिनम्रशिरोधरांसा वाग्भिः प्रहर्षयुल-
 कोद्गमचारुदेहाः ॥ २ ॥ देव्या यया तत्तमिदं जगदात्मशक्त्या निरशेषदेव-
 गणशक्तिसमूहमूर्त्या । तामम्बिकामखिलदेवमहर्षिपूज्यां भक्त्या नताःस्म

विदधातु शुभानि सा नः ॥ ३ ॥ यस्याः प्रभावमतुलं भगवाननन्तो ब्रह्मा
हरश्च नहि वक्तुमलं वलं च । सा चण्डिका ग्विल जगत्परिपालनाय
नाशाय चाशुभभयस्य मतिं करोतु ॥ ४ ॥ या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भवने-
ष्वलक्ष्मीः पापात्मनां कृतधियां हृदयेषु बुद्धिः । अद्या सतां कुलजनप्रभवस्य
लज्जा तां त्वां नताः स्मरिपालय देवि विश्वम् ॥ ५ ॥ किं वर्णयाम तव
रूपमचिन्त्यमेतत्किञ्चातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि । किं चाह्वेषु चरितानि
तवातियानि सर्वेषु देव्यसुरदेवगणदिकेषु ॥ ६ ॥ हेतुः समस्तजगतां
त्रिगुणापिदोषैर्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपरा । सर्वाश्रयाग्विलमिदं
जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ७ ॥ यस्याः सम-
स्तसुरतासमुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मन्त्रेषु देवि । स्वाहासि वै पितृ-
गणस्य च तृप्तिहेतु रुच्यार्पसे त्वमत एव जनैः स्वधा च ॥ ८ ॥ या मुक्तिहेतु-
रविचिन्त्य महाव्रता त्वम् अभ्यस्यसे मुनियतेन्द्रियतत्त्वसारैः । मोक्षार्थि-
भिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषैर्विद्यासि सा भगवती परमा हि देवि ॥ ९ ॥

शब्दात्मिका सुविमलग्यजुषां निधानमुद्गीथरम्यपदपाठयतां च साम्नाम् ।
 देवो त्रयी भगवती भगभावाय वात्तां च सर्वजगतां परमार्तिहन्त्री
 ॥ १० ॥ मेधासि देवि विदिताखिलशास्त्रसारा दुर्गासि दुर्गभवसागरनौर-
 सङ्गा । श्रीः कैटभारिहृदयैककृताधिवासा गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्र-
 तिष्ठा ॥ ११ ॥ ईपत्सहासममलं परिपूर्णचन्द्र-चिम्बानुकारि कनकोत्तमका-
 न्तिकान्तम् । अत्यद्भुतं प्रहृतमात्तरुपा तथापि वक्त्रं विलोक्य सहसा महि-
 पासुरेण ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तु देवि कुपितं भ्रुकुटीकराल-मुद्यच्छशाङ्कसदृशच्यवि-
 यन्न सद्यः । प्राणान्मुमोच महिप-स्तवतीच चित्रं कैर्जीव्यते हि कुपितान्तक-
 दर्शनेन ॥ १३ ॥ देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो विनाशयसि
 कोपवती कुलानि । विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतन्नीतं बलं सुविपुलं महिषा-
 सुरस्यं ॥ १४ ॥ ते संमता जनपदेषु धनानि तेषां तेषां यशांसि न च
 सीदति धर्मवर्गः । धन्यास्त एव निभृतात्मजभृत्पदारा येषां सदाभ्युदयदा
 भवती प्रसन्ना ॥ १५ ॥ धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्माण्यत्यादृतः

प्रतिदिनं सुकृती करोति । स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रमादा-ल्लोकत्रयेऽपि
 फलदा ननु देवि तेन ॥ १६ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः स्वस्थैः
 स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि । दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या
 सर्वोपकारकराण्य सदाद्रिचिन्ता ॥ १७ ॥ एभिर्हतेर्जगदुपैति सुखं तथैति
 कुर्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापम् । संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयान्तु
 मत्वेति नूनमहितान्विनिहंसि देवि ॥ १८ ॥ दृष्टुं किं न भवती प्रकरोति
 भस्म सर्वसुरानरिषु यत्प्रहिणोपि शस्त्रम् । लोकान्प्रयान्तु रिषवोऽपि हि
 शस्त्रपूता इत्थं मतिर्भवति तेष्वहितेषु साध्वी ॥ १९ ॥ खड्गप्रभानि करचिस्फु-
 रौस्तथोग्रैः शूलाग्रकान्तिनिबद्धेन दशोऽसुराणाम् । यन्नागता विलयमंशुम-
 दिन्दुखण्ड-योगयाननं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ २० ॥ दुर्वृत्तावृत्तशमनं
 तव देवि शीलं रूपं तथैतद्विचित्रमनुल्यमन्यैः । वीर्यं च हन्तुहृतदेवपरा-
 क्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वग्रेत्यम् ॥ २१ ॥ केनोपमा भवतु
 तेऽस्य पराक्रमस्य रूपं च शत्रुभयकार्यतिहारि कुत्र । चित्ते कृपा समरनिष्ठ-

रता च दृष्टा त्वय्येव देवि वरदे भुवनत्रयेऽपि ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यमेतदखिलं
 रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा । नीता दिवंरिपुगणा
 भयमप्यपास्त-मस्माकमुन्मदसुरारिभवं नमस्ते ॥ २३ ॥ शूलेन पाहि नो
 देवि पाहि खड्गेन चाम्बिकं । घण्टास्वनेन नः पाहि चापड्यानिःस्वनेन च
 ॥ २४ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चण्डिके रक्ष दक्षिणे । भ्रामणेनात्मशू-
 लस्य उत्तरस्यां तथैश्वरि ॥ २५ ॥ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विच-
 रन्ति ते । यानि चात्यंतघोराणि तैरक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ २६ ॥ खड्गशू-
 लगदादीनि यानि चाम्बाणि तेऽम्बिके । करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मान् रक्ष
 सर्वतः ॥ २७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ २८ ॥ एवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनो-
 ऽब्जैः । अर्चिता जगतां धात्री तथा गन्धानुलेपनैः ॥ २९ ॥ भक्त्या सम-
 स्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैः सुधूपिता । प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान्प्रणतान् सुरान्
 ॥ ३० ॥ देव्युवाच ॥ ३१ ॥ व्रियतां त्रिदशाः सर्वे यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम्
 ॥ ३२ ॥ देवा ऊचुः ॥ ३३ ॥ भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ॥ ३४ ॥

यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिपासुरः । यदि चापि वरो देयस्त्वयास्माकं
महेश्वरि ॥ ३५ ॥ संस्मृता संस्मृता त्वन्नो हिंसेयाः परमापदः । यश्च मर्त्यः
स्तवरेभिस्त्वां स्तोष्यत्यमलानने ॥ ३६ ॥ तस्य चित्तर्द्धिविभवैर्धनदारादि-
सम्पदाम् । वृद्धयेऽस्मत्प्रसन्ना त्वं भवेयाः सर्वदाम्निके ॥ ३७ ॥ ऋपिरुवा
च ॥ ३८ ॥ इति प्रसादिता देवैर्जगतोर्थे तथात्मनः । तथेत्युक्त्वा भद्रकाली
वभूवान्तर्हिता नृप ॥ ३९ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकोनशीतितम आह्निके शक्रादिस्तुविर्नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

क्लीं ऋपिरुवाच ॥ १ ॥ देव्या हते तत्र महासुरेन्द्रे सेन्द्राः सुरा वह्नि-
पुरोगमास्ताम् । कात्यायनीं तुष्टुबुरिष्टलाभाद् विकासिवव्राज्जचिका-
सिताशाः ॥ २ ॥ देवि प्रपन्नान्तिहरे प्रसीद प्रसीद मातर्जगतोऽखिलस्य ।
प्रसीद विश्वेश्वरि पाहि विश्वं त्वमीश्वरी देवि चराचरस्य ॥ ३ ॥ आधार-
भूता जगतस्त्वमेका महीस्वरूपेण यतः स्थितासि । अपां स्वरूपस्थितया
त्वयैतद् आप्यायते कृत्स्नमलङ्घ्यवीर्ये ॥ ४ ॥ त्वं वैष्णवीशक्तिरनन्त-

चोर्यां विश्वस्य बीजं परमासि माया । संमोहितं देवि समस्तमेतत् त्वं वै
 प्रसन्ना भुवि मुक्तिहेतुः ॥ ५ ॥ विद्याः समस्तास्तव देवि भेदाः स्त्रियः
 समस्ताः सकला जगत्सु । त्वयैकया पूरितमम्बयैतत् का ते स्तुतिस्तव्य-
 परापरोक्तिः ॥ ६ ॥ सर्वभूता यदा देवी मुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । त्वं स्तुता
 स्तुतये का वा भवन्तु परमोक्तयः ॥ ७ ॥ सर्वस्य बुद्धिरूपेण जनस्य हृदि
 संस्थिते । स्वर्गापवर्गदे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥ कलाकाष्ठादि-
 रूपेण परिणामप्रदायिनि । विश्वस्योपरतौ शक्ते नारायणि नमोऽस्तु ते
 ॥ ९ ॥ सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये उग्रम्वके गौरि
 नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥ सृष्टिस्थितिविनाशानां शक्तिभूते सनातनि ।
 गुणाश्रये गुणमये नारायणि नमोऽस्तुते ॥ ११ ॥ शरणागतदीनार्त-परित्राण-
 परायणे । सर्वस्यासिहरे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥ हंसयुक्त-
 विमानस्थे ब्रह्माणीरूपधारिणि । कौशाम्भःक्षरिके देवि नारायणि नमोऽस्तु
 ते ॥ १३ ॥ त्रिशूलचन्द्राहिधरे महावृषभवाहिनि । माहेश्वरीस्वरूपेण

नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥ मयूरकुक्षद्वृते महाशक्तिधरेऽनवे ।
 कौमारीरूपसंस्थाने नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ शङ्खचक्रगदाशङ्ख-गृहीत-
 परमायुधे । प्रसीद वैष्णवी रूपे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥ गृहीतो-
 ग्रमहाचक्रे दंष्ट्रोद्धतचसुन्धरे वराहरूपिणि शिवे नारायणि नमोऽस्तु ते
 ॥ १७ ॥ नृसिंहरूपेणोग्रेण हन्तुं दैत्यान् कृतोद्यमे । त्रैलोक्यत्राणसहिते
 नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥ किरीटिनि महावज्रे सहस्रनयनोज्ज्वले ।
 वृत्रप्राणहरे चैन्द्रि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ शिवदृतीस्वरूपेण
 हतदैत्यमहाबले । घोररूपे महारावे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥ दंष्ट्राकरा-
 लवदने शिरोमालाविभूषणे । चामुण्डे मुण्डमथने नारायणि नमोऽस्तु ते
 ॥ २१ ॥ लक्ष्मि लज्जे महाविद्ये श्रद्धे पुष्टिस्त्रये ध्रुवे । महारात्रि महाविद्ये
 नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥ मेघं सरस्वतिधरे भूति वाभ्रवितामसि ।
 निघते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥ सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्व-
 शक्तिस्समन्विते । भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥ ए

तत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् । पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायनि
 नमोऽस्तु ते ॥ २५ ॥ ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुरसूदनम् । त्रिशूलं पातु
 नी भीते भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥ हिनस्ति दैत्यतेजांसि स्वर्नेनापूर्य
 या जगत् । सा घस्टा पातु नो देवि पापेभ्योऽनस्सुतानिव ॥ २७ ॥ असुरा-
 सृगवसापङ्क-चर्चितस्ते करोज्ज्वलः । शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता
 वयम् ॥ २८ ॥ रोगानशेषानपहंसि तुष्टा रुष्टा तु कामान्सकलानभीष्टान् ।
 त्वामाश्रितानां न चिपक्षराणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति ॥ २९ ॥
 एतत्कृतं यत्कदनं त्वयाद्य धर्मद्विपां देवि महासुराणाम् । रूपैरनेकैर्बहु-
 धात्ममूर्तिं कृत्वाम्बिके तत्प्रकरोति कान्या ॥ ३० ॥ विद्यासु शास्त्रेषु
 विवेकदीपेष्वप्यु वाक्येषु च का त्वदन्या । ममत्वर्गतेऽतिमहान्धकारे
 विभ्रामयत्येतदतीव विश्वम् ॥ ३१ ॥ रक्षांसि यत्रोग्रविपाश्च नागा यत्रा-
 रक्षो दस्युबलानि यत्र । दावानलो यत्र तथाब्धिमध्ये तत्र स्थिता त्वं परि
 पासि विश्वम् ॥ ३२ ॥ विश्वेश्वरी त्वं परिपासि विश्वं विश्वात्मिका

धारयसीति विश्वम् । विश्वेशवन्द्या भवती भवन्ति विश्वाश्रया ये त्वयि
 भक्तिनम्राः ॥ ३३ ॥ देवि प्रसीद परिपालय नोऽरिभीते नित्यं यथासुरव-
 धादधुनैव सद्यः । पापानि सर्वजगतां प्रशमं नयाशु उत्पातपाकजनितांश्च
 महोपसर्गान् ॥ ३४ ॥ प्रणेतानां प्रसीद त्वं देवि विश्वार्तिहारिणि । त्रैलो-
 क्यवासिनामीह्ये लोकानां वरदा भव ॥ ३५ ॥ देव्युवाच ॥ ३६ ॥ वर-
 दाहं सुरगणा वरं यं मनसेच्छथ । तं वृणुध्वं प्रयच्छामि जगतामुपकारकम्
 ॥ ३७ ॥ देवा ऊचुः ॥ ३८ ॥ सर्वावाधाप्रशमनं त्रैलोक्यस्याखिलेश्वरि ।
 एवमेव त्वया कार्यमस्मद्वैरिविनाशनम् ॥ ३९ ॥ देव्युवाच ॥ इत्थं यदा यदा
 बाधा दानवोत्था भविष्यति । तदा तदावतीर्याहं करिष्याम्यरिसंशयम्
 ॥ ४० ॥ क्लीं ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे नारायणीस्तुति नाम अशीतितम आह्निकः ।

क्लीं देव्युवाच ॥ १ ॥ एभिः स्तवैश्च मां नित्यं स्तोष्यते यः समाहितः ।
 तस्याहं सकलां बाधां नाशयिष्याम्यसंशयम् ॥ २ ॥ मधुकैटभनाशं च

महिपासुरघातनम् । कीर्तयिष्यन्ति ये तद्वद्वधं शुम्भनिशुम्भयोः ॥ ३ ॥
 अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नवम्यां चैकचेतसः । ओष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम
 माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ न तेषां दुष्कृतं किञ्चित् दुष्कृतोत्था न चापदः ।
 भविष्यति न दारिद्र्यं न चैषष्टवियोजनम् ॥ ५ ॥ शत्रुतो न भयं तस्य
 दस्युतो वा न राजतः । न शस्त्रानलतोयौघात् कदाचित्सम्भविष्यति ॥ ६ ॥
 तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः । श्रोतव्यं च सदा भक्त्या परं
 स्वस्त्ययनं हि तत् ॥ ७ ॥ उपसर्गनिशेषांस्तु महामारीसमुद्भवान् । तथा
 त्रिविधमुत्पातं माहात्म्यं शमयेन्मम ॥ ८ ॥ यत्रैतत्पठ्यते सम्यङ्नित्यमाय-
 तने मम । सदा न तद्विमोक्ष्यामि सान्निध्यं तत्र मे स्थितम् ॥ ९ ॥ बलिप्र-
 दाने पूजायामग्निकार्यं महोत्सवे । सर्वं ममैतच्चरितम् उचार्यैः श्राव्यमेव
 च ॥ १० ॥ जानताऽजानता वापि बलिपूजां तथा कृताम् । प्रतीक्षिष्याम्यहं
 प्रीत्या बहिर्होमं यथा कृतम् ॥ ११ ॥ शरत्काले महापूजा क्रियते या च
 वार्षिकी । तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ॥ १२ ॥ सर्वो-

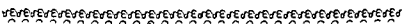
बाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः । मनुष्यो मत्प्रसादेन भविष्यति न
 संशयः ॥ १३ ॥ अत्वा ममैतन्माहात्म्यं तथा चोत्पत्तयः शुभाः । पराक्रमं
 च युद्धेषु जायते निर्भयः पुमान् ॥ १४ ॥ रिपवःसंक्षयं यान्तिं कल्याणं
 चोपपद्यते । नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वताम् ॥ १५ ॥ शान्ति-
 कर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने । ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुया-
 न्मम ॥ १६ ॥ उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः । दुःस्वप्नं च
 नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते ॥ १७ ॥ बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्ति-
 कारकम् । संघातभेदे च नृणां मैत्रीकरणमुत्तमम् ॥ १८ ॥ दुर्वृत्तानामशेषाणां
 बलहानिकरं परम् । सर्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकम् ॥ १९ ॥
 अतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति । रक्षां करोति भूतेभ्यो जन्मनां
 कीर्त्तनं मम ॥ २० ॥ अरण्ये प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः । दस्युभिर्वा
 घृतः शून्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः ॥ २१ ॥ राज्ञा क्रुद्धेन चाज्ञप्तो बध्यो
 बन्धगतोऽपि वा पततसु चापि शस्त्रेषु संग्रामे भृशदारुणे ॥ २२ ॥ सर्वावा-

धासु घोरासु वेदनाभ्यर्दिनोपि वा । स्मरन् ममैतच्चरितं नरो मुच्येत
 सङ्कटात् ॥ २३ ॥ ऋषिरुवाच । एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ।
 सम्भूय कुन्ते भूप जगतः परिपालनम् ॥ २४ ॥ तयैतन्मोह्यते विश्वं सैव
 विश्वं प्रसूयते । सा याचिता च विज्ञानं तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति ॥ २५ ॥
 व्याप्तं तयैतत्सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्या महाकाले महामारी
 स्वरूपया ॥ २६ ॥ सैवकाले महामारी सैव सृष्टिर्भवत्यजा । स्थितिं करोति
 भूतानां सैव काले सनातनी ॥ २७ ॥ भवकाले नृणां सैव लक्ष्मीवृद्धिप्रदा
 गृहे । सैवाभावे तर्था लक्ष्मीर्विनाशायोपजायते ॥ २८ ॥ स्तुता संपूजिता
 पुष्पैर्धूपगन्धादिभिस्तथा । ददाति वित्तं पुत्राश्च मतिं धर्मं गतिं शुभाम्
 ॥ २९ ॥ क्लीं ।

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकाशीतितम आह्निके देव्याश्चरित माहात्म्यं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

श्रीगणेशायनमः । श्रीशिव उवाच । देवि त्वं भक्तिसुलभे सर्वकार्य-
 विधायिनि । कलौ हि कार्यसिद्धयर्थम् उपायं ब्रूहि यत्नतः ॥१॥ देव्युवाच ।

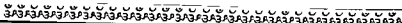
शृणु देव प्रवक्ष्यामि कलौ सर्वेष्टसाधनम् । स्नेहात्तव मया दुर्गा-ससरलोकी
 प्रकारयते ॥ २ ॥ अस्य श्रीदुर्गाससरलोकीस्तोत्रमन्त्रस्य नारायण-ऋषिः ।
 अनुष्टुप्छन्दः । श्रीमहाकाली-महालक्ष्मी-महासरस्वत्यो देवताः । श्रीदुर्गा-
 ससरलोकीपाठे विनियोगः ॥ ३ ॥ ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि
 सा । बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ॥ ४ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि
 भीतिमशेषजन्तोः स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव शुभां ददासि । दारिद्र्यदुःख-
 भयहारिणि का त्वदन्या सर्वोपकारकराय सदाद्र्चिता ॥ ५ ॥ सर्वमङ्गल-
 माङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु
 ते ॥ ६ ॥ शरणागतदीनार्त्तपरित्राणपरायणे सर्वस्पर्शहरे देवि नारायणि
 नमोऽस्तुते ॥ ७ ॥ सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते । भयेभ्यस्त्राहि नो
 देवि दुर्गे देवि नमोऽस्तुते ॥ ८ ॥ रोगानशेषानपहंसि तुष्टा नृपा तु कामान्
 सकलानभीष्टान् । त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां
 प्रयान्ति ॥ ९ ॥ सर्वावाधाप्रशमनं त्रैलोक्यस्याखिलेश्वरि । एवमेव त्वया

कार्यमस्मद्द्वैरी विनाशनम् ॥१०॥ य एतत् परमं गुह्यं सर्वरक्षाविशारदम् ।
 देव्या सम्भाषितं स्तोत्रं सदा साम्राज्यदायकम् ॥११॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि
 पाठयेद्वापि यत्नतः । परिवारयुतो भूत्वा त्रैलोक्यविजयी भवेत् ॥१२॥
 श्रीदुर्गासप्तश्लोकी समाप्ता । शुभमस्तु ।

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकाशीतितम आह्निके श्रीदुर्गासप्तश्लोकीनाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । दासोयमिति मां मत्वा
 क्षमस्व परमेश्वरि ॥ १ ॥ आवाहनं न जानामि न जानामि विसर्जनम् ।
 पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वरि ॥ २ ॥ मन्त्रहीनं क्रियाहीनं
 भक्तिहीनं महेश्वरि । यत् पूजितं मयादेवि परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ३ ॥
 अज्ञानाद्विस्मृतेऽर्थान्त्या यन्न्यूनमधिकं कृतं । तत् सर्वं क्षम्यतां देवि प्रसीद
 परमेश्वरि ॥ ४ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेष जन्तोः स्वस्थैः स्मृता
 मतिमतीव शुभां ददासि । दारिद्र्यदुःखभयहारिणि का त्वदन्या सर्वोप-
 कारकरणाय सदाद्रूचिता ॥५॥ त्वदधीनोऽस्म्यहं मात स्तत्कृपा मयि तिष्ठतु ।

यथा सम्पूर्णकामः स्याम् तद्विधेहि दयां कृणु ॥ ७ ॥ क्षणमात्रं न शक्नोमि
 जीवितुं त्वत्कृपां विना । न जीवन्ति- यथा मातर्जलं त्यक्त्वा जलेचराः
 ॥ ७ ॥ यदि स्यां तव पुत्रोऽहं माता त्वमभ्य मामकी । दयापयोधरस्तन्य-
 सुधामि रेधयस्व माम् ॥ ८ ॥ पापिनामहमेवाग्र्यो दयालूनां त्वमग्रणीः ।
 दयनीयो मदन्योस्ति तव कोऽत्र जगत्रये ॥ ९ ॥ विधिनाहं न मृष्टश्चेन्न
 स्यात्तव दयानुता । आमयो हि न सृष्टश्चेत् औपधस्य दृथोदयः ॥ १० ॥
 आपनसु मग्नः स्मरणं त्वदीयं करोमि दुर्गे करुणायरे शिवे । नैतच्छठत्वं
 मम भावयेथाः क्षुधातृपात्तो जननीं स्मरामि ॥ ११ ॥ मत्समः पातकी नास्ति
 पापनी त्वत्समा न हि । एवं ज्ञात्वा जगन्मातः यथायुक्तं तथाकुरु ॥ १२ ॥
 कामेश्वरि महादेवि सच्चिदानन्दविग्रहे । गृहाणार्चामिमां प्रीत्या प्रसीद
 परमेश्वरि ॥ १३ ॥ गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्भ-
 वतु मे देवि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ १४ ॥ यदक्षरं परिश्रष्टं मात्राहीनं च
 यद्भवेत् । पूर्णं भवतु तत् सर्वं त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ १५ ॥ यदसाङ्गं कृतं

कर्म जानता वाप्यजानता । माङ्गं भवतु तत् सर्वं श्रीहरेर्नामकीर्तनात्
॥१७॥ श्रीहरिः ॥ श्रीहरिः ॥ श्रीहरिः ॥ श्रीजगद्भवापणमस्तु । श्रीजग-
दम्या सुप्रसन्ना भवतु ।

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे एकाशीतित्तम आह्निके अपराधक्षमापणं नाम तृतीयः परिच्छेदः ।

पितरि निहते दैत्ये राजासनसुसंस्थितः । प्रह्लादः पीडयामास देवान्
शत्रुचिकर्षणः ॥ १ ॥ देवैर्युद्धं कृतं चोग्रं प्रह्लादस्तु पराजितः । जगाम स
तपस्तप्तं पर्वते गन्धमादने । प्रतिष्ठाप्य बलिं राज्ये विरोचनसुतं तदा ॥२॥
प्राप्य राज्यं बलिः श्रीमान् सुरैर्वैरं चकार ह । पराजिता स्ततो दैत्याः
काव्यस्य शरणं गताः ॥ ३ ॥ काव्य उवाच । अद्यैवाहं महादेवं मन्त्रार्थं
प्रव्रजामि वै । यूयं कालं प्रतीक्षध्वं कियन्तं दानवोत्तमाः ॥४॥ अथो देवाः
परिजाय काव्यं व्रतरतं तदा । ययुर्धृतायुधास्तत्र यत्र ते दानवाः अत्रिताः ॥
५ ॥ सुभीता दानवा जग्मुः शरणं काव्यमातरम् । दृष्ट्वा सा त्राससन्तसान्
अभयं च ददौ किल ॥ ६ ॥ काव्यमातोवाच । न भेतव्यं न भेतव्यं भयं

नापि कदाचन । मत्समीपं स्थितानां च नूनं नास्ति कुतो भयम् ॥ ७ ॥
 तत्रागताः सुराः सर्वे दैत्यान् हन्तुं समुद्यताः । वारिताः काव्यमात्रापि
 जघ्नुस्तानाश्रमस्थितान् ॥ ८ ॥ दैत्यानां निधनं दृष्ट्वा काव्यमातातिकोपिता ।
 तपसा नोदयत् निद्रां देवा निद्रावशं गताः ॥ ९ ॥ इन्द्रं निद्राजितं दीनं दृष्ट्वा
 विष्णुरभाषत । मदेहं प्रविशेन्द्र त्वं नये त्वाञ्च सुरोत्तम ॥ १० ॥ एवमुक्त-
 स्ततोहीन्द्रः प्रविवेश जगन्मघम् । निर्भयो गतनिद्रश्च बभूव हरिरर्चितः
 ॥ ११ ॥ रक्षितं हरिणा दृष्ट्वा शक्रं चापि गतव्यथम् । काव्यमाता भृशं क्रुद्धा
 वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ मघवन् नाशयाम्यद्य त्वामहं सह विष्णुना ।
 परयतां सर्वदेवानाम् ईदृशं मे तपोबलम् ॥ १३ ॥ तदा सा स्तम्भयामास
 हरीन्द्रौ योगमायया । देवाः किलकिलाशब्दं चक्रुर्वै दीनमानसाः ॥ १४ ॥
 क्रोशमानान् सुरान् दृष्ट्वा विष्णुं प्राह शचीपतिः । जह्येनां तरसा विष्णो
 यावन्नाचाम् दहेत् रुपा ॥ १५ ॥ ततश्च भगवान् विष्णुः सस्मार ह सुदर्शनम् ।
 चक्रेण काव्यमातुश्च शिरश्चिच्छेद रंहसा ॥ १६ ॥ सुघोरं स्त्रीवधं दृष्ट्वा

चुक्रोध भगवान् भृगुः । वेपमानोऽतिदुःखार्त्तः प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ १७ ॥
 अश्रुतं वै कृतं पापं ज्ञात्वा विष्णो सुदुर्मते । मनसापि क्षमः कर्तुं न
 कोपि ब्राह्मणीवधम् ॥ १८ ॥ अनागाः स्त्रीः सदाऽवध्या सापि विष्णो त्वया
 हता । शपेऽहं त्वां दुराचारं अथवा चेशमानिनम् ॥ १९ ॥ सदाच्छलपरोऽसि
 त्वं कीटयोने दुराशय । ये च त्वां सात्त्विकं प्राहुः सुखोऽस्ते मुनयः किल ॥ २० ॥
 अवतारा ह्यसंख्याता स्तव सन्तु महीतले । शापात् गर्भं भवं दुःखं प्रायो
 भुङ्क्त्व सुराधम ॥ २१ ॥ इति शप्त्वा हरिं रोपात् आदाय स्वलितं शिरः ।
 काये संयोज्य तरसा भृगुः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २२ ॥ परिज्ञातो मया कृतस्नो
 धर्मश्चाचरितो यदि । सत्येन तेन जीवेत सत्यात् परतरं न हि ॥ २३ ॥
 अग्निः सम्प्रोक्षिता देवी सद्यः सञ्जीविता पुनः । उत्थिता परमप्रीता भृगो-
 भार्या शुचिस्मिता ॥ २४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे द्वयशीतितम आह्निके विष्णुं प्रति भृगोः शापदानं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

कदाचिदभवत् काले दुर्भिक्षं क्षयकारकम् । गृहे गृहे शवानां च संख्या

नैवाभवत्तदा ॥ १ ॥ पुरुषोत्ति निजां नारीम् जननी च निजं शिशुम् ।
 सुभिजं अयतेऽथापि गीतमस्याश्रमेऽधुना ॥ २ ॥ एवं विमृश्य विप्राश्च
 कुटुम्बैर्गोधनैः सह । गीतमस्याश्रमं पूर्णं नानादिग्भ्यः समाधयुः । अन्ये
 च प्राणिनस्तत्र बहवोपि समागताः ॥ ३ ॥ दत्वाभयं हि तान् सर्वान्
 ब्राह्मणान् प्राह गौतमः । भवतामाश्रमं ह्येतत् भवद्दासोस्मि सर्वदा ॥ ४ ॥
 येषां दर्शनमात्रेण दुष्कृतं सुकृतायते । सर्वे ते पादरजसा प्रपुनन्त्याश्रमं
 मम ॥ ५ ॥ मदन्यो वापि को धन्यो भवतां समनुग्रहात् । का चिन्ता भवतां
 विप्रा मयि दासे विराजिते ॥ ६ ॥ समाश्रितान् समाश्वास्य गौतमो मुनि-
 राद् ततः । गायत्रीं प्रार्थयामास भक्तिसन्नतकन्धरः ॥ ७ ॥ भक्त्या प्रीता
 जगन्माता प्रत्यक्षं दर्शनं ददौ । दत्त्वा पात्रं सदा पूर्णं गायत्रीं चाह गौत-
 मम् । यं यं कामयसे पुत्र प्राप्स्यसि तत्क्षणात् तदा ॥ ८ ॥ न रोगादिभयं
 किञ्चिन् नाभावो विद्यते क्वचित् । गीतमस्याश्रमे पूर्णं वेदमातृप्रसादतः
 ॥ ९ ॥ धनधान्यान्यलंकारान् पशुंश्चैव ददौ मुदा । पुत्रवत् बादशाब्दानि

चुक्रोध भगवान् भृगुः । वेपमानोऽतिदुःखार्त्तः प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ १७ ॥
 अश्रुतं वै कृतं पापं ज्ञात्वा विष्णो सुदुर्मते । मनसापि क्षमः कर्तुं न
 कोपि ब्राह्मणीवधम् ॥ १८ ॥ अनागाः स्त्रीः सदाऽवध्या सापि विष्णो त्वया
 हता । शपेऽहं त्वां दुराचारं अथवा चेशमानिनम् ॥ १९ ॥ सदाच्छलपरोऽसि
 त्वं कीटयोने दुराशय । ये च त्वां सात्त्विकं प्राहुः सुखोऽस्ते सुनयः किल ॥ २० ॥
 अवतारा ह्यसंख्याता स्तव सन्तु महीतले । शापात् गर्भं भवं दुःखं प्रापो
 मुह्यन्व सुराधम ॥ २१ ॥ इति शप्त्वा हरिं रोपात् आदाय स्वलितं शिरः ।
 काये संयोज्य तरसा भृगुः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २२ ॥ परिज्ञातो मया कृतस्नो
 धर्मश्चाचरितो यदि । सत्येन तेन जीवेत् सत्यात् परतरं न हि ॥ २३ ॥
 अद्भिः सम्प्रोज्झिता देवी सद्यः सञ्जीविता पुनः । उत्थिता परमप्रीता भृगो-
 र्भार्या शुचिस्मिता ॥ २४ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे द्वयशीतितम आह्निके विष्णुं प्रति भृगोः शापदानं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

कदाचिदभवत् काले दुर्भिक्षं ज्यकारकम् । गृहे गृहे शवानां च संख्या

नैवाभवत्तदा ॥ १ ॥ पुरुषोत्ति निजां नारीम् जननी च निजं शिशुम् ।
सुभिक्षं अयुनेऽथापि गौतमस्याश्रमेऽधुना ॥ २ ॥ एवं विमृश्य विप्राश्च
कुटुम्बैर्गोधनैः सह । गौतमस्याश्रमं पूर्णं नानादिभ्यः समाययुः । अन्ये
च प्राणिनस्तत्र बहवोऽपि समागताः ॥ ३ ॥ दत्त्वाभयं हि तान् सर्वान्
ब्राह्मणान् प्राह गौतमः । भवतामाश्रमं ह्येतत् भवद्दासोऽस्मि सर्वदा ॥ ४ ॥
येषां दर्शनमात्रेण दुष्कृतं सुकृतायते । सर्वे ते पादरजसा प्रपुनन्त्याश्रमं
मम ॥ ५ ॥ मदन्यो वापि को धन्यो भवतां समनुग्रहात् । का चिन्ता भवतां
विप्रा मयि दासे विराजिते ॥ ६ ॥ समाश्रितान् समाश्रयास्य गौतमो मुनि-
राट् ततः । गायत्रीं प्रार्थयामास भक्तिसन्नतकन्धरः ॥ ७ ॥ भक्त्या प्रीता
जगन्माता प्रत्यजं दर्शनं ददौ । दत्त्वा पात्रं सदा पूर्णं गायत्री चाह गौत-
मम् । यं यं कामयसे पुत्र प्राप्स्यसि तत्क्षणात् तदा ॥ ८ ॥ न रोगादिभयं
किञ्चिन् नाभावो विद्यते क्वचित् । गौतमस्याश्रमे पूर्णं वेदमातृप्रसादतः
॥ ९ ॥ धनधान्यान्यलंकारान् पशूश्चैव ददौ मुदा । पुत्रवत् दादशान्दानि

पुपोप मुनिपुङ्गवान् । अन्यानपि तथा जीवान् गर्वगन्धविवर्जितः ॥ १० ॥
 ततो देवसभा पूर्णा यशसा गौतमस्य च । गत्वा तस्याश्रमं प्राह नारदश्च
 कृपानिधिः ॥ ११ ॥ धन्योऽसि त्वं मुनिश्रेष्ठ जगदम्बाप्रसादतः । मयोना
 गीयतेऽभीक्ष्णं तवैतद्विरजो यशः । त्रिदिवाच्च मयायातं तवसन्दर्शनैः पुना
 ॥ १२ ॥ ततश्च नारदो हृष्टो गायत्रीमन्दिरं ययौ । ददर्श जगदम्बां च
 प्रेमोत्फुल्लचिलोचनः ॥ १३ ॥ तुष्टाव विधिवद्देवीं प्रेमप्रसरनिर्भरः । प्रययौ
 नारदो नाकं प्रशस्य च पुनः पुनः ॥ १४ ॥ श्रुत्वा देवसभागीतं गौतमस्यामलं
 यशः । ब्राह्मणा मुनिसंपुष्टा बभूवुः क्लिन्नमानसाः ॥ १५ ॥ सर्वथैव प्रकर्त्तव्यं
 यशो येन विहीयते । विचिन्त्य पालयामासुरन्तरं चैव दुर्धियः ॥ १६ ॥
 सुभिज्ञं ह्यभवत् काले सर्वदेशेषु वै यदा । नष्टधीब्राह्मणास्तेऽपि पालकं
 शसुमुच्यताः ॥ १७ ॥ मायया निर्मिता ह्येका मुमुषुर्ज्ज्वरती च गौः । प्रेषिता
 चैव शालायां होमकाले, मुनेस्ततः ॥ १८ ॥ वारिता हुङ्कृतैः सापि प्राणांस्त-
 त्याज तत्क्षणात् । गौर्हतानेन दष्टेन इत्येवं ते विचुक्रुशुः ॥ १९ ॥ गौतमो

चिस्मितोऽत्यर्थं होमं परिसमाप ह । समाधिना ततो ज्ञात्वा प्रकोपेनाभि
 विज्वलन् । शशाप च ऋषीन् ईर्ष्या-संविपन्नधियश्च तान् ॥२०॥ वेदमातरि
 गायत्र्यां तस्या ध्याने जपे मनोः । भवेत विमुखायूयं विमूढा ब्राह्मणधमाः
 ॥२१॥ वेदवेदोक्तकार्येषु ज्ञानमार्गे सर्वैव च । श्रौतस्मार्त्तसदाचारे
 शिवशास्त्रे शिवेपि च ॥२२॥ रुद्राक्षे विल्वपत्रे च विशुद्धे चैव भस्मनि ।
 देवीमन्त्रे तथा ध्याने पुनर्देव्याः कथासु च ॥२३॥ स्थाने देव्या अनुष्ठाने
 तथा देव्यारच कर्मणि । भवेत विमुखाः कामं सर्वदा ब्राह्मणधमाः ॥२४॥
 शिवदेवीतराणां च देवानां पर्युपासकाः । भवेत चाधमा मूढाः शङ्ख-
 चक्रांकनान्विताः ॥२५॥ पितृमातृसुतभ्रातृ-कन्याविक्रयिणस्तथा । भार्या-
 विक्रयिणस्तद्वद् वेदविक्रयिणः पुनः । धर्मविक्रयिणश्चापि भवेत ब्राह्मणा-
 धमाः ॥२६॥ लज्जानतमुखा विप्रा अनुतापयुता स्ततः । दण्डवत् पतिताः
 पादे ययाचुश्च पुनः पुनः । प्रसीदेति प्रसीदेति दयान्विधे ॥२७॥
 तानुवाच तदा विप्रान् गौतमोथ दयार्द्रधीः । कृष्णावतारपर्यन्तं कुम्भीपाके

भवेत् स्थितिः ॥२८॥ कुम्भीपाकाद्रिनिर्गम्य प्रवृत्ते च कलौ युगे । ब्राह्मणा
वै भविष्यन्ति गायत्रीभक्तिवर्जिताः । वेदधर्मविहीनाश्च परदारभिलम्प-
ऽटः ॥२९॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे द्व्यशीतितम आह्निके गौतमोपाख्यानं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

अगस्त्य उवाच । राम राम महाबाहो शृणु गुह्यं सनातनम् । येन
सर्वानरीन्वत्स समरे विजयिष्यसि ॥ १ ॥ आदित्यहृदयं पुण्यं सर्वशत्रु-
विनाशनम् । जयावहं जपेन्नित्यमन्त्र्यं परमं शिवम् ॥ २ ॥ सर्वमङ्गल-
माङ्गल्यं सर्वपापप्रणाशनम् । चिन्ताशोकप्रशमनम् आयुर्वर्धनमुत्तमम्
॥ ३ ॥ रश्मिन्तं समुद्यन्तं देवासुरनमस्कृतम् । पूजयस्व विवस्वन्तं भास्करं
भुवनेश्वरम् ॥ ४ ॥ सर्वदेवात्मको ह्येष तेजस्वी रश्मिभावनः । एष
देवासुरगणैर्लोकान् पाति गमस्तिभिः ॥ ५ ॥ एष ब्रह्मा च विष्णुरश्च
शिवः स्कन्दः प्रजापतिः । महेन्द्रो धनदः कालो यमः सोमो ह्यपांपतिः
॥ ६ ॥ पितरो वसवः साध्या अश्विनौ मरुतो मनुः । वायुर्वह्निः प्रजाप्राण

ऋतुकर्त्ता प्रभाकरः ॥ ७ ॥ आदित्यः सविता सूर्यः खगः पूषा गभस्ति-
 मान् । सुवर्णसदृशो भानु-हिरण्यरेता दिवाकरः ॥ ८ ॥ हरिदश्वः सह-
 स्रार्चिः सप्तसप्तिर्मरीचिमान् । तिमिरोन्मथनः शंभुस्त्वष्टा मार्तण्डकोऽशुमान्
 ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भः शिशिर स्तपनोभास्करो रविः । अग्निगर्भो दितेः पुत्रः
 शङ्खः शिशिरनाशनः ॥ १० ॥ व्योमनाथस्तमोभेदी ऋग्यजुःसामपारगः ।
 धनवृष्टिरपांमित्रो विन्ध्यवीथी प्लवंगमः ॥ ११ ॥ आतपी मण्डली मृत्युः
 पिङ्गलः सर्वतापनः । कवि विंश्वो महातेजा रक्तः सर्वभवोद्भवः ॥ १२ ॥
 नक्षत्रग्रहताराणामधिपो विश्वभावनः । तेजसामपि तेजस्वी द्वादशात्मन्
 नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥ नमः पूर्वाय गिरये पश्चिमायाद्रये नमः । ज्योतिर्ग-
 णानां पतये दिनाधिपतये नमः ॥ १४ ॥ जयाय जयभद्राय हर्यश्वाय नमो
 नमः । नमो नमः सहस्रांशो आदित्याय नमो नमः ॥ १५ ॥ नम उग्राय
 वीराय सारङ्गाय नमो नमः । नमः पद्मप्रबोधाय प्रचण्डाय नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥
 ब्रह्मेशानाच्युतेशाय सूर्यायादित्यवर्चसे । भास्वते सर्वभक्षाय रौद्राय वपुषे

नमः ॥ १७ ॥ तमोद्गाय हिमन्नाय शत्रुद्गायामितात्मने । कृतघ्नघ्नाय देवाय
 ज्योतिषां पतये नमः ॥ १८ ॥ तप्तचामीकराभाय बहुये विश्वकर्माणे ।
 नमस्तमोभिनिद्गाय रुचये लोकसाक्षिणे ॥ १९ ॥ नाशयत्येष वै भूतं तदेव
 सृजति प्रभुः । पायत्येष तपत्येष वर्षत्येष गभस्तिभिः ॥ २० ॥ एष सुसुप्तु
 जागर्ति भूतेषु परिनिष्ठितः । एष एवाग्निहोत्रं च फलं त्रैवाग्निहोत्रिणाम्
 ॥ २१ ॥ वेदाश्च क्रतवश्चैव ऋतूनां फलमेव च । यानि कृत्यानि लोकेषु तेष्वेव
 परमप्रभुः ॥ २२ ॥ एनमापत्सु कृच्छ्रेषु कान्तारेषु भयेषु च । कीर्तयन्पुरुषः
 कश्चिन्नावसीदति राघव ॥ २३ ॥ पूजयस्वैनमेकाग्रो देवदेवं जगत्पतिम् । एत-
 त्रिगुणितं जप्त्वा युद्धेषु विजयिष्यसि ॥ २४ ॥ अस्मिन् क्षणे महाबाहो
 रावणं त्वं बधिष्यसि । एवमुक्त्वा ततोऽगस्त्यो जगाम स यथागतम् ।
 श्रीरामश्च महर्तेजा नष्टशोकोऽभवत् तदा ॥ २५ ॥ धारयामास सुप्रीतो
 राघवः प्रयतात्मवान् । आदित्यं प्रेक्ष्य जप्त्वेदं परं हर्षमवाप्तवान् ॥ २६ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे त्र्याशीतिवम आह्निके आदित्यहृदयो नाम प्रथमः परिच्छेदः-

नमः कारणमतस्याय प्रलयाब्धिचराय च । ह्यशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभ-
 मृतपदे ॥ १ ॥ अकूपाराय बृहते नमो मन्दरधारिणे । चित्युद्धारविहा-
 राय नमः सूकरमूर्त्तये ॥ २ ॥ नमस्तेऽद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह ।
 वामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तत्रिभुवनाय च ॥ ३ ॥ नमो भृगूनां पतये
 द्रुतचित्रनच्छिदे । नमस्ते रघुर्याय रावणान्तकराय च ॥ ४ ॥ नमस्ते
 वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय सात्वतां पतये
 नमः ॥ ५ ॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने । म्लेच्छप्रायचक्षत्रहन्त्रे
 नमस्ते कदिकरूपिणे ॥ ६ ॥ भगवद्गीचलोक्तोऽयं मोहितस्तव मायया । अहं-
 ममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्त्मसु ॥ ७ ॥ यथाऽबुधो जलं हित्वा प्रतिच्छन्न
 तद्बुद्धवैः । अभ्येति सृगतृष्णां वै तद्वत्त्वाहं पराङ्मुखः ॥ ८ ॥ नमस्ते वासु-
 देवाय सर्वभूतक्षयाय च । हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥ ९ ॥
 कृष्ण कृष्णप्रमेयात्मन् प्रपन्नमयभङ्गन । वयं त्वां शरणं यामो भवभीताः
 पृथगधियः ॥ १० ॥ कृष्ण कृष्ण महावीर्य हे रामामितविक्रम । दावाग्निना

दह्यमानान् प्रपन्नांस्त्रातुमर्हथः । नूनं त्वद्वान्धवाः कृष्ण न चार्हन्त्यवसीदितुम् । वयं हि सर्वधर्मज्ञ त्वन्नाथास्त्यतपरायणाः ॥ ११ ॥ कृष्ण कृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वभावन । प्रपन्नां पाहि गोविन्द शिशुभिरचावसीदतीम् ॥ १२ ॥ शान्तात्तव पदाम्भोजात् करुण-दापवर्गिकात् । पश्यामि शरणं नान्यं विभ्यतां मृत्युसंसृतेः ॥ १३ ॥ न्याय्यो हि दण्डः कृतकिल्बिषेऽस्मिन् तवावतारः खलनिग्रहाय । रिपोः सुतानामपि तुल्यदृष्टेः धत्से दमं पाकमुत्तानुशंसन् ॥ १४ ॥ अनुग्रहोऽयं भवता कृतो हि नो दण्डोऽसतां ते खलु कल्मषापहः । यद्वन्द्यूकत्व-ममुष्य देहि नः क्रोधोऽपि तेऽनुग्रह एव सम्मतः ॥ १५ ॥ तपः सुतप्तं किमेन पूर्वं निरस्तमानेन च मानदेन । धर्मोऽयं वा सर्वजनानुकम्पया यतो भवांस्तुष्यति सर्वजीवः ॥ १६ ॥ कस्यानुभावोऽस्य न देव विद्महे तवाङ्घ्रिरेणुस्पर्शाधिकारः । यदुवाञ्छया श्रीर्ललनाचरत् तपो विहाय कामान् सुचिरं धृतव्रता ॥ १७ ॥

१

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे त्र्यशीतितम आह्निके अवतारस्तोत्रं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

वासुदेवतरुच्छाया नातिशीतातितापदा । नरकद्वारशमनी सा किमर्थं
 न सेव्यते ॥ १ ॥ आस्फोटयन्ति पितरः प्रवृत्त्यन्ति पितामहाः वैष्णवोऽस्म-
 त्कुले जातः स नः सन्तारयिष्यति ॥ २ ॥ यः करिचबैष्णवो लोके मिथ्या-
 चारोऽप्यनाश्रमी । पुणति सुकलान् लोकान् सहस्रांशुरिवोदितः ॥ ३ ॥
 ये नृशंसा दुरात्मानः पापाचाररतास्तथा । तेऽपि घान्ति परं स्थानं नाराय-
 णपरायणाः ॥ ४ ॥ भक्तप्रियो भक्तभर्ता भक्तदो भक्तभक्तिमान् ।
 भक्तस्तुतो भक्तपरो भक्तकीर्तिविकर्धनः ॥ ५ ॥ भावो भाव्यो भवकरो
 भावनी भवनाशनः । गोविन्दो गोपतिर्गोपः गोपीजनसुखप्रदः ॥ ६ ॥
 आभ्यतामत्र संसारे नराणां कर्मदर्शने । हस्ताबलम्वनं ह्येकं धेन तुण्येज्ज-
 नार्दनः ॥ ७ ॥ सा हानिस्तन्महच्छिद्रं सा चान्धजडमूकता । यन्मुहूर्त्तं
 ज्ञाणं वापि वासुदेवो न चिन्त्यते ॥ ८ ॥ कलौ कृतयुगं तस्य कलिस्तस्य
 कृते युगे । हृदये यस्य गोविन्दो यस्य चेतसि नाच्युतः ॥ ९ ॥ लाभस्तेषां
 जयस्तेषां कृतस्तेषां पराभवः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्यो जनार्दनः

॥१०॥ सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः परिकरस्तेन - मौञ्जाय
 गमनं प्रति ॥११॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य हरिरित्यक्षरद्वयम् । संसारसागरं तीर्त्वा
 स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥१२॥ तज्ज्ञानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः ।
 तत्कर्म यत्तदर्थाय किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥१३॥ अन्तर्गतोऽपि वेदानां सर्व-
 शास्त्रार्थपारगः । यो न सर्वेश्वरे भक्तस्तं विद्यात् पुरुषाधमम् ॥१४॥ शक्तौ
 नापि नमस्कारः प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारतुणवर्गाणामुद्वेजनकरो हि सः
 ॥१५॥ न शृणोति गुणान् दिव्यान् देवदेवस्य चक्रिणः । स नरो बधिरो
 ज्ञेयो सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥१६॥ नाग्निं संकीर्तिते विष्णोर्धस्य न पुलको-
 द्रमः । कायो नरपशोस्तस्य विज्ञेयः कुणपोपमः ॥१७॥ आलोल्य सर्वशा-
 स्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः । इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणः सदा ॥१८॥
 किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः । यो नित्यं ध्यायते देवं
 नारायणमनन्यधीः ॥१९॥ गंगास्नानसहस्रेषु पुष्करस्नानकोटिषु । यत्पापं
 विलयं याति सृष्टे नश्यति तद्वरैः ॥२०॥ प्राणायामसहस्रैस्तु यत्पापं

नश्यति ध्रुवम् । क्षणमात्रेण तत्पापं हरेर्ध्यानात् प्रणश्यति ॥ २० ॥ ज्यो-
भवेद्यथा गाढतमसो भास्वरोदये । तथैव कलुषौघस्य नामसंकीर्तनाद्धरेः ॥ २१ ॥
आसोनो वा शयनो वा तिष्ठन् वा यत्र तत्र वा । नमो नारायणायैति
मन्त्रैकशरणा भवेत् ॥ २३ ॥ संसारविषवृक्षास्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । कदा-
चित् केशवे भक्तिस्तद्वक्तैर्वा समागमः ॥ २४ ॥

इति श्रीभक्तिकामुने चतुर्श्लोक्तियम आह्निके श्रीमद्भक्तबलैकव्यमाहात्म्यं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

पूर्वगोमिसहस्राणि दृष्टान्येव ततो मया । आहारा विविधा मुक्ताः
पीता नानाविधाः स्तनाः ॥ १ ॥ जातश्चैव मृतश्चैव जन्म चैव पुनः पुनः ।
यन्मया परिजनस्पायै कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ २ ॥ एकाकी तेन दह्येऽहं
गतास्ते फलभोगिनः । अहो दुःखोदधौ मग्नो न पश्यामि प्रतिक्रियाम् ।
यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्पद्ये महेश्वरम् ॥ ३ ॥ अशुभक्षपकर्तारं फल-
मुक्तिप्रदायकम् । यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्प्रपद्ये नारायणम् ॥ ४ ॥
अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् । यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्सांख्यं

योगमभ्यसे ॥ ५ ॥ अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् । यदि योन्याः
 प्रमुच्येलं ध्याये ब्रह्म सनातनम् ॥ ६ ॥ श्रीरामरामरामेति ये जपन्ति च
 सर्वदा । तेषां मुक्तिश्च मुक्तिश्च भविष्यति न संशयः ॥ ७ ॥ मानसं
 वाचिकं पापं कर्मणा समुपार्जितम् । श्रीरामस्मरणेनैव तत्क्षणाद्वश्यति
 ध्रुवम् ॥ ८ ॥ भजे भजे न्यारणपादपंकजं भगस्य कृत्स्नस्य परं परायणम् ।
 भक्तेष्वलं भावितभूतभावनं भवापहं त्वा भवभावमीश्वरम् ॥ ९ ॥ भवान्धि-
 पोतं भरताग्रजं तं भक्तप्रियं भानुकुलप्रदीपम् । भूतार्तिनाशं भुवना-
 धिपं तं भजामि रामं भवरोगवैद्यम् ॥ १० ॥ लोकाभिरामं रणरंगधीरं
 नित्यं चिदानन्दमयस्वरूपम् । सत्यं शिवं शान्तिमयं शरण्यं सनातनं राम-
 महं भजामि ॥ ११ ॥ वेदान्तवेद्यं कविमीशितारमनादिमध्यान्तमचिन्त्य-
 माद्यम् । अगोचरं निर्मलमेकरूपं नमामि रामं तमसः परस्तात् ॥ १२ ॥
 अशेषवेदात्मकमादिनाथमजं हरिं विष्णुमनन्तरूपम् । अपारसंचित्सुख-
 मेकरूपं परात्परं राममहं भजामि ॥ १३ ॥ तत्त्वस्वरूपं पुरुषं पुराणं स्व-

तेजसा धूरितविश्वमेकम् । राजाधिराजं रथिमण्डलस्थं विश्वेश्वरं राम-
 मष्टं भजामि ॥ १४ ॥ योगीन्द्रसंघैश्च सुसेव्यमानं नारायणं निर्मलमादि-
 देवम् । नतोऽस्मि नित्यं जगदेकनाथमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ १५ ॥
 मुनीन्द्रगुह्यं परिपूर्णकामं कलानिधिं कलसपनाशहेतुम् । परात्परं घत्परमं
 पवित्रं नमामि रामं महतो महान्तम् ॥ १६ ॥ वरं न याचे रघुनाथयुग्म-
 त्पादाब्जभक्तिः सततं ममास्तु । इदं प्रियं नाथ वरं प्रयाचे पुनः पुनश्चा-
 मिदमेव याचे ॥ १७ ॥ रघुवर तव मूर्तिर्मीमके मानसाब्जे नरकगतिहरं
 ते नामधेयं मुने मे । अनिशमतुलभक्त्या भक्तकं त्वत्पदाब्जे भवजल-
 निधिमग्नं रज्जु मामार्तबन्धो ॥ १८ ॥ जयगोपवपुः कृष्ण जय गोपीजन-
 प्रिय । जय गोवर्द्धनोद्धर्ता जय गोकुलवर्द्धन ॥ १९ ॥ जय रावणवीरस
 जय चाणूरनाशन । जय वृद्धिण्कुलोद्भूतो जय कालीयमर्दन ॥ २० ॥ जय
 सर्वजगत्साक्षिन् जय सर्वार्थसुरथक । जय वेदान्तविद्वेद्य जय गोविन्द
 माधव ॥ २१ ॥ जय सर्वोत्थाप्यक्त जय गोपाल चाच्युत । जय सुहृद

भ को.

॥५२२॥

चिदानन्द जय नित्यनिरञ्जन ॥ २२ ॥ जयाव्यय निरालम्ब जय राम
 सनातन । जयनाथ जगत्पूज्य जय विष्णो नमोऽस्तु ते ॥ २३ ॥ जयस्य
 गोविन्द महानुभाव जयस्व विष्णो जय पद्मनाभ । जयस्व सर्वज्ञ जया-
 प्रमेय जयस्व विश्वेश्वरचिश्चमूर्ते ॥ २४ ॥ जयति जयति देवो देवकीनन्दनो-
 ज्यं जयति जयति कृष्णो वृष्णिवंशप्रदीपः । जयति जयति मेघश्यामलः
 कौमलांगो जयति जयति पृथ्वीभारनाशो मुकुन्दः ॥ २५ ॥

इति श्रीभक्तिकौस्तुभे चतुरशीतितम आह्निके श्रीमद्भगवद्विजयगोतिर्नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

तवैतत् सुतुष्टेरनन्यन्निमित्तं तवेच्छाप्रतीक्षा मनोधीशरीरा ।
 तदेवैव धर्मं तदा वै हि बोधः तदेवैव भक्तिः तदा वै हि दास्यम् ॥ १ ॥
 अहंकारनिष्ठो विमोघो हि बोधो भवेत्सर्वधर्मां विमोघो विमोघः ।
 अहंकारनिष्ठा विमोघा हि भक्तिः अहंकारमुक्तो जनोबन्धमुक्तः ॥ २ ॥

प्रकाशक—

श्रीयुत् राजवैद्य शक्तिचरण राय,

“विशारद”

अलोपी बाग, प्रयाग ।

मुद्रक—

रामप्रसाद वाजपेयी,

कृष्ण-प्रेस, प्रयाग ।